

श्रीभक्तामरस्तोत्रपादपूर्तिरूपस्य

काव्यसङ्ग्रहस्य प्रथमो विभागः

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिकृतवीरभक्तामर-
श्रीभावप्रभसूरिरचितनेमिभक्तामरस्तोत्रद्वयम्
स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्

श्रीमानतुङ्गसूरिसदृशभक्तामरस्तोत्र-श्रीधर्मघोषसूरिप्रणीतगिरिनार-
गिरीश्वरकल्परूपपरिशिष्टद्वयान्वितम् ।

गुर्जरभाषानुवादविवरणादिपरिष्कृतं सशोधितं च
कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुपा हीरालालेन ।

प्रसिद्धिकारक —

शाह वेणीचन्द्र मूरचन्द्र ।

कार्यसहिनी—

श्रीमती आगमोदयसमितिः ।

वि सं १९८२]

धरिसंवत् २४५२

[इ स १९२६

Printed by M. N. Kulkarni, at the Karnatak Printing Press,
318 A, Thakurdwar, Bombay.

Published by Shah Venichand Surchand for Shree Agamodaya Samiti
at the Office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund,
114/116 Javeri Bazar, Bombay.

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપ

કાવ્ય-સંગ્રહનો પ્રથમ વિભાગ.

ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર-ભક્તામર

તથા

શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિ-ભક્તામર

તેમજ પરિશિષ્ટ તરીકે

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્ર તથા શ્રીગિરિનાર-ગિરીશ્વર-કલ્પ.

સરોધન, ભાષાન્તર તથા વિવેચન કરનાર
પ્રો⁰ હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ એ ,
ન્યાયકુસુમાળલિ તથા શૃંગાર વૈરાગ્ય-તરંગિણિના અનુવાદક

પ્રસિદ્ધ કર્તા—

શ્રીઆગમોદયસમિતિ તરફથી
શાહુ વેણીચંદ સૂર્યદે, મુબાઇ

પ્રથમ આવૃત્તિ—પ્રતિ ૧૨૫૦

[વિક્રમ સવત ૧૯૮૨]

વીર મવત ૨૪૫૨

[ઇ સ ૧૯૦૬]

મૂલ્ય રૂ ૩-૦-૦

સર્વ હુક્ક શ્રીઆગમોદયસમિતિના સેક્રેટરી અને લાપાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયાને આધીન છે.

શાહ વેણીચંદ સૂર્યદે શ્રીમતી આગમોદયસમિતિ માટે

નં. ૧૧૪/૧૧૬ જાવેરી બજાર મુંબાઈની શેઠ દેવચંદ

લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની

ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કયું.

છાપનાર-મંગેશ નારાયણ કુલકર્ણી, કર્નાટક પ્રેસ, ૩૧૮ એ, હાકુરદ્વાર, મુંબઈ.

શ્રીમદ્વિજયાનન્દસૂરીશ્વરના પદ્ધત્ત શ્રીમદ્વિજયકમલસૂરિરાજના
પ્રથમ પદ્ધત્ત જ્યોતિ શાસ્ત્રવિશારદ શ્રીવિજયદાનસૂરિનો

અભિપ્રાય.

“શ્રીવીરભક્તામર, નેમિભક્તામર એ વિગેરે તો પ્રાચીન પુરૂષેની કૃતિઓ રહી એટલે તેને માટે તો કહેવાતુજ શુ હોય ? શૂળ ભક્તામરનું છેલ્લું એક એક પદ લઈને તેની સાથે પોતાના ત્રણ પાદ રચી પાદપૂર્તિ કરવી અને અભિધેય અર્થના એકતારમા જરાય ત્રુટી આવવા ન દેવી એ તો તે કાળની શાસન રસિક કાવ્ય કુશળતાની એક પરાકાષ્ઠાજ કહેવાય કહેવાની જરૂર નથી કે વાચનાર આ કાવ્યોના પ્રત્યેક શ્લોકમા કંઈ અસામાન્ય વિદ્વતા, આલોકારિક અર્થ-જૌરવ અને અખૂટ કાવ્યરસ રહેલો જોઈ શકશે

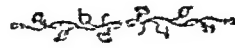
આ કાવ્યોતુ ભાષાતર વવાથી ગુજરાતી વાચનારાઓ તેનો સંપૂર્ણ લાભ લઈ શકશે એ નિસશય છે ભાષાતરોમા જે ઠેકઠીક વખત શૂળની ઝમક તુટી જવાની અને પોતાની મતિને અનુસરતી ધાલમેવ કરવાની દુરિયાદો થાય છે તે આ ભાષાતરમા દૂર થયેલી જોઈ શકાય છે એનો શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ, ભાવાર્થ, સ્પષ્ટીકરણ, વિવેચન ને ટિપ્પણ વિગેરે કરવામા ભાષાતરકાર ભાઈ હીરાલાલે સારે પ્રયાસ કર્યો છે અને વાચકોને રસ ઉપજવવા સાથે બહોળું જ્ઞાન આપ્યું છે ભાષા પણ સીધી, સાદી અને સરળ વાપરી છે જે સૂતાદિ વાચવાનોજ આવકોને નિષેધ છે તેનું ભાષાતર કરવાની નિષિદ્ધ દિશામા ગમન કરવાને આજે જ્યો પ્રેરાય છે તેને બદલે તેઓ, આ કાવ્યોના ભાષાતરથી જે શાસ્ત્રસૌહાર્ય પ્રમાણે જોડતા યોગ્ય ભાષાતરોજ કરીને જૈન સાહિત્યની સાચી સેવા બજાવવા પ્રેરાય અને સંસ્કૃત ભાષાના અનભિજ્ઞો જે સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ રસ લેના થીએ તો તે તદ્દન ઇર્ષ્યા યોગ્ય છે આવા જુના ચમત્કારી અને વિશેષ લેખાપકારક ગદ્યપદ્ય (અનુમત) સાહિત્યને લોક ભાષામા બહાર લાવવા માટે જે પુરતકાદ્વાર સંસ્થા તરફથી ભાઈ જીવણચંદ આદિના પ્રયાસો થાય છે તે સાર્યક છે સમ્યગ્ જ્ઞાનપ્રચારાદિના કારણે આવા ભાષાતરો હિંદી વિગેરે દરેક ભાષામા ખાસ કાળજી અને આધાર નીચે યોગ્ય એ જરૂરનું છે ”

અમદાવાદ,
વિક્રમ સવત્ ૧૯૮૨ }
ચૈત્ર શુક્ર ૪, ગુરુવાર

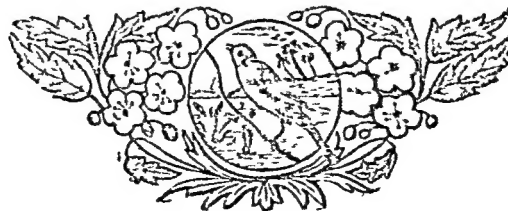
વિજયદાનસૂરિ

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષયાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	શ્રીવિજયકમલસૂરીશ્વરના શિષ્ય-રત્ન જ્યોતિઃશાસ્ત્રપારંગત શ્રીવિજય- દાનસૂરિનો અભિપ્રાય.	૫
૨	આમુખ	૭-૯
૩	પ્રસ્તાવના.... .	(૧)-(૨)
૪	ઉપોદ્ધાત.... .	(૩)-(૧૦)
૫	વિષય-સૂચી	(૧૧)-(૧૩)
૬	શુદ્ધિ-પત્ર	(૧૪)-(૧૫)
૭	ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર-લક્ષ્મીભર . . .	૧-૧૦
૮	શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિ-લક્ષ્મીભર	૧૧-૧૮
૯	વીર-લક્ષ્મીભર સ્વોપજ ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૧-૬૨
૧૦	નેમિ-લક્ષ્મીભર સ્વોપજ ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૬૩-૧૬૪
૧૧	શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત લક્ષ્મીભર-સ્તોત્ર	૧૬૫-૧૭૩
૧૨	શ્રીધર્મધોષસૂરિકૃત ગિરિનાર-ગિરીશ્વર-કલ્પ તેમજ તેનો અનુવાદ	૧૭૫-૧૮૦
૧૩	સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ અન્યોની સૂચી	૧૮૧-૧૮૩
૧૪	શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી બહાર પડેલા અન્યોની યાદી (ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં)	૧૮૫-૧૮૬
૧૫	શ્રોષ્ટ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી બહાર પડેલા અન્યોની યાદી (ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં)	૧૯૦-૧૯૭

શ્રીસર્વભાગ્ય નમઃ

આમુખ

શ્રીમદ્ભગવાદ ગીતા રિએ ચમત્કારિક શ્રીભક્તામરસ્તોત્ર રચ્યુ છે આ સ્તોત્ર શ્વેતાખર અને દિગખર બન્ને સપ્રધાયને અતિમાન્ય હોવાથી તેના ઉપર જટલી ટીકાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે, તેટલી બીજા સ્તોત્રો ઉપર જોવામા આવતી નથી તેમજ એની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો જટલા દૃગોચર થાય છે તેટલા બીજા સ્તોત્રોના સમસ્યારૂપ કાવ્યો જોવામા આવતા નથી આ ઉપરાંત આ કાવ્યની વિશેષ ખૂબી તો એ છે કે આના દરેક શ્લોકને લગતા ગૂઢા ગૂઢા યન્ત્રો અને મન્ત્રો પણ ઉપલબ્ધ છે

જેનોના મોટા ભાગનું મન્ત્રવ્ય એવું છે કે—“ ભક્તામરના અત સિવાયના ચરણો ઉપર પણ સમસ્યારૂપ કાવ્યો રચાયેલા છે ” પરંતુ અમારી પૂરતી તપાસમા અમને આવા કાવ્યો પ્રાપ્ત થયા નથી, પણ માત્ર અતિમ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ ૯ કાવ્યો ઉપલબ્ધ થયા છે (એની વિશેષ વિગત માટે ૨૭ મું પૃષ્ઠ જુઓ) જેમાંથી આ અથવા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મચર્ધનગણિવિરચિત વીરભક્તામર તથા શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિભક્તામર એમ બે સમસ્યા-કાવ્યો તેમજ પરિશિષ્ટમા મૂલ્ય ભક્તામર અને અનુવાદસહિત ગિરનારકટપ પાઠકર્વગ સમક્ષ રજુ કરતા અમોને પરમ આહ્વાદ થાય છે

આના બીજા વિભાગમા શ્રીધર્મચર્ધનસૂરિકૃત સરસ્વતીભક્તામર અને મુનિવર્ધ શ્રીધર્મચર્ધનચર્ધન શાન્તિભક્તામર છપાવવા રાજ થયેલા છે, જ્યારે ત્રીજા વિભાગમા ઉપાધ્યાય શ્રીસમયમુન્દરગણિકૃત મધ્યભભક્તામર અને મુનિરાજ શ્રીરત્નચર્ધનકૃત નેમિભક્તામર (પ્રાણપ્રિય કાવ્ય) પ્રસિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન આદરવામા આવ્યો છે

આ પ્રથમ વિભાગમા પ્રસિદ્ધ કરવા સટીક ગવ્યો અગાઉ શ્રીયગોવિજયજી જૈન પાઠશાળા (મહેસાણા) તરફથી બહાર પડ્યા હતા જેનો ઉપયોગ કરવાની ગેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ, સેક્રેટરી શ્રીયગોવિજયજી જૈન પાઠશાળાએ અમને રજા આપી હતી એ ઉપરથી અમે વીરભક્તામર બીજા હસ્ત-લિખિત પ્રતિના અભાવે તૈયાર કરાવ્યું છે અને તે માટે અમે એ સંસ્થાના મંડળી ધિયે

નેમિભક્તામરની હસ્ત લિખિત પ્રતિ અમોને મુનિરાજ હંસવિજયજી તરફથી મળી હતી જે બદલ એઓશ્રીના પણ અમે નજી ધિયે

આ અમુક અથવા સંતોષનાદિક કાર્ય મુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જનધર્માવલખી તેમજ શ્રીમદ્ વિજયનન્દમૂર્તિધર (આત્માગમજી મહાગજ) અને મુનિગજ ત્રીહર્ષવિજયને ગુરૂ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જનવર્ધના તીવ્ર અનુગામી સ્વર્ગચ્છે ગ રસિકદાસ વગ્ગદાસ કાપડિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીગલાલ રસિકદાસ એમ એ દ્વારા કરાવવામા આવ્યું છે એઓએ પ્રત્નાવના અને ઉપોદ્ધાતમા કર્તાઓના જીવન તથા અન્ય સદ્ગાંધ્ય વગેરેના સબધમા રપદ ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે એટલે તત્સબધે અત્રે લખ્યું અમે ઉચિત ધારતા નથી

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અત્યાર સુધીમાં મોટે ભાગે મૂળ ગ્રંથો બહાર પડતા હતા. પરંતુ સં. ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદ્દનુસાર અમે વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તર ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો અને જોનો ૨ જો ભાગ પણ અમે થોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છીએ.

વિશેષાવશ્યકતું ભાષાન્તર માત્ર ભાષાન્તર તરીકેજ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ ગ્રંથને જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિ ઉપયોગી થાય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ જિનસિક્ધાંતોથી અપરિચિત વર્ગને સહાયભૂત અને સરળતાથી સમજી શકાય તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રંથના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી બીજા ગ્રંથો બહાર પાડવા અમારી પ્રયત્ન ધર્યા છે.

આવા ગ્રંથો સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલૂમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી દાખલ કરવાની રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય પણ કાંઈ સૂચના કરવાની થાય લાગે તે જો પાઠકવર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો ભવિષ્યના ગ્રંથોમાં તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં ઉપર સૂચવેલી છ પાદપૂર્તિરૂપ કૃતિઓ ઉપરાંતની, વિશેષ પાદપૂર્તિરૂપ કૃતિઓની પ્રતિઓ જમની પાસે હોય અગર ક્યાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવેથી તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે.

અત્યાર સુધીના ગ્રંથો પોથી આકારમાં એટલે સુપર રોયલ સાઈઝમાં ૧૨ પૈજી આકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. વિચારસાર પ્રકરણને ડેમી ૮ પૈજી પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરને સુપર રોયલ સાઈઝમાં ૮ પૈજી પુસ્તકાકારે અને અંગ્રેજી ગ્રંથો કાઉન ૧૬ પૈજી પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે, જ્યારે આ ગ્રંથને કાઉન ૮ પૈજી સાઈઝમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે ૪૮ રતલી કોક્ષલી લાયન લેન્ડર (Croxley Lion Ledger) જતના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જે આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે તે સમિતિનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના ભોયણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ ના મહાશુદ્ધ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખે) ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈન સમુદાયમાં ઘણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯ માં તીર્થંકર શ્રીમદ્દિનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંન્યાસ શ્રીઆનંદસાગર

(આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીઆન દસાગરસૂરિ)ની સૂચનાથી તથા પંચાસ શ્રીઆન દવિજય, (સ્વર્ગસ્થ) પંચાસ શ્રીમણિવિજય, પંચાસ શ્રીભેવવિજય (શ્રીવિજયભેવસૂરિ) અને ખીજ બુદ્ધા બુદ્ધ ગચ્છના અન્ય જૈન સાધુઓ તથા ધણા જૈન સાધુઓના અભિપ્રાયથી શેઠ વેણીયદ સૂર્યચંદ તથા અન્ય ગૃહસ્થોએ આ સરથાની સ્થાપના કરી હતી તે દિવસ મહિતનાથની પ્રતિષ્ઠાનો દેવાથી ધણા જૈનો તેમજ જૈન સાધુઓ અને એકઠા થયા હતા

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ સુનિરાજ પાસેથી અન્ય સુનિવર્થો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સદ્બોધ મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ સુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શોધાવીને જોડતી સખ્યામા શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમા રાખીને આ સરથા સ્થાપવામા આવી છે

કાર્ય સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (ખેડા જિલ્લામાં) કપડવળ, અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા અને (માળવામા) રતવામમા આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ થોળવામા આવ્યો હતો આનો લાભ ધણા સાધુ સાધ્વીઓએ લીધો હતો

ખીજ હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સરથાએ આગમ વગેરે જૈન ધમના પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યા છે જેની વિગત અતમા રજુ કરવામા આવી છે

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સરથાના સર્વસાધારણ મંડળમા ધણા સભાસદો છે તેમા કાર્યવાહક મંડળના સભાસદો નીચે સુજળ છે

૧	શેઠ વેણીયદ સૂર્યચંદ	મેસાણા
૨	„ મણીલાલ સુરજમલ જવેરી	પાલણપુર
૩	„ હીરાનાથ ખટારદાસ	રાધનપુર
૪	„ ભોગીલાલ હાનાભાઈ	પાટણ
૫	„ કુવરજી આણુદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૬	„ સુનીલાલ છગનનાન શ્રોફ	સુરત
૭	„ કમળશીભાઈ ગુલાબચંદ	રાધનપુર
૮	„ જવણુચંદ સાકરચંદ જવેરી	સુમાઈ

કાર્યાલયો—

થોડા વખત સુધી આ સરથાની ઑફીસ જ્યાં આગમ વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામા આવતી હતી તે જરૂર પ્રમાણે ખીજ સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામા આવતી હતી હમણા આ સરથાની મુખ્ય ઑફીસ સુમાઈમા જવેરી બજાર નં ૧૧૪/૧૧૬ ના મકાનમા રાખવામા આવેલી છે, જ્યાં આ સરથાની અન્યોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળામા રાખેલી છે

સુબાઈ,
મદારીરજનગજી સવત ૧૮૮૨
દ્વિતીય રેત શુભ ૧૩, રવિવાર

જવણુચંદ સાકરચંદ જવેરી,
માનદ મેકેટરી

* ધીસુન હીગવાલ બેઠાના સથે આ અગમ અવસનની નોંધ લેતા અમેને અત્યંત દિલગીરી થાય છે અને એઓની આશાને પરમ દુઃખ પરગામમા પરમ શાન્તિ અર્પે એવું ઇ-છીએ છીએ.

પ્રસ્તાવના

આ પ્રથમ વિભાગમાં શ્રીમાનતુ ગમ્ભીરિત લક્ષ્મીભર સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની સમ-
સ્યાદ્ય વીર લક્ષ્મીભર તથા નેમિ-લક્ષ્મીભરનો તેમજ અતમા પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલા મૂળ
લક્ષ્મીભર સ્તોત્રનો તથા શ્રીગારનારકદય તેમજ તેના ભાષાન્તરનો સમાવેશ કરવામાં
આવ્યો છે. આમાંના વીર લક્ષ્મીભરના ભાષાન્તરદિકનો પ્રારંભ ઇ સ ૧૯૨૩ ના નવેમ્બર
માસની શરૂઆતમાં કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ સાસારિક ઉપાધિઓને લીધે તે કાર્ય હુ લગભગ
એક વર્ષ સુધી હાથમાં લઈ શક્યો હતો નહિ. ઇ સ ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર માસમાં મેં એ કાર્ય
કરીથી હાથમાં લીધું અને નાતાલની રજા દરમિયાન તે પૂર્ણ કર્યું એટલુંજ નહિ, પરંતુ મેં નેમિ-
લક્ષ્મીભર અને દ્વિતીય વિભાગમાં આપવામાં આવનાર સરસ્વતી લક્ષ્મીભરના ભાષાન્તર-
દિકની શરૂઆત પણ કરી.

જમ શ્રીરોહિતનુનિવર્ધકૃત સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકોને અગે પદ્યઉદાત્મક અન્વય, શબ્દાર્થ,
શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરી તેને સાગોપાગ બનાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો હતો તેમ આ જે
કાવ્ય પરત્વે પણ મેં પ્રયાસ કર્યો છે. પરંતુ અહિં આ વિશેષતા એ છે કે તે પુસ્તકમાં જમ પ્રત્યેક
પદ્યનું મેં શીર્ષક (મથાણું) તૈયાર કર્યું હતું તેમ મેં અત્ર કર્યું નથી.

વીર-લક્ષ્મીભરના સબધમાં તો સ્વયં કવિરાજ ધણે સ્થળે પદ્યોના શીર્ષકોનો નિર્દેશ કર્યો
છે, કિન્તુ એટલું તો મારે ઉમેરવું પડશે કે ૧મા, ૨જા, ૨૨મા, ૨૬મા અને ૨૭મા
તેમજ ૨૯મા થી તે ૩૧મા સુધીના અને ૩૯મા પદ્યના શીર્ષકોનો કવિરાજ ઉદ્દેશ્ય નહિ કરેલો
હોવાથી તે કાર્ય મેં કર્યું છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે તેમાં મેં કવિરાજની પદ્ધતિથી
અન્ય પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો છે.

નેમિ-લક્ષ્મીભરમાં તો તેના કર્તા શ્રીભાવપ્રભસરિએ ધણા પદ્યનું મથાણું બાંધ્યું નથી
પરંતુ આ કાવ્યનો વિષયજ એવો છે કે તેમ કરવું વાસ્તવિક છે એથી કરીને તો મેં પણ શીર્ષકો
તેમજ ધણી વાર સ્પષ્ટીકરણ પણ આપ્યાં નથી.

વીર લક્ષ્મીભર તૈયાર કરવામાં મને શ્રીચરણવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા
(મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ યયેવા શ્રીસ્તોત્રરત્નાકર (પ્રથમ ભાગ) એ નામના પુસ્તક સિવાય
અન્ય કોઈ સાધન ગળ્યું નથી, પરંતુ નેમિ લક્ષ્મીભર તૈયાર કરવામાં તો આ પુસ્તક ઉપરાંત
સ્વર્ગમ્ય ન્યાયામ્મોનિધિ શ્રીમાન વિજયાર્નવસૂરીશ્વર (આત્મારામજી)ના શિષ્ય વર્ચ સુનિ-
રાજ હંસવિજયજી તરફથી મળેલી હસ્તલિખિત પ્રતિનો પણ મેં ઉપયોગ કર્યો છે. આ પ્રતિ

૧ પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં ભક્તિભર-સ્તોત્ર આપનારો તેવો એ છે કે આસ કરીને અન્યેન પાંદડ વર્ગો મૂળ
કૃતિ જેવાનો લાભ મળે. દ્વિતીય પરિશિષ્ટ તરીકે શ્રીગિર્નાનારકદય આપવાનું કારણ એ છે કે નેમિ-
લક્ષ્મીભર કાવ્યના નાવક નેમિનાથનો આ ગિર્નાનાર ગિરિ સાથે વિશેષ સંબંધ છે, કેમકે ત્યાં તેમની ત્રણ કવ્યા
હોયેલાં છે.

જવી જોઈએ તેવી શુંદ્ર નથી. ફક્ત અક્ષરોજ ખૂટે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ એક બે સ્થળે તો આખી પંક્તિની પંક્તિ દષ્ટિ-ગોચર થતી નથી. ૧૯ મો શ્લોક પણ ત્યાં આપેલો નથી.

આ પ્રમાણેની આ પ્રતિમાં અપૂર્ણતા હોવા છતાં પણ એકંદર રીતે તે મને સહાયભૂત થઈ પડી છે, કેમકે મુદ્રિત પુસ્તકમાં આવતા પાઠો સાથે સરખામણી કરી પાઠાન્તરો આપવામાં તેમજ મુદ્રિત પુસ્તકમાં પણ કેટલોક સ્થલે જ પાઠો હોવા જોઈએ તે ત્યાં હતા નહિ તેવે સ્થલે હું આ પ્રતિનો ઉપયોગ કરી શક્યો છું. આ ત્રિપાઠી પ્રતિ છે. મધ્યમાં મૂળ શ્લોકો આપેલા છે અને ઉપર નીચે ટીકા આપી છે. આમાં બધાં મળીને ૧૪ પત્રો છે. પ્રત્યેક પત્રમાં બંને બાજુએ સરેરાસ સોળ સોળ લીટીઓ છે અને પ્રત્યેક લીટીમાં ચાળીસ ચાળીસ અક્ષરો છે. વળી સં. ૧૭૮૪ માં લખાયેલી પ્રતિ ઉપરથી સં. ૧૯૬૦ માં આ પ્રતિ લખવામાં આવી છે એમ આ પ્રતિના શ્લોકાન્તમાં આપેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

વીર-લક્ષ્મણ તેમજ નેમિ-લક્ષ્મણના ભાષાન્તરાદિકની સંપૂર્ણ પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરીને તે મેં શ્રીયુત જીવણચંદ્ર સાકરચંદ્ર ઝવેરીની સૂચના અનુસાર આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રીએ પોતાના શિષ્ય માણિક્યસાગરજી દ્વારા આ સાધન્ત તપાસી મોકલવા કૃપા કરી હતી. આ પ્રેસ-કૉપી પાછી મળતાં ઇ. સ. ૧૯૨૫ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં તે ક્વૉર્ટરક મુદ્રણાલયમાં છાપવા આપવામાં આવી હતી. પહેલી વારનું પ્રુફ હું જાતે તપાસતો હતો. શ્રીમાન્ જીવણચંદ્રની સૂચના મુજબ બીજી વારના પ્રુફની એક નકલ આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર અને બીજી નકલ અનુયોગાચાર્ય (પં.) ક્ષાન્તિવિજયજી ઉપર મોકલવામાં આવતી હતી. ક્ષાન્તિવિજયજી તરફથી આ બીજી નકલ પાછી મળતાં તેમણે કરેલી સચનાઓ તરફ બનતું ધ્યાન આપી તેમાં યથાયોગ્ય ફેરફારો કરી તે પ્રુફ હું મુદ્રણાલય ઉપર રવાના કરી છેવટનું પ્રુફ મંગાવતો હતો. એટલામાં આચાર્યશ્રી તરફથી પ્રુફ જોવાઈ આવતાં તદ્દનુસાર છેવટના પ્રુફમાં સુધારાવધારા કરી તે છાપવા માટે મોકલી આપતો હતો. અત્ર મારે એ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે ધણીખરી વાર મને મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો. મણીલાલ તરફથી છેવટનું પ્રુફ તપાસવામાં અને શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરવામાં [વિજયદાનસૂરિજી તરફથી સહાય મળી હતી.

અંતમાં આ પુસ્તકને અંગે જે જે વ્યક્તિઓ તરફથી મને મદદ મળી છે, તે તે વ્યક્તિ-ઓનો તદ્દશે હું આભારી છું એમ નિવેદન કરતો તેમજ મતિ-દોષ કે મુદ્રણ-દોષને લીધે આ પુસ્તકમાં જે ન્યૂનતા દષ્ટિ-ગોચર થતી હોય તે તરફ સજ્જનો ક્ષમા-દષ્ટિ રાખશે એવી તેમને વિજ્ઞપ્તિ કરતો હું આ લઘુ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરું છું.

ભગતવાડી, ભૂલેશ્વર,

મુંબાઈ.

વીર સંવત્ ૨૪૫૨; કાર્તિક શુક્લ પૂર્ણિમા. }

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

૧ વીર-લક્ષ્મણનાં તો બીજી વારના સમસ્ત પ્રુફ સાગરાન્દસૂરિજી ઉપર મોકલવામાં આવ્યાં હતાં અને તે તેમની તરફથી જોવાઈને પણ આવ્યાં હતા. પરંતુ નેમિ-લક્ષ્મણના સંબંધમાં તો નવ પત્રો સુધીનાંજ પ્રુફો મેં તેમના ઉપર મોકલાવ્યાં હતાં. બાકીનાં પ્રુફો નહિ મોકલવાનું કારણ એ હતું કે એક તો તેઓએ વિહાર શરૂ કર્યો હતા અને બીજું પ્રેસ-કૉપી તેમની તરફથી સાધન્ત તપાસાઈને આવી હોવાથી પ્રુફ મોકલવાની ખાસ જરૂર જેવું હતું નહિ, કેમકે પહેલી વારના પ્રુફમાં ભાગ્યેજ સુધારા-વધારા કરવામાં આવતા હતા.

ઉપોદ્ધાત

પાદ પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાનો હેતુ—

મનુષ્યના સ્વભાવ પરત્વે વિચાર કરતા એમ લાગે છે કે અન્યનું અનુકરણ કરવા—મલે પછી તે વાસ્તવિક હોય કે અવાસ્તવિક હોય તો પણ તેમ કરવા સામાન્ય મનુષ્યો તો વ્યવચાય છે જ સાધન દ્વારા એક મનુષ્ય વિદ્યા, કીર્તિ કે ધન સંપાદન કરતો દષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે સાધનને પ્રાપ્ત કરી તદ્દનુસાર વર્તન કરવા અન્ય તૈયાર થઈ જાય છે કીર્તિના અર્થાં દેટનાક કવિ-ઓના ઉપર પણ આવી અસર થઈ છે એમ કહેવામા આવે છે

દાખલા તરીકે, મહાકવિ કાલિદાસના મેઘદૂતની મોહિનીમા મુગ્ધ બની તેના જુદા દૂત-કાવ્ય રચી કીર્તિ મેળવવા દેટલાક જૈન અને અજૈન કવિઓએ પ્રયાસ કર્યો છે, અ્યારે દેટલાકે મહાકવિ ભટ્ટકૃષ્ણના શતકોને અને તેમા ખાસ કરીને 'વૈરાગ્ય-શતકને લક્ષ્યમા રાખી તેવા શતકો રચના કવચ હાથ ધરી છે દેટલાકે જયદેવના જુદા ગીત-ગોવિન્દ રચી પોતાનો કીર્તિ-સ્તભ સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો છે

આ તો અજૈન કાવ્યોની વાત કરી પરંતુ આ હકીકત જૈન કાવ્યોના સબધમા પણ ધટી શકે છે એમ કહેવામા આવે છે જમકે શતાધિક શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત (પ્રસાદતા, અને સરલ તાથી વિભૂષિત) સિન્દૂર-પ્રકરના અનુકરણરૂપ 'કર્પૂર પ્રકર, કસ્તૂરી-પ્રકર અને હિંગુલ-પ્રકર રચવામા આઠ્યા છે

૧ સરખાવો—

“ ગતાગુણ્તિજો લોકો, ૮ હોઈ પારમાર્થિક ।

બાલકાલિન્દમાત્રેણ, ગત મે તામ્રમાનનમ્ ॥ ૧ ॥ ”

૨ મેઘદૂતના સમસ્ત શ્લોકોના એક અથવા બે અરસો લઈને પાર્થિવૃષ્ટિ ય નામનું કાવ્ય રચનારા શ્રીમિત્રસેનસૂરિ (આ કાવ્ય ઉપાયેલું છે, એના સબધમા શ્રી ૦ કે. બી. પાકેડું એમ માનવું છે કે એ મુળ મેઘદૂત કરતા અડધાનું કાવ્ય છે), પનન-દૂતના કર્તા વાલ્મીકી (આ કાવ્ય મેઘદૂતની હાવારૂપ છે એ તે મુદ્રિત છે) અન્દ્ર દૂતના કર્તાજમ્બૂકવિ, નેમિદૂતના કર્તા સાગણસુત નિકંમ, ગીલદૂતના કર્તા આગિનમુદર-ગણિ (આ ઘણુ પ્રાસાદિક કાવ્ય છે અને તે મુદ્રિત છે), ઈન્દુ દૂતના કર્તા નિનયવિજયગણિ, મેઘદૂતના કર્તા નિકંમ મત્રી, મેઘદૂત સમન્થા વેખના કર્તા ઉપાખ્યાય શ્રીમેઘવિજય અને જૈન મેઘદૂત (આ કાવ્ય કદ મેઘદૂતની પાદ પૂર્તિરૂપ નથી, પરંતુ ફક્ત નવ નામમાં તેમજ તેના પ્રથમ શ્લોકના પ્રારંભમાં એમા ત્રણ છે) ના કર્તા મેરુતગાયાય તેમજ મનોદૂત અને ચેતોદૂતના કર્તાઓ (એમના નામો જાણવામાં આ માન્ય છે ચેતોદૂત મુદ્રિત છે) વિગેરે જૈન કવિઓ થઈ ગયા છે

૩ અજૈન કવિઓમાં પનન દૂતના કર્તા ધેાડક, ઉદ્દન દૂતના કર્તા માધન, મનોદૂતના કર્તા તેનગમજનાય, પાદ દૂતના કર્તા કૃષ્ણમાર્ગસેન, હુમદૂતના કર્તા રૂપગોસ્વામી તેમજ કોકિલ મંદરા ॥ ૪ ॥ કર્તા ઉદ્દન ચાઓ, શુક સંગેના કર્તા લક્ષ્મીદાગ, હુમ મંદેના કર્તા વેદાનદેગી વિગેરે કવિના નામો જાણીતાં છે

૪ પદ્માનંદ કરિએ વૈજાન્ય શતક રચ્યું છે આ કાવ્ય માવાના સખમ ગુરુત્તરમાં ઉપાયેલું છે

૫ કર્પૂર પ્રકરના કર્તા હાલિ સહુ છે

આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત અજૈન અને જૈન કાવ્યોની છાયા કે પાદપૂર્તિરૂપે કાવ્યો રચવામાં માનવની અનુકરણરૂપ પ્રકૃતિ કારણભૂત હોય અને એ અનુકરણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મૂળ કર્તાના કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા હોય એમ માની લઈએ, તોપણ મહાવાદી તાર્કિક-શિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરના શબ્દ-શાસિત્ય અને અર્થ-ગૌરવથી અસંકૃત કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્રના તેમજ શ્રીમાન્ માનતુંગચૂરિના પ્રમાદતાથી વિભૂષિત ભક્તભર-સ્તોત્રના અંતિમ પાદ લઈને દ્રઢ અનુકરણ કરવાના ઉદ્દેશથી અને તે પણ આ પ્રખર કવીશ્વરોની પ્રતિભાને પહોંચી વળવાના કે ખરેકે તેથી પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનું પાણ્ડિત્ય પ્રકટ કરવાના હેતુથી જૈન કવિઓએ પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચ્યાં છે એમ માનવા માફક મન તો ના પાડે છે, કેમકે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાનો ઉદ્દેશ તે તે કૃતિઓ પ્રતિ બહુમાન હોવાને લીધે તેને ચિરસ્થાયી બનાવવાનો હોય એમ પણ સંસવી શકે છે.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ તપાસતાં એ સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે કે અનેક અપૂર્વ ગ્રંથો અન્યારે દૃષ્ટિ-ગોચર થતા નથી. વૈર-ભાવને લઈને ધર્માધ અજૈનોને હાથે કેટલાએ જૈન ભંડારો અગ્નિદેવના બલિદાનરૂપ થયા છે. આવી પરિસ્થિતિમાં કોઈ પણ અપૂર્વ કાવ્યને અમર રાખવા લાક્ષણિક થાય તો તે પૂર્ણ કરવા તેના સમસ્ત શ્લોકોના પ્રત્યેક ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાં એ પણ એક જાતનો માર્ગ છે, જેકે બીજો માર્ગ એ પણ છે કે તે તે કાવ્યોની અનેક નકલો કરાવી અન્ય અન્ય સ્થળોમાં સ્થાપિત કરવી.

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યની રચના—

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવું એ બાળકનો ખેલ નથી. મૂળ કાવ્યમાં જે જે વિશિષ્ટ ગુણોનો સદ્ભાવ હોય, તે તે ગુણોથી વિભૂષિત કાવ્ય રચવું એ પ્રતિભાશાળી મનુષ્યજ કરી શકે એમ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય. કેમકે ‘લાકડે માંકડું’ વળગાડ્યાનો દોષ પોતાને શિરે ન આવે એટલા માટે પાદ-પૂર્તિ તરીકે લીધેલા પાદમાંથી નીકળતા અર્થનું અનુસંધાન કરવા તરફ પણ લક્ષ્ય આપવાની આવશ્યકતા રહે છે એ ભૂલવા જેવું નથી. વળી તેમાં પણ કોઈ મહાવ્યકિતનું ચારિત્ર સાંગોપાંગ આલેખવું એ તો પ્રતિ-

૧ Indische Studien (vol. 14, pp. 357-371) માં ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં ડૉ. યાકોબી (Jacobi)એ તૈયાર કરેલાં ભક્તભર અને કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્રનાં જર્મન ભાષાન્તર છપાયાં છે. આની પ્રસ્તાવનામાં તે વિદ્વાને એમ કહ્યું છે કે કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્ર ભક્તભર-સ્તોત્ર ઉપરથી રચવામાં આવ્યું છે. એટલે કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્ર એ ભક્તભર-સ્તોત્રના અનુકરણરૂપ છે. આ તેમની માન્યતામાં હવે ઇંછા કરે પણ છે કે નહિ તે મારા જાણવામાં આવ્યું નથી પરંતુ આ માન્યતા જૈન પરંપરાથી વિરુદ્ધ છે એટલુંજ અત્ર નિવેદન કરવામાં આવે છે, કેમકે તેના સંબંધમાં અત્ર વિશેષ વિચાર કરવો યોગ્ય નથી.

૨ અંતિમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે અન્ય ચરણોથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં સંપૂર્ણ કાવ્યો મારા જોવામાં આવ્યાં નથી, આથી શ્રીયશો વિજય જૈન ગ્રંથમાસના શ્રીજૈન-સ્તોત્ર-સંગ્રહના દ્વિતીય ભાગ (પૃ. ૧૫-૧૬)માં ભક્તભર તેમજ કંદ્યાણુ-મંદિરના પ્રમથ શ્લોકના પ્રત્યેક પાદથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં ચાર ચાર શ્લોકોનાં એ કાવ્યો છે. અત્ર એ ઉમેરવું અનુચિત નહિ ગણાય કે આદિ મા અંતનું પાદ લઈને અનેક સ્તોત્રો રચાયાં છે એમ સંજ્ઞાવામાં આવતાં તદનુસાર પ્રથમ પાદની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો મેળવવાં મેં શ્રીયુત જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી દ્વારા ધણા ભંડારોમાં તપાસ કરાવી, પરંતુ કોઈ સ્થળેથી પત્તો લાગ્યો નથી. વાસ્તે આ હકીકત વિચારણીય છે.

વિષય—

રાજમતીની સાથે લક્ષ ગાઢથી જોડાવાને માટે નેમિનાથ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પ્રમુખ યાદ્યોની સાથે લક્ષ મઠપ સુધી આવી તોરણથી પોતાનો રથ પાછો ફેરવી જાય છે તે પ્રસંગથી આ કાવ્યનો પ્રારંભ કરવામા આવ્યો છે તેમા વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્ગારો એ આ કાવ્યનો મુખ્ય વિષય છે

છ દ અને અલંકાર—

આ કાવ્ય છદ્દની બાબતમા તો વીર-લક્ષ્મીનામરને મળતુ આવે એ દેખીતી વાત છે વળી પાદ-પૂર્તિરૂપ અલંકાર પણ આ બંને કાવ્યોમા મુખ્ય અલંકારરૂપ છે એ પણ કંઈ નિવેદન કરવાની જરૂર રહેતી નથી

વ્યાકરણ—

આ કાવ્યમા કોઈ પણ સ્થળે વ્યાકરણના નિયમોનો ભંગ થયેલો જોવામા આવતો નથી છતાં એટલુ તો ઉચેરતુ પડશે કે દશમા પદના ત્રીજા ચરણમા ‘ચ’ અને ‘હિતિ’ ની સધિ કરવામા આવી નથી તે વાસ્તવિક નથી એમ કહેવને ભાસે આતુ વ્યાકરણ દૃષ્ટિએ સમાધાન કરવામા આવે તે પૂર્વે મહાર્ગે ભાતુ હરિએ રચેલા નિમ્ન લિખિત પદ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો અનુચિત નહિ ગણાય

“યા ચિત્તયામિ સતત મયિ સા વિરક્તા ।

ચિત્તયા ચ ત ચ મદન ચ હમા ચ મા ચ ॥૧॥”

આ પદના ચતુર્થ ચરણમા ‘ચ’ અને ‘હમા’ ની સધિ કરવામા આવી નથી આ પ્રમાણે સધિ નહિ કરવાથી વ્યાકરણના નિયમનો ભંગ થાય છે કે નહિ તે સબંધમા નીચેનો શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે —

“સહિતૈકપદે નિત્યા, નિત્યા ધાતુપસર્ગયોઃ ।

નિત્યા સમાસે વાક્યે તુ, સા વિવચ્ચામયેક્ષતે ॥૧॥” -

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એક પદમા, ધાતુ અને ઉપસર્ગના સબંધમા તેમજ સમાસમા સધિ કરવીજ જોઈએ, પરંતુ વાક્યમા સધિ કરવી કે નહિ કરવી તે વિવેકાના ઉપર આધાર રાખે છે આથી આ કાવ્ય દૂષિત નથી એમ સિદ્ધ થાય છે વળી આ સબંધમા સિદ્ધ-હૈમતુ નીચે મુજબતુ સૂત્ર—

“ઋસ્વોઽ પદે વા ” (અ૦ ૧, જા૦ ૨, સુ૦ ૨૨)

પણ આ વાતની સાક્ષી ખૂર છે

વીર લક્ષ્મીનામર અને નેમિ લક્ષ્મીનામરની તુલના

આ બંને કાવ્યો શ્રીમાનતુ ગરુડિએ રચેલા લક્ષ્મીનામર સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના અંતિમ ચરણની છાયા (પાદ-પૂર્તિ)રૂપ હોવાથી તે બંનેમા ૪૪ પદો છે પરંતુ વીરલક્ષ્મીનામરમા તેના કર્તા

૧ સરખાવો—

“તામ્બૂલસ્ય હમે ત્રયોદશ ગુણા સસારિણા દુલ્ભા ”

—શ્રીચન્દ્રકૃમાર યાને આનન્દમંદિર (૫૦ ૧૨૧)

વિષય—

આ દાન્ય વીર પ્રભતા જીવનના સખ્ય પ્રસંગો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે; દેમકે એમાં વીર

પાદ-પૂર્તિરૂપ તેમજ સ્વોપજ્ઞ દીકાથી અલકૃત એક કાવ્ય રચ્યું છે (આને અભિનવ કલ્યાણ-ભાંદર તેમજ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે આ બંનેને જૈન ગ્રન્થાવલીમાં જૂદા ગણવામાં આવ્યા હોય એમ લાગે છે, પરંતુ તેમ કરવામાં આવ્યું હોય તો તે ખોટું છે વળી શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા જૈનસ્તોત્રસંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં આ કાવ્યનું જૈનધર્મવરસંસ્તવન એવું નામ રાખવામાં આવ્યું છે)

આ ઉપરાંત ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયે રચેલા પ્રતિ-માશતક ઉપર (વિ સ ૧૭૯૩ માં) 'લઘુવૃત્તિ તેમજ તેમણે રચેલા નયોપદેશ ઉપર અંવ-ચૂરિ તથા શ્રીપાર્શ્વચન્દ્રકૃત 'મહાવીર-સ્તોત્ર ઉપર વૃત્તિ આ સરિત્તએ રચી છે વળી પ્રતિમાશ-તકની પ્રસ્તાવનામાં નિવેદન કર્યા સુજળ તેમણે માતૃકા-પ્રકરણ પણ રચ્યું છે સ ૧૭૯૨માં રચેલી હુતાશિની કથા તથા છ પત્રની પર્યુષણ અકાઈ-વ્યાખ્યા એ પણ જૈન ગ્રન્થાવલી અનુસાર તેમની કૃતિઓ છે

શ્રીધર્મવર્ધનગણિ અને શ્રીભાવમૈલસૂરિના જીવન ચરિત્રો—

શ્રીધર્મવર્ધનગણિના સખધર્મા તેમણે રચેલા વીર ભક્તામરના અન્તિમ શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ આ કાવ્યની રચના તેમણે સં ૧૭૩૬માં કરી હતી અને 'શ્રીવિજયહર્ષવાચક એ તેમના ગુરુ થતા હતા આ ઉપરાંત તેમના જીવન ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનાર કોઇ સાધન મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું નથી એટલે તે સખધર્મા હું વધારે લખી શકતો નથી

૧ આ સ્વોપજ્ઞ દીકા યુક્ત કાવ્યની એક પ્રતિ મને શ્રીમાન જીનજીવદ મારફતે મુનિવર્ધ હુસનિજયજી તરફથી મળી છે હાલમાં હું આ પ્રતિની પ્રેસ કોંપી તૈયાર કરી રહ્યો છું આગમોદયસમિતિ દ્વારા તે બહાર પાડનામાં આવનાર છે

૨ આ ગ્રન્થ (લઘુવૃત્તિ સહિત) શ્રીજૈનઆત્માનન્દસલા તરફથી વિ સ ૧૯૭૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે

૩ સરખાવો પ્રતિમાશતકની અન્તર્માં આપેલી દીકાકારની પ્રશસ્તિ—

" જ્યક્ષ્મામૃતિ (૧૭૬૨) વર્ષે, માધ્યમજીવમીતિયૌ ।

વારે દેવગુરો જાતા, પૂર્ણેય વૃત્તિસ્તમા ॥૧૧ ॥ "

૪ આ લઘુવૃત્તિ સરિત્તએ ચોતાના શિષ્ય જ્યોતીર્ણને માટે રચી હતી એ વાત એના અ તર્માં આપેલા નિમ્ન-લિખિત ઉદ્યેષ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોઇ શકાય છે

" હતિ શ્રીમત્પૂર્ણિમાગચ્છીયમદ્વારકશ્રીમાવપ્રમસૂરિસમુદ્ધતા ' પ્રતિમાચૈતક 'લઘુવૃત્તિય શિષ્યજ્યોતીર્ણસ્તસ્ય હેતવં સમ્પૂર્ણ "

૫ સરખાવો—

" સ્મૃત્વા ધીશારદામન, ધીમાવપ્રમસૂરિમિ ।

સ્મૃત્યર્પે લિખ્યતે કથિત, પયોયો જ્ઞસ્ય વૃત્તિત ॥ ૧ ॥ "

૬ આ સ્તોત્ર તેમજ તેની વૃત્તિ શ્રીયશોવિજય જૈન સરકૃત પાઠશાલા (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્ર રત્નાકરના દ્વિતીય વિભાગમાં જણાવેલા છે

જીવતક દીપિકા નામનો ગ્રન્થ તેમજ (સં ૧૭૬૫માં) તેની વૃત્તિ રચનારા તરીકે જે હર્ષનિજયનો જૈન ગ્રન્થાવલીમાં ઉદ્દેશ કરવામાં આ ચો છે, તે આજ છેક કેમ તે તેની અતિ જ્ઞેયા વિના નિવેદા કરી શકાય તેમ નથી.

ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિએ પોતાના ગુરૂના નામનો તેમજ તેમણે આ કાવ્ય કંઈ સાલમાં રચ્યું તે સૂચવનારો એક શ્લોક અંતમાં આપ્યો છે એ વિશેષતા છે.

આ ખંને કાવ્યો સ્વોપજ દીકાથી અલંકૃત છે. વીર-ભક્તામરની દીકા જોતાં એ સહજ જોઈ શકાય છે કે એ દીકામાં અમુક રૂપો વ્યાકરણથી સિદ્ધ છે એ ખતાવવા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, જ્યારે નોમ-ભક્તામરની દીકા તરફ દષ્ટિ-પાત કરતાં એમ માલૂમ પડે છે કે તેમાં એકના એક પદમાંથી જટલા અર્થો થઈ શકે તેટલા સૂચવવા પ્રયાસ થયો છે.

વિશેષમાં વીર-ભક્તામરના ચોથા ચરણમાંથી તો મૂળ ભક્તામરના ચતુર્થ ચરણના અર્થનોજ ધ્વનિ નીકળે છે, જ્યારે નોમ-ભક્તામરમાં તો તે ચરણનો અન્ય રીતે પદ્યછેદ કરી નવીન અર્થ પણ કેટલીક વાર સૂચવવામાં આવ્યો છે. વળી જમ વીર-ભક્તામરમાં એક સ્થળે (સોળમા પદમાં) મૂળ ભક્તામરના સંપૂર્ણ પદનો સંપૂર્ણ ભાવ નજરે પડે છે, તેવી હુકીકત નેમિ-ભક્તામરને પણ લાગૂ પડે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ મૂળ ભક્તામરનો સંપૂર્ણ ૧૧ મો શ્લોક 'જનસ્ય'ને બદલે 'મદીય' એટલાજ ફેરફાર સાથે દષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

આ ખંને કાવ્યોનો વિષય તીર્થંકરના ગુણો ગાવાનો છે. વીર-ભક્તામરમાં તો જૈનોના ચોવીસમા અને આ અવસર્પિણીની અપેક્ષાએ અન્તિમ તીર્થંકરનું લગભગ સંપૂર્ણ જીવન આલેખવામાં આવ્યું છે, જ્યારે નેમિ-ભક્તામરમાં તો આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયેલા અખંડ બ્રહ્મચારી બાવીસમા તીર્થંકરના લક્ષ-પ્રસંગથી માંડીને તેમના જીવન-ચરિત્રની રૂપરેખા દેરવામાં આવી છે. ચોવીસ તીર્થંકરોમાં આ બે તીર્થંકરો પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવ, સોળમા તીર્થંકર શ્રીશાન્તિનાથ અને ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીપાશ્વિનાથની જમ વિશેષ લોક-પ્રિય છે.

આ ખંને કાવ્યો પૈકી વીર-ભક્તામરનું 'રાજ્યર્ધિવૃદ્ધિ' એવું અપર નામ છે, જ્યારે એવું નામ નેમિ-ભક્તામરનું આપવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ તેનું કારણ દેખીતું છે; કેમકે જો આ કાવ્યને એવી રીતે જાળખાવવા તેના કર્તાએ વિચાર રાખ્યો હોત, તો તે કાવ્ય 'ભક્તામર' પદથી શરૂ ન કરતાં અન્ય કોઈ પદથી શરૂ કરવું જોઈતું હતું. કેમકે આ પદથી શરૂ કરવાથી તો તેનું 'ભક્તામર' એવું નામ રાખવું પડત અને તેમ થતાં મૂળ કાવ્ય અને સમસ્યારૂપ કાવ્યની ભિન્નતા દષ્ટિ-ગોચર થાત નહિ.

શ્રીધર્મવર્ધનગણિની કૃતિઓ—

આ કવીશ્વરે વીર-ભક્તામર રચ્યું છે એ તો આ ગ્રંથ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આ ઉપરાંત જૈન ગ્રંથાવલી (પૃ. ૨૩૪) ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ તેમણે એક હજાર શ્લોક જટલું શ્રેણિક-ચરિત્ર ગદ્યમાં લખ્યું છે. આ સિવાય તેમણે કોઈ અન્ય ગ્રંથ રચ્યો હોય એમ જાણવામાં આવ્યું નથી.

શ્રીભાવપ્રભસૂરિની કૃતિઓ—

આ કવિરાજ નેમિ-ભક્તામર રચ્યું છે એ વાતની તો આ ગ્રંથ સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં જૈન ગ્રંથાવલીમાં નિવેદન કર્યા મુજબ તેમણે સં. ૧૭૯૧ માં કલ્યાણ-મંદિરના ચતુર્થ ચરણની

વિષય-સૂચી

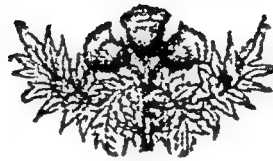
વિષય	વીર ભક્તામર	પૃષ્ઠાંક
વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વ ભવો તેમજ તેમના નામની સાર્થકતા		૧-૨
કાળના વિભાગો, વર્ધમાન સ્વામીનું અવન, ચક્રવર્તીની વ્યાખ્યા, બાર દેવલોક, વાસુદેવની વ્યાખ્યા, મહાવીર સ્વામીના સત્તાવીસ ભવો, ભરત નરેશ્વર, શ્રેષ્ઠિક નૃપતિ, પદ વિચાર		
મહાવીર સ્વામીનું અલૌકિક પરાક્રમ		૩
વીર પ્રશ્નની કીડા, ' વીર ' શબ્દ સ બ ધી વિચાર		
વીર પ્રશ્નનું અપૂર્વ વિદ્યા બલ		૪
વીર પ્રશ્નનું નિશાળ ગરણુ, પદ બલ કાર, આઠ વૈષાકરણો		
પ્રશ્નનો ઉપદેશ-મહિમા		૫
કર્મ ક્ષયનું કારણ નાથનું નામ		૬
ભગવાને મારી હુકાવેલ મિથ્યાત્વને મળેલો આશ્રય		૭
પ્રશ્નના નામની વિશેષતા		૮
શ્લોકનું તાત્પર્ય		
પ્રશ્નના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા		૯
કથાશુક-વિચાર		
પ્રશ્નનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર		૧૦
અર્થ-વિચાર, ખરો ઉપકારી કેણુ ? , ઇન્દ્રજિત વિચાર, દેવાનન્દસરિફત ગૌતમાષ્ટક રતોત્ત		
તેમજ તેનું બાષાન્તર		
પ્રશ્નની વાણીની મધુરતા		૧૧
પાઠાન્તર વિચાર		
વીર પ્રશ્નનું અનુપમ રૂપ		૧૨
શ્લોકનો સાર		
નિનન્દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ		૧૩
શ્લોકનું તાત્પર્ય, શ્લોકની વિચિત્રતા		
કથાયોનો નાશ કરવામા પ્રશ્નનું અપૂર્વ બળ		૧૪
નિરેશ્વર અને સિંહની ઘુલના, કથામ ગીર્વાસા—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ		
ઉપસર્ગો સહન કરવામા પ્રશ્નની દૃઢતા		૧૫
સગમ અને તેલો કરેલા ઉપસર્ગો, અતિમ ઉપસર્ગનું શ્રીહિમચન્દ્રસરિએ કરેલું વર્ણન		
પ્રશ્નની અપૂર્વ દીપકતા		૧૬
શ્લોક-સમીક્ષા		
સૂર્ય કરતા પણુ પ્રશ્નનો અધિક મહિમા		૧૭
પ્રશ્નની સૂચની સાથે સરજામણી, વ્યતિરેક અલક્ષર		

આવીજ રીતે નેમિ-ભક્તામરના અન્તિમ પદ્ય તેમજ તેની દીકામાં તેના કર્તા શ્રીભાવપ્રભ-સૂરિ સૂચવે છે તેમ તેઓ સૂરિ થયા તે પૂર્વે તેઓ 'ભાવપ્રભ'ના નામથી ઝાળખાતા હતા. પાછળથી તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારે તેમનું 'ભાવપ્રભ' એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિશેષમાં આ સમયે શ્રીમાલિના વીર વંશરૂપ કમલને વિષે રાજહંસના સમાન એવા તથા રામા નામની માતાની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ જયતસી નામના પિતાના પુત્ર શ્રીતેજસી શ્રેષ્ઠીએ સૂરિ-પદને મહોત્સવ કર્યો હતો.^૧

માહિમાપ્રભ મુનિરાજના શિષ્યવર્ચ આ ભાવપ્રભસૂરિજી પૂર્ણિમા ગચ્છના હતા તેમજ તેમને ભાણુરત્ન નામના શિષ્ય હતા એ વાત જૈનધર્મવરસ્તોત્ર નામના સ્વોપજ્ઞ દીકાથી અલંકૃત કાવ્યની પ્રતિના અન્તિમ ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. વળી તેમને જ્યોતીરત્ન નામના પણ એક શિષ્ય હતા એ વાત પ્રતિમાશતકની લઘુવૃત્તિના અંતમાં આપેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે (જુઓ નવમા પૃષ્ઠ ઉપરની ચોથી ટિપ્પણી). આ ઉપરાંત તેમના સંબંધમાં પણ વિશેષ માહિતી મને મળી શકી નથી એટલે આ ગાંને કવીશ્વરોને પ્રણામ કરવા પૂર્વક હું આ ઉપોદ્ધાત પૂર્ણ કરું છું.

સુંખાઈ.
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૨.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

૩૧

૧ સરખાવો પ્રતિમાશતકની લઘુવૃત્તિની પ્રશસ્તિ:—

“ શ્રીશ્રીમાલિસુવીરવંશકમલે શ્રીરાજહંસોપમો

રામાકુક્ષિસમુદ્ભવો જયતસી દેહાદ્રજો દીપ્તિમાન્ ।

જાતો યોગલિસાધુકારતિલકઃ શ્રીતેજસીશ્રેષ્ઠિરાદ્

તેન શ્રાદ્ધવરેણ યત્પદમહો દ્રવ્યવ્યયૈર્નિર્મિતઃ ॥ ૧ ॥”

વિષય	પૃષ્ઠાક
પ્રશ્નતુ અલૌકિક રૂપ	૪૧
સચ્ચાન વિચાર, પ્રશ્નતુ અનુપમ સૌન્દર્ય	
વીતરાગના ધ્યાનનો પ્રભાવ	૪૨
ભગવત્ સ્તોત્રના પઠનથી સર્વ ઉપદ્રવોનો નાશ	૪૩
પ્રશ્નના સ્તોત્રરૂપી હારતુ કઠમા ધારણ	૪૪

નેમિ-લક્ષ્મીનામ

વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્દેશારો	૧
શ્રીનેમિનાથ, ૭૬ આદિ સબધી વિચાર	
બ્યાકરણ વિચાર	૭
‘મહાનાદર’ પરત્વે વિચાર	૯
વિશેષાલ કારનો પરિહાર	૧૩
શ્લોકાકાથાનું સમાધાન	૧૫
વિશેષનો પરિહાર	૨૨
કેરત ચક્રવર્તિને ઠવલજ્ઞાન	૨૩
જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ	૨૪
સમિતિ	૨૫
કૃષ્ણ વિચાર, પાદવિચાર	૨૬
શૂંગાર અધિકાર	૩૪
સર્વજ્ઞતાનો પ્રભાવ	૩૫
રાજમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન	૩૬
સત્ અને અસત્ સબધી વિચાર	૩૮
રાજમતીને ઠવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેનું મુક્તિ-ગમન	૪૧
બ્યાકરણ વિચાર	૪૨
કાવ્યનો ખવનિ	૪૪

પૃષ્ઠ	પકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧૭	૩૪	રાત્ર	રાત્ર
૧૨૨	૨૮	લધ	લધુ
૧૨૪	૧૨	નમે	નેમે
૧૨૭	૧૮	સમાધ	સમાધિ
૧૩૦	૨૯	સમરત	સમરત
૧૩૧	૩૧	લોકાકિત	લોકાકિત
૧૩૬	૩૬	અપ્ર પ્રવચન	અપ્ર પ્રવચન
૧૪૦	અન આપેલી ટિપ્પણી	૧૩૯ મા પાના ઉપર	
		ભેદએ	
૧૪૧	૩	પદોની	પદોની
૧૪૩	૨૨	ઘવવિધમપિ અફલ	ઘવવિધત્યાપિ અફલ-
		કારણ૦	તાયા કારણ૦' હિતિ
			પ્રતિભાતિ
૧૪૪	૨૪	રથાનની	રથાનની
૧૪૯	૩	અધિકાર	અધિકાર
૧૪૯	૧૭	જાયપત્યો૦	જાયપત્યો૦

પૃષ્ઠ	પકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪૯	૮	સયાગો	સંયોગો
૧૫૦	૧૦	આધિકાર	અધિકાર
૧૫૩	૩૫	દુર્વેરેતિ	દુર્વેરેતિ
૧૫૪	૨૯	વિશદ	વિશદ
૧૫૯	૧૭	દીક્ષા	દીક્ષા
૧૬૦	૧૪	નિ સીમ	નિ સીમ
૧૬૩	૨૫	દ્વદ્વા	દ્વદ્વા
૧૭૩	૬	શોચ્ય	શોચ્યા
૧૮૦	૪	શ્રીગારનાર	શ્રીગિરિનાર
૧૮૩	૪	શ્રીવિનયવિજયજી	શ્રીવિનયવિજયજી
૧૮૩	૧૭	પૂજ્ય	પૂજ્ય
૧૮૩	૧૮	શ્રીભાવમ્ભસ્યરિએ	શ્રીભાવમ્ભસ્યરિએ
૧૮૩	૨૧	ચિન્તામા	ચિન્તામ—
૧૮૩	૨૨	અનેકાર્થકોશને—	અનેકાર્થકોશનો

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
* (૧) ૪	×શ્રીગારનાર	શ્રીગિરિનાર
(૧) ૧૧	ચતુર્વિંશતિક્રાને	ચતુર્વિંશતિક્રાને
(૨) ૨૩	વિજયદાનસૂરિછ	વિજયદાનસૂરિછ
(૪) ૨૨	અમથ	અથમ
(૫) ૬	પાદ-પૂર્તિ ૩૫	પાદ-પૂર્તિ ૩૫
(૬) ૨૪	×સચવે	સચવે
(૬) ૩૧	પૂરે	પૂરે
(૭) ૧૩	×ભતૃહરિએ	ભતૃહરિએ
(૮) ૮	નોમ-ભક્તામરમા	નેમિ-ભક્તામરમા
(૮) ૧૮	શ્રીપાશ્વનાથની	શ્રીપાશ્વનાથની
(૮) ૩૨	કલ્યાણ-મંદિરના	કલ્યાણ-મંદિરના
૨ ૩૧	રાંજ્ય	રાજ્ય
૨ ૩૧	સંપાત	સંપત્તિ
૩ ૪	શ્રીવધમાન	શ્રીવધમાન
૪ ૨	ચકવર્તી	ચકવર્તી
૫ ૩૪	રાવણ	જરાસંધ
૬ ૩	શુન્મજ	શુન્મજ
૬ ૯	અગ્નિભૂતિ	આગ્નિભૂતિ
૭ ૧૯	ધન્દભૂત	ધન્દભૂતિ
૮ ૮	પૂર્તિ ૩૫	પૂર્તિ ૩૫
૯ ૩૫	શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિ	શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિ
૧૧ ૮	ધામં	ધીમં
૧૧ ૨૯	ઉદ્દેશ	ઉદ્દેશ
૧૩ ૫	નીચિતો	વોપદેવકૃત કવિકલ્પ- દુમનો નીચિતો
૧૩ ૯	સૂત્રની	સૂત્રની
૨૪ ૭	પરવન્દનાય	પદવન્દનાય
૨૪ ૧૯	મત્વા	મત્વા
૨૮ ૪	ત્વત્તલ્યરૂપો	ત્વત્તુલ્યરૂપો
૨૮ ૩૩	નિયુક્તની	નિયુક્તિની
૨૯ ૯	ચક્ષુરિવ	ચક્ષુરિવ
૨૯ ૧૭	તુલ્યં	તુલ્યમિવ
૨૯ ૨૧	ફવ પાણ્ડુ-પલાશ- કલ્પં	પાણ્ડુ-પલાશ-કલ્પં ફવ

* અસ્તાવના તથા ઉપોદ્ધાતનાં પૃષ્ઠો કૈાસમાં આપેલાં છે.

× તેમજ એ એ બીબાઓ છપાતી વેળા અપ્રિય થઇ જવાથી આવી અશુદ્ધિઓ ઉપરિચિત થઇ છે. રેફનાં તેમજ અતુસ્વારનાં બીબાં અક્ષરથી ભુલ્યાં હોવાથી ફેટલીક વાર તે તદ્દન બીડી ગયાં છે.

પૃષ્ઠ પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૯ ૨૩	અતિશ	અતિશય
૨૯ ૨૪	અગ્નાને પે	અગ્નાને વિપે
૩૦ ૧૨	મથ્યાત્વીઓનું	મિથ્યાત્વીઓનું
૩૧ ૮	પ્રાણિનાં (નો) જી- વાનામિતિ (નિતિ)	પ્રાણિનાં (તં) જીવાનામિતિ
૩૨ ૬	જેનું	જેનું
૩૩ ૧૭	પ્રાણીનો દેહ	પ્રાણી-દેહી
૩૮ ૧૩	પ્રભુના	પ્રભુની
૩૮ ૩૧	ધુટામાં	ધુટામાં
૪૨ ૨૭	જેનં	જેનં
૪૩ ૩૨	નૃત્તં	નૃત્યં
૪૭ ૨૮	વિભૂપિત	વિભૂપિત
૬૦ ૪	પૂર્વના	પૂર્વના
૬૦ ૫	પૂર્વનો	પૂર્વનો
૬૦ ૧૭	પહેલું પૂર્વ	પહેલું પૂર્વ
૬૮ ૮	વંશની	વંશની
૭૨ ૧૧	ધ્રુવસ્વ	ધ્રુવસ્વ
૭૭ ૩૦	ચારત્ર	ચરિત્ર
૭૭ ૩૩	ઉચ્છ્રંખલ	ઉચ્છ્રંખલ
૭૮ ૩૦	રત્નની	સુવર્ણની
૭૯ ૧૪	ન ચ (!)	તવ
૭૯ ૧૬	શમતા	શમતાં
૮૫ ૩	સુદ્ધમ	સુદ્ધમ
૮૫ ૪	અર્ધ	અર્ધ
૮૭ ૩	પ્રભુનું	પ્રભુનું
૯૦ ૨૭	શત્રુઓનો	શત્રુઓનો
૯૧ ૨૦	અમિત્યયઃ	અમિત્યયઃ
૯૨ ૨૦	તદ્વત્તિશ્વ	તદ્વત્તિશ્વ
૯૫ ૩૪	ભાડાર	ભાડાર
૯૮ ૩	કન્યા	કન્યાં
૯૮ ૨૭	દીપેર	દીપર
૧૦૫ ૮	આગમ	આગમઃ
૧૦૫ ૩૮	જીવાભિગમ	જીવાભિગમ
૧૦૬ ૩૪	માગ	મારા
૧૦૯ ૨૯	કાલિદાસે	કાલિદાસે
૧૧૦ ૧૧	અમુપૈતિ	અમુપૈતિ
૧૧૨ ૨૨	વિકસિત	વિકસિત
૧૧૬ ૧૩	મીચવી	મીચવી

{ १ }

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यर्द्धिवृद्धि' इत्यपरनामकम्)

अथ वीरप्रभोः पूर्वभगोष्ठेयस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां

श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा-

बालम्बन भवजले पतता जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

य 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुबुध्

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युग्मम्

अथ तृतीयकान्ये श्रीभगवतो महावीरस्वामिनो बलाधिक्यमाह—

'वीर !' त्वया विदग्धताऽऽमलिकीं सुलीला

बालाकृतिश्छलकृदारुरुहे सुरो यः ।

तालायमानवपुष्पं त्वदृते तमुच्च-

मन्यः क इच्छति जन सहसा ग्रहीतुम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थकान्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

शक्रेण पृष्टमखिलं त्वमुक्त्व यत् तद्

जैनेन्द्रसङ्गमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।

4

4

4

4

4

4

4

4

प्रचोतने समुदिते हि भवन्ति किं नो
पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाजिज ? ॥ ९ ॥

सेवके उपकारविशेषमाह—

वादाय देव ! समियाय य 'इन्द्रभूति-'
स्तस्मै प्रधानपदवीं प्रददे स्वकीयाम् ।
धन्यः स एव भुवि तस्य यशोऽपि लोके
भूत्याऽऽश्रित य इह नाऽऽत्मसम करोति ॥ १० ॥

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट-
माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो परस्य ।
पीयूषक शशिमयूखविभ विहाय
क्षार जल जलनिधे रसितु क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवतो रूपाधिक्यमाह—

अङ्गुष्ठमेकमणुभिर्मणिजैः सुरेन्द्रा
निर्माय चेत् तव पदस्य पुरो धरेयुः ।
पूष्णोऽग्र उल्मुकमिवेश ! स दृश्यते वै
यत् ते समानमपर न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

भगवद्दर्शने मिथ्यात्व नोद्धटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचार
मिथ्यात्विना मतमहो न तु दर्शने ते ।
काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र
यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

कपायभङ्गे भगवतो बलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कपायवर्गा
भज्जन्ति नूतनतरुनिव सर्वजन्तून् ।

तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्ध्या
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया
प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौः ।
पेयूषपोषणपरा वरकामधेनु-
र्नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

कर्मक्षये भगवतो नाशो माहात्म्यमाह—

छिद्येत कर्मनिचयो भविनां यदाशु
त्वन्नामधाम किल कारणमीश ! तत्र ।
कण्ठे पिकस्य कफजालमुपैति नाशं
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

भगवता मिथ्यात्वं हतं, तदन्यदेवेषु स्थितमित्याह—

‘देवार्थ’देव ! भवता कुमतं हतं तन्-
मिथ्यात्ववत्सु सततं शतशः सुरेषु ।
संतिष्ठतेऽतिमलिनं गिरिगह्वरेषु
सूर्याशुभिन्नमिव शर्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

भगवतो नाम्न आधिक्यमाह—

त्वन्नाम ‘वीर’इति देव ! सुरे परस्मिन्
केनापि यद्यपि धृतं न तथापि शोभाम् ।
प्राप्नोत्यमुत्र मलिने किमृजीषपृष्ठे
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदविन्दुः ? ॥ ८ ॥

ज्ञानोत्पत्तिविशेषमाह—

ज्ञाने जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि जाते
लोकेषु कोमलमनांसि भृशं जहर्षुः ।

दोषापहारकरणः प्रकटप्रकाश-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

नाथस्य जन्माभिपेक्षः—

स्नानोदकैर्जिन(र्जनि)महे सुरराजिमुक्तै-

र्गात्रे पतङ्गिरपि नूनमनेजमानम् ।

दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशसुरीश-

मुच्चैस्तट सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

वप्रत्रयविचारः—

ये त्रिप्रदक्षिणतया प्रभजन्ति 'वीर'

ते स्युर्नरा अहमिवाद्भुतकान्तिभाज' ।

वप्रत्रयं वददिति प्रविभाति तेऽत्र

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

भगवत्संस्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिता कदाचिद्

दैवात् क्षुधा च तृषया परिपीडिताङ्गाः ।

ये त्वा स्मरन्ति च गृहाणि सरासि भूरि—

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

भगवच्चित्स्थिरतामाह—

सनिश्चला जिन ! यथा तव चित्तवृत्ति

कस्यापि नैवमपरस्य तपस्विनोऽपि ।

यादृक् सदा जिनपते ! स्थिरता ध्रुवस्य

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अथ भगवद्दर्शने जन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्वाखवोऽहिगरुडा. पुनरेणसिंहा

सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

पुरुषोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह—

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां
ये ये सुराः सुरवराः सुखदास्तकेऽपि ।
कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिक्कति ते स्तुतिं तद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

संसारसागरशोषकाय प्रणामः—

रोगा झषा बहुमहामकराः कषाया-
श्चिन्तैव यत्र वडवाग्निरसातमम्भः ।
वार्धिर्भवः सर इव त्वयका कृतस्तत्
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

भगवद्दर्शनालाम्बे विडम्बना—

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-
मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।
तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतो जनन्याः
पार्श्वं श्रितस्य धयतश्च पयोधरं ते ।
रूपं रराज नवकाञ्चनरुक् तमोघ्नं
त्रिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

प्रभोर्जन्म—

‘इक्ष्वाकु’नामनि कुले विमले विशाले
सद्गत्तराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

रग्याणि मौक्तिकफलानि च साधुहसा-

स्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

भगवद्वचनश्रद्धानात् कामितप्राप्तिर्भवतीत्याह—

ससारकाननपरिभ्रमणश्रमेण

क्लान्ताः कदापि दधते वचन कृत ते ।

ते नाम कामितपदे जिन । देहभाज-

स्नास विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रजन्ति ॥ ४० ॥

भगवद्रूप दृष्ट्वा सुरूपा अपि स्वरूपमद मुञ्चन्तीत्याह—

सर्वेन्द्रियैः पटुतर चतुरस्रशोभ

त्वा सत्प्रशस्यमिह दृश्यतर प्रदृश्य ।

तेऽपि त्यजन्ति निजरूपमदं विभो । ये

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपा ॥ ४१ ॥

निर्वन्धन जिन ध्यायन्तो निर्वन्धना भवन्तीत्याह—

छित्त्वा दृढानि जिन । कर्मनिबन्धनानि

सिद्धस्त्वमापिथ च सिद्धपद प्रसिद्धम् ।

एव तवानुकरण दधते तकेऽपि

सद्य स्वय विगतग्रन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

भगवत्स्तोत्राध्ययनात् सर्वोपद्रवनाशो भवतीत्याह—

न व्याधिराधिरतुलोऽपि न मारिरारं

नो विङ्खरोऽशुभतरो न दरो ज्वरोऽपि ।

व्यालोऽनलोऽपि न हि तस्य करोति कष्टं

यस्तावक स्तवमिम मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

भगवन्त्वयो मौक्तिकहार फण्टे धार्य इत्याह—

त्वत्स्नोत्रमौक्तिकलता सुगुणा सुवर्णा

त्वन्नामधामसहिता रहिता च दोषै ।

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिनं त्वा

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

भगवच्चरणशरणगतं न कोऽपि पराभवतीत्याह—

यस्ते प्रणश्य चमरोऽद्वितले प्रविष्ट-

स्तं हन्तुमीश ! न शशाक भिदुश्च शक्रः ।

तद् युक्तमेव विबुधाः प्रवदन्ति कोऽपि

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

भगवन्नामतोऽति(पि)भयं न भवतीत्याह—

पूर्वं त्वया सदुपकारपरेण तेजो-

लेश्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेश्याम् ।

अद्यापि युक्तमिदमीश ! तथा भयार्तिं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते बिलमुखे वचनं निशम्य

यच्चण्डकौशिक'फणी शमतामवाप ।

तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-

स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे

तत्र त्वदागमित ईतिकुलं ननाश ।

अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

भगवत्पादसेवाफलम्—

निर्विग्रहाः सुगतयः शुभमानसाशाः

सच्छुक्लपक्षविभवाश्चरणेषु रक्ताः ।

{ २ }

श्रीभावप्रभसूरिविरचित ॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

(नेमिसम्बोधनापरनामकम्)

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव 'राजी-

मत्या' ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वसुकलो वसुरोऽसुखार्ता-

बालम्बनं भव जले पतता जनानाम् ॥ १ ॥—रसन्ततिलका

पित्रोर्मुदे सह मयोपयम यदीन्द्र ।

नोरीकरिष्यसि तदा तव काऽत्र कीर्तिः ? ।

जग्राह यो हि गृहिकर्म विधाय वृत्त

स्तोष्ये किलाहमपि त प्रथम जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥

रम्य गृहं च रमणी रमणीयराढा

भोगान् सम प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।

तारुण्ययुग्ं 'यदु पते ! त्वद्वृत्तेऽङ्ग दीक्षा-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

रोद्धु क्षमो जिन ! करोऽपि ममापलाया-

स्त्वामुद्धृतं हि भवदागमजातवीर्यं ।

१ " इति गूरिवश ' उगी मनेता ' इत्यादिशब्दात्मिकस्तुतिं शुभारतिरायां रचयितार श्रीउद्देशभद्राश्रमतीर्थयागीशोद्वेगदा
'गीमाण्ड्यभाष्य'यादिभिरेतौडुःसम्भवा " इति विशेष उपादाय संयोजनीयं शुभं नै ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृत'धर्मवृद्धि'-

स्तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

अथ प्रशस्तिः—

रसगुणमुनिभूमेऽब्दे (१७३६)ऽत्र भक्तामरस्थैः

चरमचरमपादैः पूरयन् सत्समस्याः ।

सुगुरु'विजयहर्षा' वाचकास्तद्विनेय—

श्रमजिननुतिं शो 'धर्मसिंहो' व्यधत्त ॥ १ ॥—मालिनी

श्यामाऽप्यह च इति वर्गमिमं विवाह-

भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥ १० ॥

दृष्ट्वा भवं तमनिमेषविलोकनीय

नान्यत्र तोषमुपयाति मदीयचक्षुः ।

पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धासिन्धो.

क्षारं जल जलनिधेरशितु क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

राज्ञो महामृगमदाकुलमण्डलस्य

दैत्यारिमार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।

चक्षुष्य ! चारुचतुराक्षिगतस्य किञ्च

यत् ते समानमपर न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

त्वत्सद्वियोगवनमेव गता तथापि

तीव्रातपोद्धतपराभवभाविताऽहम् ।

‘शैवेय’ ! देव ! जलजाङ्कित ! जातमेतद्

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

व्याहारमेड इव मे यदि नो शृणोषि

शब्दादिक सुखमिदं ब्रज हारि हित्वा ।

नेतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

ध्यानं विधेहि कुह रैवतके तपांसि

विद्धीति मा हरिस्तुतोऽस्थिरमाशु कर्ता ।

यजन्ममात्रलघुगात्रजिनाहितो नो

किं मन्दराद्रिशिखर चलित कदाचिन् ? ॥ १५ ॥

तत्रोपित निधुजनाय समागतास्त्वां

देव्यः सम महचरैः सुतनु समीक्ष्य ।

न स्यान्मुनीश ! लवणेशगृहीतशक्तिः

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

भद्रं चकर्त्त पशवेऽपि यथा तथा त्वं

तूर्णं कृपापर ! ममैह्यसुरक्षणार्थम् ।

रिष्टाश्रितां खलु धवो महिलां समन्तुं

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

तीक्ष्णं वचोऽप्यभिहितं मयका हितं यत्

तत् ते भविष्यतितरां फलवृद्धिसिद्धयै ।

यद्धेलिधाम तपतीश ! भृशं निदाघे

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

आगच्छ कृच्छ्रहर ! हृच्छयचित्रपुङ्ख-

लक्ष्मीकृतां कृशतनुं क्षम ! रक्ष मां त्वम् ।

त्वत्सङ्गमे क्षयमुपैष्यति मेऽतिदुःखं

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

उद्यत्तडिद्धनधनाधनगर्जितेऽहि-

भुग्भाविते नभसि नौ नभसीन ! देहे ।

धर्मोत्कटादिरिव दन्तुरतां विषण्णो

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

पश्येदृशीति सखिता मदनादरः किं ?

नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।

मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षे

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽगतिका तवैषा

जन्याः प्रसूर्जनयिता सहजाश्च जामिः ।

साताय सर्वजगता च 'शिवा' यमर्क

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदशुजालम् ॥ २२ ॥

चेतश्चमच्चरिकरीपि दरीश्रिताना

तीव्रैर्व्रतैर्विषमरैवतशृङ्गसङ्गी ।

आदर्शधाम्नि धृतकेवलचक्रिवत् कि

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ? ॥ २३ ॥

पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतै किं ?

कष्टैः कृतं च तपसाऽऽस्त्वलमन्यकृत्यै ।

चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतु

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्त ॥ २४ ॥

बालश्चिखेलिथ सुरैः कृतनर्मकर्मै-

धीरौ भवश्च समितौ भुवनेषु जिष्णुः ।

सत्त्वात् पुनः स च गृहीति किमत्र गण्यो

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

पूर्वं प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्य

के प्रेङ्खि 'ताच्युत' भुजो हसितोऽस्य दारै ।

मौनं श्रितं परिणये विमुखोऽधुनैव

तुभ्य नमो जनभवोदधिशोषणाय ! ॥ २६ ॥

त्वं चे 'च्छिवा' त्मज इतीश ! शिवाय मे किं ?

'नारिष्टनेमि' रिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।

स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूल

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

वेत्येति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुव त्वा

सौव मत् प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।

वक्ष्यन्ति मोहिततरा इति कामरूपो
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

त्वद्द्व्यानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया-
मिष्टार्थबाधकवृहद्विरहान्धकारम् ।
सद्धर्मधाम्नि सहजोद्यमधौतदोषः
सूर्यातिशायिसहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

वक्त्रं जिनात्र वसतः प्रणिधानभाजो
विश्वासतो मृगशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।
संदृश्यते बहुललक्षणभावितं ते
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कविम्बम् ॥ १८ ॥

उद्योग एष भवता क्रियतां किमर्थं ?
किं वाऽथ ते नु वरवस्तुन ऊनमस्ति ? ।
त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुदो मयूर्यः
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुन्ना
वच्मीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।
रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो
नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भव्ये ! मनोहरवरो भविता भवत्याः
किं 'नेमिना'ऽसहशुचा च किमित्थमाल्या ? ।
वाच्यं किमत्र यदि मे न भवानिवान्यः
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

अस्या न दूषणमतो हि भवानसह्यो-
ऽबाधः कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

ब्रह्मान्वितः परिवृढो विमुखोऽयं हि
दृष्ट्वाऽभयं भवति नोभवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

माकन्दवृन्दवनराजिपदे निरेनो-
ऽसह्योऽप्यहो ! सकलकेवलसम्पदाप्तेः ।
सालत्रयं भविमृतं भुवि मोहभूषो
नाकामति क्रमयुगाचलसश्रित ते ॥ ३५ ॥

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहसी
‘राजीमती’ दृढमतिः सुसती यतीशम् ।
इन्द्रैः स्तुतं ह्युपयायिति नोऽसुखाग्निं
त्वन्नामकीर्तनजल शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

मच्चालिपाटलमलीमसकामभोगी
योगीश ! दुर्धरकपायफटोत्कटाक्षः ।
जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन
त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुसः ॥ ३७ ॥

कालोपम विशददर्शनकृत्यशून्यं
पक्षद्वयात् सदसतो धृततर्कजालम् ।
मिथ्यात्वशासनमिदं मिहिराशुविद्धं
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

रत्नत्रयं निरुपमं नरराजहसा
संविच्छिदर्शनचरित्रमयप्रकाशम् ।
क्षित्याससंसृतिपरिश्रमदुःखदाह
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

वित्तेन साधकतमेन सुनन्दभावात्
कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलाषा ।

रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽऽं
बिम्बं स्वेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

स्वामिन् ! 'समुद्रविजया'वनिपालसूनो !
स्तादीश्वरोऽत्र यदहार्यगतिं तवेमाम् ।
कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदितां क-
स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये
मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।
सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं
वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।
देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि
जानीध्वमादृतरुषाऽप्यनुरागयुक्त्या ।
नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

मत्स्वाम्यहं च मुखनेत्रजितावमुष्या
नीतोष्णतामिति मदेन मृगेण मन्ये ।
दाहाय मे प्रकृतिरीश ! विधोर्यथाऽस्ति
तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविष्यां
ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यर्द्धिवृद्धि' इत्यपरनामक स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्)

अवतरणम्—

श्रीआदीशस्तुतिर्यत्र, स्तोत्र भक्तामराभिषम् ।

श्रीमानतुङ्गैराचार्यैर्विहितं सुप्रभावयुक् ॥ १ ॥—अनुष्टुप्

तत्काव्यानां समस्तानां, तुर्यतुर्याहिसग्रहैः ।

समस्यापूरणाच्छ्रेष्ठं, स्तवं वीरजिनेशितुं ॥ २ ॥ ॥

राज्यर्द्धिवृद्धिनामान्, चक्रे श्रीधर्मवर्धनः ।

सशिश्रुणा वृद्धीकां, स्वोपज्ञा च सुवोचिकाम् ॥ ३ ॥ ॥ (विशेषम्)

अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्या

श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा—

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका (८,६)

श्री'आर्पमिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुबुध

स्तोत्रे किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ ॥ (युग्मम्)

टीका

कविर्वक्ति । किलेति निश्चितम् । अहमपि तं जिनेन्द्रं स्तोत्रे । समिति कः ? यत्तदोरमिसम्-
न्यात् श्रीआर्पमिः—भरतचक्रवर्ती यं प्रथमं—पूर्वं प्रणमति स्म । 'अप्यभस्यापत्यमार्पमिः' । स्मरणे
भूतार्थता वक्तव्या, प्रणमति स्मेति प्रणाम चकार । कदा ? तृतीये भवे । इह किञ्च सप्तदायः—
श्रीवीरस्य सप्तविंशतिर्भवाः, तत्र तृतीये मरीचिभवे भरतेन पृष्टे श्रीअप्यभदेवेन प्रोक्तम्—

१ विशेष—तत्तुष्टुम्—

"हाम्यां युग्ममिति श्लोऽ, त्रिणि श्लोऽर्द्धेष्वप्यम् ।

चकारकं चतुर्भिः स्यात्, तदप्यं कुट्टं स्मृतम् ॥"

सम्यक्प्रसादसुभृतोऽव्ययतां त्वदीयात् ,
 ॥ ७७ ॥ त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रंजन्ति ॥ ४० ॥
 पीत्वा वचो जिनपतेरधिगम्य दीक्षां
 साऽथार केवलमनन्तसुखं च मोक्षम् ।
 आश्रित्य सिद्धवरवस्त्वगदा हि के नो
 मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ? ॥ ४१ ॥
 काँस्कान् नवानि हसिताब्जशुचीन् गुणांस्ते
 येऽनादितो विषमबाणभटेन नद्धाः ।
 राज्ञि त्वयीश ! मनुजाः सति सार्वभौमे
 सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥
 सद्ब्रह्मचार ! जिन ! 'यादव'वंशरत्न !
 'राजीमती'नयनकोकविरोकितुल्य ! ।
 जुष्टः श्रिया सकलयैकपदे भवेत् स
 यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥
 हारावल्लीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीष्ठां
 कण्ठे दधाति 'महिमाप्रभ'सूरिराजः ।
 यस्ते सदैव रुचिराश्रित'भावरत्ना'
 तं 'मानतुङ्गस'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

શ્રી=માનવાચક શબ્દ
વર્ધમાન=વર્ધમાન (સ્વામી), યોવીસમા તીર્થપર.
શ્રીવર્ધમાન=શ્રીનકુમાન
કૃતિ=એમ
નામ (મૂં નામન્)=નામ
કૃતં (મૂં કૃત)=કરેડ
કૃતિમ્યા (મૂં કૃતિન્)=(૧) સારા કૃત્યો કરનારા,
(૨) તેજવાળા
યસ્પ (મૂં યસ્)=જેને
અદ્ય=આજે
શાસન (મૂં શાસન)=શાસન, આચાર
હવ્ (મૂં હવ્)=આ
ચરિચારિ (ધાં હવ્)=ઉત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે
મૂનો (મૂં મૂનિ)=૨૪વી ઉપર
આલમ્બન (મૂં આલમ્બન)=આધાર(ભૂત), ટેકા(રૂપ)
મય=સસાર
જલ્લ=જળ, પાણી
મયજલ્લ=સસાર-સમુદ્રમાં
પતતા (મૂં પતત્)=પડતા
જનાના (મૂં જન)=મનુષ્યોના
આર્પમિઃ=નકુશસ્વામીના પ્રત, ભરત (રાજેશ્વર)
શ્રીઆર્પમિ=શ્રીભરત (અકવર્તી)
સ્મ=ભૂતાર્થવાચક શબ્દ
પ્રણમતિ સ્મ (ધાં નમ્)=નમન કરતા હવા
મવે (મૂં મવ)=મવમાં
તૃતીયે (મૂં તૃતીય)=ત્રીજા

ગર્મ=ગર્ભ
સ્થિત (ધાં સ્થા)=રહેલ
ગર્મસ્થિત=ગર્ભ (અવસ્થા)માં રહેલા.
તુ=કિન્તુ
મઘવા (મૂં મઘવન્)=૪૮
અસ્તુત (ધાં સ્તુ)=રેતવતે હવે
સપ્તવિંશે (મૂં સપ્તવિંશ)=સપ્તાવીસમા
ય (મૂં યદ્)=જેને.
ઐણિક=ઐશ્વરિક (રાજ), અભયકુમારના પિતાશ્રી
આદિ=શરૂઆત
નૃપ=રાજા, ભૂપતિ
ઐણિકાદિકનૃપાઃ=ઐશ્વરિક પ્રમુખ રાજાઓ
અપિ=પણ
સ્તુતુઃ (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરી
ચ=અને
સ્તોત્ર્યે (ધાં સ્તુ)=સ્તનીય
કિલ=પરિત
મહ (મૂં અસ્મદ્)=હું
તં (મૂં તદ્)=તેને
પ્રથમ=પહેલવહેના
પ્રથ=વિસ્તીર્ણ
મા=(૧) લક્ષ્મી, (૨) મોલા
પ્રથમ=વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા મોલા] જેની એવા
જિન=રાજ-દેવને છતનારા, વીતરાગ
હન્દ્ર=મુખ્ય
જિનેન્દ્ર=જિન પતિને

શ્લોકાર્થ

વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વે હવે તેમજ તેમના નામની સાર્થકતા—

“(પોતાના) મહેવમા રાજ્ય—સૌ પતિની વૃદ્ધિ થવાને લીધે, સારા કૃત્યો કરનારા [અથવા પ્રુણશાળી અથવા તેજસ્વી] એવા માતાપિતાએ જેનું વર્ધમાન એવું નામ પાડ્યું, તેમજ સસાર—સમુદ્રમાં પડતા (અર્થાત્ દૂષતા) મનુષ્યોના આધારભૂત એવું જેનું આ શાસન અત્યારે (આ પ્રથમ કાવમા પણ) પૃથ્વી ઉપર સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે, તથા વળી મહેવમહેવા તો

૧ (૧) સ્વામી, (૨) વજર, (૩) મિત્ર, (૪) ખજાનો, (૫) રાષ્ટ્ર, (૬) કિલ્લો અને (૭) સૈન્ય એ રાજ્યના સાત અંગો છે

૨ ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, કાશ, કાદાર ખસાદિ સપતિ

૩ નિશાવા રાણી અને સિદ્ધાર્થે રાજ્ય એ વર્ધમાન સ્વામીના માતાપિતા થતાં હતાં

૪ જૈન શાસ્ત્રમાં કાનના ‘ઉત્સર્પિણી’ અને ‘અવસર્પિણી’ એમ બે મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે આ બે વિભાગો મળીને એક ‘કાલ-ચક્ર’ થાય છે આમાં અનંત કાલ-ચક્રો પસાર થઈ ગયાં છે અને યશ ઉપરૂક્ત કાનચક્રના ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એમ બે વિભાગોના છ છ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે આ પ્રયેક વિભાગને ‘આરા’ (સંઘર) કહેવામાં આવે છે અત્ર પ્રથમ કાવથી અવસર્પિણીનો પ્રાચ્યો આરો સમજવાનો છે

“भरीचिरयं मत्पौत्रः, स चतुर्विंशतितमतीर्थकरो भविष्यति” इति श्रुत्वा वन्दनीयोज्यं “जे” अ भविस्संतणागए काले” इति मत्वा भरतः प्रणमति स्म । “त्वन्ताथादी न पूर्वगौ” (अभिधान-चिन्तामणौ का० १, श्लो० २३) इतिवचनात् तुशब्दोऽपरसम्बन्धार्थः । गर्भस्थितं तु यं सप्तविंशे भवे मघवा-शक्रः अस्तौ(पी)त् । ऋषभदत्तभार्याया देवानन्दा-ब्राह्मण्याः कुक्षौ गर्भरूपेण स्थितं हीनकुलावतारत्वेन, चलितासनः शक्रो यं (गर्भस्थितं) अवधिना दृष्ट्वा हृष्टः सन् (शक्रः) सिंहासनात् समुत्थाय नमोत्थुणमितिस्तोत्ररचनयाऽस्तुत, ततः शक्रस्तवो जातः, सोऽद्यापि सर्वसङ्गेन पच्यते । च-पुनः, श्रेणिकादिकनृपा अपि यं तुष्टुबुः, विद्यमानस्य श्रीवीरजिनेशस्य मुख्यो नृपो भक्तः श्रीश्रेणिकः । यदाह-“सेणियनि वसिद्धादयदेवीमार्यगजक्षकयसेवेति” । श्रेणिकादिकाः आदिशब्दात् कोणिकोदायनादीनां ग्रहणम् । श्रेणिकादिकाश्च ते नृपाश्च श्रेणिकादिकनृपाः । यं वीरं तुष्टुबुः-स्तवनां चक्रुः, तमहमपि स्तोप्ये इति । अपिशब्दोऽत्रान्याकर्षणद्योतनार्थः । तमिति कं ? प्रथमम् । ननु श्रीआदिजिनेशस्तुतौ प्रथममिति विशेषणं स्पष्टम्, चतुर्विंशतितमस्यार्हतः कथं प्रथममिति विशेषणं चरितार्थं स्यात् ? इत्यत आह-प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य स प्रथमः । न च सर्वतीर्थकृतां सामान्यमदो विशेषणमिति वाच्यम्, मातापितृभ्यां त्रिशलासिद्धार्थाभ्यां यस्य वर्धमान इति नाम कृतम् । कस्मात् ? भवने-स्वकीयवैश्वमनि राज्यर्द्धिभवनात्, राज्यं “स्वाम्यमात्यसुहृत्कोश-राष्ट्रदुर्गवलानि च” (अमरकोशे श्लो० ७५१) इति सप्ताङ्गम्, तद्रूपा ऋद्धिः, तस्या वृद्धिभवनं-राज्यर्द्धिवृद्धिभवनं तस्मात् राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्, धन-धान्य-हिरण्य-कोश-कोष्ठागारादिसर्वार्द्धिवृद्धे-वर्धमान इति नाम विहितम् । किंविशिष्टाभ्यां पितृभ्यां ? कृतिभ्यां-सुकृतवद्भ्यां धामवद्भ्यां वा । पुनर्यस्य वर्धमानस्य अद्य-प्रत्यक्षे पञ्चमारके काले इदं-वर्तमानं शासनं-आज्ञावचनं भूमौ-पृथिव्यां वरिवर्ति-सर्वोत्कृष्टतया वर्तते । किंविशिष्टं शासनं ? भवजले-संसारजलनिधौ पततां-निमज्जतां जनानां-मनुष्याणां आलम्बनं-अवलम्बनरूपमित्यर्थः । अत एव राज्यर्द्धिवृद्धि(भवन)त्वात् प्रवर्तमानशासनत्वाच्च प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य (स) प्रथमस्तं प्रथममिति एतद् विशेषणं श्रीवर्धमानस्वामिनः शासनाधीश्वरस्य सत्कलितार्थं प्रतिभाति ॥ इति काव्यद्वयार्थः ॥ १-२ ॥

अन्वयः

भवने राज्य-ऋद्धि-वृद्धि-भवनात् यस्य श्री-‘वर्धमानः’ इति नाम कृतिभ्यां पितृभ्यां कृतं, भव-जले पततां जनानां आलम्बनं इदं (यस्य) शासनं अद्य (अपि) भूमौ वरिवर्ति, यं च श्री-‘आर्षाभिः’ (प्रथमं) स्तुतीये भवे प्रणमति स्म, गर्भ-स्थितं तु (यं) सप्तविंशे मघवा अस्तुत, (यं) ‘श्रेणिक’-आदिक-नृपाः अपि तुष्टुबुः, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोप्ये ।

शेषार्थ

राज्यं=राज्य.
ऋद्धि=संपाद, लक्ष्मी,
वृद्धि=वर्धन.
भव न=यत्तु ते.

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्=राज्य-लक्ष्मीनी वृद्धि-यवाने लीधे.

भवने (मू० भवन)=भट्टेभने विषे.
पितृभ्यां (मू० पितृ)=मातापिता वडे.

१ ये च भविष्यन्ति अनागते काले (शक्रस्तवे) ।

‘श्रेणिक’ नृप-‘सिद्धायिका’ देवी-‘मातङ्ग’ यलकृतसेवः ।

“ જે ય અર્થવા સિદ્ધા, જે ચ મવિસ્તૃતનાગણ કાલે ।

સપદ ચ વદ્મમાણા, સવ્ને તિવિદેષ વદામિ ॥ ”—આર્પા

—ના ઉપર ધ્યાન આપીને હારત રાજ પોતાના પુત્ર મરીચિને વન્દન કરવા ગયા અને તેમ કરવાનું તેમને આ કારણ પણ જણાવ્યું આ સાલણીને મરીચિએ વિચાર કર્યો કે ખરે-ખર મારા કુળને ધન્ય છે, કેમકે મારા પિતામહ પ્રથમ તીર્થંકર થયા, વળી મારા પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી થયા, હું પણ પ્રથમ વાસુદેવ યજ્ઞ તેમજ અતિમ તીર્થંકર પણ થઈશ

આ મદના કટુ વિપાક તરીકે એ મરીચિનો જીવ પ્રાણુત દેવલોકમાના પુષ્પોત્તર વિમાનથી ચ્યવીને અતિમ ભવમા મગધ દેશમાના ક્ષત્રિયકુણ્ડના નરપતિ સિદ્ધાર્થના રાજ્યમા રહેલા ઋષભદત્ત નામના બ્રાહ્મણની દેવાનન્દા નામની પ્રિયાની કુક્ષિમા અવતર્યા આ એક અલીકિક ધટના છે (જુઓ ૬૮૫—સૂત્ર, સૂ. ૧૭)

ભિયુક કુળમાં આ પ્રમાણે દેવાનન્દાની કુક્ષિમા ૮૨ દિવસો વ્યતીત થયા બાદ શકિન્દ્રનું આસન કપ્યું ત્યારે તેણે અર્વાધિતાનથી પ્રજને ત્યાં ગર્ભમા રહેલા જોયા આથી એકદમ હર્ષિત થઈ જઈ પોતામાં આસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, તેમની તરફ સાત-આઠ પગલા ચાલી-અ જલિ જોડી તેણે તેમની સ્તુતિ કરી (આ સ્તુતિ શાસ્ત્રવના નામથી પ્રસિદ્ધ છે) પરંતુ પ્રજને નીચ કુળમા અવતરેલા જોઈને તે શોકાતુર થયો, એથી કરીને તેણે તરતજ હરિણુગમેધી દેવને ત્રિશક્ષા રાણીના ગર્ભને અને આ દેવાનન્દાના ગર્ભને અદ્યપદ્ય કરવા કરમાવ્યું તે કાર્ય તે દેવે કર્યું આમા તાત્પર્ય એ રહેલું છે કે કદાચિત્ તીર્થંકરનું અવન નીચ કુળાદિકમા થાય, પરંતુ જન્મ તો તેવા કુળમા કદિ સંભવતોજ નથી. આ વાતની કટપસૂત્ર (સૂ. ૧૮) સાક્ષી પૂરે છે ગર્ભાવાસનો સમય પૂર્ણ થતા પ્રજને જન્મ થયો આ વાત ઇ સ પૂર્વે પદ્મમા બની મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો—

આ શ્લોકમાં મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો થયા વિષે ઉલ્લેખ છે આથી જાણને એમ શકા ઉપરિચિત થાય કે શું મહાવીરસ્વામીના એટલાજ ભવો થયા છે ? પરંતુ આ શકા ‘ભવ’ ની ગણતરીના રિવાજની અજ્ઞાનતા સ્પષ્ટ છે હરેક જીને અત્યાર સુધીમાં અનેક ભવો

૧ સર્જીત-છાયા—

“ જે ચ જતીતા સિદ્ધા, જે ચ મવિસ્તૃત જનાગણે કાલે ।

સંપ્રતિ ચ વર્તમાના, સવાર ત્રિવિધેષ વદે ॥ ”

૨ ‘વાસુદેવ’ એ પણ ખડના અધિપતિનું નામ છે એનો નીચ વર્ણ દોષ છે એને ‘અધ’-ચક્રવર્તીના નામથી પણ એજાખવામાં આવે છે એક કાલ-ચક્રમા ૧૮ વાસુદેવો થાય છે, અર્થાત્ ‘ઉ સર્પિણી’ તેમજ ‘અવ સર્પિણી’ કાલમાં નવ નવ વાસુદેવો થાય છે વાસુદેવના વડીલ નધુને ‘જલદેવ’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે તેના ખખર ચતુને ‘પ્રતિવાસુદેવ’ કહેવામાં આવે છે

એ ખાનમાં રાખતુ કે વાસુદેવો નિયાળુ બાધવાવાગા દોષ છે, જ્યારે જન્મદેવો તેનું કાલ કરતા નથી. વળી વાસુદેવો અધિપામી છે, જ્યારે જન્મદેવો બાધવામી છે (સંખ્યાતો આ નચક-નિયુગ્મિન, ૨૧૫ મી ૧૧૫)

આ ‘અવસર્પિણી’ કાલમા શ્રીકૃષ્ણ નવમા વાસુદેવ, તેમના ભાઈ બલરામ નવમા જ હેવ અને રામાનંદ એ નવમા પ્રતિવાસુદેવ યજ્ઞ થયા છે વિશેષમાં આ સર્વે ‘શ્યામાપુર’ એવી સના આપવામાં આવે છે

જને શ્રીઋષભ(દેવ)ના પુત્ર (ભરત ચક્રવર્તી) ત્રીજા ભવમાં પ્રણામ કરતા હતા અને (ત્યાર પછી) ગર્ભાવાસમાં રહેલા એવા જને સત્તાવીસમા (અંતિમ) ભવમાં (સૌધર્મ દેવલોકના શક) ઇન્દ્ર સ્તવતા હતા, તેમજ જની ઐશ્વર્ય પ્રમુખ પૃથ્વીપતિઓએ પણ સ્તુતિ કરી, તે (પોતાના પિતાશ્રીની રાજ્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિના કારણભૂત હોવાને લીધે તેમજ અત્યારે પણ તેનું શાસન ચાલતું હોવાને લીધે) વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જની એવા (વર્ધમાન, વીર, મહાવીર, દેવાર્ય ઇત્યાદિ નામોથી પ્રસિદ્ધ) જિનેશ્વરની હું (ધર્મવર્ધનગણિ) પણ અચિત સ્તુતિ કરીશ.”—૧-૨

સ્પષ્ટીકરણ

વર્ધમાનસ્વામી—

આ કાવ્ય દ્વારા કવિવર વર્ધમાનસ્વામીના જીવન-ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. તેમાં પ્રથમ શ્લોકમાં તેા તેમના પૂર્વ ભવ વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને સાથે સાથે તેમનું નામ ચરિતાર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ કાવ્યના નાયક ચોવીસમા તીર્થંકર વર્ધમાનસ્વામીના ગર્ભાવાસના સંબંધમાં જે આશ્ચર્યજનક ઘટના બની હતી, તેનું અત્ર દિગ્-દર્શન કરાવવામાં આવે છે, પરંતુ તે પૂર્વે એટલું કહેવું નિર્ઠક નહિ ગણાય કે આ નીચે લખેલી ગર્ભ બદલવા સંબંધિની વાત દિગમ્બરોને માન્ય નથી, કેમકે તેમની માન્યતા પ્રમાણે મૂલ અંગાદિ રહ્યાજ નથી અને તેમના ઉદ્ધાર કરેલા ઐન્યોમાં આ વાત મળતી નથી.

એમ કહેવામાં આવે છે કે વર્ધમાનસ્વામીએ યાને મહાવીર પ્રભુએ પોતાના ત્રીજા ભવમાં નિજ કુળ વિષે ઘણો ગર્વ કર્યો હતો. પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે ભરત રાજશ્રવ પોતાના પિતાશ્રી પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવને નમસ્કાર કરવા ગયા હતા અને ત્યાં તેમણે તે જિનેશ્વરને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે સ્વામિન્ ! આપની આ સસામાંથી કાઢ પણ જીવ આપ જપી ઋદ્ધિ પામશે કે કેમ ? આના પ્રત્યુત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે તારો પુત્ર અને મારો પૌત્ર મરીચિ ચોવીસમા (અંતિમ) તીર્થંકર થશે. ત્યાર બાદ નમુત્યુણું યાને શકસ્તવની અંતિમ ગાથા—

૧ ભરત કે એરાયતના છ ખંડના અધિપતિને અથવા મહાવિદેહના બત્રીસ વિજ્યો પૈકી ગમે તે એક વિજ્યના સ્વામીને ‘ચક્રવર્તી’ કહેવામાં આવે છે આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ શ્રીશાસનમુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૬૫મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ જૈન શાસ્ત્રમાં બાર દેવલોક બતાવ્યા છે; તેમાંના પહેલા દેવલોકને સૌધર્મ દેવલોક કહેવામાં આવે છે. અત્ર ‘દેવલોક’ શબ્દથી કલ્પોપપન્ન દેવાનું નિવાસ-સ્થાન સમજવું. જૈન શાસ્ત્રમાં દેવના (૧) ભુવનપતિ, (૨) વ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષ્ક અને (૪) વૈમાનિક એમ જે ચાર ભેદો પાડ્યા છે, તેમાં વળી વૈમાનિકના કલ્પોપપન્ન અને કંદ્યાતીત એમ બે અવાંતર ભેદો છે. તેમાંના કલ્પોપપન્ન દેવાના બાર નિવાસ-સ્થાન છે. તેનાં નામો નીચે મુજબ છે:—

(૧) સૌધર્મ, (૨) ઇશાન, (૩) સનતકુમાર, (૪) માર્હેન્દ્ર, (૫) બ્રહ્મલોક, (૬) હાન્તક, (૭) મહાશુક, (૮) સહસ્ત્રાર, (૯) આનત, (૧૦) પ્રાણત, (૧૧) આરણ અને (૧૨) અચ્યુત.

૩ ‘પ્રમુખ’ શબ્દથી કૌણિક, ઉદાયન, જિતશત્રુ, અહીનશત્રુ, ચણ્ડપ્રદાત, દશાર્જુલદ્ર વિગેરે સમજવા.

૪ આ શબ્દના અર્થ સાફ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૪).

ગલા છે વિશેષમા બ્રાહ્મીના જન્મ પણ તેમની સાથે જ થયો હતો, અર્થાત્ સુભંગલા દેવીએ ભરત અને બ્રાહ્મીના યુગલને જન્મ આપ્યો હતો અપર માતા સુનંદા દેવીના બાહુબલિ પ્રમુખ ૯૯ પુત્રો તેમના બાધ્યો થતા હતા અને સુન્દરી નામની પુત્રી એ તેમની બેન થતી હતી તેઓ ભરતસેવના છ ખંડ સાધીને ચક્રવર્તી બન્યા હતા દરેક ચક્રવર્તીની પાસે જમ ચૌદ રેતો હોય છે, તેમ તેમની પાસે પણ હતા સાધારણ રીતે એમ કહેવાય છે કે ગૃહવાસમા કેવલ જ્ઞાન થવું મુશ્કેલ છે, પરંતુ આ મહાત્માને તેવું જ્ઞાન પણ પોતાના રાજ્ય-ભવનમા રહેવા છતાં થયું હતું, એ તેમની બલિહારી સૂચવે છે કિન્તુ આતુ કારણ એ છે કે જો કે તેઓ તે વખત સ સારસ્વતી કાશ્યપમા રહેતા હતા, છતાં તેમનું દૃઢચરૂપી કમલ તો નિર્લેપજ હતું તેઓ તે વખત 'અનિત્ય સસારે ભવતિ સફલ યજ્ઞયનગમ્' અર્થાત્ 'જે જે વસ્તુ આ સંસારમા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે અનિત્ય છે' એવી ભાવના ભાવતા હતાં, તેનુંજ આ પરિણામ હતું આ ભરત રાજધિને પ્રણામ કરી તેમના વિષેનો ઉલ્લેખ અત્ર સમાપ્ત કરવામા આવે છે

શ્રેણિક નૃપતિ—

શ્રેણિકના પિતાનું નામ પ્રસેનજિત્ હતું, જ્યાર તેમની માતાનું નામ ધારણી હતું થોડા વયે તેઓ મગધ દેશમાની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી બન્યા હતા તેઓને ચિદલણા પ્રમુખ રાણીઓ હતી રાણી ચિદલણા તેમના જેવી સૌન્દર્યની એક અનુપમ મૂર્તિ હતી આ બન્નેના સૌન્દર્યને જોને તો સમવસરણમા મહાવીરસ્વામી વિરાજમાન હોવા છતાં પણ તેની પર્વદામાના અનેક લોકો મોહમુગ્ધ બન્યા હતા અને તે એટલે મુધી કે સાધુઓમા કંકત ગૌતમ સ્વામી (ઇન્દ્રભૂત) અને સાધ્વીઓમા ચન્દનબાલા કારા રહી ગયા હતા આ શ્રેણિક રાજને અભયકુમારાદિક પુત્રો હતા શ્રેણિક રાજ વીર પ્રણના પરમ લક્ત ગણાય છે તેઓ આ 'અવસર્પિણી' કાલ પૂરે થયા બાદ 'ઉત્સર્પિણી'ના ત્રીજા આરામા પ્રથમ તીર્થંકર થનાર છે, જો કે અત્યારે તો તેઓ પ્રથમ નરકમા છે *

૧ ચૌદ રતોની માહિતી માટે લુઓ જમ્બૂદ્વીપ પ્રશસ્તિ, તૃતીય વક્ષરજાર

૨ આ ચિદલણા ગણીના સમઘમા એમ કહી શકાય કે—

“સા રામણીયકનિષેરધિદેવતા ઘા

શીન્દયસારસમુદાયનિકેતન ઘા ।

સત્યા સથે । નિયતમિન્દુમુધામુખાલ—

વ્યોત્સનાદિ કારણમમૂન્મદનથ વેવા ॥”

—આવતી-આધવ

અર્થાત્—તે (માલતી) રૂપાદિ સપ્તિના ભાગરની અધિષ્ઠાત્રિકા દેવી છે અને સૌ દર્શના સમુદાયનું ઘર છે હે મિત્ર ! ખરેખર તે (માલતી)નું ઉપાલન કારણ ચંદ્ર, અમૃત, કમલનો દડ અને ચંદ્રનો પ્રકાશ આદિ થયેલ છે અને તેનો કર્તા (સદા) કામદેવ બનેલ છે

૩ આ વાત એ જ નેનું અનુપમ ચારિત્ર-બળ સૂચવે છે આતુ ૯૦ બલાયય પાળનાર તરીકે નેત્રલિસદ્રનું નામ પણ જૈન સમાજમા જાણીતું છે

૪ પ્રણના સેવકની પણ આવી દશા થાય એ 'કર્મજો ગદના ગતિ' એ સૂત્રને ચરિતાય કરે છે *

કર્તા છે; પરંતુ જે ભવમાં જીવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારથી તેના ભવ ગણાય છે. દેમકે સમ્યક્ત્વરૂપી ખીજની પ્રાપ્તિ વિના તે પૂર્વના અન્ય ભવરૂપી શ્રમણાઓ શન્યજ છે. વિશેષમાં આ સત્તાવીસ ભવોથી મોટા ભવો સમજવાના છે; દેમકે વચ્ચે વચ્ચે ખીજ ભવો પણ થયેલા છે, પરંતુ તે મહત્વના નહિ હોવાથી અત્ર તેની ગણના કરવામાં આવી નથી. ઉપર્યુક્ત સત્તાવીસ ભવો ત્રિષ્ટિશક્તાકાપુરુષચરિત્ર તેમજ મુખ્યોધિકા પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

(૧) નયસાર, (૨) સૌધર્મવાસી દેવ, (૩) મરીચિ, (૪) અલ્પલોકવાસી દેવ, (૫) કૌશિક (આલ્પ) (ભવ-શ્રમણ), (૬) પુષ્પમિત્ર, (૭) સૌધર્મવાસી દેવ, (૮) અગ્નિઘોત (આલ્પ), (૯) હશાનવાસી દેવ, (૧૦) અગ્નિભતિ (આલ્પ), (૧૧) સનતકુમારવાસી દેવ, (૧૨) ભારદ્વાજ (આલ્પ), (૧૩) માહેન્દ્ર-વાસી દેવ (ભવ-શ્રમણ), (૧૪) સ્થાવર (આલ્પ), (૧૫) અલ્પલોકવાસી દેવ, (૧૬) વિશ્વભૂતિ (ક્ષત્રિય), (૧૭) મહાશુક્ર દેવલોકમાં દેવ, (૧૮) ત્રિપૃષ્ઠ (વામુદેવ), (૧૯) સાતમી નરકમાં નારદી, (૨૦) સિંહ, (૨૧) ચોથી નરકમાં નારદી (ભવ-શ્રમણ), (૨૨) મનુષ્ય, (૨૩) પ્રિયમિત્ર (ચક્રવર્તી), (૨૪) મહાશુક્ર દેવલોકમાં દેવ, (૨૫) નંદન, (૨૬) પ્રાણુત દેવલોકવાસી દેવ અને (૨૭) મહાવીર.

આ સંબંધમાં નીચેની ગાથાઓ વિચારવા જવી છે.

“ગામાવિક્ષગ ૧ સોહમ્મ ૨ મરિહ ૩ પળ કપ્પ ૪ કોસિય ૫ સુહમ્મે ૬ ।

મરિક્કળ પુસ્સમિત્તે ૭ સોહમ્મે ૮ ગિગ્ગોય ૯ રૂસાણે ૧૦ ॥

અગ્ગિમૂઠ્ઠ ૧૧ તિયકપ્પે ૧૨ ભારદ્વાજ ૧૩ મહિંદ ૧૪ સંસારે ।

થાવરય ૧૫ વંભિમવ ૧૬ વિસ્સમ્મૂઠ્ઠ ૧૭ સુકે વ ૧૮ તેવિટ્ઠ ૧૯ ॥

અપદ્ધાણે ૨૦ સીહે ૨૧ નરણ ૨૨ મમિક્કળ ચક્કિ પિયમિત્તે ૨૩ ॥

સુકે ૨૪ નંદન નરવહ ૨૫ પાણયકપ્પે ૨૬ મહાવીરો ૨૭ ॥

—શ્રીવિચારસાર-પ્રકરણ, ગાથાક ૭૬-૭૯

આ સંબંધમાં આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ૪૪૦-૪૫૭ સુધીની ગાથાઓ પણ જોવા જવી છે. ભરત નરેશ્વર—

આ અવસર્પિણી કાલમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના ભરત નરેશ્વર પુત્ર થાય છે. નાભિ અને મરૂ એ તેમનાં દાદાદાદીનાં નામો છે, જ્યારે તેમની માતૃશ્રીનું નામ તો મુખં-

૧ ‘ સમ્યક્ત્વ ’ એટલે ‘ યથાર્થ શ્રદ્ધાન. ’ વાસ્તવિક દેવને વિષે દેવત્વની શુદ્ધિ, ખરેખરા શુદ્ધને વિષે શુદ્ધત્વની શુદ્ધિ અને સાચા ધર્મને વિષે ધર્મપણાની શુદ્ધિ રાખવી તે ‘ સમ્યક્ત્વ ’ છે.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

“ ગ્રામવીલકઃ સૌધર્મઃ મરીચિઃ પદ્મકલ્પઃ કૌશિકઃ સૌધર્મઃ ।

મૃત્વા પુષ્પમિત્ર સૌધર્મઃ અગ્નિજ્યોતિઃ રૂશાનઃ ॥

અગ્નિભૂતિઃ તૃતીયકલ્પઃ ભારદ્વાજઃ માહેન્દ્રઃ સંસારઃ ।

સ્થાવરશ્ચ વ્રહ્મામવ વિશ્વભૂતિઃ શુક્રે ત્રિપૃષ્ઠઃ ॥

અપ્રતિષ્ઠાન સિંહઃ નરકે બ્રાન્વા ચક્ત્રી પ્રિયમિત્રઃ ।

શુક્રે નંદનઃ નરપતિઃ પ્રાણતકલ્પે મહાવીરઃ ॥ ”

૩ આ પ્રથમ જિનેશ્વરના પિતાશ્રીના જીવનની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-અનુવિંશતિકા (૫૦-૮૬) માં આલેખવામાં આવી છે.

શબ્દાર્થ

વીર ! (મૂં વીર) = હે વીર, હે મહા-વીર !
 ત્વયા (મૂં તુમ્હવ) = તારા વડે
 વિદ્યતા (મૂં વિદ્યત) = કરતા
 આમલિકા (મૂં આમલિકા) = આમલિકા
 સુ = પ્રશસાવાચક અન્ય
 છીલા = કીડા
 છુલીલા = ખેંચે કીડાને
 યાજ્ઞ = યાજ્ઞક
 બાહતિ = આકાર
 યાજ્ઞકૃતિ = યાજ્ઞક ॥ જેવો આકાર છે જેનો તે
 છલ = કપટ, દગો
 કૃત્ = કરનાર
 છલકૃત્ = કપટ કરનાર
 બાહરે (ધાં રહ) = આરૂઢ થો

સુર (મૂં સુર) = દેવતા
 યા (મૂં યાદ) = જે
 તાલાયમાન = તાડના સમાન
 વપુસ્ = દેહ, ચરીર
 તાલાયમાનવપુષ્પ = તાડસમાન દેહ છે જેનો તેને
 ત્વત્ (મૂં તુમ્હવ) = તારા
 બ્રુતે = વિના, સિવાય
 ત (મૂં તદ) = તેને
 ઉચ્ચ (મૂં ઉચ્ચ) = ઊંચો
 અન્ય (મૂં અન્ય) = બીજો, અપર
 ક (મૂં કિમ્) = કયો
 દુચ્છતિ (ધાં દુષ્ટ) = ધન્ય
 જન (મૂં જન) = મનુષ્ય
 સહસા = એકદમ
 પ્રહીતુ (ધાં પ્રહ) = પડવાને, વશ કરવાને

શ્લોકાર્થ

મહાવીર સ્વામીનું અલૌકિક પરાક્રમ—

“હે વીર (જિનેશ્વર) ! બાળકના સમાન આકારવાળા અને (એથી સાળીન થતા)
 કપટ કરનારા જેના જે દેવના ઉપર આમલિકાની સુકીડા કરતો થકો તુ આરૂઢ થયો, તે તાડના
 (વૃક્ષ) સમાન દેહવાળા અને (અત એવ) ઉચ્ચ એવા દેવને એકદમ વશ કરવાને તારા સિવાય
 કયો અપર મનુષ્ય ઇચ્છા કરે ? ”—૩

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુની કીડા—

એક વખત ઇન્દ્રે સલામા વીર પ્રભુની પ્રશસા કરીને કહ્યું કે તે અતુલ સામર્થ્યવાળા છે
 અને વળી ધીર છે આ વાત એક સુરને ગળે ઉતરી નહિ એટલે તેની પરીક્ષા કરવા તે જ્યાં
 લગભગ આઠ વર્ષની ઉંમરના વીર પ્રભુ અન્ય રાજકુમારો સાથે વનમાં રમતા હતા, ત્યાં આવ્યો
 આવીને તે કાઠ વૃક્ષના મૂળ પાસે સર્પ થઈને રહ્યો એટલે અન્ય રાજકુમારો તો પલાયન કરી
 ગયા, પરંતુ વીર પ્રભુએ તેને હાથેથી પકડી દૂર કંઠી દીધો આથી ફરીથી રાજકુમારો એકત્રિત
 થઈ કીડા કરવા લાગ્યા એટલે તે સુર પણ રાજકુમાર થઈ સા રમવા આવ્યો આ કીડામાં એવી
 સરત હતી કે જે હારી જાય તે બીજાને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરે વીર પ્રભુ તો હુમેશા
 જીતતા હતા, તેથી અન્ય રાજકુમારો તેમને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરતા હતા એવામાં એક
 વખત પેલો દેવ હારી ગયો એટલે પ્રભુ તેની પીઠ ઉપર ચઢી બેઠો એટલે તે કુર્મતિ દેવે પોતાનું વિક
 રાણ રૂપ વિકુન્ઠ્યું અને પર્વતના કરના પપ્પુ તે ઊંચાઈમાં વધવા લાગ્યો આ રૂપ વર્ણન કરતા
 શ્રીહેમચન્દ્રસરિ ત્રિપષ્ટિગલાકાપુરૂપચરિત્રમાં લખે છે કે—

આ શ્રેણિક નૃપતિના જીવન ઉપર શ્રીધર્મવર્ધનકૃત સહસ્રશ્લોકપ્રમાણક શ્રેણિક-ચરિત્ર તેમજ શ્રેણિક-કથા પ્રકાશ પાડે છે. આ બંને ગ્રંથો સંબંધી ઉલ્લેખ જૈન ગ્રંથો-વર્ણી (પૃ ૨૩૪ અને ૨૬૧)માં છે. આ ઉપરાંત દુર્ગદયાશ્રય કાવ્ય, આવશ્યક-વૃત્તિ, દશવૈકાલિક-વૃત્તિ તેમજ જ્ઞાતાધ્યયનમાંથી તેમને લગતી હકીકત મળી આવે છે.

પદ્ય-વિચાર—

આ ૪૪ પદ્યોનું કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસંસ્કૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ હોવાથી ‘ વસન્તતિલકા ’ છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે. એ છંદનું લક્ષણ વસન્તતિલક વૃત્તમાં રચાયેલા શ્રીભેરવિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ-ગિનાનન્દસ્તુતિના પૃ ૨-૫ માં વિચારવામાં આવ્યું છે, એથી કરીને અત્ર એ સંબંધમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.

* * * * *

અથ તૃતીયકાવ્યે શ્રીભગવતો મહાવીરસ્વામિનો વલાધિક્યમાહ—

વીર ! ત્વયા વિદધતાઽમલિકીં સુલીલાં

વાલાકૃતિરછલકૃદારુરહે સુરો યઃ ।

તાલાયમાનવપુષં ત્વદ્વતે તમુચ્ચ—

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ॥ ૩ ॥

ટીકા

હે વીર ! ત્વયા આમલિકીં સુલીલાં-શોભનક્રીડાં વિદધતા-કુર્વતા યઃ સુર આરુરહે-યો દેવસ્ત્વયા આરુઢઃ યત્સ્કન્ધે ત્વયા ચરિતમિત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? છલકૃત્-છલ્લ-કાર્સ્કઃ + પુનઃ-કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? ‘ વાલાકૃતિઃ ’ વાલવદાકૃતિઃ-આકારો यस્ય સઃ । તં સુરં ત્વદ્વતે-ત્વદ્વિના અન્યો જનો ગ્રહીતું-સ્વાયત્તીકર્તુ ક ઇચ્છતિ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટં તં ? ઉચ્ચમ્ । કીદૃશં ? ‘ તાલાયમાનવપુષં ’ તાલઃ-તૃણરાજસ્તદ્વદા (તમિવા) ચરતિ તાલાયતે, તાલાયતે (ઇતિ તાલાયમાનં) તત્ તાદૃશં વપુઃ-શરીરં यस્ય સ તાલાયમાનવપુસ્તં તાલાયમાનવપુષમ્ । “ક્રતે યોગે પદ્મમી” । ત્વત્ ઇતિ પદ્મમ્યા એકવચનમ્ । ક્રતે ઇતિ વિનાયેઽ-વ્યયમ્ । અત્ર ભગવત આમલિકીક્રીડાગ્રવન્ધો જ્ઞેયઃ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) ‘ વીર ! ’ ત્વયા આમલિકીં સુ-લીલાં વિદધતા યઃ વાલ-આકૃતિઃ છલ-કૃત્ સુરઃ આરુરહે, તં તાલાયમાન-વપુષં ઉચ્ચં (સુરં) સહસા ગ્રહીતું ત્વત્ ક્રતે કઃ અન્યઃ જનઃ ઇચ્છતિ ? ।

વીર પ્રથુની વીરતા તો બધું તે તેમનો જન્મ સિદ્ધ હક નહિ હોય એમ લાગે છે કેમકે તેમના જન્મોત્સવના સમયે ઇન્દ્ર જ્યારે જલાલિષેક કરતા ખચાયા, ત્યારે તે પ્રથુએ પોતાના ડાબા પગના અંગુઠા વડે મેરૂ પર્વત કપાવી પોતાનું પરાક્રમ પ્રદર્શિત કર્યું હતું તે ઉપરાંત આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ આમયડી ક્રીડાદિક પ્રસંગે પણ તેમણે તેમનું વીરત્વ પૂરવાર કરી ખતાવ્યું હતું આથી કરીને એમને 'વીર' કહેવા તે તો ન્યાય ગણાયજી અને તેમને 'મહાવીર' કહેવામાં આવે, તો તે પણ ખોટું નથી શ્રુતકવલી શ્રીમાન્ ભદ્રબાહુસ્વામી પણ કહે છે કે—

“એવલે મયમૈરવાણ, પરીસહોનસગ્ગાણ ચત્તિયમે પહિમાણ પાલણ ધામ અરતિરતિસદે દવિણ વીરિયસપન્ને દેહેહિં સે જામ કય સમણે મગવ મહાવીરે” ? ॥

—કંટપસૂત્ર, સૂ. ૧૦૮

* * * * *

અથ ચતુર્થકાવ્યેન શ્રીમગવતો વિદ્યાધિક્યમાહ—

શક્રેણ પૃષ્ઠમશ્વિલં ત્વમુવન્થ યત્ તદ્

જૈનેન્દ્રસંજ્ઞકમિહાજનિ શબ્દશાસ્ત્રમ્ ।

તસ્યાપિ પારમુપયાતિ ન કોઽપિ બુદ્ધ્યા

કો વા તરીતુમલમમ્યુનિર્ધિ ભુજામ્યામ્ ? ॥ ૪ ॥

ટીકા

હે વીર ! લેણશાલાગ્રહણાવસરે શક્રેણ ઇન્દ્રેણ પૃષ્ઠ અશ્વિલ સમસ્ત યત્ ત્વમુવન્થ—સદુત્તરાણિ ઋચિવાન્, તદિદ્—અસ્મિન્ લોકે જૈનેન્દ્રસંજ્ઞક શબ્દશાસ્ત્ર-વ્યાકરણમજનિ—જાતમ્ । જિનશ્વેન્દ્રશ્ચ તૌ દેવતે અસ્યેતિ જૈનેન્દ્રમ્ । ઇન્દ્રશ્ચન્દ્રઃ કાશિકૃત્સ્નેત્ય (ત્યાઘ) ઇ મહાનૈયાકરણાઃ, તૈસ્તૈ' કૃત્ત તન્નામક વ્યાકરણ અજનિ—સમુત્પન્નમિત્યર્થઃ । કોઽપિ જનસ્તસ્યાપિ શબ્દશાસ્ત્રસ્ય પાર બુદ્ધ્યા નોપયાતિ, ગહનાર્થત્વાત્ । ઉક્તમર્થમર્થાન્તરન્યાસેન દ્રઢયતિ—વૈતિ પશ્ચાન્તરે, અમ્યુનિર્ધિ—સમુદ્ર યુનામ્યાં તરીતુ કઃ [ક્ષમઃ] અલ—કઃ સમર્થઃ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ ॥ ૪ ॥

અન્વય.

શક્રેણ પૃષ્ઠ અશ્વિલ યત્ ત્વં ઉવન્થ, તદ્ દદ્ધ જૈનેન્દ્ર—સંજ્ઞક શબ્દ—શાસ્ત્ર મજનિ; તસ્ય અપિ પાર કઃ અપિ બુદ્ધ્યા ન ઉપયાતિ, (યતઃ) કઃ વા મુજામ્યા અમ્યુ—નિર્ધિ તરીતું અલમ્ ? ।

૧ અવલો મયમૈરવો પરીસહોપગ્ગાણં શાન્તિયમ પ્રતિમાના પાલક ધીમાન્ અરતિરતિસદ દ્રવ્ય વોર્યસંપન્ન દેવં તસ્ય નામ કૃત ધમણો મગવાન્ મહાવીર ।

૨ સરખાવો શ્રીમગવતીના અથમ ચતકના અથમ ઉદેશના પાંચમા સૂત્ર ઉપરની શ્રીઅમયદેવચરિત્ શતિ

“ તતઃ કરાલં વેતાલ-રૂપમાધાય દુષ્ટધીઃ ।
 મૃધરાનપ્યધરચન્, પ્રારબ્ધો વર્ધિતું સુરઃ ॥
 પાતાલકલ્પે તસ્યાસ્યે, જિહ્વયા તદાકાયિતમ્ ।
 પિઙ્ગેસ્તુઙ્ગે ગિરઃશૈલે, કેઙ્ગૈર્દાવાનલાયિતમ્ ॥
 તસ્યાતિદારુણે દંષ્ટ્રે, અમૃતાં ક્રકચાકૃતી ।
 જાઙ્ગલ્યમાને અઙ્ગાર-શકટ્યાવિવ લોચને ॥
 ઘોણારન્ધ્રે મહાઘોરે, મહીધરગુહે ઇવ ।
 મૃકુટીમઙ્ગુરે ભીમે, મહોરગ્યાવિવ મુઘૌ ॥ ”

પૃ ૧૦, સૃ ૨, શ્લોક ૧૧૩-૧૧૬

અર્થાત્—“ તેના પાતાળ જેવા મુખમાં રહેલી તેની જીભ તક્ષક નાગ જેવી દેખાવા લાગી, જિંઘા પર્વત જેવા મસ્તક ઉપરના તેના પીળા દેશ દાવાનલ જેવા ભાસવા લાગ્યા, તેની ભયાનક દાઢો કરવતના જેવી જણાવા લાગી, તેનાં નેત્રો અંગારાની સગડીની જમ પ્રકાશવા લાગ્યાં, તેનાં નસદારાં પર્વતની શુક્રાનું લાન કરાવા લાગ્યા અને તેની ભૂકુટી વડે લંગુર ભમરો જે મોટી નાગણ હોય તેમ ભયંકર દેખાવા લાગી. ”

આ પ્રમાણે તે સુર પોતાનું વધારે ને વધારે વિકરાળ તેમજ હિંસ્ર રૂપ બનાવતો જતો હતો તે વાત પ્રભુના લક્ષ્યમાં આવતાં તે પરાક્રમી પ્રભુએ તેની પીઠ ઉપર એક એવી મુક્કી મારી કે તરતજ તે વામન થઈ જઈને તે પ્રભુને નમી પડ્યો અને ધન્દ્રનું કથન નહિ માનીતે તેણે આ કાર્ય કર્યું હતું એમ પ્રભુ સમક્ષ તે કહેવા લાગ્યો. પ્રભુના ધૈર્યની પ્રશંસા કરીને તે સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો. ”

‘ વીર ’ શબ્દના સંબંધી વિચાર—

‘ વીર ’ શબ્દ માટે નિર્ઝંકત કરતાં એક વિદ્વાન્ કહે છે કે—

“ વિદારયતિ વત્કર્મે, તપસા ચ વિરાજતે ।

તપોવીર્યેણ યુક્તશ્ચ, તસ્માદ્ વીર ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ”

અર્થાત્—જે કર્મનું વિદારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન છે તેમજ તપશક્તિથી યુક્ત છે, તે ‘ વીર ’ કહેવાય છે. વીર પ્રભુએ અનાર્ય દેશમાં પણ વિહાર કર્યો હતો તેનું શું કારણ ? આના ઉત્તરમાં સમજવું કે કર્મનું વિદારણ કરવું એ તેમનું ધ્યેય હતું. આ ઉપરથી શું વીર પ્રભુમાં વીરત્વ હોવાનું સિદ્ધ થતું નથી કે ? હજી પણ જો એ બાબત પરત્વે શંકા રહેતી હોય, તો એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે વીર પ્રભુએ અતિશય ઘોર તપશ્ચર્યા કરી હતી. આ ઉપરથી પણ વીર પ્રભુનું વીરત્વ જોઈ શકાય છે.

‘ વીર ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ પણ ઉપર્યુક્ત વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે “ વિશેષેણ ઈચ્યતિ-પ્રેરયતિ કર્માણિ ઇતિ વીરઃ ” અર્થાત્ જે વિશેષતઃ કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી અલગ પાડી તેને દેશવટો દે છે, તે ‘ વીર ’ છે. આ ‘ વીર ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે.

૧. સરખાવો આવશ્યક-નિર્ધુક્તિ (ગાથાક ૭૨-૭૫).

૨. કેમકે પણ શબ્દમાત્રને ગ્રહણ કરી તેના ઉપર આખો પ્રયોગ લેવો તે ‘ નિર્ઝંકત ’ કહેવાય છે.

આઠ વૈયાકરણો—

(૧) ઇન્દ્ર, (૨) ચન્દ્ર, (૩) કાશકૃત્સ્ન, (૪) આપિશલિ, (૫) શાકટા-
યન, (૬) પાણિનિ, (૭) અમર અને (૮) જૈનેન્દ્ર એ આઠ વૈયાકરણો છે

આ વાતની નીચેનો રસોઠ સાક્ષી પૂરે છે

“ દ્રઘચન્દ્રઃ કાશકૃત્સ્ના—પિશલી શાકટાયનઃ ।

પાણિન્યમરજૈનેન્દ્રા, જયન્ત્યષ્ઠો ચ શાન્દિકાઃ ॥ ”

અત્ર એ નિયેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે શ્રીવિનયવિજયે કટપસૂત્રના દશમા
સૂત્રની વ્યાખ્યામાં વીસ વ્યાકરણો વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે

* * * * *

ઉપદેશાધિક્યમાહ—

ધર્મસ્ય વૃદ્ધિકરણાય જિન ! ત્વદીયા

પ્રાદુર્ભવત્યમલસદ્ગુણદાયિની ગૌ ।

પેયૂપપોષણપરા વરકામધેનુ—

નામ્યેતિ કિં નિજશિશો. પરિપાલનાર્થમ્ ? ॥ ૫ ॥

ટીકા

હે જિન ! ત્વદીયા ગૌઃ—વાળી ધર્મસ્ય વૃદ્ધિકરણાય પ્રાદુર્ભવતિ । કિંલક્ષણા ગૌઃ ? અમલા-
ન્ નિર્મલાન્ સતઃ-સમીचीनान् ગુણાન્ દદાતીત્યેવશીલા ‘અમલસદ્ગુણદાયિની’ । ઉક્તમર્થં વ્રઢ્યતિ—
વરા—પ્રધાના કામધેનુ’ નિજશિશોઃ સ્વગત્સસ્ય પરિપાલનાર્થં કિં નામ્યેતિ—સમુચ્ચ કિં ન સમા
ગચ્છતિ ? સમાગચ્છત્યેવ । કિંવિશિષ્ટા વરકામધેનુઃ ? ‘પેયૂપપોષણપરા’ પેયૂપ અભિનવ પયસ્તેન
પોષણ તસ્મિન્ પરા—તત્પરા । “ ધેનુસ્તુ નરસૂતિકા ” (કાઠ ૪, શ્લોક ૩૩૩) હતિ હૈમઃ ।
મગતતો વાળી કામધેનુરિત્યર્થઃ ॥ ૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! ત્વદીયા અ-મલ-સત્-ગુણ-દાયિની ગૌઃ ધર્મસ્ય વૃદ્ધિ-કરણાય પ્રાદુર્ભવતિ, પેયૂપ-
પોષણ-પરા વર-કામધેનુઃ નિજ-શિશોઃ પરિપાલનાર્થં કિં ન અમ્યેતિ ? ।

શીખદાર્થ

ધર્મસ્ય (મૂ. ધર્મ) = ધર્મની

વૃદ્ધિ=વધારા

કરણ=(૧) દાર્પ (૨) હેતુ

વૃદ્ધિકરણાય=વૃદ્ધિના હેતુને અર્થ.

જિન ! (મૂ. જિન) = શ્રીજી છે સગ અને દેવ જેણે

એવા (સગોધનાર્થ), હે વીતરાગ ।

ત્વદીયા (મૂ. ત્વદીય) = તારી

પ્રાદુર્ભવતિ (ઘા. મૂ.) = પ્રગટ થાય છે

અમલ=નિર્મલ

સત્=સારા

ગુણ=ગુણ

દાયિનુ=આપનાર

અમલસદ્ગુણદાયિની=નિર્મલ તેમજ સારા ગુણોને

અર્પણ કરનારી

શબ્દાર્થ

શક્તેણ (મૂં શક્)=સૌધર્મેન્દ્રથી.
 પૃષ્ટં (મૂં પૃષ્ટ)=પૂછાયેલ
 અખિલં (મૂં અખિલ)=સમસ્ત.
 ત્વં (મૂં તુમ્હ)=તે.
 ઉવચ્ચ (ધાં વચ્)=કહ્યું.
 યદ્ (મૂં યદ)=જે.
 તદ્=તે.
 જૈનેન્દ્ર=જિન અને ઇન્દ્ર છે દેવતા જેના એવા.
 સંજ્ઞા=નામ.
 જૈનેન્દ્રસંજ્ઞકં=જૈનેન્દ્ર છે નામ જેનું એવું.
 દ્વહ=આ લોકને વિષે.
 અજનિ (ધાં જન)=થયું.
 શબ્દ=શબ્દ.
 શાસ્ત્ર=શાસ્ત્ર.
 શબ્દશાસ્ત્ર=વ્યાકરણ.

તસ્ય (મૂં તદ્)=તેનો.
 અપિ=પણ.
 પારં (મૂં પાર)=પાર.
 ઉપયાતિ (ધાં યા)=જાય છે.
 ન=નહિ.
 કઃ (મૂં કિમ્)=કોઈ.
 બુદ્ધયા (મૂં બુદ્ધિ)=બુદ્ધિ વડે.
 વા=અથવા.
 તરીતું (ધાં તૃ)=તરવાને.
 અલં=સમર્થ.
 અમ્બુ=જલ.
 નિધિ=સમૃદ્ધ.
 અમ્બુનિધિ=સમૃદ્ધને.
 મુજામ્યાં (મૂં મુજ)=એ હસ્તો વડે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુનું અપૂર્વ વિદ્યા-ખલ—

“સૌધર્મેન્દ્રે પૂછેલા (પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે) જ સર્વ તેં કહ્યું, તે આ લોકને વિષે જૈનેન્દ્ર નામના વ્યાકરણ તરીકે (પ્રસિદ્ધ) થયું. આ વ્યાકરણ (ગહન હોવાને લીધે) બુદ્ધિ વડે ટાઇ પણ તેનો પાર પામતો નથી; અથવા હાથ વડે સાગરને તરી જવામાં કાઠ સમર્થ છે ખરો કે ?”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુનું નિશાળ-ગરણું—

વીર પ્રભુ વિદ્યાભ્યાસ કરવાને લાયક થયા, એટલે તેમના અપૂર્વ જ્ઞાનથી અજ્ઞાત એવાં તેમનાં માતાપિતાએ તેમને નિશાળે બેસાડવા વિચાર કર્યો અને તદ્દનુસાર પોતાના રાજ્યમાંના ઉચ્ચ પણિડત પાસે તેમને લઈ ગયા. આવા અયુક્ત કાર્યની સૌધર્મેન્દ્રને ખબર પડી એટલે તે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈને લેખ-શાલામાં આવ્યો અને વ્યાકરણને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો વીર પ્રભુને પૂછ્યા. આના ઉત્તરો સાંભળીને પણિડત તો ઠંડોગાર થઈ ગયો. પછી સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુની સ્તુતિ કરી ચાલતો થયો. પ્રભુને વ્યાકરણ વિષે પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો ‘જૈનેન્દ્ર’ વ્યાકરણ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા (સરખાવો આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ૭૫-૭૭ મી ગાથાઓ).

પદ-અલંકાર

આ ચતુર્થ પદ ‘અર્થાન્તરન્યાસ’ નામના અલંકારથી શોભી રહ્યું છે. શ્રીહિમચન્દ્ર-સૂરિએ અર્થાન્તરન્યાસનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“વિશેષસ્ય સામાન્યેન સાધર્મ્યવૈધર્મ્યાભ્યાં સમર્થનમર્થાન્તરન્યાસઃ”

—કાવ્યાનુશાસન, ૫૦ ૨૭૮.

ગૌઃ (મૂં ગો)=વાણી.

પેયૂષ=તાલું દૂધ, પહેલા સાત દિવસની વીઆયેલી
ગાયનું દૂધ

પોષણ=પુષ્ટિ.

પર=તત્પર.

પેયૂષપોષણપરા=નવીન દૂધની પુષ્ટિમાં તત્પર

વર=ઉત્તમ.

કામધેનુ=સુરભિ, સ્વર્ગીય ગાય.

વરકામધેનુઃ=ઉત્તમ સુરભિ.

ન=નહિ.

અમ્યેતિ (ધાં ઇ)=સંમુખ જાય છે.

કિં=શું.

નિજ=પોતાના.

શિશુ=અચ્યું, બાળક.

નિજશિશોઃ=પોતાના બાળકનું.

પરિપાલનાર્થે=રક્ષણ કરવાને માટે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો ઉપદેશ-મહિમા—

“ હે વીતરાગ (પરમાત્મા) ! નિર્મલ તેમજ ઉચિત ગુણોને અર્પણ કરનારી એવી તારી વાણીનો ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાને માટે પ્રાદુર્ભાવ થાય છે (તે યોગ્યજ છે, કેમકે) શું નવીન દૂધની પુષ્ટિ (કરવા)માં તત્પર એવી ઉત્તમ કામ-ધેનુ પોતાના બાળકનું રક્ષણ કરવાને અર્થે સંમુખ જતી નથી કે ? ”—પ

કર્મક્ષયે મંગવતો નામ્નો માંહાત્મ્યમાહ—

છિद्यેત કર્મનિચયો ભવિનાં યદાશુ

ત્વન્નામધામ કિલ કારણમીશ ! તત્ર ।

કળ્થે પિકસ્ય કફજાલમુપૈતિ નાશં

તચ્ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા

હે ईશ !—હે સ્વામિન્ ! યદ્-યસ્માદ્દેતોઃ ભવિનાં-સંસારિણાં કર્મનિચયઃ-કર્મસમૂહઃ આશુ-શીઘ્રં છિદ્યેત-છેદં પ્રાપ્નુયાત્ તત્ર કિલેતિ નિશ્ચિતં ત્વન્નામધામ કારણં, તવ નામ ત્વન્નામં તદેવ ધામ-તેજઃ તદેવ હેતુઃ । દૃષ્ટાન્તમાહ-પિકસ્ય-કોફિલસ્ય કળ્થે કફજાલં યન્નાશમુપૈતિ-હાનિં પ્રાપ્નોતિ તત્ ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ—ચારુઃ-મનોહરો યશ્રૂત-આપ્રસ્તસ્ય કલિકાનિકરો-મઙ્ગરીસમૂહઃ સ એવ એકઃ-અદ્વિતીયો હેતુરદ્વિતીયં કારણમ્ । હેતુશબ્દોઽજહલ્લિંગઃ ॥ ૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) ईશ ! યદ્ ભવિનાં કર્મ-નિચયઃ આશુ છિદ્યેત, તત્ર ત્વત્-નામન્-ધામ કિલ કારણં; પિકસ્ય કળ્થે કફજાલં નાશં ઉપૈતિ, તદ્ ચારુ-ચૂત-કલિકા-નિકર-એક-હેતુઃ ।

૧ વીતરાગ સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૪૯),

સ્વપ્રીકરણ

કંટ્યાણુક વિચાર—

દરેક તીર્થકરના (૧) ચ્યવન, (૨) જન્મ, (૩) દીક્ષા-ગ્રહણ, (૪) દેવયજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને (૫) નિર્વાણ એ પાંચ સમયે અર્થાત્ એ પાંચે કંટ્યાણુકા વખતે કંટલીક અલૌકિક ઘટનાઓ બને છે. જામોદ એક તો આ વાતની ખબર ઇન્દ્રો પોતાના આસનો કમ્પવાથી બાંધે છે. વળી આ પાંચે કંટ્યાણુકાને વિષે સર્વ જીવોને યોડીક વારને સાડ શાન્તિ મળે છે, તેમજ તેમને હુર્ષ પણ થાય છે. વિશેષમા નરક જેવા સ્થાનમા પણ પ્રવેગત અને સાતા (સુખ) થઈ રહે છે.

પ્રસ્તુતમા દેવસંતાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થવાથી ભવ્ય-કમલો ખીલી રહે છે. ઇન્દ્રો સમવસ-રણ (ધર્મ દેશના મહાકૃપ) ની રચના કરવા અને દેવયજ્ઞાનીની અમૃત દેશનાતુ પાન કરવા અધીરા બની બેઠે છે.

* * * * *

સેવકે ઉપકારવિશેષમાહ—

વાદાય દેવ ! સમિયાય ય 'હન્દ્રમૂતિઃ'

તસ્મૈ પ્રધાનપદવીં પ્રદદે સ્વકીયામ્ ।

ઘન્ય સ એવ મુવિ તસ્ય યશોઽપિ લોકે

મૂત્યાઽઽશ્રિતં ય હહ નાઽઽત્મસમં કરોતિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા

હે દેવ ! ય હન્દ્રમૂતિઃ—ગૌતમગોત્રીયો બ્રાહ્મણો વાદાય—વાદં કર્તુમના' સમિયાય—સમાજ-ગામ, તસ્મૈ સ્વકીયા પ્રધાનપદવીં મવાન્ પ્રદદે । પ્રદદે હિતિ પ્રથમપુરુષેરુપચનસ્ય કિયામિસનન્વાદ મવાનિતિ કર્તૃપદ ગ્રાહ્યમ્ । તસ્મૈ હન્દ્રમૂતયે દાનપાત્રે ચતુર્થી । ઉક્તમર્થ દ્રઢયતિ—શ્રુતિ-શ્રુતિન્યા સ એવ ઘન્યો લોકેઽપિ તસ્ય યશઃ—તસ્ય કીર્તિઃ । તસ્યેતિ કસ્ય ? ચો ના—ય' પુમાન્ આશ્રિત—સે-વાર્યમાગત પુરુષ મૂત્યા—ઋદ્ધ્યા કૃત્વા આત્મસમ—આત્મના તુલ્ય કરોતિ, સ એવ ના । નૃશબ્દસ્ય પ્રથમેકવચનમ્ । સ એવ નરો ઘન્ય હ્યર્થઃ ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) દેવ ! યઃ 'હન્દ્રમૂતિઃ' વાદાય સમિયાય, તસ્મૈ (મવાન્) સ્વકીયા પ્રધાન પદવીં પ્રદદે; યઃ ના હહ આશ્રિત મૂત્યા આત્મન્-સમ કરોતિ, સઃ એવ મુવિ ઘન્યઃ, તસ્ય યશઃ અપિ લોકે ।

શબ્દાર્થ

વાદાય (મૂ. વાદ) = વાદાર્થે
દેવ ! (દેવ) = હે ધર્મર ।
સમિયાય (પા. ૬) = આ-ઓ
યા (મૂ. યદ) = યે

હન્દ્રમૂતિઃ (મૂ. હન્દ્રમૂતિ) = ઇન્દ્રમૂતિ, વીર પ્રશુના
પ્રથમ ગણધર
તસ્મૈ (મૂ. તદ) = તેને
પ્રધાન = ઉપમ, મુખ્ય

ભગવતો જ્ઞાનોત્પત્તિવિશેષમાહ—

જ્ઞાને જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલનામ્નિ જાતે

લોકેષુ કોમલમનાંસિ મૃશં જહર્ષુઃ ।

પ્રદ્યોતને સમુદિતે હિ ભવન્તિ કિં નો

પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશમાઙ્ગિ ? ॥ ૯ ॥

ટીકા

હે જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલનામ્નિ જ્ઞાને જાતે—ઉત્પન્ને સતિ લોકેષુ—સ્વર્ગ-મર્ત્ય-પાતાલેષુ કોમલ-મનાંસિ લક્ષણયા ભવ્યજનાનાં મનાંસિ મૃશં—અત્યર્થ જહર્ષુઃ—હર્ષ પ્રાપ્તુઃ । હીતિ ઉક્તમર્થ દ્રઢયતિ—પ્રદ્યોતને—શ્રીસૂર્યે સમુદિતે—ઉદ્યતે સતિ પદ્માકરેષુ—તટાગેષુ જલજાનિ—કમલાનિ વિકાશમાઙ્ગિ—વિકસ્વરાણિ કિં નો ભવન્તિ ? ભવન્ત્યેવ । “ પ્રદ્યોતનસ્તપનઃ ” (કા. ૨, શ્લો. ૯) इति हैमः ॥ ९ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન-ઇન્દ્ર ! તવ કેવલ-નામ્નિ જ્ઞાને જાતે લોકેષુ કોમલ-મનાંસિ મૃશં જહર્ષુઃ; હિ પ્રદ્યોતને સમુદિતે કિં પદ્મ-આકરેષુ જલજાનિ વિકાશમાઙ્ગિ નો ભવન્તિ ? ।

શબ્દાર્થ

જ્ઞાને (મૂ. જ્ઞાન)=જ્ઞાન, બોધ.
જિનેન્દ્ર ! (મૂ. જિનેન્દ્ર)=હે જિનેશ્વર, હે જિનવર ।
તવ (મૂ. યુષ્મદ્)=તારે વિષે.
કેવલ=કેવલ-જ્ઞાન, સર્વશતા.
કેવલનામ્નિ=કેવલ એ છે નામ જેતુ એવા.
જાતે (મૂ. જાત)=ઉત્પન્ન થયે.
લોકેષુ=(ત્રણ) લોકને વિષે.
કોમલ=નરમ.
મનસ્=ચિત્ત.
કોમલમનાંસિ=નરમ ચિત્તો.
મૃશં=અત્યન્ત.

જહર્ષુઃ (ધા. હર્ષ)=આનંદ પામતા હવા.
પ્રદ્યોતને (મૂ. પ્રદ્યોતન)=સૂર્ય.
સમુદિતે (મૂ. સમુદિત)=ઉગ્યે.
હિ=કારણ કે.
ભવન્તિ (ધા. ભૂ)=થાય છે.
કિં=શું.
નો=નહિ.
પદ્માકરેષુ (મૂ. પદ્માકર)=તળાવોને વિષે,
સરોવરોને વિષે.
જલજાનિ (મૂ. જલજ)=કમળો.
વિકાશમાઙ્ગિ (મૂ. વિકાશમાઙ્ગ)=વિકાસને
લગનારા, વિકસ્વર.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા—

“ હે જિનેશ્વર ! જ્યારે તને કેવલ એ નામનું જ્ઞાન (કેવલ-જ્ઞાન) ઉત્પન્ન થયું, ત્યારે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ એ ત્રણે) લોકને વિષે (ભવ્ય પ્રાણીઓનાં) કામળ ચિત્તો અત્યંત આનંદ પામ્યાં; કમળે જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થાય છે, ત્યારે શું (કમળના સમૂહવાળાં) સરોવરોને વિષે કમળો વિકસ્વર થતાં નથી કે ? ” —૯.

“સંજન જે ભુકું કરતા રૂકું કરે રે,
તેહના જગમા રહેશે નામ પ્રકાશ રે,
આથો પત્યર માંરે તેહને ક્ષલ દીયેરે,
અદન આપે કાપે તેહને વાસરે—સાલજળે હવે કર્મવિપાક કહે સુનિ રે”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે પોતાની સાથે બાથ લીડવાને તૈયાર થયેલા એવા ઇન્દ્ર-
ભૂતિને પણ જે વીર પરમાત્માએ ઉત્તમ પદ આપી પોતાના સમાન બનાવ્યા તેમને અરેખર
ધન્યવાદ થઈ છે, તેમજ સંજન કે સાધુ કહેા તો તે પણ તેવાજ પુરૂષો છે

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે અરેખરા સંજનની સંજનતા નિરપેક્ષ હોય છે, અર્થાત્
એવા સંજનનો સંજનતાની ખાતરજ—પોતાના સ્વભાવનુસારજ સંજનતા દાખવે છે શુ
પુખ્તોને દોષોએ વિજ્ઞાતિ કરી છે કે તમારે અમને સુવાસ આપવી ? શુ વનદેવીએ દોષ દિવસકોઈની
સાથે પણ વસન્તને સદિશેા કહ્યોયો છે કે તારે આવીને મારી શોભામા વધારેા કરવો ? શુ દોષ
અકવાકે સૂર્યને પ્રાર્થના કરી છે કે તારે પૃથ્વી અને નભોમહલને પ્રકાશિત કરવા, શત્રુરૂપ અંધ
કારને દૂર કરવો અને ચક્રવાક અને ચક્રવાકીનો સયોગ કરાવવો ? શુ મેધને ચાતકે કે પર્વતે કદી
વિનંત્યો છે કે તારે તાપનો વિનાશ કરનારી જલ-વૃષ્ટિ કરવી, ચાતકને જીવાડવા અને તેમના
નાદ દ્વારા વૈદ્ય રત્નનો પ્રાદુર્ભાવ કરવો ? શુ અન્દ્રને કદી પણ કુમુદે કે ચંકારે વિનતિ કરી
સાભળી છે કે તારે અમને આનન્દ આપવો ? શુ અન્દ્રકા અને પૃથ્વી સંગોત્રીય છે કે જીથી
કરીને તે પૃથ્વીને સુધાના સમાન ધવલ બનાવે છે ?

૧ સરખાવો શ્રીકેવલિભલગણિત હીરસૌભાગ્યનાં નિમ્ન-વિખિત પદો.

“અપેક્ષાં ચ ન કાપિ કુર્વન્તિ સન્ત

સ્વભાવેન કિં તુલ્યવન્તિ સર્વાન્ ।

કિમભ્યર્થિતાનિ પ્રસૂતાનિ કેંચિજ્ઞ-

જનાન્ સૌરમે સ્વૈર્યદામોદયન્તિ ॥—મુજનપ્રવાતમ્ (૬,૧)

વદાવિદ્ વસન્તસ્ય સ-વેદાવાચો-

ડપિ ચ પ્રેવિતા કાપિ કિં કુપલક્ષ્યા ।

મૃગાદીમિવોત્કળ્પકાં મપરીમિ

પ્રસૂનૈર્યં હાસયામાસ ચત્ સામ્ ॥—મુજન૦

કિમભ્યર્થ્યેતે કેનવિચ્છન્દોચિ-

ર્યદુર્વાદિવો માસયસ્યેષ ચદ વા ।

વિપજ્ઞાનિવોદ્ધાસયત્ય-પકારાન્

પુનર્યાજયત્યગ્નનામી રપાદ્ધાન્ ॥—મુજન૦

અયાવ્યન્ત કિં વાડમ્બુદા કેનચિત્ કિં

ચતુર્થીપરાજાં વ્યપોહન્તિ સાપમ્ ।

ષ્ટૈર્જીવયન્તીહ ચપ્પીહવાલાન્

સ્વનાદૈશ્વ વૈદ(હ)મ્બુદ્ધાવયન્તિ ॥—મુજન૦

રપાકારિ કિં કેરવૈર્વાં ચકોરે-

ચદેતાર્ સિતાન્ ણ્ણસ્યેવ કિં વા ।

સગોશ્ચા પુનચન્દ્રિકા કિં ધરિત્યા

ગુનીકુર્વેતે તાં ચદેતા શુષાવત્ ॥—મુજન૦

પદવી=હોદ્દો, પદ.

પ્રધાનપદવી=મુખ્ય પદ.

પ્રદે (ધાં દા)=આપ્યું.

સ્વકીયાં (મૂં સ્વકીયા)=નિજ, પોતાનું.

ધન્યઃ (મૂં ધન્ય)=ધન્ય, પ્રશંસનીય.

સઃ (મૂં તદ)=તે.

एव=જ.

भुवि (મૂં ભૂ)=પૃથ્વીને વિષે.

तस्य (મૂં તદ)=તેની.

यशः (મૂં યશસ)=કીર્તિ.

अपि=પણ.

लोके (મૂં લોક)=જગતને વિષે.

भूत्या (મૂં ભૂતિ)=ઋદ્ધિ વડે.

आश्रितं (મૂં આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાને, શરણે આવેલાને.

इह=આ જગતમાં.

ना (મૂં નૃ)=મનુષ્ય

आत्मन्=આત્મા.

सम=સમાન, તુલ્ય.

आत्मसमं=પોતાના સમાન.

करोति (ધાં કૃ)=કરે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર—

“ હે દેવાધિદેવ ! જ ઇન્દ્રભૂતિ (આપની સાથે) વાદ કરવાને આવ્યા, તેને આપે સ્વકીય ઉત્તમ પદ (ગણધર-પદ) અર્પણ કર્યું. આ કૃત્ય યોગ્યજ છે, ક્રમકે જ મનુષ્ય પોતાનો આશ્રય લીધેલા (સેવક)ને આ જગતમાં ઋદ્ધિ વડે પોતાના સમાન કરે છે, તેજ ખરેખર પૃથ્વી ઉપર પ્રશંસનીય છે અને જગતમાં તેનીજ કીર્તિ (ધન્યવાદને પાત્ર) છે.”—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

અર્થ—વિચાર—

‘ નાત્મસમ ’ નું ‘ નન-આત્મસમ ’ એમ પદ્યછેદ કરવાથી બીજો અર્થ સ્ફુરે છે અને તે એ છે કે જ (સ્વામી) પોતાના સેવકને સંપત્તિએ કરીને પોતાના સમાન કરતો નથી, તેને પૃથ્વી ઉપર ધન્યવાદ ધટે છે, તેમજ તેની કીર્તિ પણ તેને મુખારકજ છે । । । આ ‘વક્રોક્તિ’ છે, અર્થાત્ કટાક્ષના ઉદ્ગાર છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જ સ્વામીની સાચા દ્વિલથી સેવા કરવા છતાં પણ દાસત્વ કાયમ રહે, તે સ્વામીથી શું ? તેની કીર્તિ તેનેજ મુખારક હોજો.

ખરો ઉપકારી કોણ ?—

આના ઉત્તર સાડ વિચારો આ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકઃ—

“ उपकारिषु यः साधुः, साधुत्वे तस्य को गुणः ? ।

अपकारिषु यः साधुः, स साधुः सद्गिरुच्यते ॥ ”

અર્થાત્ ઉપકાર કરનારા મનુષ્યો પ્રતિ જ સાધુ હોય, તેના સાધુત્વમાં શું ગુણ છે ? અપકાર કરનાર તરફ જ સદ્વર્તન રાખે, તેજ સાધુ એમ સંતો કહે છે. આ વાતને ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી પણ ટેકા આપે છે, ક્રમકે ઉપાધ્યાયશ્રી ‘વિનયવિજયજી’ કૃત શ્રીપાલરાસમાં ચોથા ખંડની આઠમી ઢાલમાં તેઓ કથે છે કે—

૧ ‘ શ્રીપાલરાસ ’ વિનયવિજયજીએ બનાવવા માંજો હતો, પરંતુ તેની સાતસે અને પચાસ ગાથો રચ્યા બાદ તેઓ સ્વર્ગે સિધાઆ અને ત્યાર બાદ તેમના સંકેતાનુસાર ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ બાકીનો રાસ પૂરો કર્યો. બુઝો આ સંબંધમાં એ રાસનો કળશ,

પોતે એક પૌંડ્રી પર્યંત દેશના આખ્યા બાદ તરતજ તરતના જૈનેતર દીક્ષિત ઇન્દ્રભૂતિને એજ સમવસરણુમા પાદ-પીઠ ઉપર બેસીને વ્યાખ્યાન આપવાનો પણ અધિકાર આપ્યો. આ તેમની સન્નતા સૂચવે છે આમા પણ હજી બધું કંઈ ન્યૂનતા રહી નહિ ગઈ હોય કે શુ કે જી થી કરીને ગૌતમસ્વામીને પોતાના નિર્વાણ સમયે પોતાનાથી દૂર કાઢ્યા પોતાનામા ઇન્દ્રભૂતિને 'મારાજ વીર' એવી જ મમતા હતી તે દૂર કરવાને અને તેમ થતા તેમને સર્વજ્ઞ-પદથી અલકૃત કરવાને માટે તેમણે આમ કર્યું આમ બાબત હોવાને લીધે, પોતાના સેવકને પોતાની તુલ્ય બનાવવાની—નહિ કે પોતે સ્વામી તરીકે રહેવાની અને સેવકને સેવક રાખી ચૂકવાની—એવી અનુપમ ભાવનાની વીર ભગવાન કરતા વધારે આબેહુલ મૂર્તિ અન્યત્ર મળે ખરી કે ? ખરેખર મહાપુરુષનો ઉપકાર પણ મહાનજ હોય છે

સર્વજ્ઞ પદથી ખરેખરા શોભતા એવા ઇન્દ્રભૂતિ વીર નિર્વાણ બાદ ૧૨ વર્ષે મોસે સિધાવ્યા આ દ્વિતીય ભગવદ્વચ ઇન્દ્રભૂતિને મારા વારવાર પ્રણામ હોજો એટલુંજ કહી અત્ર વિરમવામા આવે તે પૂરે નિમ્નલિખિત 'ગૌતમાદ્યક' તરફ દષ્ટિપાત કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય

શ્રીદેવાનન્દસૂરિકૃતં ગૌતમાદ્યકમ્

“ શ્રીહિન્દ્રમૂર્તિં વસુમૂર્તિપુત્ર

પૃથ્વીભવ ગૌતમગોત્રરતનમ્ ।

સ્તુવન્તિ દેવાસુરમાનવેન્દ્રાઃ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિહત મે ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિઃ

ત્રીવર્ત્તમાનાત્ ત્રિપદીમવાપ્ય

મુહૂર્ત્તમાત્રેણ કૃતાનિ ચેન ।

અજ્ઞાનિ પૂર્વાણિ ચતુર્દશાપિ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિહત મે ॥ ૨ ॥—ઉપ૦

શ્રીવીરનાથેન પુરા પ્રણીત

મન્ત્ર મહાનન્દસુસ્વાય યસ્ય ।

ધ્યાયન્ત્યમી સૂરિવરાઃ સમગ્રાઃ

ત ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિહત મે ॥ ૩ ॥—ઉપ૦

૧ 'પૌંડ્રી' એટલે પ્રહર અર્થાત્ પણ કલાક

૨ કેવાક દર્શનદારેએ ઇશ્વરને નિત્ય મુખત માન્યો છે, તેમજ તેના સમાન તો તેના મેવકો નજ મળે શકે એવું જો ઇશ્વરનું સ્વરૂપ આનેખું છે, તે નિચારણીય છે

૩ અર્થાં મળીને મળતો ચાર છે—(૧) વીર ભગવાન, (૨) ગૌતમ સ્વામી, (૩) સ્થૂલભદ્ર આદિ મુનિરાજ અને (૪) જૈન ધર્મે માને સ્વાદ્દ દર્શન કર્યું પણ છે—

“મગલ ભગવાન્ 'વીરો, મગલ ગૌતમ પ્રમુ ।

મગલ 'સ્મૃતિમદ્રા યા, દેવધર્માડસ્તુ મગલમ્ ॥

૪ ગૌતમસ્વામીની ત્રણી દબીબ્ધ શ્રીનિન્દાપ્રવાસચરિત ગોતમ સ્તોત્રમયિ તેમજ આપરચક, વિદ્યાવચક, ઉત્તરાધ્યયન, ભગવતી ઇત્યાદિ આગ્રભયિ પણ મળી શકે છે

ઇન્દ્રભૂતિ-વિચાર—

મગધ દેશમાંની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી શ્રીએણિકના ‘ ગોર્વર ’ (ગુન્વર) ગામમાં વસુભૂતિ નામનો વિપ્ર વસતો હતો. તેને પૃથ્વી નામની સ્ત્રીથી ઇન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ એ નામનાં ત્રણ પુત્ર-રત્નો ઉત્પન્ન થયાં હતાં. એ બ્રાહ્મણનું ગૌતમ ગોત્ર હોવાને દીધે ઇન્દ્રભૂતિનો એ નામથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે; અર્થાત્ તેને ગૌતમ(ગોતમ)સ્વામી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આ ગૌતમ સ્વામી અર્થાત્ ઇન્દ્રભૂતિ યૌદ્ધ^૧ વિદ્યાના પારગામી બન્યા હતા, તેમણે ચારે^૨ વેદાનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું હતું અને તેઓ પોતાને ‘ સર્વજ્ઞ ’ તરીકે ઓળખાવતા હતા.

એક વખત પાવાપુરીની સમીપમાં મહાસેન વનમાં રહેતા સોમિલ નામના વિપ્રને ત્યાં અગ્નિભૂતિ પ્રમુખ દર્શી બ્રાહ્મણો સહિત ઇન્દ્રભૂતિ યજ્ઞને માટે ગયા. ત્યાં તેઓ યજ્ઞ કરતા હતા, એવામાં તેમણે આકાશમાં ઉઘોત બેયો અને તદ્દનંતર દેવોને મર્ત્ય-લોક ઉપર ઉતરી આવતા બોલ્યા. આથી તેમણે એમ માન્યું કે આ મારા યજ્ઞનો પ્રભાવ છે અને દેવો મને અભિનંદન આપવાને આવે છે. પરંતુ બ્યારે તે દેવો ત્યાં નહિ આવતાં પાવાપુરીમાં દેવોએ રચેલા વીર પ્રભુના સમવસરણ તરફ ગયા, ત્યારે તેમને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો (આથી સાબીત થાય છે કે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા નહિ, કેમકે આશ્ચર્ય એ અજ્ઞાનજનક ચેષ્ટ છે). વિશેષમાં લોકોને મુખેથી અત્ર સમીપમાં વીર ભગવાન સમવસર્યા છે અને તેઓ સર્વજ્ઞ છે એમ સાંભળતાં તો તેમને અતિશય સામર્થ્ય ગર્વ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે ખરેખર અત્ર કોઈ દુતારો આવ્યો હોય છે અને તેને ઇન્દ્રબળ પાથરી હોય એમ સંભવે છે. આમ વિચારી પ્રભુનું માન મોડવાને તેઓ તૈયાર થયા અને તેમણે સમવસરણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પરંતુ સમવસરણની સમીપ આવતાં, તેમજ દેવ-કૃત ઋદ્ધિનું અવલોકન કરતાં અને વિશેષતઃ વીર પ્રભુના મુખારવિદ તરફ નજર પડતાં તો તેઓ ઠંડગાર થઈ ગયા. એટલામાં અધુરામાં પૂરું વીર ભગવાને તેમને તેમના નામથી બોલાવ્યા. અને વગર પૂછે તેમના મનોગત સંદેહનું નિરાકરણ પણ કર્યું.^૩ આથી કરીને ઇન્દ્રભૂતિનો સમસ્ત ગર્વ ગળી ગયો અને તેમણે પ્રભુના ચરણ-કમલમાં પ્રણામ કરી પોતાને તેમના સેવક તરીકે સ્વીકારવા વિનંતિ કરી. આ વિનંતિને સ્વીકારીને પ્રભુએ તેમને દીક્ષા આપી એટલુંજ નહિ, પરંતુ પ્રથમ ગણધર બનાવ્યા. અરે એટલેથી પણ બાંહે પોતાનું અનુપમ ઉપકારિત્વ સિદ્ધ થતું ન હોય, તેમ

૧ યૌદ્ધ-વિદ્યાઓ— “ ષઙ્ગી વેદાશ્વતારો, મીમાંસાઽઽન્વીક્ષિકી તથા ।

ધર્મશાસ્ત્ર પુરાણં ચ, વિદ્યા ઇતાશ્વતુર્વશ ॥ ”

અર્થાત્ છ અંગો, ચાર વેદો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ યૌદ્ધ વિદ્યાઓ છે.

૨ ઋગ્-વેદ, યજુર્વેદ, સામ-વેદ અને અથર્વ-વેદ એ ચાર વેદો છે.

૩ અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ, વ્યક્ત, સુધર્મા, મણિહર, મૌર્યપુત્ર, અકંમ્પિત, અચલબ્રાતા, મેતાર્ય અને પ્રભાસ એ ઉપર્યુક્ત દર્શી બ્રાહ્મણો છે.

૪ આ વાત વિશેષાવશ્યકમાંના ‘ગણધરવાદ’ના નામથી ઓળખાતા પ્રકરણ ઉપરથી જોઈ શકાશે, જોકે એની સ્થૂળ રૂપરેખા તો શ્રીફલ્પચન્દ્રકવિદ્વત ગૌતમીય મહાકાવ્યમાં પણ આલેખવામાં આવી છે.

રત્નસમાન એવા જે શ્રીધન્વન્ત્રીની દેવેન્દ્રા, દાનનેન્દ્રો અને નરેન્દ્રો સ્તુતિ કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંચિત અર્પો "—૧

"શ્રીવર્ધ્ધમાન (જિનેશ્વર)ની પાસેથી (ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્રૌવ્યરૂપી) ત્રિપદી પ્રાપ્ત કરીને જણે સુહૃત્તમાત્રમા (ખાર) અંગો તેમજ ચૌદ પૂર્વો રચ્યા, તે ગૌતમ (પ્રજુ) મને અલીપટ અર્પણ કરે "—૨

"મોક્ષના સુખને માટે શ્રીવીર ભગવાને જે ગૌતમસ્વામી (ના નામવાળો) મન કહ્યો હતો અને જે મનનુ ધ્યાન સમય સ્ત્રીશ્વરે કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંચિત સમર્પો "—૩

"સર્વે સુનિઓ પણ લિસા બ્રમણના સમયે જેનું નામ લે છે અને તેમ કરી મિષ્ટ અન્ન, પાન અને વસ્ત્રથી પૂર્ણ ઇચ્છાવાળા થાય છે, તે ગૌતમ (પ્રજુ) મને અલીપટ અર્પો "—૪

"સુરો પાસેથી (અષ્ટાપદ) તીર્થનો અતિશય શ્રવણ કરીને જે ગગનમા આવવાની પોતાની શક્તિ વડે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર (ચોવીસ) જિનેન્દ્રોનાં ચરણના વન્દનાર્યે ગયા, તે ગૌતમ (સુનીશ્વર) મને મનોવાંચિત આપો "—૫

"તપશ્વર્ધા કરવા વડે કૃશ બનેલા એવા પદ્મરસે (૧૫૦૦) તાપસોને સુક્રિતને માટે જાણે અક્ષીણ લઘિ વડે તેમના પરમાત્મ (ક્ષીર)ના દાતા બન્યા, તે ગૌતમ (ગણુર) મને અલીપટ સમર્પો "—૬

"સાધર્મિકાને દક્ષિણની સાથેજ ભોજન દેવું ને સઘની વાત્સલ્યતા પણ તેમજ થાય છે તેવી રીતે સુનિઓને જણે સર્વજ્ઞતારૂપી વસ્ત્ર પણ પરમાન્તની સાથે અર્પણ કર્યું, તે ગૌતમ (ચોગીશ્વર) મારા મનોરથ પૂરા પાડો "—૭

"પોતાના સ્વામી વીર પ્રજુ મોક્ષે ગયા એટલે યુગ-અવાનપણુ શ્રીગૌતમ સ્વામીમાં છે એમ માનીને જમનો દેવેન્દ્રોએ પદ્મલિષેક કર્યો, તે ગૌતમ (સુનિવર) મને મનોવાંચિત અર્પો "—૮

"જે સુનીશ્વરે ભગતાની સાથેજ આદરપૂર્વક (આ) શ્રીગૌતમાપ્ટકનું પઠન કરે છે, તેઓ સૂરિ-પદ્મને અને તદ્દનતર (દેવગતિના) આનન્દને પણ અચ્ચિત પ્રાપ્ત કરે છે (કર્તા શ્રીમાન્ દેવાનન્દ સૂરિજીએ પોતાનું નામ પણ આ અન્ત્ય પદમા સૂચ્યું છે) "—૯

* * * * *

સાથે સાથે 'વિરોધાભાસ' નામના અનકારથી વિભૂષિત આના પછીનું નવમું પદ પણ બેંધ લખ્યે

"યત્તાપિપદ્ય સપુનર્ગોઽપિ

યત્તે નતાનામપુનર્મય વદ ।

શિષ્યોક્તા યેન મય વિહાય

શિવ ધ્યતે વ તદન વિન્નમ ॥"

—ઉપજાતિ

અર્થાત્ જેનું કરે કમ્ય પુનર્ભવ (નખ)થી યુક્ત હોય કરીને પણ પ્રજામ કરનાગને અપુનર્ભવ (મોક્ષ) અપણુ કરે છે તેમજ વળી જેણે શિષ્ય કરેલા જોવા લાયક (મહાદેવ)ને છોડીને શિવ (મહાદેવ)નો આશ્રય લે છે, તે અત્ર આશ્રય બનક છે ('લવ નો અર્થ' સ સાર' કરવાથી અને 'શિવ'નો અર્થ 'મોક્ષ' કરવાથી વિરોધાભાસનો પરિહાર થાય છે)

યસ્યાભિધાનં મુનયોઽપિ સર્વે
 ગૃહ્ણન્તિ મિક્ષાશ્રમણસ્ય કાલે ।
 મિષ્ટાન્ન-પાના-ઽન્નરપૂર્ણકામાઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૪ ॥—ઉપ૦
 અષ્ટાપદાદ્રૌ ગગને સ્વશક્ત્યા
 યયૌ જિનાનાં પરવન્દનાય ।
 નિશમ્ય તીર્થાતિશયં સુરેભ્યઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૫ ॥—ઉપ૦
 ત્રિપન્નસદ્ભૂત્યાશતતાપસાનાં
 તપઃકૃશાનામપુનર્મવાય ।
 અક્ષીણલબ્ધ્યા પરમાન્નદાતા
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૬ ॥—ઉપ૦
 સદક્ષિણં ભોજનમેવ દેયં
 સાધર્મિકં(કે) સદ્ધુસપર્યયેવ ।
 કૈવલ્યવસ્ત્રં પ્રદદૌ મુનીનાં
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૭ ॥—ઉપ૦
 શિવં ગતે ભર્તરિ વીરનાથે
 યુગપ્રધાનત્વમિહૈવ મત્યા ।
 પટ્ટાભિષેકો વિદધે સુરેન્દ્રૈઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્મિતં મે ॥ ૮ ॥—ઉપ૦
 શ્રીગૌતમસ્યાષ્ટકમાદરેણ
 પ્રત્યોધંકાલે મુનિપુદ્ગલા યે ।
 પઠન્તિ તે સૂરિપદં ચ દેવા—
 નન્દં લભન્તે નિતરાં ક્રમેણ ॥ ૯ ॥—ઉપ૦

અર્થાત્—“વસુભૂતિના નન્દન, (તેની પત્ની) પૃથ્વીના સુત, અને ગૌતમ ગોત્રને વિષે

૧ ‘પૃથ્વીના સુત’નો ખીજો અર્થ ‘મંગલ’ થાય છે, એ વાત ધ્યાનમાં લઇને તો શ્રીદેવવિમલગણિએ હીરસૌભાગ્યમાં ચતુર્થ સર્ગમાં સાતમા અને આઠમા પદો દ્વારા નીચે મુજબ ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે:—

“વમ્ભુવ મુખ્યો વસુભૂતિસૂત-
 સ્તેષાં ગણીનામિહ ગૌતમાહઃ ।

યો વક્ત્રમાર્વં ન વમાર પૃથ્વી—

સુતોઽપિ નો વિષ્ણુપદાવલમ્બી ॥”—ઉપખતિ

અર્થાત્ જ્યેષ્ઠ પૃથ્વી-સુત હોઇ કરીને પણ વક્ત્ર ધારણ કરી નહિ તેમજ નારાયણના ચરણનો આશ્રય લીધો નહિ, તે ગૌતમ નામના વસુભૂતિના પુત્ર તે ગણધરોમાં મુખ્ય બન્યા (મંગલ એ પૃથ્વી-સુત છે અને એ ગ્રહની વક્ત્રા મુપ્રસિદ્ધ છે તેમજ તે ગ્રહ હોવાથી આકાશનો આશ્રય લે છે એ દેખીતી વાત છે).

વિહાય (વા० હા)=ચ્છ દહને, મૂકીને
 દાર (મૂ० દાર)=ખારા
 જલ (મૂ० જલ)=પાણીને
 જલ=પાણી
 નિધિ=સમૃદ્ધ

જલનિધે (મૂ० જલનિધિ)=સાગરનું
 રસિતુ (વા० રસ)=સ્વાદ લેવાને
 ક (મૂ० કિમ્)=કાણુ
 રચ્છેત્ (વા० ર્ષ)=ધ્વજ કરે

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની વાણીની મધુરતા—

“(હે જગન્નાથ !) ગાયના દૂધથી તેમજ ઉત્તમ અને ઉજ્જવલ એવી શર્કરાથી પણ વૃંધારે નિર્મલ [અથવા મધુર] તથા પ્રિય એવું તારૂ વચન શ્રવણ કર્યા બાદ અન્યના વચનનું શ્રવણ કરવા (દોષ પણ મનુષ્ય) અત ઇચ્છતો નથી (ઠમકે) અન્દ્રના કિરણોના જેવા (નિર્મલ) અમૃતને [અથવા અમૃત સમાન જલને] મૂકીને (લવણ) સમુદ્રના ખારા જલનો સ્વાદ લેવાને કોણ ઇચ્છે ? ”—૧૧

સ્પષ્ટીકરણ

પાઠાન્તર-વિચાર—

‘અર્થાન્તરન્યાસ’થી અલકૃત એવા આ શ્લોકની વૃત્તિમા ‘જલનિધેરસિતુ’ (જલનિધે + અસિતુ) એ પાઠાન્તરના સબંધમા ખુલાસો કરવામા આવ્યો છે અને તેમા ‘અસિતુ’ એ પાઠ અશુદ્ધ છે એમ કહેવામા આવ્યું છે

આ વાતના સમર્થનમા એ ઉમેરવાનું કે સમયસુન્દરગણિકૃત ઋષભ-ભક્તામરમા, રત્નસિંહકૃત નેમિ-ભક્તામર (યાને પ્રાણપ્રિય કાવ્ય)મા તેમજ કાવ્ય માલાના સપ્તમ શુરુકમા છપાયેલ ભક્તામર સ્તોત્રમા પણ ‘રસિતુ’ પાઠ છે પરંતુ એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે ભાવપ્રભસૂરિવિરચિત નેમિ ભક્તામરમા, પ્રીતિવિમલકૃત શાન્તિ ભક્તામરમા તેમજ ધર્મસિંહસૂરિ રચિત સરસ્વતી ભક્તામરમા પણ ‘અસિતુ’ એવો પાઠ છે વળી ‘સુવા-શિનો દેવા’, ‘વાતાશિનો જાગા’ એવા વાક્યો પણ એવામા આવે છે વાસ્તે આ વાત વિચારણીય છે

* * * * *

મગવતો રૂપાધિક્યમાહ—

અદ્વૃગુપ્તમેકમણુર્મિર્મણિજૈ. સુરેન્દ્રા

નિર્માય ચેત્ તવ પદસ્ય પુરો ઘરેયુઃ ।

પૂર્ણોઽય ઉલ્ભુકમિવેશ । સ દ્વદ્યતે વૈ

યત્ તે સમાનમપરં ન હિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા

હે જિન ! સુરેન્દ્રા-દેવેન્દ્રા અણુભિઃ-પરમાણુભિઃ એકમહુપ્ત નિર્માય-નૂતન નિષ્પાદ્ય ચેદ્યદિ તવ પદસ્ય-ચરણસ્ય પુરઃ-અગ્રે ઘરેયુઃ-તપ ચરણસ્યાહુષ્ટેન તુલ્યતાકરણાય સ્થાપયેયુઃ । કિંવિશિષ્ટૈ-

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट—

माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो परस्य ।

पीयूषकं शशिमयूखविभं विहाय

क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

टीका

हे जिन ! ते-तव वचो-वचनमाकर्ण्य-श्रुत्वा परस्य-अन्यदेवस्य वचो जनो नो ईप्सति-नामु-
मिच्छति । किंविशिष्टं वचः ? गोक्षीरं-दुग्धं सती चारौ सितसिता-उज्ज्वला शर्करा ताभ्यां
द्वाभ्यामधिकमृ(मि)ष्टं विशेषेण मृ(मि)ष्टं-मधुरतरम् । पुनः (किंभूतं वचः ? इष्टं-वाञ्छितं) ।
उक्तमर्थं द्रढयति—शशिमयूखविभं-चन्द्रकिरणतुल्यं निर्मलं पीयूषकं-अमृतं विहाय-त्यक्त्वा
जलनिधेः-लवणसमुद्रस्य क्षारं जलं रसितुं-स्वादितुं क इच्छेत्-को वाञ्छेत् ? न कोऽपीत्यर्थः ।
पीयूषमेव पीयूषकं स्वार्थे कप्रत्ययः । यद्वा पीयूषतुल्यं कं-जलं अमृतजलं पीत्वा क्षारं जलं
रसितुं, रस आस्वादने (इति धातोः) तुम्प्रत्यये इडागसे च रसितुमिति सुपाठः । अशितुमिति
पाठोऽज्ञानमूलकः, भोजनार्थाभावात् ॥ ११ ॥

अन्वयः

ते गो-क्षीर-सत्-सित-सिता-अधिक-मृ(मि)ष्टं, इष्टं वचः आकर्ण्य परस्य (वचः) इह
(जनः) नो ईप्सति ; (हि) शशि-मयूख-विभं पीयूषकं [पीयूष-कं वा] विहाय जल-निधेः क्षारं जलं
रसितुं कः इच्छेत् ? ।

शब्दार्थ

गो=गाय.

क्षीर=दुग्ध, दूध.

गोक्षीर=गायतुं दूध.

सत्=उत्तम.

सित=उज्ज्वल, श्वेत.

सिता=शर्करा, साकर.

अधिक=विशेष.

मृष्ट=निर्मल.

मिष्ट=मधुर, मीठु.

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टं=दूध अने उत्तम

तेमज्ज उज्ज्वल ओषी साकरयी वधारे निर्मल

[अथवा मधुर] अमृतं.

इष्टं (मू० इष्ट)=प्रिय.

आकर्ण्य (धा० कर्ण)=संलग्नते.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

वचः (मू० वचस्)=वचनने.

इह=आ दुनियाभां.

ईप्सति (धा० आप्)=भेणववा धृच्छे छे.

नो=नहि.

परस्य (मू० पर)=अन्यना.

पीयूषकं (मू० पीयूषक)=अमृत.

पीयूष=अमृत.

क=जल.

पीयूषकं=अमृतसमान जल.

शशिन=रजनीकान्त, यन्त्र.

मयूख=किरण.

विभ=तुल्य.

शशिमयूखविभ=यन्त्रना किरणोनी तुल्य.

“सच्चसुरा जइ रूप, अगुहपमाणय विज्जेत्ता ॥

जिणपायगुह पइ, ण सोहए त जहिंगालो ॥”

परंतु ये ध्यानभा राश्वसु के समवसरशुभा तो प्रशुना प्रभावशी प्रशुना समान तेमनी नशु भूतिओ
अनापवाभा देवताओ समथ थाय छे

* * * * *

भगवद्दर्शने मिथ्यात्व नोदघटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचारं

मिथ्यात्विना मतमहो न तु दर्शने ते ।

काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र ।

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

टीका

हे जिन ! मिथ्यात्विना मत तमसि-अज्ञाने उज्जाघटीति-अतिशयेन उदघटति-प्रकटीम-
वतितराम् । किंभूतं मत ? प्रचुरो-बहुलः प्रचारो-विस्तारो यस्य तत् प्रचुरप्रचारम् । अहो इत्या-
श्चर्यं । तन्मिथ्यात्विना मत ते-तव दर्शने न तु उज्जाघटीति, दर्शने-सम्यक्त्वे भगवतोऽवलीकने
वा मिथ्यात्वस्य विलयात् । हीति निश्चितम् । अत्र चित्रं न किञ्चित्, तत्राश्चर्यं नैत्यर्थः । यद् यस्मा-
द्धेतोः काकारिचक्षुर्वासरे पाण्डुपलाशकल्प भवति, काकानां-काकपक्षिणामरिः-शत्रुर्धूकस्तस्य चक्षु-
नेत्रं दिवसे पाण्डु पाण्डुरवर्णं यत् पलाशपत्र तेन कल्प-तुल्यं भवतीत्यर्थः । वासरे धूकचक्षुषो निस्ते
जस्तावत्, तमसि प्रचुरप्रचारत्वात् ॥ १३ ॥

अन्वयः ।

(हे जिन !) अहो ! मिथ्यात्विना प्रचुर-प्रचारं मत तमसि उज्जाघटीति, न तु ते दर्शने, वा न
हि अत्र चित्रं यद् वासरे काक-अरि-चक्षुः इव पाण्डु-पलाश-कल्पं भवति ।

श्लोकार्थ

उज्जाघटीति (वा० घट्)=अतिशय प्रकट थाय छे

तमसि (मू० तमसू)=अज्ञानने व

प्रचुर=अत्यंत

प्रचार=विस्तार

प्रचुरप्रचार=अत्यंत छे विस्तार जेना ओवा

मिथ्यात्विना (मू० मिथ्यात्विन)=मिथ्यात्वोपातु

मत (मू० मत)=दर्शन

अहो=आश्चर्यवाचक अथ वय

न=नहि

तु=परंतु

दर्शने (मू० दशन)=(१) सम्प्रत्यक्षे विषे, (२) अथ

लोकांशने विषे (३) भूतने विषे

ते (मू० युष्मद्)=तारा

काष्=काश

ખુમિઃ? 'મણિજૈઃ' મણયઃ-ચન્દ્રકાન્તાદિરત્નાનિ તેષુ જાતા મણિજાસ્તૈર્મણિજૈઃ-રત્નોદ્ભૂતૈઃ પરમાણુમિ-
રિત્યર્થઃ । હેઈશ ! સોઽહ્નુષ્ઠો વૈ ઇતિ નિશ્ચિતં પૂર્ણઃ-સૂર્યસ્યાગ્રે ઉલ્મુકમિવ-અલાતમિવ દૃશ્યતે । યદ્-
યસ્માત્ કારણાદ્ હીતિ નિશ્ચિતં તે-તવ સમાનમપરં રૂપં નાસ્તિ, ત્વત્તલ્યરૂપોઽન્યો નાસ્તીત્યર્થઃ ॥૧૨॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! જેટલું સુર-ઇન્દ્રાઃ મણિ-જૈઃ અણુમિઃ એકં અહ્નુગુપ્તં નિર્માય તવ પદસ્ય પુરઃ ધરેયુઃ,
(તાર્હિં) સઃ પૂર્ણઃ અગ્રે ઉલ્મુકં ઇવ વૈ દૃશ્યતે; યદ્ તે સમાનં અપરં રૂપં ન હિ અસ્તિ ।

શબ્દાર્થ

અહ્નુગુપ્તં (મૂ० અહ્નુગુપ્ત) = અંશુકો.
એકં (મૂ० એક) = એક.
અણુમિઃ (મૂ० અણુ) = પરમાણુઓ વડે.
મણિ = રત્ન.
મણિજૈઃ = રત્નોભાંથી ઉત્પન્ન થયેલા.
સુર = દેવ.
સુરેન્દ્રાઃ = સુરપતિઓ.
નિર્માય (ઘા० મા) = બનાવીને.
જેદ = જો.
તવ (મૂ० યુષ્મદ) = તારા.
પદસ્ય (મૂ० પદ) = ચરણના.
પુરસ = આગળ.
ધરેયુઃ (ઘા० ધૃ) = ધરે.
પૂર્ણઃ (મૂ० પૂર્ણ) = સૂર્યની.

અગ્રે (મૂ० અગ્ર) = અગ્રે.
ઉલ્મુક (મૂ० ઉલ્મુક) = અંગારો.
ઇવ = જેમ.
ઈશ ! (મૂ० ઈશ) = હે પરમેશ્વર !
સઃ (મૂ० તદ) = તે.
દૃશ્યતે (ઘા० દ્રશ) = દેખાય (છે).
વૈ = નક્કી.
યદ્ = જેથી કરીને.
તે (મૂ० યુષ્મદ) = તારા.
સમાન (મૂ० સમાન) = તુલ્ય.
અપરં (મૂ० અપર) = અન્ય.
ન = નહિ.
હિ = નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
રૂપં (મૂ० રૂપ) = રૂપ, સ્વરૂપ.
અસ્તિ (ઘા० અસ્) = છે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુનું અનુપમ રૂપ—

“ હે પરમેશ્વર ! (ચન્દ્રકાન્તાદિક) રત્નોભાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પરમાણુઓ વડે (કદાચ)
એક અંશુકો (નવીન) બનાવીને જો દેવેન્દ્રો તારા ચરણના અંશુકાની આગળ ધરે, તો તે નક્કી
સૂર્યની સામે અંગારા જેવો દેખાય છે; જેથી કરીને (ખાતરી થાય છે કે) નક્કી તારા સમાન અન્ય
રૂપ આ જગતમાં નથી. ”—૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકના સાર સંબંધી વિચાર—

આ શ્લોકમાં જે એમ કહ્યું છે કે દેવો વિવિધ રત્નોના પરમાણુઓ વડે એક અંશુકો
બનાવે, તો તે પણ પ્રભુના અંશુકા આગળ કશી ગણતરીમાં આવી શકે તેમ નથી, તે વાતની
આવશ્યક-નિર્ણયકરણની પદ્ધતિ મી ગાથા પણ સાક્ષી પૂરે છે; કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

कपायभङ्गे भगवतो बलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कपायवर्गा

भञ्जन्ति नूतनतरुनिव सर्वजन्तून् ।

सिंहातिरेकतरस हि विना भवन्तं

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! कपायवर्गाः कपति-दहति प्राणिनां (नो) जीवानामिति (निति) कप-
-ससारस्तस्यायो-लाभो येभ्यस्ते कपाया -क्रोधादयस्तेषां वर्गा , “वर्गस्तु सदृशां स्कन्ध” (का० ६,
श्लो० ४९) इति हैमः । यद्वा तद्वर्णो वर्ग अनन्तानुबन्ध्यादिभेदचतुष्टयेन चतुर्गुणिता कपाय-
वर्गा वन्या द्विपा इव सर्वजन्तून् नूतनतरुनिव भञ्जन्ति । कदा ? सदैव-सर्वस्मिन् काले । हीति
निश्चितम् । भवन्तं विना-त्वा विना तान् यथेष्टं सञ्चरतो द्विपान् को निवारयति ? । किंविशिष्टं
भवन्तं ? ‘सिंहातिरेकतरस’ सिंहादतिरेक-अधिकं तर-पराक्रमो यस्य स त सिंहातिरेकतर-
सम् ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे परम आत्मान् !) कपाय-वर्गाः वन्याः द्विपाः इव सर्वजन्तून् नूतन तरुन् इव सदैव भञ्जन्ति ।
सिंह-अतिरेक-तरस भवन्तं (हि) विना तान् यथेष्टं सञ्चरत (कपाय द्विपान्) कः निवारयति ? ।

शेषार्थः

वन्याः (मू० वन्य) = जंगली, वनभाँ वसनाश
द्विपाः (मू० द्विप) = द्वीप, द्वीपीय
इव = जैव
सदैव = सदैव
कपाय = क्रोधादि कपाय
वर्ग = (१) समूह, (२) (गणित प्रसिद्ध) वर्ग
कपायवर्गा = कपायिना वर्ग
भञ्जन्ति (पा० भञ्ज) = भङ्गं कृते, नाश कृते
नूतन = नवीन
तरु = वृक्ष, वृक्ष
नूतनतरुन् = नवीन वृक्षान्
सर्व = समस्त
जन्तु = प्राणी

सर्वजन्तून् = समस्त प्राणीभ्याम्
सिंह = सिंह
अतिरेक = अधिक
तरस = पराक्रम
सिंहातिरेकतरस = सिंहं अधिकं पराक्रमं कृतु
मेवा
हि = निश्चयवाक्यक अन्वयः
विना = विना
भवन्तं (मू० भवन्) = आप
क (मू० किम्) = भक्ष
तान् (मू० तद्) = तेभ्यः
निवारयति (पा० वार) = अटके
सञ्चरत (मू० सञ्चर) = चरन्नाशने
यथेष्ट = भरतु मुञ्चत

ઝરિ=દુશ્મન, શત્રુ.
 કાકારિ=કાગડાનો શત્રુ, ધુવડ.
 ચક્ષુસ્=નેત્ર.
 કાકારિચક્ષુઃ=ધુવડનું નેત્ર.
 દ્વ=જેમ.
 વા=અથવા.
 હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
 ચિત્રં (ચિત્ર)=આશ્ચર્યજનક.

ઝત્ર=અડી.
 યદ્=જે માટે.
 વાસરે (મૂં વાસર)=દિવસે.
 ભવતિ (ધાં મૂં)=ધાય છે.
 પાણ્ડુ=પીળા.
 પલાશ=ખાખરાનું પાંદડું.
 કલ્પ=સમર્પન, ઉત્પ.
 પાણ્ડુપલાશકલ્પં=પીળા ખાખરાના પાંદડા સમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ—

“ હે જિનેશ્વર ! અહો ! અત્યન્ત પ્રચાર છે જોતો એવું મિથ્યાત્વીઓનું દર્શન અજ્ઞાનને વિષે અતિશય પ્રકટ થાય છે, પરંતુ તારા દર્શનને વિષે તેમ થતું નથી (એ આશ્ચર્ય છે). અથવા ખરેખર એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, કેમકે (એ સ્વાભાવિક છે કે) ધુવડ (પક્ષી)ની આંખ દિવસના (ધોળા અને) પીળા એવા ખાખરાના પાંદડા જેવી (અર્થાત્ નિસ્તેજ) થાય છે, (જ્યારે રાતે અંધારામાં તો તે લીલા લહેર ઉડાવે છે). ”—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકનું તાત્પર્ય—

આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ અંધારામાંજ બધી ‘ પોલ ’ ચાલે અને અજ્ઞાનમાં તો તે ઉધાડીજ પડી જાય, તેમ મિથ્યાત્વીઓનું શાસન અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં અથડાતા જોતો-નેજ રૂચિકર થઈ શકે અને તેનું જોર પણ ત્યાંજ ચાલે, પરંતુ વિવેક-નેત્રવાળા પાસે તો તેની કીંમત તરતજ અંકાઈ જાય.

વિશેષમાં સલ્ય માર્ગે ચાલનારા જોતોની સંખ્યા પણ ઉન્માર્ગે જનારા કરતાં ઓછી હોય, તો તે ખનવા જોગ છે. આ વાત તો મહાવીર સ્વામીના અને ગોશાળાના શ્રાવકોની સંખ્યા ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે, કેમકે જ્યારે મહાવીર સ્વામીના ૧૫૬૦૦૦૦ શ્રાવક (અને તેથી ખમણી શ્રાવિકાઓ ભક્ત હતા), ત્યારે ગોશાળાના ૧૧૦૦૦૦૦ (?) શ્રાવકો ભક્ત હતા. આ ઉપરથી ‘ પ્રચુરપ્રચાર ’ એવું જ વિશેષણ મિથ્યાત્વીઓના મતને લાગૂ પાડ્યું છે, તે વાસ્તવિક છે, એમ જોઈ શકાય છે.

શ્લોકની વિચિત્રતા—

આ શ્લોકમાં સહો, ન, તુ, દ્વ, વા, હિ, ઝત્ર અને યદ્ એમ અવ્યયોનું વહાણ કાઢ્યું છે અને તેમ છતાં પાદપૂર્તિમાટે એક પણ અવ્યયનો ઉપયોગ કર્યો નથી એ આશ્ચર્ય છે.

અર્થાત્—અરે ! ક્રોધ આત્માને પ્રતિક્ષણ પરિતાપ કરે છે, જન્માન્તરમા પણ અત્યંત વેરની પર-
પરાતુ પોપણ કરે છે, પરિજનને (સ્વજનને) શોકાતુર કરે છે અને સદ્ગતિના માર્ગનો નિરોધ
કરવામા ગન્ધ-હુસ્તીની ગરજ સારે છે, વાસ્તે આ ક્રોધરૂપી વૈરીને એક ક્ષણ વાર પણ સ્થાન કેમ
અપાય ?

ક્રોધના સખધમા શ્રીમેદ્વિજયવિરચિત ચતુર્વિંશતિજિનનાનન્દસ્તુતિ (પૃ૦ ૨૨)મા
તથા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૫૧)મા વિશેષત વિચાર કરેલો હોવાથી આ સખધમા તો
આટલુંજ નિવેદન કરવું બસ સમબળ છે

માન—

માનના સખધમા પણ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૫૨-૫૪)મા ઉલ્લેખ કરેલો હોવાથી
અહિંઆ તેના સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડનારો ફક્ત એકજ શ્લોક વિચારી લાગે

“આમ્યત્યૂર્ધ્વમુપઃ ક્ષમો નમયિતુ પૂજ્યેડપિ નો કન્ધરા-
મન્તઃક્ષિતકુશીલતાગ્નતનુઃ પ્રાણી યદ્વ્યાસિતઃ ।
ત માન વિપદા નિધાનમયશોરાશેર્નિદાન સદા
મુક્ત્યા માર્દવમાદરેણ મહતા ચેતઃ । સમમ્યસ્યતામ્ ॥”

—સુવેગ૦, શ્લો. ૭

અર્થાત્—હે મન ! જ્યારે માનના સેવનથી પ્રાણીનો દેહ અન્ત કરણમા ખોસી દીધેલી લોખંડની
સળીથી [અથવા દુષ્ટ આચરણથી] જઠકાદ બળ્ય છે અને એથી કરીને ઊંચુ મુખ રાખીને ચાલતો તે
માણસ પૂજનીય પ્રતિ પણ પોતાની ગરદન નમાવવાને સમર્થ થતો નથી, તો પછી આપત્તિઓના
ભડારરૂપ અને અપકીર્તિના સમૂહના કારણરૂપ એવા માનનો ભાગ કરીને મોટા આદરપૂર્વક તારે
મૃદુતા (નરમાશ) મેળવવા પ્રયાસ કરવો બેધએ

માયા—

માયા કહો કે કપટ કહો કે દગો કહો એ બધું એકજ છે દલ, કુટિલતા, પ્રપચ, વિશ્વા-
સધાત અને ઠગાઇ એ એના પયયિ છે અસત્ય વચન બોલાવનારી, અધ્યાત્મ મુખને ઝેટકાવ-
નારી, આચાર-વિચારને જલાજલિ અપાવનારી અને સક્રિયાને આચ્છાદિત કરનારી એવી
આ માયાને શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરિ તરફથી નીચે મુજબનું પ્રમાણ-પત્ર મળેલું છે

“અસૃત્ત્વસ્ય જનની, પરશુઃ દ્રીલસારિતઃ ।
જન્મમૂર્મિરવિદ્યાના, માયા દુર્ગતિકારણમ્ ॥”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો. ૧૫

અર્થાત્—માયા એ શૂંઘાવાદ (અસત્ય)ની માતા છે, શીઘરૂપી વૃક્ષને (કાપનારી) કુહાડી છે,
અવિદ્યાની જન્મ-મૂર્મિ છે અને કુગતિનું કારણ છે

૧ સરખાવો—

“દમ્મો મુક્કિત્તાવહિ-દમ્મો રાદુ મિયાવિધી ।
યૌમામ્પકારણ દમ્મો, દમ્મોડપ્પામ્પમુચ્છાર્ગતઃ ॥”

શ્લોકાર્થ

કષાયનો નાશ કરવામાં પ્રભુનું અપૂર્વ બળ—

“(હે પરમાત્મા !) જન્મ જંગલી હાથીઓ નવીન વૃક્ષોને લાંગી નાંખે છે, તેમ કષાયના વર્ગો સમસ્ત પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે. (આ પ્રમાણે) મરચ્છુમુજબ વર્તનારા તે (કષાયરૂપી કુંજરોને) ખરેખર સિંહ કરતાં પણ અધિક પરાક્રમ છે જેવું એવા આપ સિવાય (અન્ય) કોણ અટકાવે ? ”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વર અને સિંહની તુલના—

જિનેશ્વર સિંહ કરતાં ચઢિયાતા છે, કેમકે કંદર્પરૂપી કુંજરનો તેમણે સર્વથા પરાજય કર્યો છે, જ્યારે સિંહ તો કોઈક વાર પણ તેને વશ ખતી જાય છે, કેમકે શું સિંહ વર્ષમાં એક વાર પણ વિષય-સેવન કરતો નથી કે ? કહ્યું પણ છે કે—

“ સિંહો વલી દ્વિરદશ્કરમાસમોજી, સંવત્સરેણ રતિમેતિ કિલૈકવાસ્મ ”

કષાય-મીમાંસા

‘ કષાય ’ શબ્દ ‘ કષ ’ અને ‘ આય ’ એ બે શબ્દોનો બનેલો છે. તેમાં ‘ કષ ’ એટલે ‘ સંસાર ’ અને ‘ આય ’ એટલે ‘ લાભ ’ તેમાં ‘ કષ ’ નો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ એ છે કે “ કપતિ-દહતિ પ્રાણિનઃ ઇતિ કષઃ ” અર્થાત્ જ પ્રાણીઓને સંતપ્ત કરે છે, તે ‘ કષ ’ છે. સંસારમાં જન્મ-મરણના ફેરા ફેરવનાર ‘ કષાય ’ છે. આ કષાયના કોષ (ગુસ્સો), માન (ગર્વ), માયા (કપટ) અને લોભ એમ ચાર મુખ્ય ભેદો છે. આ દરેકના એક એકથી મન્દ અને એથી કરીને તો આછા હાનિકારક એવા (૧) અનન્તાનુબન્ધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાન, (૩) પ્રત્યાખ્યાન અને (૪) સંજવલન એમ ચાર ચાર ભેદો છે.

કોધ—

કોધને એક ક્ષણ વાર પણ આશ્રય આપવો એ સર્પને દૂધનું પાન કરાવ્યા બરાબર છે. તેણે પોતાના આશ્રયદાતાનો વિનાશ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું હોય એમ લાગે છે. ટુંકમાં આત્માની અવનતિ કરવામાં જ તેનું શરૂાતન સમાયેલું છે. આ સંબંધમાં શ્રીવિમલસૂરિએ ઠીકજ કહ્યું છે કે—

“ આત્માનં પરિતાપયત્યનુકલં જન્માન્તરેષ્વપ્યલં

દત્તે વૈરપરમ્પરાં પરિજનસ્યોદ્વેગમાપાદયેત્ ।

ધત્તે સદ્ગતિમાર્ગરોધનવિઘ્નો ગન્ધલ્પિપત્ત્વં તતઃ

ક્રોધસ્યેત્યમરે । રિપોઃ ક્ષણમપિ સ્થાતું કથં દીયતે ? ॥ ”

—સંવેગ-દુઃખ-કન્દલી, શ્લોક ૫

૧ સરખાવો—

“ ક્રોધો હિ શત્રુઃ પ્રથમો નરાણાં

દેહસ્થિતો દેહવિનાશનાય ।

યથા સ્થિતઃ કાષ્ઠગતો હિ વહિઃ

સ એવ વહિર્વદતે શરીરમ્ ॥ ”

અરે, દ્રવ્યના લોભથી પ્રાણીઓ પોતાના પૂર્વ નિધાનોના સ્થાનોમા સર્પ, ગરેળી, ઉંદર ઇત્યાદિ અધમ પંચેન્દ્રિય જીવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે 'વળી આ લોભરૂપી સેતાન તો ભૂત, પિશાચ ઇત્યાદિ દેવોને પણ સતાવે છે, કેમકે તેઓ લોભને વશ થઈ નિધાન-ભૂમિ ઉપર ક્યાં કરે છે 'વળી ઉચ્ચ અતિના દેવોની પણ લોભ કુદૃશા કરે છે કહ્યું પણ છે કે—

“મૂળ્પણોદાનવાપ્યાદૌ, મૂર્ચ્ઙિતાસ્ત્રિવશા અપિ ।
અયુત્વા તથૈવ જાયન્તે, પૃથ્વીકાયાદિયોનિષુ ॥”

અર્થાત્—ધરેણા, ખાગ, વાવ ઇત્યાદિમાં મોહમુગ્ધ બનેલા દેવો પણ અયવીને' તેજ પૃથ્વીકોંયાદિક યોનિઓમા ઉત્પન્ન થાય છે

લોભના પરાક્રમના સબંધમા જટલું કથન કરવામા આવે તેટલુ થોડું છે, કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

“સર અવગુણઙ્ગો ગુણ લોભ મયો
તત્ત્વ ધીર અવગુણ મયો ન મયો”

અર્થાત્ જ્યારે સંમસ્ત અવગુણોના ગુણરૂપ લોભ પ્રાપ્ત થયો, તો પછી બીજા અવગુણો હોય કે ન હોય તે સરખુજ છે

હવે આપણે પ્રથમ તો તેના મજામા સપડાયેના સાવારણુ મનુષ્ય સંબંધી વિચાર કરી શકીએ આ સંબંધમા શ્રીસોમમલસૂરિએ કહ્યું છે કે—

“યદ્ ડુર્ગામટ્ઘીમટ્ઘિ વિકટ કામન્તિ દેશાન્તર
ગાહન્તે ગહન સમુદ્રમતનુલ્લેશ કપિ કુરંતે ।
સેવન્તે દૃષ્ણ પતિ ગજઘટાસઘટ્ટકુઃસચરં
સપતિ મઘન ઘનાધિતધિયસ્ત્વજ્જોમવિસ્ફૂર્જિતમ્ ॥”
—સિ દૂર પ્રકર, સ્તો. ૫૭

અર્થાત્—ધન મેળવવામા આવળા બનેલા એવા મનુષ્યો ડુર્ગમ્ય અરણ્યમા રખડે છે, વિકટ દેશાન્તરમાં બાટકે છે, ઊંડા સમુદ્રમા પ્રવેશ કરે છે, અત્યન્ત કોશકારી બેની કરે છે, (મમ્મભણુ

૧ સરખાવો—

“મુષ્કણ્દગોષા સ્વ-મુખ્યા પચેન્દ્રિવા અપિ ।
ધનગેભન જાયન્તે, નિધાન સ્ફૂલ્ભમિષુ ॥”

૨ સરખાવો—

“વિશાલમુદ્ગલપ્રત-મૂલવમાદયો ધનમ્ ।
સ્વકીય પરકોય ધા-ડવ્યધિશ્ચિન્તિ લોમત ॥”

૩ દેવોના મરણને 'અવન' કહેવામાં આવે છે

૪ 'પૃથ્વીકાયાદિ' થી અર્થ પૃથ્વીખણ, જમ-કાપ અને વનસ્પતિ-મણ સમજવા

૫ સરખાવો—

“દિલેવ સવપાપાનાં, નિધ્યાત્મમિત્ત કર્મણામ્ ।
પાનવર્યેષ્વ લોનાં, લોભ સવાગર્ભા ગુરુ ॥”

માયાવી પુરૂષ અન્યને છેતરી શકે એમાં નવાઇ જવું નથી, પરંતુ ‘ખાડો ખોદે તે પડે’ એ કહેવત મુજબ માયાવી પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“ કૌટિલ્યપટવઃ પાપા, માયયા વકવૃત્તયઃ ।

મુવનં વચ્ચયમાના, વચ્ચયન્તે સ્વમેવ હિ ॥ ”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો. ૧૬.

અર્થાત્—કુટિલતામાં કુશળ અને માયા વડે બકવૃત્તિને ધારણ કરનારા એવા પાપીઓ જગત્ને ઠગતાં પોતેજ ઠગાય છે.

માયારૂપી મહારાક્ષસીના પંખમાં અનેક જનો સપડાઇ જાય છે. જુગારીઓ તેમજ વેશ્યાઓ પ્રપંચ-જાળ પાથરવામાં કચ્ચાસ ન રાખે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ કેટલાક વ્યાપારીઓ અને રાજાઓ પણ કુટિલતાનો ઉપયોગ કરવામાં પાછી પાની કરતા નથી. અરે આ તો ગૃહસ્થોની વાત કરી, પરંતુ કેટલાક સંન્યાસીઓ અને નામધારી જોગીઓ પણ માયાદેવીના ભક્ત બને છે. આથી કરીને તો કહેવામાં આવે છે કે—

“ મુખમેં રામ, બગલમેં છુરી,
ભગત ભયે પણ દાનત છુરી. ”

પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે ‘દગો કાઇનો સગો નથી’. તેનો અદ્ય સહવાસ પણ અનર્થનું કારણ થઇ પડે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ દમ્ભલેશોઽપિ મહ્યાદેઃ, સ્ત્રીત્વાનર્થનિવન્ધનમ્ ।

અતસ્તત્પરિહારાય, યતિતત્ત્વં મહાત્મના ॥ ”

અર્થાત્—મહિલનાથ જવા તીર્થકરાદિક મહાત્માઓને પણ (પૂર્વ જન્મમાં તપસ્યા માટે કરેલો) દંભનો અંશ પણ સ્ત્રી-વેદરૂપ અનર્થનું કારણ થઇ પડ્યો, તો તેથી કરીને મહાત્માએ તેનો સાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ (એટલે કે માયારૂપી મહારાક્ષસીના કંદમાં કસાયેલાને મુક્ત કરનારી એવી સરલતારૂપી સૌભાગ્યદેવીની સેવા સ્વીકારવી જોઈએ).

લોભ—

આ ત્રિભુવનમાં કાઇનું પણ એકછત્ર સામ્રાજ્ય હોય, તો તે લોભ રાજધિરાજનું છે, કેમકે તેનું બળ તો એકેન્દ્રિયના ઉપર પણ ચાલે છે. એના સમર્થનમાં કહેવાનું કે—

“ અહો લોભસ્ય સામ્રાજ્ય-મેકચ્છત્રં મહીતલે ।

તરવોઽપિ નિધિં પ્રાપ્ય, પદૈઃ પ્રચ્છાદયન્તિ યત્ ॥ ”

અર્થાત્—અહો ! ભૂમંડળમાં લોભનું એકછત્ર સામ્રાજ્ય છે, કેમકે નિધાનને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ વૃક્ષો પણ તેને પોતાનાં મૂળો વડે ઢાંકી રાખે છે.

૧ રાજધિરાજ કહેવાનું કારણ એ છે કે લોભનું રાજ્ય ચક્રવર્તીના કરતાં પણ વિશાળ છે અને તેનું ક્ષેત્ર ફક્ત મર્ત્ય-લોકજ નથી, પરંતુ સ્વર્ગ અને પાતાલમાં પણ તેની વિજય-પતાકા ફરફરી રહે છે.

"લોમસાગરમુદ્વેલ—મતિવેલ મહામતિઃ ।
સતોપસંતુલ્યેન, પ્રસરન્ત નિગરયેત્ ॥"

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, સ્તો. ૨૨

—શ્લોકના દર્શન કરી લઇએ

ઉપર્યુક્ત કથાયન્મીમાસાના વિવેચનમાથી સાર એ નીકળે છે કે કોધાદિક કથાયો ઉપર
વિનય મેળવવા બનતો પ્રયાસ કરવો બેઠાએ કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

"સકથાયો નરઃ સત્ત્વ, ગુણગાનપિ નાર્યંતે ।

યતો ન વિપસપૃક્ત, પરમાત્મમપીપ્યતે ॥

અર્થાત્—કોધક મનુષ્ય ગુણવાન્ હોય પરંતુ એ તે કથાયથી યુક્ત હોય, તો સન્નતોમા તે ઇષ્ટ
નથી, કેમકે એ પરમાત્મ પણ (અદ્ય) વિષયી પણ ભિન્નિન હોય, તો યુ તે ઇષ્ટવા થોડા
ગણાય ।

* * * * *

ઉપસર્ગસહને મવગતો દૃઢતાં દર્શયનાહ—

દ્વિદ્સદ્ગમેન મહતામુપસર્ગકાળા

યા વિંશતિસ્તુ સસૃજે જિન ! નક્તમેકમ્ ।

ચિત્તં ચચાલ ન તયા તવ શ્ચક્ષયા તુ

કિં મન્દરાદ્રિશિખરં ચલિતં કદાચિત્ ? ॥ ૧૫ ॥

ટીકા

હે જિન ! દ્વિદ્સદ્ગમેન દ્રેષ્ટીતિ દ્વિદ્ અભવ્યત્વાનિત્યદ્રેષી યઃ સદ્ગમો દેવસ્તેન યા મહતા-
મુપસર્ગકાળા વિંશતિઃ સસૃજે—ચક્રે । કિયત્ કાલ ? એકનક્ત—એકરાત્રિ યાવત્ । તયોપસર્ગવિંશત્યા
તવ ચિત્તં ન ચચાલ—નો ચલતિ સ્મ । દૃષ્ટાન્તમાહ—શ્ચક્ષયા તુ—દૃષ્ટિયુક્તમહાવાતેન મન્દરાદ્રિશિ-
ખરં કિં કદાચિત્ ચલિતં ? ન ચલિતમિત્યર્થઃ । મન્દરો—મેરુ સંચાસાવદ્રિશ્ય—પર્વતસ્તસ્ય શિખરમ્ ।
“ધૂલીપિવીલિયાજો” (આવશ્યકનિર્ણયકૃતૌ ગા૦ ૫૦૨-૫૦૪) ઇત્યાદ્યુપમર્ગાનાં વિંશતિઃ ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! દ્વિદ્-સદ્ગમેન મહતા ઉપસર્ગકાળા યા વિંશતિઃ તુ એક નક્ત સસૃજે, તયા તવ ચિત્તં
ન ચચાલ શ્ચક્ષયા તુ કિં મન્દર અદ્રિ શિખર કદાચિત્ ચલિતમ્ ? ।

૧ આ વિનય મેળવવાનો સમયો, મીધો અને સ્વયં ભાગ એ છે કે—

“ક્ષાન્ત્યા ક્રોધા યદુલ્લેન, માનો માયાડ્ઽજ્ઞેવા ચ ।

લોમધાનીહયા યેવા, કથાયા રુતિ મદ્દહ ॥”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, સ્તો. ૨૩

અર્થાત્ ક્રોધનો ક્ષમા વડે, માનનો નમતા વડે, માયાનો સરતતા વડે અને લોભનો અનિચ્છા (સતો)
વડે જળ કરવો આ પ્રમાણે સમસ્ત કથાઓને શ્રુતવાનો સમય છે

શેઠ જવા) કૃપણ સ્વામીની પણ સેવા કરે છે અને હાથીઓના સમુદાયના સંઘર્ષે કરીને અગમ્ય (જમાં દુઃખેથી પ્રવેશ થઈ શકે એવા) યુદ્ધમાં પણ જાય છે, એ બધી લોભનો પ્રતાપ છે.

આ તો આપણે સામાન્ય ગૃહસ્થને લગતી હકીકત વિચારી. પરંતુ દીક્ષા ગ્રહણ કરેલા અને ‘ઉપ-શાન્ત મોહ’ નામના અગ્યારમા ગુણસ્થાન સુધી જઈ પહોંચેલા મુનિવરોનું પણ અધઃપતન કરાવવાનું લોભ સિવાય અન્ય કાંઈ કપાય બીડું ઝડપી શકે તેમ નથી.

મુનિવરોની પણ આવી દશા થાય તેમાં આશ્ચર્ય જવું છે તેની સાથે એ પણ વિચારવા જવી વાત છે કે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના પુત્રો ભરત અને બાહુબલિ કે જ્યો તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા હતા, તેઓ વચ્ચે પણ રાજ્ય બાબત (તેમના પિતાશ્રી આ પૃથ્વીને પાવન કરતા હતા તેવા સમયમાં) પણ દારૂણ યુદ્ધ સળગી ઊઠ્યું. (આવી પરિસ્થિતિમાં અદ્ય સત્ત્વવાળા રાજાઓ આમાદિકની સીમાના લોભથી આપસઆપસમાં લડી મરે તેમાં તો કહેવુંજ શું ?)

જ્યારે આ પ્રમાણે લોભ ત્રેલોક્યના ઉપર કાળો દેર વર્તાવવામાં કુશળ છે અને સર્વ સદ્-ગુણોનો સંહાર કરવામાં એકદા છે, તો પછી શાસ્ત્રકાર તેના સંબંધમાં—

“ કૌહો પૌંદ્રે પળાસેઈ, માળો વિનયનાસળો
માયા મિત્તાણિ નાસેઈ, લોહો સવ્વવિનાસળો ॥ ”

—દશવૈકલિક, અ. ૮, સુ. ૩૮

અર્થાત્ ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો ભંગ કરે છે, માયા મિત્રતાનો ધ્વંસ કરે છે, જ્યારે લોભ તો સર્વ (ગુણો) નો સંહાર કરે છે—

—એવો અભિપ્રાય રજુ કરે, તો તેમાં જરાએ ખોટું નથી.

આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે વારંવાર મોટી ભરતીની માફક ફેલાતા લોભરૂપી સમુદ્રને વશ કરવામાં સંતોષ એ સેતુરૂપ છે એમ નિવેદન કરનારા શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે રચેલા—

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં આત્મ-વિકાસના ૧૪ સ્થાનો બતાવ્યાં છે. આ સ્થાનોને ‘ગુણસ્થાન’ કહેવામાં આવે છે. આ વિષયના વિદ્વાસુએ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત ‘ગુણસ્થાન-ક્રમારોહ’ અને શ્રીહુરિભદ્રસૂરિકૃત ‘યોગદષ્ટિ-સમુચ્ચય’ જોવા.

૨ સંસ્કૃત બાયા— ક્રોધઃ પ્રીતિં પ્રણાશયતિ, માનો વિનયનાશકઃ ।
માયા મિત્રાણિ નાશયતિ, લોભઃ સર્વવિનાશકઃ ॥

૩ આમ કહેવું બરાબર છે, કેમકે લોભનો ઝંઘ થોડા નથી. આ સંબંધમાં કપિલ દેવસીનું દષ્ટાન્ત વિચારવા જેવું છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ જહા લાહો તહા લોહો, લાહા લોહો પવદ્ઢહ ।
દોમાસાકળયકજ્જં, કોઢીએવિ ન નિવદ્ધિયં ॥ ”
[યથા લામસ્તથા લોમો, લામાત્ લોમ પ્રવર્ધતે ।
દ્વિમાપકનકકાર્યં, કોઢ્યાડપિ ન નિવર્તિતમ્ ॥]

અર્થાત્ જેમ લાલ તેમ લોભે, લાભથી લોભ વધે છે. એ માસા (તોલા) કાંચનનું કાર્ય કરોડ માસાથી પણ સર્થ નહિ.

પ્રશસા કરેા છો : હુ હમણાજ બઈ છુ અને એને ચલાયમાન કરીને પાછો વળુ છુ ” આ સમયે ઇન્દ્રે વિચાર કર્યો કે બે હુ આને રોકીશ, તો આના મનમા પ્રજ્ઞના સામર્થ્ય વિષે શકા ઉદ્ભવશે આથી તેણે તેને જવા દીધો

એક શિક્ષાતમ ઉપર બહુ પર્યંત હસ્તને લખાવીને, શરીરને જરા નમાવીને તથા નિર્નિમેષ નેત્રે એક રૂક્ષ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને અંદ્રમ તપપૂર્વક એક રાત્રિને માટે મહાપ્રતિમાને ધારણ કરીને ઊભા રહેલા મહાવીર સ્વામીને જોતા તો સંગમના કોપનો પાર રહ્યો નહિ, કેમકે સન્નજનને જોતા કુર્જન ક્રોધ કરે, તો તેમા શી નવાઈ : તે તો એક પછી એક ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થઇ ગયો

(૧) ધૂળની વૃષ્ટિ—પ્રથમ તો સગમે ધૂળની એવી વૃષ્ટિ કરી કે પ્રજ્ઞના સર્વ નાસિકાદિ છિદ્રા તેથી પુરાઈ ગયા અને શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનું કાર્ય પણ અશક્ય થઇ પડ્યું પરંતુ જ્યારે એથી પણ યોગીશ્વર મહાવીર તલમાત્ર પણ ધ્યાનથી ચલિત ન થયા, ત્યારે સગમે બીજા ઉપાય શોધી કાઢ્યો

(૨) વજ્રમુખી કીડીઓ—પ્રથમ ઉપસર્ગથી જ્યારે કંઈ વળ્યું નહિ, ત્યારે સગમે ધૂળને દૂર કરીને પ્રજ્ઞના શરીરના ઉપર કીડીઓ વિકુર્વા આ કીડીઓ પ્રજ્ઞના શરીરરૂપી વસ્ત્રમા એક તરફથી પેસી બીજી તરફથી સોયની જેમ બહાર નીકળતી હતી કીડીઓના તીક્ષ્ણ મુખાગ્ર વડે પ્રજ્ઞનુ આખું શરીર વીધાઇ ગયું પરંતુ નિર્ભાગીની આશા જેમ નિષ્ફળ બન્ય છે, તેમ આવો ઉપસર્ગ કરવાથી પણ સંગમનો શુક્રાર ન વળ્યો ત્યારે તેણે નવીન યોજના ધડી કાઢી

(૩) પ્રયટ ઠાસો—કુર્જનતાની કંઈ હદ હોતી નથી, એ નિયમાનુસાર સંગમે પ્રયટ ઠાસો વિકુર્વા તેના પ્રહારથી પ્રજ્ઞના શરીરમાથી ગાયના દૂધ જેવું રૂધિર વહેવા લાગ્યું આથી પણ પ્રજ્ઞ તો ઊભા નહિ પામ્યા, ત્યારે સગમ વવારે ઘેર ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થયો

(૪) ધીમેલો—ચોથા ઉપસર્ગ તરીકે ચટકા ભરવામા પાછી ન પડે તેવી સંગમે ધીમેલો વિકુર્વા આ ધીમેલો તો ચટકા ખારવાને માટે પ્રજ્ઞના શરીર ઉપર એવી ચોટી જતી હતી કે જાણે તે દેહની રામ પકિતજ હોય એમ કેખાવા લાગી આથી પણ જગદ્ગુરૂ ધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ, ત્યારે સગમ વિચારવા લાગ્યો કે હવે શું કરવું : વીંછે મોઢે મુર સક્ષામા જરૂ તે તો ઠીક નહિ, વાસ્તે હીમત ન હારતા મારે ફરી ઉઘમ કરવો

(૫) વીંછીઓ—આ વખતે તેણે અતિશય ઝેરી વીંછીઓ વિકુર્વા તેના આકડા આના પ્રહારથી પ્રજ્ઞનુ શરીર છિન્ન ભિન્ન થઇ ગયું પરંતુ પ્રજ્ઞ તો ધ્યાનાર્દ્ર રહ્યા, ત્યારે તેણે નિષ્કે મુજબનો છો ઉપસર્ગ કર્યો

(૬) નકુલો—તેણે વિકુર્વેલા નકુલો (નોળીઆઓ) પોતાના ઉગ્ર દાત વડે પ્રજ્ઞના શરીરમાથી તોડી તોડીને તેનું માસ બહાર કાઢવા લાગ્યા આથી પણ જ્યારે સંગમનો બેડો પાર પડ્યો નહિ, ત્યારે તેણે નૂતન ઉપાય શોધી કાઢ્યો

૧ આની માહિતી માટે જુઓ મૃતિ ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૧૩)

૨ તીર્થકરના રધિરનો વર્ણ આપના દૂધ જેવો સફેદ છે આ તેમના ઓચીસ અતિથયોમાની એક છે

શબ્દાર્થ

દ્વિઃ (મૂં દ્વિ) = દેખી.
 સંગમ = સંગમ (નામનો દેવ).
 દ્વિઃસંગમેન = દેખી સંગમ વડે.
 મહતાં (મૂં મહત્) = મોટા.
 ઉપસર્ગકાણાં (મૂં ઉપસર્ગક) = ઉપસર્ગોની, ઉપદેવોની.
 યા (મૂં યદ્) = તે.
 વિંશતિઃ (મૂં વિનતિ) = વીસ.
 તુ = વિશેષતાવાચક અવ્યય.
 સસૃજે (ઘાં સૃજ્) = કરવામાં આવી.
 જિન ! (મૂં જિન) = હે વીતરાગ !
 નક્કં (મૂં નક્ક) = રાત્રિ.
 ઇકં (મૂં ઇક) = એક.

ચિત્તં (મૂં ચિત્ત) = મન.
 ચત્ત્વાલ (ઘાં ચલ) = ચાલ્યું.
 ન = નહિ.
 તયા (મૂં તદ્) = તેનાથી.
 વ્રજ્જયા (મૂં વ્રજ્યા) = વૃદ્ધિ-યુક્ત પ્રયત્ન પવનથી.
 કિં = શું.
 મન્દર = મેરૂ (પર્વત).
 ઋદ્રિ = પર્વત, ગિરિ.
 શિશ્વર = શિખર, ટોચ.
 મન્દરાદ્રિશિશ્વરં = મેરૂ ગિરિનું શિખર.
 ચલિતં (મૂં ચલિત) = ચલાયમાન થયેલું.
 કદાચિત્ = કદાપિ, ક્યારે પણ.

શ્લોકાર્થ

ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રભુના દૃઢતા—

“ હે વીતરાગ ! (અલબ્ધ હોવાને લીધે સન્નતોના નિત્ય) દેખી એવા સંગમે જ મોટા વીસ ઉપસર્ગો એક રાત્રિમાં કર્યા, તેથી કરીને તારું ચિત્ત ચળ્યું નહિ (તે યુક્તજ છે, કેમકે) શું (મુસળધાર) વૃદ્ધિયુક્ત એવા પ્રયત્ન પવનથી પણ મેરૂ ગિરિનું શિખર કદાપિ ચલાયમાન થાય છે કે ? ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

સંગમ અને તેણ કરેલા ઉપસર્ગો—

સંગમ એ સૌધર્મ દેવલોકનો એક સામાનિક દેવ હતો. એકદા આ દેવલોકનો સ્વામી સૌધર્મેન્દ્ર (શક) અનેક દેવ અને દેવાંગનાઓથી અલંકૃત એવી પોતાની સલામાં બેઠો હતો. તેવામાં તેણે મહાવીર સ્વામીના ધૈર્યની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે—“હે દેવાનુપ્રિયો ! ભરતક્ષેત્રમાં પેઢાલ ગામની સમીપમાંના પોલાસ ચૈત્યમાં અત્યારે મહાવીર ભગવાન્ કાચોત્સર્ગ ધ્યાનમાં લીન છે અને તેને ચલાયમાન કરવાને માટે કાંઈ સુર કે અસુર—અરે ત્રેલોક્યમાં કાંઈ પણ સમર્થ નથી.” આ સાંભળતાંજ સંગમ કે જ સદાને માટે સમ્યક્ત્વથી વંચિત રહેનાર હતો, તેને ખૂબ ગુસ્સો ચડ્યો. તે શકને કહેવા લાગ્યો કે—“જનાં શિખરો ગગનને રેંધી રહ્યાં છે અને જનાં મૂળ પાતાળમાં ઊંડા ઉતરી ગયાં છે એવા મેરૂ પર્વતને પણ હસ્ત વડે એક પથ્થરના ટુકડાની માફક દૂર ફેંકી દેવામાં, બ્રહ્માણ્ડને પણ જલમાં નિમગ્ન કરવામાં, સાગરનું પણ એક ટુકડામાં પાન કરી જવામાં તેમજ આ સમસ્ત પૃથ્વીને એક છત્રની માફક હસ્ત વડે ઉપાડી લેવામાં સમર્થ એવા દેવની આગળ કયો પ્રાણી હિસાબમાં છે કે તમે આ એક શ્રમણ મહાત્મીરની આટલી બધી

૧ દેવોના ઇન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્વિધ ઇત્યાદિ જે દેવ ભેદો પાડવામાં આવે છે, તે પૈકી આ ખીલે ભેદ છે. સામાનિક દેવ પ્રધાન, પિતા, શુર, ઉપાધ્યાય વગેરેની માફક ઇન્દ્રના સમાન ઐશ્વર્ય (કુકુરાઇ) વાળો છે, પરંતુ તે ઇન્દ્રપણાથી રહિત છે.

અરણ્યમા જ્ઞન કરે તો તેની કાણુ દરકાર કરે તેમ તે આ કાર્યમા પણ કાંચો નહિ ત્યારે તે બહુજ કાપાયમાન થયો અને તેણે મનુષ્યાની એક છાવણી વિકુર્વી

(૧૪) રસોઇઓ—આ છાવણીમા એક રસોઇઓ ભાત રાધવા તૈયાર થયો તેને ચૂલો નહિ મળવાથી તેણે પ્રજુના ચરણોને ચૂતો કંઈપીને તેના ઉપર ભાતનુ ભાજન ચડાવ્યું અને તેમના ચરણોની વચ્ચે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યા પશુએ આવું અધોર દુષ્કાર પણ ધૈર્યપૂર્વક સહન કર્યું અને તેઓ પોતાના ધ્યાનમા એકતાન રહ્યા આથી સગમ ઉલટો ચીડાયો અને તેણે ચડાળનુ રૂપ વિકુર્વ્યું

(૧૫) ચડાળ—આ ચડાળે પ્રજુના કંઠમા, કાનમા અને જીભમા ક્ષુદ્ર પક્ષીઓના પાનરા લટકાવ્યા આ પક્ષીઓએ ચાચ અને નખના પ્રહારથી પ્રજુની કાયાને ચાળણીની જેમ અનેક છિદ્રવાળી બનાવી દીધી પરંતુ તેથી આ યોગીશ્વરને શુદ્ધ તેઓ તો પોતાના ધ્યાનમા નિશ્ચળ રહ્યા આથી સગમે નવી યુક્તિ શોધી કાઢી

(૧૬) પ્રચક પવન—સંગમે પ્રોઠ વૃક્ષોને પણ તણુની માકક આકાશમા ઉછાળતો, ચારે દિશાઓમા પથરા અને કાકરાઓનો વરસાદ વરસાવતો અને ચોતરફ વૂળ ઉડાડતો એવો પવન વિકુર્વ્યો આ પવન પ્રજુને ઝાંચકી ઝાંચકીને પટકવા લાગ્યો પરંતુ ધ્યાનમા આરૂઢ બનેલા આ યોગીશ્વરને તેની ક્યા પરવા હતી આથી સગમ નૂતન ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો

(૧૭) વટાળીઓ—પર્વતોને પણ ભમાડવાને પરિપૂર્ણ પરાક્રમવાળો વટાળીઓ વિકુર્વીને સંગમ પ્રજુને કુહારના ચક્રની જેમ ભમાડવા લાગ્યો પરંતુ પ્રજુનુ ચિત્ત ધ્યાનથી ચલિત થયું નહિ એટલે તેણે નવીન ઉપાય શોધી કાઢ્યો

(૧૮) કાલ ચક્ર—સંગમે હજાર ભાર લોઢાથી ઘડેલું, પૃથ્વીનો સપુટ કરવામા સહાય બને તેટલા પ્રમાણુવાળું, ઉછળતી જ્વાલાઓથી દશે દિશાઓને વિકરાળ બનાવતું અને કુદ-પર્વતોના પણ ચૂરેચૂરા કરવામા સમર્થ એવું એક કાલ-ચક્ર વિકુર્વ્યું ત્યાર પછી ગાવણું જેમ કૈલાસ પર્વત ઉપાડ્યો હતો તેમ તેને ઉપાડીને પ્રજુનો પ્રાણ લેવાના ઇરાદાથી તેણે તે તેના ઉપર ફેંક્યું આથી પ્રજુ જનુ પર્વત જમીનમા દટાઇ ગયા, પરંતુ તેમણે પોતાનુ ધ્યાન તો આલ્સ રાખ્યું આથી સગમે વિચાર્યું કે અનુકૂળ ઉપસર્ગો કર્યા વિના પ્રજુને જ્ઞાન પ્રમાડવા તે અશક્ય છે

(૧૯) પ્રભાત—તે કુદ દેવે અકાલે પ્રભાતની રચના કરી પરંતુ આ માયાવીના કપટથી પ્રજુ અજ્ઞાત નહિ હોવાને લીધે તેઓ લગારે ચવાયમાન થયા નહિ આથી તે દેવે એક નીન યુક્તિ શોધી કાઢી આ યુક્તિ અનુસાર સંગમે એક વિમાન વિકુર્વ્યું અને તેમા તે દેવનુ રૂપ લાગે પ્રજુ પાસે આવ્યો જાણે પ્રજુના ધૈર્યથી, પરાક્રમથી, તપથી અને તેના ટેકથી પોતે પ્રસન્ન થઇ વરદાન નહિ આપતો હોય તેમ તેણે આચરણ કર્યું મધુર વચન વડે અનેક વસ્તુઓ અર્પણ કરવાને તે તૈયાર છે એમ કહી તેણે પ્રજુને લોભાવવા પ્રયત્ન કર્યા પરંતુ તેમા પણ તેના પાંગો સવળો પડ્યો નહિ આથી તેણે નવીન યુક્તિ અજમાવવા વિચાર કર્યો

(૭) સર્પો—આ ઉપાય તે બીજો કોઈ નહિ, પરંતુ તેણે યમરાજના દંડ જવા ભયંકર અને મોટી ફેણવાળા સર્પો (સાપો) વિકુર્વ્યા. જમ વૃક્ષને લતા વીંટી લે છે, તેમ આ સર્પોએ નખથી તે મસ્તક સુધી પ્રભુના શરીરને વીંટી લીધું અને તેના શરીરમાં પોતાનાથી અને તેટલી વેદના ઉત્પન્ન કરવામાં કચ્ચાસ ન રાખી. કિન્તુ આથી પણ સંગમનું કાર્ય સર્થ નહિ, એટલે તેણે ‘હાયો બ્રુગારી બમણું રમે’ તેમ આઠમા ઉપસર્ગનો પ્રારંભ કર્યો.

(૮) ઉંદરો—આઠમા ઉપસર્ગ તરીકે તેણે વળ જવા દાંતવાળા ઉંદરો વિકુર્વ્યા. તેઓએ પ્રભુને કરડવામાં પોતાનું સમસ્ત બળ વાપર્યું. પરંતુ પ્રભુ તો નિશ્ચલ રહ્યા એટલે કોઈથી ભૂત જવો બનેલો એવો સંગમ વધારે વધારે ઉપદ્રવ કરવા તૈયાર થયો.

(૯) કુંજર—જેનાં ચરણના ધબકારાથી આખી પૃથ્વી ધ્રુજી ઊઠે એવો અને જની સૂંઢ આકાશને પણ અડકી શકે તેવો એક મહોન્મત્ત કુંજર (હાથી) વિકુર્વ્યો. આ કુંજર એકદમ દોડતો પ્રભુની પાસે આવ્યો અને તેણે તેમને પોતાની સૂંઢ વડે અક્ષર ઉપાડીને આકાશમાં ઉછાળ્યા. આથી પણ જાણે તે ધરાયો ન હોય તેમ તે પોતાના દંતશણ ઊંચા રાખીને ઊભો રહ્યો. આમ કરવામાં તેની એ ઇચ્છા હતી કે પ્રભુ નીચે પડે ત્યારે તેને દંતશણ વડે ઝીલવા કે જથી તેની છાતી ચીરાઈ જાય અને તેના હૃદયનો અંત આવે. આ પ્રમાણે કરવા છતાં પણ પ્રભુ તો પોતાના ધ્યાનમાં મગ્નજ રહ્યા એટલે સંગમે વળી કોઈ અન્યજ ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો.

(૧૦) હાથિણી—આ વખતે તેણે હાથિણી વિકુર્વી. આ હાથિણી પ્રભુને દાંત વડે ભેદવા લાગી અને વિષની જમ પોતાના મદ-જલનું તે તે ભાગ ઉપર સિંચન કરવા લાગી. પરંતુ તેથી પણ પ્રભુ તો ક્ષોભ નહિજ પામ્યા. એટલે સંગમ અન્ય ઉપસર્ગ કરવા કટિ-બદ્ધ થયો.

(૧૧) પિશાય—પ્રજ્વલિત અગ્નિકુંડને પણ લજ્જાસ્પદ કરનારા એવા અનેક જ્વાલા-ઓથી વ્યાપ્ત સુખવાળો, યમરાજના ગુહ-સ્તાંભ જવી જીજવાળો, તાડ વૃક્ષ જવી જંધાવાળો, ચર્મ-વસ્ત્રને ધારણ કરનારો, અદાદહાસ્ય કરતો અને ‘કિલ’ ‘કિલ’ શબ્દ કરી કુત્કારા કરતો એવો એક પિશાય તેણે વિકુર્વ્યો. આ પિશાય કાતી લઇને પ્રભુની સમીપ દોડી આવ્યો. પરંતુ તે પણ આખરે હારી ગયો, એટલે સંગમે એક ભયંકર વ્યાધ (વાધ) વિકુર્વ્યો.

(૧૨) વ્યાધ—પુચ્છ(પૂંછડા)ની છટાના આચ્છોટનથી જાણે પૃથ્વીને ફાડી નાખતો હોય તેવો તે વ્યાધ વળ જવી પોતાની દાંદોથી અને ત્રિશણના જવા નખાઓથી પ્રભુને દુઃખ દેવા લાગ્યો. પરંતુ આખરે તે પણ નિસ્તેજ થઈ ગયો એટલે વળી કોઈક નવીન ઉપસર્ગ કરવા સંગમ તૈયાર થયો.

(૧૩) સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા—સંગમ મહાવીર પ્રભુ પાસે તેમના પિતા (સિદ્ધાર્થ) રાજનું રૂપ લઈ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે મારી વૃક્ષાવસ્થામાં તારો વડીલ બંધુ નંદિવર્ધન મારી ઉપેક્ષા કરે છે તેથી તું આ દીક્ષા-વ્રત મૂકી દઈ મારી સેવા કર. આ પ્રમાણે તેણે ઘણા કાલાવાલા કર્યા, પરંતુ તે મગશિળીઆ પત્થર ઉપર થતી જલની વૃદ્ધિની જમે નિષ્ફળ ગયા. આથી સંગમ પ્રભુની માતા ત્રિશલા દેવીનું રૂપ ધારણ કરી વારંવાર વિલાપ કરવા લાગ્યો, પરંતુ

આ પ્રમાણે સંગમે એક રાત્રિમા પ્રથમે વીસ ઉપસર્ગો કર્યા, પરંતુ તેમા તે તવમાત્ર કાઢ્યા નહિ, તેા પણ તે નિરાશ ન થયો, પરંતુ તેણે પ્રથના ઉપર ઉપસર્ગોની વૃદ્ધિ વરસાવવી ચાહ્યું રાખી એકદર રીતે છ મહિના સુધી તેણે અનેક ઉપસર્ગો કર્યા, પરંતુ પ્રથુ તો પોતાના સન્માર્ગથી સ્વલ્પારો પણ પતિત થયા નહિ આવી ઉપસર્ગ કરવાનુ માડી વાળીને તે દેવલોકમા જવા તૈયાર થયો પોતાના કદા રાત્રીની આ દશા જોઈને પ્રથમે ગુસ્સો ન ચડતા તેના તરફ ઉઠાડી ધ્યા ઉત્પન્ન થઈ અને તેમના નેત્રમા અશ્રુ આવ્યા આ વાત શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરિકૃત 'સકથાર્હત્' ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે તેના ૨૧મા પદમા કહ્યું છે કે—

“કૃતાપરાધેઽપિ જને, રૂપામચરતારવોઃ ।

ઈવદ્યાપ્પાર્દ્યોર્મદ્ર, શ્રીંવીર'જિન્નેત્રવોઃ ॥”

સંગમ તો દેવલોકમા ચાલ્યો ગયો પરંતુ તેને આવતો જો જોણે તેની અત્યાર સુધી ઉપેક્ષા કરી હતી એવો તેનો સ્વામી ઇન્દ્ર તો કોંધાતુર બની ગયો તેણે આ સંગમ દેવને તિરસ્કાર કર્યો અને તેને દેવલોકમાથી કાઢી મૂક્યો, એટલે તે ગેરૂની ચૂસિકા ઉપર જઈ રહ્યો.

* * * * *

મગવાનપૂર્વદીપોઽસ્તીત્યાહ—

નિ.સ્રેહ ! નિર્દશ ! નિરજ્જન ! નિ સ્વમાવ !

નિષ્કૃણ્ણવર્ત્મ ! નિરમત્ર ! નિરજ્જુશેશ ! ।

નિત્યથુતે ! ગતસમીરસમીરણાત્ર

દીપોઽપરસ્ત્વમાસિ નાય ! જગત્પ્રકાશ. ॥ ૧૬ ॥

— ટીકા

હે નાય !—હે સ્વામિન્ ! અત્ર ત્વ અપરો દીપોઽસિ । દીપયતિ—ચસ્તુજાવમિતિ દીપઃ । કિમ-પરત્વમિતિ સંવોધનગર્ભિતવિશેષણેર્ભિન્નલક્ષણત્વમાહ—હે દેવ ! હે નિ સ્રેહ ! નિર્ગત સ્રેહાત્ વ. સ

જાગ્રમદ્રાપદેતેન, વણ વીનોષ્વત્તનમ્ ।

શુચિરે રોચયામાસ, કાચિરુરુચિરભોવના ॥

યદિ ત્વં વીનરાણેઽસિ, રાગ તમ તનોપિ ઠિમ્ ૧ ।

શરીરમિરણ્યેદ, દત્તે વણેઽપિ ઠિ ન ન ૧ ॥

દયાઠપિ વાઙ્મિ ત્વ, તદાનીં મિપનાયુષાર્ ।

જાગ્રદાજ્ઞદાદન્વા-દસ્માન્ ન ગ્રાપ્યે કયમ્ ૧ ॥

વણેણે વીનુકેન, યદિ ન પ્રેમભાવના ।

મિશિન્માત્ર દિ ત્વ મુક્ત, મરણન્ત મ મુગ્ધત ॥

સ્વામિન્ ! કટિનત્રાં મુષ, પુરુષામ્ મનોરથાન્ ।

પ્રાચૈન-મિમુષા મા મ્, કાચિન્નિચિરે ચિત્તમ્ ॥

ઈવં વીરજોઽનુત-વિષ્કારણકેરપિ ।

કાદગિચ શુભીર્જા, ન મુણાન જાગ્રદુત ॥

(૨૦) દિવ્યાંગનાના હાવ-ભાવ—આના પરિણામરૂપે તેણે કંદર્પની સેનારૂપ દેવાંગના-
ઓને તેમજ તેના વિશ્રમમાં સહાયક છ ઋતુઓને સમકાલે પ્રકટ કરી. આ દેવાંગનાઓએ ગીત,
વાદ્ય, નૃત્ય, અંગ-ચેષ્ટા તેમજ આટુ વચનો ધૃત્યાદિથી પ્રભુને ચલાયમાન કરવા પૂર્ણ પ્રયાસ કર્યો,
પરંતુ તેમાં તેમનું કંઈ વળ્યું નહિ.

૧ આ સંઘમાં શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિએ ત્રિપદિશલાકાપુરૂષચરિત્રમાં આખેલુપ્પ ચિત્ર આલેખ્યું છે.
તેમની અપૂર્વ પ્રતિભા પ્રકટ કરનારાં તે પદો નીચે મુજબ છે:—

“ કૃતપ્રસ્તાવના મત્ત-કોકિલાકલકૂજિતૈઃ ।
કન્દર્પનાટકનટી, ‘વસન્ત’શ્રીરશોમત ॥
મુખવાસં સજ્જયન્તી, વિકસત્રીપરેણુભિઃ ।
સૈરન્ધ્રીવ દિગ્વધૂનાં, ‘ગ્રીષ્મ’લક્ષ્મીરજૃમ્મત ॥
રાલ્યાભિષેકં કામસ્ય, મંગલ્યતિલકાનિવ ।
સર્વાક્ષં કેતકવ્યાજાત્, કુર્વતી ‘પ્રાવૃઢા’વમૌ ॥
સહસ્રનયનીભૂય, નવનીલોત્પલચ્છલાત્ ।
સ્વસમ્પદમિવોદ્દામા, પશ્યન્તી શુશુભે ‘શરદ્’ ॥
જયપ્રશસ્તિ કામસ્ય, શ્વેતાક્ષરસહોદરૈઃ ।
‘હેમન્ત’શ્રીલિલેલેવ, પ્રત્યગ્રૈઃ કુન્દકુહ્મલૈઃ ॥
ગણિકેવોપજીવન્તી, હેમન્તસુરમીસમમ્ ।
કુન્દૈશ્વ સિન્દુવારૈશ્વ, ‘શિશિર’શ્રીરચીયત ॥
ઐવસુજ્જૃમ્ભમાણેષુ, સમમેવર્તુષુ ક્ષણાત્ ।
મીનઘ્વજપતાકિન્યઃ, પ્રાદુરાસન્ સુરાજ્ઞનાઃ ॥
સંગીતમવિગીતાંગ્યઃ, પુરો ભગવતસ્તતઃ ।
તાઃ પ્રચક્રમિરે જૈનં, મન્ત્રાલ્લમિવ માન્મથમ્ ॥
તત્રાવિસૂત્રિતલયં, ગાન્વારમામઘન્ધુરમ્ ।
કામિશ્ચિદુદગીયન્ત, જાતયઃ શુદ્ધચેતસઃ ॥
ક્રમવ્યુત્ક્રમગૈસ્તાનૈર્વ્યૈર્વ્યૈર્વ્યજનઘાતુભિઃ ।
પ્રવીણાઽવાદયદ્ વીણાં, કાચિત્ સકલનિષ્કલામ્ ॥
સ્ફુટન્નકારઘોંકાર-મકારૈર્મેઘનિસ્વનાન્ ।
કાશ્ચિન્ન વાદયમાસુ-ર્ઘૃદંગાંસ્ત્રિવિધાનપિ ॥
નમોભૂગતચારીકં, વિચિત્રકરણોદ્ભૂતમ્ ।
દૃષ્ટિભાવૈર્નૈવનૈઃ, કાશ્ચિદપ્યનરીનૃતુઃ ॥
દૃઢાંગહારાભિનયૈઃ, સઘસ્ત્રુટિતકંચુકા ।
વધ્નન્તી શ્લથધમ્મિલ્લં, દોર્મૂલં કાઽપ્યદીદૃશત્ ॥
દંડપાદાભિનયન-ચ્છલાત્ કાઽપિ મુહુર્મુહુઃ ।
ચારુગોરોચનાગૌર-મૂરુમૂલમદર્શયત્ ॥
શ્લથચ્ચઢાતકપ્રન્યિ-દૃઢીકરણલીલયા ।
કાઽપિ પ્રાકાશયદ્ વાપી-સનાભિ નામિમણ્ડલમ્ ॥
વ્યપદેશ્યેમદન્તાલ્ય-હસ્તકામિનયં મુહુઃ ।
ગાઢમંગપરિજ્વળ-સંજ્ઞા કાચિન્ન નિર્મમે ॥
સચારયન્ત્યુત્તરીયં, નીવીનિબિડનચ્છલાત્ ।
નિતમ્બવિમ્બફલકં, કાચિદાવિરમાનયત્ ॥

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની અપૂર્વ દીપકતા—

“ હે પ્રભુ ! હે રાગ (અને દ્રેષ)થી રહિત (ચોવીસમા જિનેશ્વર) ! અવિધમાન છે દશા જેને વિષે એવા હે (નન્દિવર્ધનના બાધવ) ! હે (કર્મરૂપી) લેપથી રહિત (મહાવીર) ! હે નિષ્કાચન (વર્ધમાન) ! હે મયિન માર્ગથી બહાર નીકળી ગયેલા એવા (સિદ્ધાર્થ—સુત) ! હે પાત્ર રહિત (અર્થાત્ હસ્તરૂપી પાત્ર વડે ભોજન કરનારા મહેશ્વર) ! (હે પરતન્ત્રતારૂપી) અકુશથી મુક્ત (ચરોદા-પતિ) ! (હે ત્રેલોક્યના) સ્વામી ! રથાથી છે (દેવધર્માનરૂપી) પ્રકાશ જેનો એવા હે (ગૌતમોદિક ગણધર્માના ગુરુ) ! જતુ રહ્યું છે (ક્રોધાદિ રૂપ) પવન વડે કમ્પન જેનું એવા હે (ચોગીશ્વર) ! તુ આ કુનિયામા (સમસ્ત) જગત્ને વિષે પ્રકાશ (પડે) છે જેનો એવા અપૂર્વ દીપક છે ”—૧૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક—સમીક્ષા—

આ શ્લોક ભકતોમરની પાદ પૂર્તિનું કામ કરે છે તેમ નથી, પરંતુ સાથે સાથે તેના તે શ્લોકગત ભાવાર્થના પ્રઘોતનનું પણ કામ કરે છે

આ શ્લોકમાથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે પ્રભુને (લૌકિક) દીપકની ઉપમા ધટતી નથી કેમકે લૌકિક દીપક તો ધૂમ્ર (ધૂમાડો), દશા (વાટ) અને સ્નેહ (તેલ)થી યુક્ત હોય છે, જ્યારે પ્રભુરૂપ દીપકમા તો દ્રેષરૂપી ધૂમ્રનો, કામરૂપી દશાનો અને રાગરૂપી સ્નેહનો અભાવ છે વળી લૌકિક દીપક કાળસહિત હોય છે, જ્યારે પ્રભુ તો કર્મરૂપી અજન (કાળસ)થી સર્વથા મુક્ત છે વિશેષમા લૌકિક દીપક તો પવનથી ધૂમ્રાદિ બળે છે, જ્યારે પ્રભુનો જ્ઞાન દીપક ગમે તેવા પ્રચંડ (વાદીરૂપ) પવનથી પણ પરાભૂત થતો નથી તેમજ વળી લૌકિક દીપકનો પ્રકાશ પણ અનિત્ય તેમજ ચોડા સ્થલમા બ્યાપીને રહે છે, જ્યારે પ્રભુના જ્ઞાન-દીપકનો પ્રકાશ તો સદાને માટે તેમજ સર્વત્ર બ્યાપી રહે છે

વિશેષમા આ શ્લોકમા નિર્દેશ, નિ સ્વભાવ અને નિરમત્ર એ વિશેષણો પ્રભુને હૃદયેશીને વાપરવામા આવ્યા છે તે પણ સાર્યક છે કેમકે હર્ષ, શોક વિગેરેના અનેક કારણો પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જની અવસ્થા એકજ સરખી રહે અર્થાત્ જ આત્મ સ્વભાવમાજ રમણ ક્યાં કરે તે નિર્દેશ કહેવાય છે અને ધન્યવાદ પણ તેવાજ પુરૂષને ધટે છે કહ્યું પણ છે કે—

“ સમ્પદિ યસ્ય ન દુર્ષો, વિપદિ વિપાદો રજે ચ ધીરત્વમ્ ।

ત મુચનત્રયતિલક, જનયતિ જનની સુત વિરલમ્ ॥ ”—આર્ષા

વળી પ્રભુ નિ સ્વભાવ અર્થાત્ અકિંચન છે એ તો કેળીતું છે, કેમકે રાજ્ય લક્ષ્મીનો પણ વૃણવત્ ત્યાગ કરીને તો તેઓએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે વળી તેઓ નિરમત્ર છે અર્થાત્ પાત્ર-રહિત છે તે વાત પણ સત્ય છે, કારણ કે આહાર ચૌર્ય વસ્તુઓ તેઓ હસ્તરૂપ પાત્રમાં ગ્રહણ કરે છે, નહિ કે કાષ્ઠાદિક પાત્રમા

નિઃસ્નેહસ્તત્સંવોધનં હે નિઃસ્નેહ ! “નિરાદયઃ ક્રાન્તાદ્યર્થે પશ્ચમ્યા” (કાત્યાયનપ્રણીતે વાર્તિકપાઠે) इति समासः । अन्यो दीपः सस्नेहो भवति । हे निर्दश ! निष्क्रान्तो दशाया इति निर्दशस्तत्सं-
 वोधनं हे निर्दश ! “अवस्था तु दशा स्थितिः” इति हैलः (का० ६, श्लो० १३) । अन्यः
 सदशो-वर्तिसहितः । हे निरञ्जन ! अन्यस्तु साञ्जनः । हे निःस्वभाव !—निर्द्रव्यभाव ।
 अन्यस्तु सद्रव्यभावः । कृष्णवर्त्म-मलिनमार्गस्तस्मात् कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा,
 ‘टाडकाः’ (सा० सू० ५३३) इति डप्रत्यये हे निष्कृष्णवर्त्म ! अन्यः कज्जलसन्नावात् सकृष्णवर्त्मा । हे
 निरमत्र !—अमत्रवर्जित । अन्यस्त्वमत्रसहितः । हे निरङ्कुश ! अन्यस्तु साङ्कुशः । हे नित्यद्युते !
 अन्यस्त्वनित्यद्युतिः । हे गतसमीरसमीरण ! गतं समीरेण-वायुना समीरणं-कम्पनं यस्य तत्सं-
 वोधनम्, अन्यो वायुकम्पसहितो भवेत् । अत एव विपरीतविशेषणैरत्र लोके त्वं जगति प्रकाशो यस्य
 स जगत्प्रकाशः, अन्यस्तु गृहमात्रप्रकाशो भवतीति त्वमपरः—अधिक इत्यर्थः ॥ १६ ॥

અન્યથા:

(હે) નાથ ! નિર-સ્નેહ ! નિર-દશ ! નિર-અજ્ઞન ! નિર-સ્વભાવ ! નિર-કૃષ્ણ-વર્ત્મ ! નિર-અમત્ર !
 નિર-અઙ્કુશ ! ર્દશ ! નિત્ય-દ્યુતે ! ગત-સમીર-સમીરણ ! અત્ર ત્વં જગત્-પ્રકાશઃ અપરઃ દીપઃ અસિ !

શીખદાર્થ

નિર=અભાવસૂચક અવ્યય.
 સ્નેહ=(૧) રાગ; (૨) તેલ.
 નિઃસ્નેહ ! =સ્નેહનો અભાવ છે જેમાં એવા । (સં૦)
 દશા=(૧) અવસ્થા; (૨) દીવાની વાટ.
 નિર્દશ ! =અવિદ્યમાન છે દશ જેને વિષે એવા । (સં૦)
 અજ્ઞન=(૧) લેપ, (૨) કાળજી.
 નિરજ્ઞન ! =હે અજ્ઞનથી વિમુક્ત ।
 સ્વ=દ્રવ્ય.
 સ્વભાવ=દ્રવ્યપણું.
 નિઃસ્વભાવ ! =હે દ્રવ્યપણુથી મુક્ત, હે નિષ્ક્રાંત્યન ।
 કૃષ્ણ=શ્યામ.
 વર્ત્મન્=માર્ગ.
 નિષ્કૃષ્ણવર્ત્મ ! =હે શ્યામ માર્ગથી નિવૃત્ત ।
 અમત્ર=ભોજનનું પાત્ર.
 નિરમત્ર ! =હે પાત્ર-રહિત ।
 અઙ્કુશ=હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડ.
 નિરઙ્કુશ ! =હે અઙ્કુશ-રહિત ।
 ર્દશ ! (મૂ० ર્દશ) =હે નાથ ।

નિત્ય=સ્થાયી.
 દ્યુતિ=તેજ, પ્રકાશ.
 નિત્યદ્યુતે ! =સ્થાયી છે પ્રકાશ જેનો એવા । (સં૦)
 ગત (ધા० ગમ્) =ગયેલ.
 સમીર=પવન.
 સમીરણ=કમ્પન, હાલવું તે.
 ગતસમીરસમીરણ ! =જતું રહ્યું છે પવન વડે હાલ-
 વાનું જેનું એવા । (સં૦)
 અત્ર=અહીં.
 દીપઃ (મૂ० દીપ) =દીપક, દીવો.
 અપરઃ (મૂ० અપર) =અપૂર્વ.
 ત્વં (મૂ० યુષ્મદ્) =તું.
 અસિ (ધા० અસ્) =છે.
 નાથ ! (મૂ० નાથ) =હે પ્રભુ !
 જગત્=દુનિયા.
 પ્રકાશ=તેજ.
 જગત્પ્રકાશઃ=જગત્તે વિષે પ્રકાશ છે જેનો એવા ।
 (સં૦)

૧ એતત્સૂત્રસ્યાપરિમિતવિષયકત્વાત “ નિષ્કૃષ્ણવર્ત્મ ” इत्यादौ डप्रत्ययाऽयोगः, किंच “ कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा ” इति व्युत्पादने तत्पुरुषविषयत्वाद् बहुव्रीहिविषयकडप्रत्ययविधानं चिन्त्यम् । एतदपि न नियतम् ।

૨ આ અવ્યયનો અનેક વાર આ શ્લોકમાં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, એ એની વિચિત્રતા સૂચવે છે.

શ્લોકાર્થ

સૂર્ય કરતાં પણ પ્રભુનો અધિક મહિમા—

“(હે જગદીશ !) પોતાની વાણીરૂપી કિરણોનો વિસ્તાર કરનારો, અજ્ઞાનરૂપી અધકારનો વિનાશ કરનારો, સન્માર્ગનો પ્રદર્શક એવો તુજ આ જગતને વિષે સૂર્ય છે, તે (વાત) યોગ્ય છે (પરંતુ) તુ (તો) દુર્દિનનો નાશ કરનારો હોવાને લીધે, હુ એમ તર્ક બેઠાવુ છું કે હે મુનીશ્વર ! તુ હોકને વિષે સૂર્ય કરતા પણ અધિક મહિમાવાળો છે ”—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રભુની સૂર્યની સાથે સરખામણી—

પ્રભુના જ્ઞાનનો અપૂર્વ પ્રકાશ બ્રહ્મને દાઢક દૌકિક પદાર્થના પ્રકાશ સાથે બને તો તેની તુલના કરવા પ્રથમ તો કવિરાજ પ્રભુને દીપકની ઉપમા આપી, પરંતુ જ્યારે તે તેને વાસ્તવિક લાગી નહિ, ત્યારે તે તેમને સૂર્યની સાથે સરખાવવા લક્ષ્યાયા છે આ શ્લોકના પ્રાથમિક ચરણોમા તો સૂર્ય તેમજ પ્રભુની સામ્યતા કંઈક અંશે સચવાઈ પણ રહે છે, કેમકે જમ પ્રભુ વાણીનો વિસ્તાર કરે છે, તેમ સૂર્ય પણ દરે દિશામા પોતાના કિરણોનો પ્રચાર કરે છે, વળી જમ પ્રભુ અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે, તેમ સૂર્ય અધકારનો વિનાશ કરે છે, તેમજ વળી પ્રભુ જમ સદ્ગુણેશ આપી સન્માર્ગનું ભાન કરાવે છે, તેમ સૂર્ય પણ રાત્રિએ ભૂલા પડેલાને રસ્તા બતાવે છે પરંતુ અંતિમ ચરણોમા તો પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપવી પણ વ્યર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામા આવે છે આતુ કારણ એ છે કે જ્યારે વર્ષા ઋતુમા ગગન મેઘ વડે પૂર્ણ આગ્રહિત થયેલું હોય, અર્થાત્ અતિશય કાણુ વાદળ ચડી આવ્યું હોય અને હાથોહાથ પણ સૂરે નહિ એવુ ધોર અધાર થઈ રહ્યું હોય તે વખતે સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો નથી, એટલે કે આવી વખતે સૂર્ય હાર ખાઈ બંધ છે પરંતુ કેવલતાની પ્રજ્ઞાનો પ્રકાશ તો કાંઈ પણ કાળે આછો થતોજ નથી. વિશેષમા શ્રીમાનતુર્ગસુરિના કથન મુજબ સૂર્યને તો રાહુ ગળી પણ બંધ છે, તેણે ગ્રહણ પણ થાય છે, અંરે તેનો અસ્ત પણ થાય છે તેમજ તેનો પ્રકાશ પણ એકી સાથે ત્રણે જીવનનોને પ્રકાશિત કરવા અસમર્થ છે, જ્યારે પ્રભુ તો પાપરૂપી રાહુ વડે પરાક્ષવ પામતા નથી, વળી કદાપિ તેનો અસ્ત થતો નથી, તેમજ ત્રણે કાળના અને ત્રણે જીવનના સમસ્ત પદાર્થ ઉપર સમકાલે પ્રકાશ પાડવા તે સર્વથા સમર્થ છે

વ્યતિરેક અલંકાર—

આ શ્લોક ‘ વ્યતિરેક ’ અવકારથી (વલુપિત છે આ અવકારનું લક્ષણ શ્રીહેમચન્દ્ર-સરિએ ‘ કાવ્યાનુશાસન’ના છઠા અધ્યાયમા નીચે મુજબ આપ્યું છે —

“ ઉત્કર્ષાપર્વદેત્વોઃ સામ્યસ્ય ચોત્તાવનુક્તૌ ચોપમેયસ્યાધિક્ય વ્યતિરેકઃ ”

* * * * *

અથ ચન્દ્રાદપિ ત્વદ્વદ્વોઽધિકમિત્યાહ—

પ્રહ્લાદકૃત્ કુવલયસ્ય કલાનિધાનં

પૂર્ણશ્રિયં ચ વિદધચ્ચ યશસ્ત્વદીયમ્ ।

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह-

विस्तारको निजगवां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

टीका

हे जिन ! इह-अस्मिन् लोके त्वमेव सूर्योऽसि । विशेष्यसंगत एवकारोऽन्ययोगव्यवच्छे-
दार्थः । त्वदन्यस्तादृक् सूर्यो नास्तीत्यर्थः । हेतुगर्भितविशेषणान्याह-किंभूतस्त्वं सूर्यश्च ? निज-
गवां-स्ववाणीनां स्वकिरणानां च विस्तारकः । पुनः तमसः-अज्ञानस्यान्वकारस्य च प्रहर्ता । पुन-
र्मार्गस्य दर्शकः, सन्मार्गप्रकाशकत्वात् त्वं सूर्य एवासि, तत् स्थाने युक्तम् । स्थाने इति योग्य-
तार्थेऽन्ययम् । हे मुनीन्द्र ! अहं तु विजाने-विज्ञानतया वितर्के-असि त्वं सूर्यातिशायिमहिमा-
सूर्यादतिशायी महिमा-माहात्म्यं यस्य स सूर्यातिशायिमहिमा । कस्मात् ? 'दुर्दिनहतेः करणाद्'
दुर्-दुष्टं दिनं-दुर्दिनं तस्य हननं-हतिस्तस्याः करणात् । सूर्यपक्षे दुर्दिनं-मेघजं तमः तद्वन्तुं सूर्यो न
शक्नोतीति सूर्यादपि भगवानधिक इति व्यतिरेकालङ्कारः ॥ १७ ॥

अन्वयः

इह निज-गवां विस्तारकः, तमसः च प्रहर्ता, मार्गस्य दर्शकः (त्वं) एव सूर्यः असि, (तत्)
स्थाने; दुर्दिन-हतेः करणात् च विजाने-(हे) मुनि-इन्द्र ! (त्वं) लोके सूर्य-अतिशायिन्-महिमा असि ।

शेषार्थः

विस्तारकः (मू० विस्तारक)=देवाव ३२ना२.

निज=प्राप्तानी.

गो=(१) वाणी; (२) किरण.

निजगवां=निज वाणीना [अथवा किरणाना].

तमसः (मू० तमस)=(१) अज्ञानना; (२) अंधका-
रना.

प्रहर्ता (मू० प्रहर्तु)=धातक, नाश ३२ना२.

मार्गस्य (मू० मार्ग)=२२ताना.

दर्शकः (मू० दर्शक)=प्रतापना२.

इह=अहिम्ना.

असि (घा० अस)=छे.

च=अने.

सूर्यः (मू० सूर्य)=सूर्य, रवि, सूरज.

एव=०.

स्थाने=योग्यतावाचक अन्वय.

दुर्दिन=(१) अशुभ दिवस; (२) मेघधी छायेद्य
अंधकार.

हन्ति=नाश.

दुर्दिनहतेः=दुर्दिनना नाशना.

करणात् (मू० करण)=३२वाणी.

विजाने (घा० ज्ञा)=छे वितर्क ३२ छुं.

सूर्य=रवि.

अतिशायिन्=अधिक.

महिमन्=महिमा, भाषात्म्य.

सूर्यातिशायिमहिमा=सूर्यधी अधिक छे महिमा नेने।
अथे।

मुनि=साधु.

इन्द्र=मुप्य.

मुनीन्द्र ! =हे मुनिओभां मुप्य ।

लोके (मू० लोक)=जगत्ने विषे.

१ अत्र " गोस्तत्पुरुषात् " (सिद्ध० ७।३।१०५) इत्यनेन टप्रत्ययप्राप्तिः, नच निजाश्च ता गावश्चेति विशेषण-
विशेष्यैकार्थ्यं कथं तत्पुरुषप्रयुक्तप्रत्ययापत्तिरिति वाच्यं " विशेषणं विशेष्येणैकार्थ्यं कर्मधारयश्च " (सिद्ध० ३।१।९६)
इत्यनेन तस्यापि तत्पुरुषसंज्ञाविधानात्, तथापि समासान्तशासनस्याऽनित्यत्वाश्रयणेन समाधेयम् ।

મગવતા (યત્) સાવત્સરિક દાન દત્ત તદાહ—

યદ્ દેહિના જિનવરાબ્દિકભૂરિદાનૈ—

દોં સ્થ્યં હતં હિ ભવતા કિમુ તત્ર ચિત્રમ્ ? ।

દુર્મિક્ષકણ્ડલનાત્ ક્રિયતે સદૌપ—

કાર્ય કિયજ્જલઘરૈર્જલમારનઘ્રૈ ॥ ૧૯ ॥

ટીકા

હે જિનવર ! ભવતા ત્વયા આબ્દિકભૂરિદાનૈઃ—વાર્ષિકસ્વર્ણદાનૈર્યદ્ દેહિનાં—પ્રાણિના દૌઃસ્થ્યં—
દારિદ્ય હતમ્ । હીતિ નિશ્ચિતમ્ । તત્ર ચિત્ર કિમ્ ?—તત્ર ચિત્રમ્ આશ્ચર્ય (કિમ્), ન કિમપી
ત્યર્થઃ । દૃષ્ટાન્તમાહ—જલમારનઘ્રૈર્જલઘરૈ—મેઘૈ સત્—સમીचीन ઉપકારસ્ય ભાવ ઔપકાર્ય કિયત્
(ક્રિયતે—વિધીયતે) કા સત્ત્વા યસ્ય તત્ કિયત્, બહુતરમિત્યર્થઃ । કસ્માત્ ? દુર્મિક્ષકણ્ડલનાત્—
સુમિક્ષકરણાત્ ॥ ૧૯ ॥

અન્યથા.

(હે) જિન-ઘર ! યદ્ ભવતા આબ્દિક-ભૂરિ-દાનેઃ દેહિના દો સ્થ્યં હિ હત, તત્ર કિમુ ચિત્રમ્ ?
જલ-માર-નઘ્રૈઃ જલઘરૈ દુર્મિક્ષ-કણ્ડ-લનાત્ કિયત્ સત્—ઔપકાર્ય કિયતે ? ।

શીખંદાર્થ

યદ્=એ

દેહિના (મૂ. દેહિત)=પ્રાણીઓની.

જિનઘર ! =હે જિનોને રિષે એક !

આબ્દિક=વાર્ષિક, વર્ષ-પર્યંતના

ભૂરિ=સુવર્ણ

દાન=દાન, અપણ

આબ્દિકભૂરિદાનૈઃ=વર્ષ પર્યંત સુવર્ણના દાનો વડે

દૌઃસ્થ્ય (મૂ. દૌ સ્થ્ય) દુઃશ, દરિદ્રતા

હત (મૂ. હત)=નષ્ટ થયું

હિ=નિશ્ચયવાચક અન્યથા

મગવતા (મૂ. મગત)=આપ વડે

કિમુ=અનાયક અન્યથા

તત્ર=તેમાં

ચિત્ર=આશ્ચર્યવાચક અન્યથા

દુર્મિક્ષ=દુઃશ

કણ્ડ=સકટ, કુખ

લના=વિનાશ

દુર્મિક્ષકણ્ડલનાત્=દુઃશનું કુખ દળા નાશનાર

હોવાને લીધે

ક્રિયતે (યા. ક)=કરાય છે

સત્=સાચી

ઔપકાર્ય=ઉપકારતા

સદૌપકાર્ય=સાચી ઉપકારતા

કિયત્=કટલી બધી

જલઘરૈ (મૂ. જલઘર)=મેઘો વડે

જલ=પાણી

માર=ભોળો

નઘ્ર=નખી પડેલા

જલમારનઘ્રૈ=પાણીના ભોળા વડે નખેલા.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુએ દીધેલું સાવત્સરિક દાન—

“ હે જિનેશ્વર ! જ આપે (એક) વર્ષ પર્યંત સુવર્ણના દાનો દઈને પ્રાણીઓની દરિદ્રતાનો
નાશ કર્યો, તેમાં શુ આશ્ચર્ય છે ? (કેમકે) જલના ભાર વડે નાશ પામેલા એવા મેઘો દ્વારા કુકા
ખના કુખનું દળન થવાને લીધે કટલો (બધો) સાચો ઉપકાર કરાય છે ”—૧૯

વર્વર્તિ લોકવહુકોકસુખંકરત્વાદ્

વિદ્યોતયજ્જગદ્પૂર્વશશાદ્કવિમ્વમ્ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા

હે જિન ! તવેદં ત્વદીયં યશોઽપૂર્વશશાદ્કવિમ્વં વર્વર્તિ-અતિશયેન વર્તતે । કિંવિશિષ્ટં શશા-
દ્કવિમ્વં ? કુવલયસ્ય પ્રહાદકૃત્-પ્રમોદકારિ, યશસ્તુ કુવલયસ્ય-ભૂવલયસ્ય પ્રહાદકૃત્ । કલાનિ-
ધાનં દ્વયોસ્તુલ્યવિશેષણમ્ । પુનઃ કિં કુર્વત્ ? પૂર્ણશ્રિયં વિદધત્, દ્વયમપિ તુલ્યં, વિશેષણેસ્તુલ્ય-
ત્વાત્ । યશસઃ કિમપૂર્વત્વં ? તત્ર હેતુમાહ-લોકા એવ વહવઃ કોકાઃ-ચક્રવાકાસ્તેપાં સુખંકરત્વાત્ ।
ભગવદ્દશઃ શ્રુત્વા લોકાઃ કોકા ઇવ સુખં પ્રાપ્તુવન્તિ । અત્ એવ ત્વદીયયશોઽપૂર્વશશાદ્કવિમ્વમિતિ
તાત્પર્યાર્થઃ । પુનઃ કિંભૂતં તત્ (યશઃ) ? જગત્ વિદ્યોતયત્-વિશ્વં વિશેષેણ દ્યોતયત્ ॥૧૮॥

અન્વયઃ

(હે જિન-રાજ !) ત્વદીયં જગત્ વિદ્યોતયત્, કુવલયસ્ય પ્રહાદ-કૃત્, કલા-નિધાનં ચ પૂર્ણ-
શ્રિયં ચ વિદધત્ યશઃ વહુ-લોક-કોક-સુખંકરત્વાત્ અ-પૂર્વ-શશાદ્ક-વિમ્વં વર્વર્તિ ।

શીખદાર્થ

પ્રહાદ=આનંદ.

કૃત્=કરનાર.

પ્રહાદકૃત્=આનંદ આપનાર.

કુવલયસ્ય (મૂં કુવલય)=(૧) ચન્દ્રવિકાસી કમ-
લના; (૨) ભૂમંડળના.

કલા=કળા.

નિધાન=ભંડાર.

કલાનિધાનં=કળાના ભંડાર.

પૂર્ણ=પરિપૂર્ણ.

શ્રી=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા.

પૂર્ણશ્રિયં=(૧) સંપૂર્ણ લક્ષ્મીને, (૨) સમસ્ત શોભાને.
ચ=અને.

વિદધત્ (ધાં ધા)=ધારણ કરનાર.

યશઃ (મૂં યશસ)=કીર્તિ.

ત્વદીયં (મૂં ત્વદીય)=તારી.

વર્વર્તિ (ધાં વૃત્)=અત્યંત વર્તે છે.

લોક=મનુષ્ય.

વહુ=ધણા.

કોક=ચક્રવાક.

સુખંકર=સુખ કરનાર.

લોકવહુકોકસુખંકરત્વાત્=મનુષ્યોરૂપી ધણા ચક્ર-
વાકને સુખ કરનારા હોવાને લીધે.

વિદ્યોતયત્ (ધાં દ્યુત)=વિશેષણ પ્રકાશિત કરતું.

જગત્=દુનિયા.

અપૂર્વ=અસાધારણ, અલૌકિક.

શશ=મૃગ, હરણ.

અદ્ધક=લાંછન.

શશાદ્ક=મૃગનું લાંછન છે જેને તે, ચન્દ્ર.

વિમ્વ=ખિંબ.

શશાદ્કવિમ્વં=ચન્દ્રનું ખિંબ.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના યશસ્ચન્દ્રની અપૂર્વતા—

“(હે જિનેશ્વર !) જગત્ના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનારો, ભૂમંડળ (વાસી પ્રાણીઓ)—
ને આનંદ આપનારો, કળાનો ભંડાર એવો તેમજ સંપૂર્ણ શોભાને ધારણ કરનારો એવો તારો
યશ (રૂપી ચન્દ્ર) ચન્દ્ર-વિકાસી કમલને આનંદ ઉપજાવનારો, કલાના નિધિરૂપ એવા તેમજ સંપૂર્ણ
લક્ષ્મીને ધારણ કરનારો એવા (લૌકિક) ચન્દ્ર કરતાં અનેક જનરૂપી ચક્રવાકને સુખકારી
હોવાને લીધે અત્યંત વર્તે છે.”—૧૮

શબ્દાર્થ

યાદકુ=એવું
સુખ (મૂં સુખ)=સુખ
મવતિ (ધાં મૂ)=થાય છે
તે (મૂં સુખદ)=નાર
ચરણે (મૂં ચરણ)=પાદ, પમ
અન્ન=અહિ આ
દટે (મૂં દટ)=ભોયેલ
તાદકુ=તેવું
પર=અન્ય
જમુ=દેવ
ધનન=સુખ
પરમુધનન=અ મ દેવનું સુખ
ન=નહિ
દેહમાજા (મૂં દેહમાજ)=શરીરધારી શ્વેના
પ્રાતે (મૂં પ્રાત)=મગેલ

યથા=એમ
સુર=દેવ
મણિ=રત્ન
સુરમણી=ચિન્તામણિ
મરતિ (ધાં મૂ)=થાય છે
પ્રમોદ (મૂં પ્રમોદ)=હૃદય
પદ્ય=આ પ્રમાણે, એમ
તુ=વિશેષતાવાચક અ વય
કાવ્ય=કાવ્ય
શકલ=કકડો, ટુકડો
કાવશકલે=કાવનો કકડો
કિરણ=ચિરણ
બાકુલ=વ્યાપ્ત
કિરણાકુલે=કિરણો વડે વ્યાપ્ત
અપિ=પણ

પ્રસોકાર્થ

પ્રભુના ચરણ-દર્શનનો પ્રભાવ—

“(હે આ અવસાંધિલી કાલમા થઇ ગયેના અતિમ જિનેશ્વર !) જ્યારે અન્ન તારા ચરણના દર્શન થાય છે, ત્યારે પ્રાણીઓને જટહું સુખ થાય છે, તેટલું અન્ય દેવના વદનના પણ દર્શનથી થતું નથી (પરંતુ આ હુમીકત યથાર્થ છે, કેમકે) સુર મણિ મળવાથી જ આનંદ થાય છે તે કિરણો વડે વ્યાપ્ત (અર્થાત્ ચક્રાકિત) એવા કાવનો કકડો મળવાથી થતો નથી ”—૨૦

* * * * *

મક્તો મગવત્સેવાં પ્રાર્થયન્નાહ—

एव प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र

त्वच्छासन लगति मे सुमनोहरं च ।

त्वत्सेवको भवति यः स जनो मदीयं

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ ૨૧ ॥

ટીકા

हे जिन ! त्वमेव प्रसीद—प्रसन्नो भव येनात्र भवे सदा-सर्वदा मे मम त्वच्छासन त्वदाज्ञा सुमनोहर लगति । च-पुनर्हं नाथ ! यस्त्वत्सेवको भवति स कश्चिज्जनो मदीय मनो भवान्तरेऽपि हरति, भवान्तरे त्वत्सेवको मम मनोहरो लगतीत्यर्थः ॥ ૨૧ ॥

અન્વય

(હે) જિન ! (ત્વ) ઇવં પ્રસીદ યેન અન્ન મમે સદા ત્વત્ શાસન મે સુ મનોહર લગતિ, નાથ ! ય ચ ત્વત્ સેવકઃ મવતિ, સ કશ્ચિજ્ જનઃ મવાન્તરે અપિ મદીય મનઃ હરતિ ।

સ્પષ્ટીકરણ

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન સૂર્યોદયથી માંડીને તે લોળનના સમય સુધી દેવામાં આવે છે. પ્રતિદિન એક કરોડ અને એસી લાખ સુવર્ણનું દાન દેવામાં આવે છે. આ વાતના ઉપર આવશ્યક—નિર્યુક્તિ પ્રકાશ પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ હંગા હિરણ્યકોટી, અદૈવ અણૂળગા સયસહસ્તા ।

સૂરોદયમાર્દ્રાં, દિજ્જહ જા પાયરાસાઓ ॥ ”

—ગાથાંક ૨૧૭.

* * * * *

ભગવચ્ચરણદર્શને ફલાધિક્યમાહ—

યાદ્વક્ સુખં ભવતિ તે ચરણેઽત્ર દૃષ્ટે

તાદ્વક્ પરર્મુવદનેઽપિ ન દેહભાજામ્ ।

પ્રાપ્તે યથા સુરમણૌ ભવતિ પ્રમોદો

નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

ટીકા

હે વીર ! યાદ્વક્ સુખં તે—તવ ચરણે—પાદે દૃષ્ટે સતિ ભવતિ તાદ્વક્ પરઃ—અન્યો ય ઋષુઃ—દેવ-સ્તસ્ય વદનેઽપિ—મુખેઽપિ દૃષ્ટે સતિ ન । “સુરનિર્જરદેવતર્થુ” (અભિધાન૦ કા૦ ૨, શ્લો૦ ૨) ઇતિ હૈમઃ । કેવાં ? ‘દેહભાજાં’ દેહં-શરીરં મજન્તે-સેવન્તે ઇતિ દેહભાજઃ—પ્રાણિનસ્તેષાં । દૃષ્ટાન્તમાહ—યથા સુરમણૌ—ચિન્તામણૌ પ્રાપ્તે સતિ પ્રમોદો—હર્ષો ભવતિ । કિરણાકુલેઽપિ કિરણૈરાકુલે—વ્યાપ્તેઽપિ ચાકચિક્યાધિકેઽપિ કાચશકલે એવં ન—સુરમણાવિવ પ્રમોદો ન ભવતિ । તવ ચરણચિન્તામણિઃ, પરદેવમુખં (તુ) કાચશકલમિતિ સ્પષ્ટાર્થઃ ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

(હે ‘સિદ્ધાર્થ’-સુત !) અત્ર તે ચરણે દૃષ્ટે યાદ્વક્ સુખં દેહ-ભાજાં ભવતિ, તાદ્વક્ પર-ઋષુ-વદને અપિ ન (ભવતિ), યથા સુર-મણૌ પ્રાપ્તે પ્રમોદઃ ભવતિ, (તથા) કિરણ-આકુલે અપિ કાચ-શકલે ન એવમ્ ।

૧ આ સબધમાં બુઝો સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૮૩).

૨ સંસ્કૃત છાયા—

एका हिरण्यकोटिः अष्टैव अचूतकानि शतसहस्राणि ।

सूर्योदयादारभ्य दीयते यावत् प्रातरशनम् ॥

ક્ષદ્ વિમર્શમકાર્પાત્ । કિં વ્યમૃશ્વદિત્યાહ-સૂર્ય સમા અપિ-સર્વો અપિ-ચતસ્રોઽપિ દિશો જનયન્તિ,
કિં વા પ્રાચ્યેવ-પૂર્વદિગેવ જનયતિ ? । કિંભૂત સૂર્ય ? સ્ફુરદશુજાલ-દીવ્યત્કિરણસમૂહમ્ ॥૨૨॥

અન્વય*

(હે) જિન ! (હે) ચતુર-સુપ ! (તવ) મા મળ્ડલં દિક્-ચતુષ્કે તુલ્ય ચકાસત્ અવલોક્ય સમા
વ્યમૃશત્ (યદ્) સમા અપિ દિશઃ સ્ફુરત્-અશુ-જાલ સૂર્ય જનયતિ, કિં વા પ્રાચી एव દિક (ત)
જનયતિ ? ।

શીખરાર્થ

મા=પ્રકાશ, તેજ
મળ્ડલ=રેશભા
મામળ્ડલ=ભામળ, તેજનો ઘેરાવો
જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !
ચતુર=ચાર
સુશ્વ=વન
ચતુર્સુપ ! =ચાર છે વદન જેના એવા । (સં)
દિશ=દિશા
ચતુષ્ક=ચાર
દિક્-ચતુષ્કે=ચારે દિશામાં
તુલ્ય=સરખી રીતે
ચકાસત્ (ધાં ચકાસ)=પ્રકાશતું
અવલોક્ય (ધાં લોક)=જોધને
સમા=પરિપદ, પરીદા
વ્યમૃશત્ (ધાં મશ)=વિતર્ક કરતી હવી

સૂર્ય (મૂં સૂર્ય)=રવિને
સમાઃ (મૂં સમા)=સર્વે
અપિ=પણ
દિશ (મૂં દિશ)=દિશાઓ
જનયન્તિ (ધાં જન્)=ઉત્પન્ન કરે છે
કિં=શું
વા=અથવા
પ્રાચી=પૂર્વ
एव=અ
દિક્ (મૂં દિક્)=દિશા
જનયતિ (ધાં જન્)=ઉત્પન્ન કરે છે
સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર)=દેગીધમાન
અશુ=કિરણ
જાલ=સમૂહ
સ્ફુરદશુજાલ=દેગીધમાન છે કિરણોના સમૂહ જેનો
એવા

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરતું ભામળ્ડલ—

“ હે તીર્થંકર ! હે ચાર વદનવાળા (સ્વામિન્) ! (સમવસરણુમા આપના) ભામળ્ડળને
ચારે દિશામાં સરખી રીતે પ્રકાશતું જોધને (ત્યાં જોઠેલી ખૂંચ) પરીદા વિતર્ક કરતી હવી કે તું
સર્વે દિશાઓ, સુરાધમાન છે કિરણોના સમૂહ જેનો એવા સૂર્યને ઉત્પન્ન કરે છે કે કક્ષા પૂર્વજ
દિશા તેમ કરે છે ”—૨૨

* * * * *

૧ ધ્રુવોને ચતુષ્ક્રમ કહેવામાં આવે છે એ વાન જોડે અશો પ્રસિદ્ધ છે તેમજે અશો જિનેશ્વર ચતુષ્ક્રમ
છે એમ જોવામાં આવતું નથી પરંતુ જિનેશ્વરો માટે ખારે પરીદાની દેશના માટે જોડેલી ચતુષ્ક્રમની જરૂર છે, તેટલી
જરૂર ધ્રુવો માટે નહિ હોય છતાં પણ તેમનો મહિમા વધારવા માટે આવી કંપના કરવામાં આવી હોય
એમ લાગે છે

૨ સમવસરણુના સગથી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ ચતુર્દિશતિકાના ૮૪મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ

૩ આનાં નામો સાર જુઓ ચતુર્દિશતિકા (૫૦ પદ)

શબ્દાર્થ

ઘવં=એ પ્રકારે.

પ્રસીદ્ધ (ધા० સદ્)=તું પ્રસન્ન થા.

જિન ! (મૂ० જિન)=હે તીર્થંકર !

યેન (મૂ० યદ્)=જેથી કરીને.

સદા=સર્વદા, અહોનિશ.

ભવે (મૂ० ભવ)=જન્મને વિષે.

અત્ર=આ

ત્વત્ (મૂ० યુષ્મદ્)=દ્વિતીયપુરૂષ સર્વનામ.

શાસન=આરા.

ત્વચ્છાશનં=નારી આરા.

લગતિ (ધા० લગ્)=લાગે છે.

મે (મૂ० અસ્મદ્)=મને.

સુ=અત્યંતતાવાચક અન્યથા.

મનોહર=ચિત્તાકર્ષક.

સુમનોહરં=અત્યંત ચિત્તાકર્ષક.

ત્વ=અને.

સેવક=સેવા કરનાર, ભક્ત.

ત્વત્સેવકઃ=તારો સેવક.

ભવતિ (ધા० ભૂ०)=થાય છે.

યઃ (મૂ० યદ્)=જે.

સઃ (મૂ० તદ્)=તે.

જનઃ (મૂ० જન)=મનુષ્ય.

મદીયં (મૂ० મદીય)=મારું.

કશ્ચિત્ (મૂ० કિમ્)=કોઈ.

મનઃ (મૂ० મનસ્)=ચિત્તને.

હરતિ (ધા० હ)=હરે છે.

નાથ ! (મૂ० નાથ)=હે પ્રભુ !

ભવાન્તરે (મૂ० ભવાન્તર)=અન્ય ભવને વિષે.

અપિ=પણ.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુ-સેવાની પ્રાર્થના—

“ હે તીર્થંકર ! તું એવો પ્રસન્ન થા કે જેથી કરીને આ ભવને વિષે મને તારું શાસન સર્વદા અત્યંત ચિત્તાકર્ષક લાગે અને વળી હે સ્વામિન ! જે કોઈ તારો સેવક હોય, તે મનુષ્ય અન્ય ભવને વિષે પણ મારું ચિત્ત હરે (અર્થાત્ ભવાન્તરમાં પણ તારો સેવક મને પ્રિય લાગે એમ હું ઇચ્છું છું).”—૨૧

* * * * *

જિનસ્ય ભામણ્ડલમ્—

ભામણ્ડલં જિન ! ચતુર્મુખ ! દિક્ચતુષ્કે

તુલ્યં ચક્રાસદવલોક્ય સમા વ્યમૃક્ષત્ ।

સૂર્ય સમા અપિ દિશો જનયન્તિ કિં વા

પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદંશુજાલમ્ ? ॥ ૨૨ ॥

ટીકા

હે જિન ! હે ચતુર્મુખ ! સમવસરણે ભગવ(ભવ)તર્થત્વારિ મુખાનિ દેવૈર્વિનિર્મિતાનિ દૃશ્યન્તે । સમા-પરિપદ્ ભામણ્ડલં દિક્ચતુષ્કે તુલ્યં ચક્રાસદ-તુલ્યં દીપ્યમાનમવલોક્ય વ્યમૃ-

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરજ ખરેખરા શંભુ છે—

“હે નાથ ! આ જગત્તમા તુ (સુખનું કારણ હોવાથી) શંભુ છે, તુ (વાણીનો સ્વામી હોવાથી) ગિરીશ છે, (વસ્ત્ર રહિત હોવાને લીધે) તુ દિગમ્બર છે, (સ્વયંપુદ્ગ હોવાને લીધે) તુ સ્વયં ભૂ છે, (મૃત્યુનો પરાજય કરેલો હોવાથી) તુ મૃત્યુંજય છે, અને તુ (મહાપ્રભાણવાળી દ્વાદશાંગીની શરૂઆત કરનાર હોવાથી) મહાદેવ છે (ખાકી આ નામધારી મહાદેવે તો) અખિકાને સ્ત્રી તરીકે સ્વીકારી છે (‘અખિકા’નો અર્થ માતા પણ થાય છે એ વ્યખ્યાર્થ છે) વાસ્તે હે થોગીશ્વર ! તારા સિવાય અન્ય કાંઈ શિવ નથી તેમજ મોક્ષ-પદનો માર્ગ નથી” —૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

મધ્યસ્થ-ભાવ—

જિનેશ્વરને મહાદેવ એવું નામ આપીને આ શ્લોક દ્વારા કવીશ્વરે પોતાનો મધ્યસ્થ-ભાવ પ્રકટ કર્યો છે. આવોજ ભાવ શ્રૂણ ભક્તતામરના કર્તા માનતુંગસરિજના સખધમા પણ દ્વિગોચર થાય છે, કેમકે પ્રશ્નનું સકીર્તન કરતા તેઓએ નીચે મુજબના ઉદ્દગારો કાઢ્યા છે —

“શુદ્ધસ્વમેષ ત્રિપુષાર્ચિતશુદ્ધિયોષાવ
ત્વ દાહકતોઽસિ મુવનપ્રયશદ્કલત્વાત્ ।
પાતાઽસિ ધીર । શિવમાગનિષેર્વિધાનાદ્
વ્યક્ત ત્વમેવ મગવન્ । પુરુષોત્તમોઽસિ ॥

અર્થાત્—હે પ્રશ્ન ! તુ શુદ્ધ છે, કેમકે ત્રિપુષાએ તારા દેવવજ્રાનના વસ્ત્ર—સમૂહના પરિચ્છેદનું પૂર્ણન કર્યું છે વળી રાકર પણ તુજ છે, કેમકે તે ત્રિલવનને મુખ્ય અર્પણ કર્યું છે હે ધીર ! વાસ્તવિક રીતે તો બ્રહ્મા પણ તુજ છે, કેમકે સુકિત માર્ગની વિધિની પ્રવૃત્તિ તો દીધી છે અને હે નાથ ! એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે તુ પુરુષોત્તમ (નારાયણ) પણ છે^૧

સાધારણ રીતે સામાન્ય પ્રરૂપો નામોને અગે ઝગડા કરતા જોવામા આવે છે જમકે કાંઈક કહે છે કે શંકરનેજ ઈશ્વર માનવા બેધએ, બ્યારે બીજો કહે છે કે સાચા દેવ તો બ્રહ્માજ છે, ત્યારે વળી ત્રીજો વિષ્ણુ વાકન હોવાથી એમ કહેવા તૈયાર થઈ જાય છે કે ખરૂં પૂજાવો તો દેવ તો વિષ્ણુજ કહેવાય કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

“જહો વિષ્ણુ સ્થણે વિષ્ણુર્વિષ્ણુઃ પર્વતમસ્તકે ।
સર્વમૂતમયો વિષ્ણુસ્તસ્માદ્ વિષ્ણુમય જગત્ ॥”

આવી રીતની ખોટી ખેંચતાણ કરવામા આવે તે લાભકારી નથી. કેમકે એક વખત જ સર્વથા પીતરાગ હોય તે ઈશ્વર કહેવાય એવું ઈશ્વરનું લક્ષણ જણે ગળે ઉતરી ગયું હોય, તે મનુષ્ય

૧ ‘ત્રિપુષાર્ચિત’ । ‘હિ પૃથક્ પર્વ સમ્પ્રોપનાર્થેઽપિ સમીચીનન્ ।

૨ શુદ્ધ અસંપદ દેવાને લીધે, મન્દર સહિતના સહાર કરનાર દેવાને શીથે, બ્રહ્મા સિદ્ધ મત્ર વેદની પ્રવૃત્તિ કરનાર દેવાને લીધે તેમજ કૃષ્ણ કપલ-કિશોર્માં કુલક દેવાને લીધે આ નામોમાં રહેલા અપૂર્વ ગુણો તો આપનામાંજ છે, એવો આ શ્લોકનો ભાવાર્થ છે

લોકૈર્યઃ શિવઃ શિવ ઇતિ ધ્યાયતે સ ભગવાનેવેત્યાહ-

શમ્ભુર્ગિરીશઃ ઇહ દિગ્વસનઃ સ્વયમ્ભૂ-

મૃત્યુજયસ્ત્વમસિ નાથ ! મહાદિદેવઃ ।

તેનામ્બિકા નિજકલત્રમકારિ તત્ ત્વન્-

નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર ! પન્થાઃ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા

હે નાથ ! ઇહ-અસ્મિન્ લોકે શં-સુખં ભવત્યસ્માદિતિ શમ્ભુઃ । ગિરાં-વાણીનામીશો ગિરીશઃ । દિગેવ વસનં યસ્ય સ દિગ્વસનઃ । સ્વયમાત્મના ભવતીતિ સ્વયમ્ભૂઃ । મૃત્યું જયતીતિ મૃત્યુજયઃ । સ ત્વમસિ-ત્વમેવાસિ । ઈદ્વગ્મા યો મહાદેવસ્તેન અમ્બિકા-અમ્બા એવ વાક્કલ્પેન માતા, સા નિજકલત્રમકારિ, સા રુદ્રેણ સ્ત્રીકૃતેતિ વ્યક્ત્યર્થઃ । તત્-તસ્માત્ કારણાત્ ત્વદન્યઃ-ત્વત્તોજ્વરઃ મુનીન્દ્ર ! શિવઃ શિવપદસ્ય પન્થાશ્ચ ન, નાસ્તીત્યર્થઃ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! ત્વં ઇહ શં-ભુઃ ગિર્-ઈશઃ, દિશ્-વસનઃ, સ્વયં-ભૂઃ મૃત્યું-જયઃ મહત્-આદિ-દેવઃ અસિ; તેન અમ્બિકા નિજ કલત્રં અકારિ, તદ્ ત્વત્ અન્યઃ (હે) મુનિ-ઈન્દ્ર ! શિવઃ શિવ-પદસ્ય પન્થાઃ (ચ) ન (અસ્તિ) ।

શબ્દાર્થ

શમ્ભુઃ (મૂં શમ્ભુ)=(૧) જેથી સુખ થાય તે; (૨) મહાદેવ.

ગિર્=વાણી.

ગિરીશઃ (મૂં ગિરીશ)=વાણીઓના સ્વામી.

ગિરિ=દેસાશ.

ગિરીશઃ (ગિરિ+ઈશ)=દેસાશના સ્વામી, મહાદેવ.

દિશ્=દિશા.

વસન=વસ્ત્ર.

દિગ્વસન.=(૧) દિશા છે વસ્ત્ર જેવું તે, દિગમ્બર; (૨) મહાદેવ.

સ્વયમ્ભૂઃ (મૂં સ્વયંભૂ)=પોતે પોતાની મેળે (સુદૃશ્ય) થનાર; (૨) મહાદેવ.

મૃત્યુ=મરણ.

મૃત્યુજયઃ=(૧) જે મૃત્યુને હારે છે તે; (૨) મહાદેવ.

ત્વં (મૂં ત્વમ્)=તું.

અસિ (વાં અસ્)=છે.

નાથ ! (મૂં નાથ)=હે પ્રભુ !

મહન્=મહા.

આદિ=શરદ્આત.

દેવ=દેવ.

મહાદિદેવઃ=મહા શબ્દ આદિમાં છે જેની એવા દેવ, મહાદેવ.

તેન (મૂં તદ્)=તેનાથી.

અમ્બિકા=(૧) અંબિકા, મહાદેવની પત્ની, પાર્વતી; (૨) માતા.

નિજ=પોતાની.

કલત્ર=પત્ની.

નિજકલત્રં=પોતાની પત્ની.

અકારિ (વાં ક્ર)=કરવામાં આવી.

તદ્=તેથી કરીને.

ત્વત્ (મૂં ત્વમ્)=તારાથી.

ન=નહિ.

અન્યઃ (મૂં અન્ય)=બીજો.

શિવઃ (મૂં શિવ)=શિવ, મહાદેવ.

શિવ=મોક્ષ.

પદ=સ્થાન

શિવપદસ્ય=મોક્ષના સ્થાનનો.

મુનીન્દ્ર ! =હે યોગીશ્વર !

પન્થાઃ (મૂં પન્થ)=માર્ગ.

“મયવીજાદુરજના, ચંગાદાઃ સ્વયમુપાગતા યસ્ય ।
પ્રહ્લા વા ત્રિષ્ણુઃ, હરો જિનો વા ગમસ્તસ્મૈ ॥

—શ્રીહિમચ દ્વાચાર્યકૃત ઈન્દિર-સ્તુતિ

હવે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે મહોપાધ્યાય શ્રીચારિત્રમુન્દરગણિકૃત કુમારપાલ ચરિત્રમા આપેલા નીચે મુજબના (મહાદેવની તેમજ નૃસિંહદેવની સ્તુતિરૂપ) દ્વિઅર્થી પદ તરફ દિષ્ટિપાત કરી લઈએ

“યોઽમાત્યમારમ્ભ વિમૂર્તિ
વિમ્બ મવાનીહિતકારકશ્ચ ।

આદીશ્વરો મૃતપતિવૃષાઢઃ

સ ત્યામહીનામરણ પુનાતુ ॥ —૫૮૫૭૭

—સં ૪, વ૦ ૧, સ્તો ૧૭

અર્થાત્ જણે કામદેવ અને શ્રુત્યુનો (અથવા કામદેવનો સત્વર) નાશ કર્યો, તે (જ્ઞાનાદિ) સપત્તિને ધારણ કરનારા, સંસારના અનિધને (અર્થાત્ તેનો નાશ) કરનારા, પ્રાણીઓના સ્વામી, વૃષભ (બળદ)ના લાછનવાળા, (વિશ્વવિશ્વના) સપૂર્ણ શૃંગારરૂપ એવા આદીશ્વર (નૃસિંહમુખ) તને પવિત્ર કરે

જ ખીન્ને અર્થ મહાદેવને લાગૂ પડે છે, તે નીચે મુજબ છે —

જણે કામદેવને જલદી મારી નાખ્યો, તે, વિમૂર્તિ (રાખોડી)ને (અંગે) ધારણ કરનારા, પાર્વતીને હિતકારી, ભૂતોના નાથ, બળદના વાહનવાળા, સર્પરાજરૂપી ભૂપણવાળા આદિદેવ તને પવિત્ર કરે

આવા દ્વિઅર્થી શ્લોક દ્વારા પણ જિનેશ્વરોની જૈનેતર અન્યોમા સ્તુતિ કરવામા આવી હોય એમ લાગતું નથી. અરે શ્રીસૌમિપ્રભસૂરિએ તો હક કરી છે, કેમકે નીચે મુજબના—

“વક્ત્રાણસાર સચિતા ગ હરેક્ષમોદ

જાન્તાસ્વારણસમાગ જયાવદેવ ।

ધર્માર્થકામદમદોદયચીર ધીર

સોમપ્રમાવપરમાગમસિદ્ધધરે ॥

—શતાર્થિક પદ દ્વાગ તેમણે પ્રહ્લા, વિષ્ણુ, મહેશ પ્રમુખ અનેક જૈનેતર દેવોની સ્તુતિ કરી છે આ સ્તુતિમા તેમને અંગે જ જ વિગેષણ વાપર્યા છે તે તે દર્શનમા આપેલા વિરોધણ સાથે બરાબર મળતા આવે છે આ હપર્યા જો શકાય છે કે જૈન મુનિવરો જૈનેતર દર્શનનો— હિંદુ પુરાણોનો પણ સંયોગ અભ્યાસ કરતા હોવા જોઈએ આ તેમની સહિષ્ણુતા અને યથાર્થિયત વસ્તુ આલેખવાની અસિલાષા પ્રકટ કરે છે

* * * * *

૧ કહેવામાં આવે છે તેમ જોઈ સમજે આશીર્વાદ રૂપે શ્રીમાનગુગ્ગુરિએ નીચે મુજબનો દ્વિઅર્થી શ્લોક ક્રમો ૬નો

“વગ્ગાત્તી ગેશાત્તી, ચક્રર વાક્રરાજિત ।

મુળદીપ ત્રિવ કુસાદ કિન્નરમરદાવ ॥

૨ આ ચરિત્રની રમુન રપરેખા સાથે જુઓ શૃંગારાચાર્ય તરંગિણીની એ લખેલી પ્રસ્તાવના

ઈશ્વરની પ્રહ્લા, વિષ્ણુ, મહેશ ઇત્યાદિ ગમે તે નામ વડે સ્તુતિ કરે તે ખોટું નથી. પરંતુ હા, એટલું તો જરૂર કહેવું પડશે કે એ કામ ઉદાર વૃત્તિવાળાનું છે.

વિશેષમાં આવી રીતે ટાઇ જૈનેતરે જૈનના દેવોનાં નામપૂર્વક ઈશ્વરની સ્તુતિ કરી હોય એમ જોવામાં આવતું નથી, એ અત્ર વિશેષતા છે.

સૌથી પહેલાં જૈનોમાં પણ આ પ્રકારનો મધ્યસ્થભાવ પ્રદર્શિત કરવા ટાણે તૈયાર થયું તેનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ શ્રીમાનતુંગસૂરિથી શરૂઆત થઈ હશે એમ લાગે છે. શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ પણ તેમણે રચેલા લોકતત્ત્વનિર્ણયમાં તથા અષ્ટક-પ્રકરણમાં એવીજ મતલબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે, એ વાત નીચેનાં પદો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“યસ્ય સંક્લેશજનનો, રાગો નાસ્ત્યેવ સર્વથા ।

ન ચ દ્વેષોઽપિ સત્ત્વેષુ, શમેન્ધનદધાનલઃ ॥ ૧ ॥

ન ચ મોહોઽપિ સજ્ઞાન-ચ્છાદનોઽશુઙ્ગવૃત્તકૃત્ ।

ત્રિલોકખ્યાતમહિમા, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૨ ॥—યુગ્મમ્

યો વીતરાગઃ સર્વજ્ઞો, યઃ શાશ્વતસુખેશ્વરઃ ।

ક્ષિપ્તકર્મકલાતીતઃ, સર્વથા નિષ્કલસ્તથા ॥ ૩ ॥

યઃ પૂજ્યઃ સર્વદેવાનાં, યો ધ્યેયઃ સર્વયોગિનામ્ ।

યઃ સ્મૃત્તા સર્વનીતીનાં, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૪ ॥—યુગ્મમ્

† * * *

* * * *

एवम्भूताय शान्ताय, कृतकृत्याय धीमते ।

महादेवाय सततं, सम्यग्भक्त्या नमो नमः ॥ ૮ ॥”

અર્થાત્—ક્લેશજનક રાગનો, શાન્તિરૂપ ધન્ધનને વિષે સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રતિ (તેનો નાશ કરવામાં) દાવાનલસમાન એવા દ્વેષનો તથા યથાર્થ જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરનારા તેમજ ચરિત્રને મલિન કરનારા એવા મોહનો જનામાં સર્વથા અભાવ છે તેમજ જનો મહિમા ત્રિલોક્યમાં વિખ્યાત છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. જે વીતરાગ છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જે શાશ્વત સુખનો સ્વામી છે, જે ક્ષિપ્ત કર્મની ક્લાથી મુક્ત છે, જે સર્વથા મૂર્ત આકારથી રહિત છે, જે સમસ્ત દેવોને પૂજ્ય છે, જે સંકલ યોગિ-જનોને ધ્યેય છે, જે નિરોધ નીતિઓનો પ્રકાશક છે, તે પ્રભુને મહાદેવ કહેવામાં આવે છે.

x x x x x

આ પ્રકારના શાન્ત, કૃતકૃત્ય અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનશાલી એવા મહાદેવને ઉત્તમ ભક્તિપૂર્વક મારા નિરંતર નમસ્કાર હોજો.

આવા મધ્યસ્થ ભાવનું પ્રતિબિમ્બ નિમ્ન-લિખિત પદમાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

૧ આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયકૃત તત્ત્વાખ્યાન (ઉત્તરાર્ધ) ના ઉપર મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! જોકે (જ મનુષ્યો) ચાંદ વિધાઓ સારી બાણે છે તેમજ કંઈક અપૂર્ણ એવા દશ પૂર્વોત્તુ અર્થ સહિત પઠન (પણ) કરે છે, છતાં પણ જો તેમણે તારૂં સમ્યક્ત્વ (યથાર્થ દર્શન) પારણ કર્યું નથી, તો તેના જ્ઞાન સ્વરૂપને સજ્જનો નિર્મલ કહેતા નથીજ ”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

ચૌદ વિધાઓ—

આપણે જોઈ ગયા તેમ ચૌદ વિધાઓ તે બીજી દ્વાદશ નહિ પણ ચાર વેદો, વેદના છ અંગો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ છે તેમા ચાર વેદોથી ઋગ-વેદ, યજુર્વેદ અને સામ વેદ એ ત્રણ મૂળ વેદો ઉપરાંત પાછળથી ઉદ્ધાર યદને ઉમેરાયેલો (એમ કહેવાતો) અથર્વ વેદ સમજવામા આવે છે વેદના કરતાં ઉતરતાં દરજ્જાના પરતુ તેના સહાયક ગ્રંથોને ‘અંગ’ કહેવામા આવે છે એકદર અંગો છ છે—(૧) શિક્ષા, (૨) છંદ શાસ્ત્ર, (૩) વ્યાકરણ, (૪) નિર્ઢર્ત, (૫) ન્યૌતિર્થ અને (૬) કર્ત્ત

પૂર્વ-મીમાંસા

તીર્થકરના ઉપદેશાનુ અવણુ કર્યા બાદ તેના મુખ્ય શિષ્યો કે જાઓ વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન હોય છે અને જન્મને ‘ગણધર’ એવા નામથી સંબોધવામા આવે છે, તેઓ જૈન શાસ્ત્રની રચના કરે છે અને તે શાસ્ત્રોને બાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે આ દરેક વિભાગને ‘અંગ’ કહેવામા આવે છે (ન્યારે આ બાર વિભાગોના સમસ્ત સૂત્રને ‘દ્વાદશાંગી’ કહેવામા આવે છે) આચારાદિક બાર અંગોમાના ‘દષ્ટિવાદ’ નામના બારમા અંગના (૧) પરિકર્મ, (૨) સૂત્ર, (૩) પૂર્વાનુ-યોગ, (૪) પૂર્વગત અને (૫) ચૂલિકા એમ પાચ ભેદો છે આ ભેદોમાના ‘પૂર્વગત’ નામના ભેદમા ‘ચૌદ પૂર્વો’નો સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ પૂર્વગતના ચૌદ વિભાગો પૈકી દરેક વિભાગને ‘પૂર્વ’ કહેવામા આવે છે

ચૌદ પૂર્વોના નામો—

(૧) ઉત્પાદ (૨) અગ્રાધણીય (૩) વીર્ય પ્રવાહ, (૪) અસ્તિ નાસ્તિપ્રવાહ, (૫) જ્ઞાન-પ્રવાહ, (૬) સત્ય-પ્રવાહ, (૭) આત્મ-પ્રવાહ, (૮) કર્મ પ્રવાહ, (૯) પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાહ, (૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાહ, (૧૧) અવન્ધ્ય, (૧૨) પ્રાણાણુ, (૧૩) ક્રિયા વિશાલ પ્રવાહ અને (૧૪) લોકબિન્દુસાર

૧ એ પણ સાથે સાથે પ્થાનમાં રાખવું કે જોતોએ પણ પોતાના શાસ્ત્રના વિભાગ વિશેષને ‘અં’ એવી સગા આપી છે

૨ સરખાવો—

“જગત્તુ સામાપવાનો, વૈદા અદ્રામિ વદ પુન ।

ચિદ્વા કલ્પો વ્યાકરણ, છંદા ગ્વાર્તિવિષય ॥”

૩ પણ-સ્વરાદિમા ઉચ્ચારણના ભેદોને જણાવનારૂં શાસ્ત્ર ૪ વેદમાના સ્વરશિક્ષાના ઉપર પ્રગટ પાડનારૂં શાસ્ત્ર ૫ ખગોળ-વિદ્યા ૬ વૈદિક-વિધાન-સાપક શાસ્ત્ર

૭ આને સમજ-પ્રવાહ પણ કહેવામા આવે છે જુઓ ધર્મભિચન્દ્યચિકિત્ત પ્રવચન સારોદ્ધાર.

સર્વશાસ્ત્રાધ્યયનાદપિ સમ્યક્ત્વમધિકમિતિ દર્શયન્નાહ—

જાનન્તિ યદ્યપિ ચતુર્દશ ચારુ વિદ્યા
 દેશોનપૂર્વદશકં ચ પઠન્તિ સાર્થમ્ ।
 સમ્યક્ત્વમીશ ! ન ધૃતં તવ નૈવ તેષાં
 જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥ ૨૪ ॥

ટીકા

હે જિન ! યે ચતુર્દશ વિદ્યા જાનન્તિ । યતઃ—

“પડઙ્ગી વેદાથત્વારો, મીમાંસાઽઽન્વીક્ષિકી તથા ।
 ધર્મશાસ્ત્રં પુરાણં ચ, વિદ્યા એતાથતુર્દશ ॥ ૧ ॥”

ચ—પુનર્દેશોનપૂર્વદશકં—દેશેનોનં પૂર્વાણાં દશકં ચ માર્થય-અર્થયુક્તં પઠન્તિ, પરં તવ સમ્યક્ત્વં યૈન ધૃતં તેષાં જ્ઞાનસ્વરૂપં સન્તઃ—સજ્જનાઃ અમલં—નિર્મલં નૈવ પ્રવદન્તિ—નૈવ કથયન્તિ । યત ઉક્તં નન્દિવૃત્તૌ—“મિથ્યાદૃષ્ટિઃ ઉત્કૃષ્ટતઃ શ્રુતમવગાહમાનો દેશોનાનિ દશ પૂર્વાણ્યવગાહતે, પરિ-પૂર્ણાનિ ત્વગાહું ન શક્નોતિ” । એતાવચ્છાસ્ત્રાધીત્યપિ સમ્યક્ત્વાભાવેજ્ઞાનવાનેવેત્યર્થઃ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! યદ્યપિ (યે) ચતુર્દશ વિદ્યાઃ ચારુ જાનન્તિ, દેશ-ઝન-પૂર્વ-દશકં ચ સ-અર્થ પઠન્તિ (પરં) તવ સમ્યક્ત્વં (યૈ.) ન ધૃતં, તેષાં જ્ઞાન-સ્વરૂપં સન્તઃ અ-મલં ન એવ પ્રવદન્તિ ।

શબ્દાર્થ

જાનન્તિ (ધા० જ્ઞા)=જાણે છે.
 યદ્યપિ=એકે.
 ચતુર્દશ (મૂ० ચતુર્દશન્)=ચૌદ.
 ચારુ=સુંદર રીતે.
 વિદ્યાઃ (મૂ० વિદ્યા)=વિદ્યાઓ.
 દેશ=ભાગ.
 ઝન=અપૂર્ણ, ઉણું.
 પૂર્વ=જેન શાસ્ત્રના એક વિભાગનું નામ.
 દશક=દશ.
 દેશોનપૂર્વદશકં=કંઈક અપૂર્ણ એવા દશ પૂર્વો.
 ચ=અને.
 પઠન્તિ (ધા० પઠ)=શીખે છે.
 સાર્થ (મૂ० સાર્થ) અર્થસહિત.

સમ્યક્ત્વં (મૂ० સમ્યક્ત્વ)=સમ્યક્ત્વ.
 ઈશ ! (મૂ० ઈશ)=હે ધર્મિવર ।
 ન=નહિ.
 ધૃતં (મૂ० ધૃત)=ધારણ કરાયું.
 તવ (મૂ० તુવ્વહ)=તારા.
 એવ=જ.
 તેષાં (મૂ० તદ્)=તેમનું.
 જ્ઞાન=જ્ઞાન, યોધ.
 સ્વરૂપ=સ્વરૂપ.
 જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાનનું સ્વરૂપ.
 અમલં (મૂ० અમલ)=અવિદ્યમાન છે મેલ જેને વિષે એવું, નિર્મલ.
 પ્રવદન્તિ (ધા० વદ)=કહે છે.
 સન્તઃ (મૂ० સન્)=સમગ્રનો.

(૩) વીર્ય-પ્રવાહ પૂર્વમા જીવાદિકની શક્તિનો ઉદ્ભવ છે તેમા ૭૦ લાખ પદો છે

(૪) અસ્તિ-નાસ્તિ-પ્રવાહ પૂર્વમા કયા પદાર્થ છે અને કયા પદાર્થ નથી એ વાત તેમજ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાવ અને ભાવની અપેક્ષાએ જીવાદિકની સત્તા તેમજ અસત્તા પણ વિચારવામા આવી છે આમા સમસાગીની પણ પ્રરૂપણ છે તેમા ૬૦ લાખ પદો છે

(૫) જ્ઞાન-પ્રવાહ પૂર્વમા મતિ, શ્રુત ઇત્યાદિ પાચ પ્રકારના જ્ઞાનનું સવિસ્તર વર્ણન છે તેમા ૯૯, ૯૯ ૯૯૯ પદો છે

(૬) સત્ય-પ્રવાહ પૂર્વમા સયમ, સત્ય વચન, અસત્ય વચન ઇત્યાદિનો ઉદ્ભવ છે એમા એક કરોડ અને ૭ પદો છે

(૭) આત્મ-પ્રવાહ પૂર્વમા આત્માનું અનેક નયપૂર્વક અને વિરોધમા નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયાનુસાર વર્ણન કરવામા આવ્યું છે આત્માના સ્વરૂપ ઉપર આ પૂર્વ વિરોધત પ્રકાશ પાડે છે એમા ૨૬ કરોડ પદો છે

(૮) કર્મ-પ્રવાહ પૂર્વમા જ્ઞાનાવરણાદિક આઠે કર્મોનું પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અનુભાગ અને પ્રદેશ એ ચારે અપેક્ષાપૂર્વક વર્ણન કરવામા આવ્યું છે એમા એક કરોડ અને એ સી હજાર પદો છે

(૯) પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાહ પૂર્વમાથી પ્રત્યાખ્યાન સખધી માહિતી મળે છે એમા ૮૪ લાખ પદો છે

(૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાહ પૂર્વમા અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ સખધી ઉદ્ભવ છે એમા એક કરોડ અને દશ લાખ પદો છે

(૧૧) અવન્કય પૂર્વમા જ્ઞાન, તપ, સયમ ઇત્યાદિ શુભ ક્ષણરૂપે સક્ષય અને પ્રમાદ ઇત્યાદિ અશુભ ક્ષણરૂપે અક્ષય છે એ સખધી માહિતી આપવામા આની છે એમા ૨૬ કરોડ પદો છે

(૧૨) પ્રાણુપ્ત્યુઃ પૂર્વમા પાચ ધન્દ્રિય, ત્રણ પ્રકારના ખય, ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણુ તેમજ અનેક પ્રકારના આયુષ્ય સખધી ઉદ્ભવ છે એમા એક કરોડ અને ૫૬ લાખ પદો છે

(૧૩) ક્રિયા-વિશાલ પૂર્વમા સયમાદિક ક્રિયાઓ સખધી ઉદ્ભવ છે એમા નવ કરોડ પદો છે

(૧૪) લોકખિન્દુસાર પૂર્વ જગત્તમા તેમજ શુન લોકમા અક્ષરની ઉપર ખિન્દુની જમ સર્વોત્તમ છે એમા સાઠા ખાર કરોડ પદો છે

આ પૂર્વ મીમાસાનુ પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામા આવે તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે આ રતોકાર્ય ઉપરથી એમ જો શકાય છે કે દશ પૂર્વથી કર્મ ન્યૂન જ્ઞાન ધરાવનારી વ્યક્તિ સમ્યક્ત્વથી વૈચિત હોઈ શકે અને જોછામા જોછા દશ પૂર્વના જ્ઞાતા સમ્યક્ત્વથી અલંકૃત હોય છે

૧-૩ પ્રવચન-સારોદ્ધાર પ્રમાણે સાતમા આક્રમા અને દશમા પૂર્વમા અનુક્રમે ૩૬ કરોડ, એક કરોડ અને એસી લાખ અને ૧૧ કરોડ અને ૧૫ હજાર પદો છે

ધીરે ધીરે ખારસું અંગ નષ્ટ થતાં ચૌદ પૂર્વતું જ્ઞાન પણ નષ્ટ થયું અને અત્યારે તો એવો સમય આવી લાગ્યો છે કે આ ભરતક્ષેત્રમાં તો કાઠને પણ એક પૂર્વ જટલું પણ જ્ઞાન નથી. વીર-નિર્વાણ પછી ૯૮૦ વર્ષ સુધી એક પૂર્વના જટલું તો જ્ઞાન ધરાવનાર મહાત્મા વિદ્યમાન હતા. કહેવામાં આવે છે કે વી. સં. ૯૮૦ માં શ્રીમાન્ દેવદ્વિગણિએ ધીરે ધીરે પૂર્વનો ઉગ્રછેદ થતો જોઈને જ કંઈ જ્ઞાન તેમના સમયમાં વિદ્યમાન હતું, તે ટકી રહે તેટલા માટે તેમણે તે પુસ્તકારૂઢ કર્યું. પૂર્વ શબ્દમાં રહેલી પ્રધાનતા—

એ પણ નિવેદન કરવું આવશ્યક સમજાય છે કે સૌથી પ્રથમ તો ગણધર (અક્ષર-રચનાની અપેક્ષાએ) ‘પૂર્વ’ની રચના કરે છે અને ત્યાર બાદ બીજાં અંગાદિક રચે છે. આથી ‘પૂર્વ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ ચરિતાર્થ થાય છે. વિશેષમાં સર્વ આગમોમાં ‘પૂર્વ’ ને પ્રધાન પદ આપવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ જન્મ સામાન્યતઃ મનુષ્યોમાં પુરૂષ પ્રધાન પદ ભોગવે છે, તેમ સમગ્ર આગમોમાં ‘પૂર્વ’તું પ્રાધાન્ય છે. આથી કરીને તો સાધ્વીઓને પૂર્વતું અધ્યયન કરવાનો અધિકાર નથી, એમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે અગ્યાર અંગ સુધીતું અધ્યયન કરવામાં તેને કાઠ રોકતું નથી.

વિશેષમાં આ પૂર્વો પ્રાયઃ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવે છે અને એ સંસ્કૃત સાહિત્ય જટલું વિશાળ હોય છે તેનો ખ્યાલ નીચે લખવામાં આવતી હઠીકત ઉપરથી આવી શકશે.

પહેલું ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે એક હસ્તિ (હાથી) પ્રમાણ મરી (શાહી) જોઈએ. બીજું ‘પૂર્વ’ લખવાને સાડે બે હસ્તિ-પ્રમાણ, ત્રીજું ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે ચાર હસ્તિ-પ્રમાણ અને ચોથું ‘પૂર્વ’ લખવાને સાડે આઠ હસ્તિ-પ્રમાણ મરી જોઈએ. એ પ્રમાણે પાંચમા ‘પૂર્વ’ના લખાણને માટે ૧૬ હસ્તિ-પ્રમાણ, છઠાને સાડે ૩૨, સાતમાને સાડે ૬૪, આઠમાને માટે ૧૨૮, નવમાને માટે ૨૫૬, દશમાને માટે ૫૧૨, અગ્યારમાને સાડે ૧૦૨૪, બારમાને સાડે ૨૦૪૮, તેરમાને માટે ૪૦૯૬ અને ચૌદમાને માટે ૮૧૯૨ હસ્તિ-પ્રમાણ મરી જોઈએ. અર્થાત્ કાઠ એક ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે તેની પૂર્વેના ‘પૂર્વ’ કરતાં બમણી શાહી જોઈએ. એકંદર રીતે સમસ્ત ‘પૂર્વો’ લખવાને માટે ૧૬૩૮૩ હસ્તિ-પ્રમાણ શાહી જોઈએ. કદપસૂત્ર ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજીએ રચેલી સુખોધિકા નામની ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

ચૌદ પૂર્વોના વિષયો તેમજ તેની પદ-સંખ્યા—

(૧) ઉત્પાદ પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પદાર્થોના ઉત્પાદનો અધિકાર છે. તેમાં એક કરોડ પદો છે.

(૨) અગ્રાયણીય પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પદાર્થોના પરિમાણનું વર્ણન છે. તેમાં ૯૬ લાખ પદો છે.

૧ આ સંખધર્મા મતાન્તર છે. તે એ છે કે પ્રથમ તો ગણધર-શ્રુતની રચના કરતાં આચારાદિ અંગો રચે છે. પરંતુ આ સ્થાપના આશ્રીને છે એમ નન્દી-સૂત્ર તેમજ પ્રવચન-સારોદ્ધારની ટીકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

૨ નન્દીસૂત્રની શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે, જ્યારે પ્રવચનસારોદ્ધાર (ગાં ૭૧૧) માં ૧૧ કરોડ પદો હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

શ્લોકાર્થ

મહા-નીરજ પુરૂષોત્તમ છે—

“ હે વીતરાગ ! ગુણુએ કરીને વિખ્યાત એવા માનવોના સમુદાયે તેમજ તેના સ્વામીઓ (ચક્રવર્તી પ્રમુખ નૃપતિઓ) તેમજ મુખ અર્પણ કરનારા જે દેવો તથા જે દેવેન્દ્રો છે તેઓ પણ બે હાથ બેડીને તારી અતિશય સ્તુતિ કરે એ, તેથી એ સ્પષ્ટ (સિદ્ધ થાય) છે કે હે ભગવન્ ! તુંજ પુરૂષોને વિષે ઉત્તમ છે [તુંજ નારાયણ છે, બાકી બીજા તો નામધારી બાળુવા] ”—૧૫

* * * * *

રોગા શ્વપા વહુમહામકરા કપાયા-

ચિન્તૈવ યત્ર વહવાગ્નિરસાતમમ્મ ।

વાર્ધિર્મવ સર ઇવ ત્વયકા કૃતસ્તત્

તુમ્યં નમો જિન ! મવોદધિશોષણાય ॥ ૨૬ ॥

ટીકા

હે જિન ! ત્વયેવ ત્વયકા સ મવઃ-સસારો વાર્ધિ-સમુદ્ર સર ઇવ-તટાક ઇવ કૃતઃ । મ ઇતિ ક ? યત્ર રોગા શ્વપા-મત્સ્યા , કપાયા વહુમહામકરા , ચિન્તૈવ વહવાગ્નિ-વહવાનલ , અસાત-દુઃસમમ્મો-જલ યત । તત્-તસ્માત્ કારણાત્ મવોદધિશોષણાય (સમારસમુદ્રનિર્જલીકાર-કાય) તુમ્ય-મવતે નમો-નમસ્કારોઽસ્તુ ॥ ૨૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! યત્ર રોગાઃ શ્વપાઃ, કપાયાઃ વહુ મહત્ મકરાઃ, ચિન્તા એવ વહવાગ્નિઃ, અ-સાત અમ્મ (સઃ) નમ વાર્ધિઃ ત્વયકા સરઃ ઇવ કૃતઃ, તત્ મવ-ઉદધિ શોષણાય તુમ્ય નમ ।

શ્લોકાર્થ

રોગા (મૂ. રોગ) = રોગો.
શ્વપાઃ (મૂ. શ્વ) = મત્સ્યો, માછલાં.
વહુ = વધુ.
મહત્ = મોટા.
મવત્ = મવર.
વહુમહામકરાઃ = વધુ મોટા મગરો.
કપાયાઃ (મૂ. કપાય) = કાપો.
ચિન્તા = ચિન્તા, શંકર.
એવ = ન.
યત્ર = જ્યાં.
વહવાગ્નિઃ (મૂ. વહવાગ્નિ) = વહવાનલ, દરિયામગ્નિ.
અસાત (મૂ. અસાત) = દુઃખ.
અમ્મા (મૂ. અમ્મા) = નમ.

વાર્ધિઃ (મૂ. વાર્ધિ) = સમુદ્ર.
મવઃ (મૂ. મવ) = મસાર.
સરઃ (મૂ. મરસ) = તળાવ, સરોવર.
ઇવ = જેમ.
ત્વયકા (મૂ. ત્વયક) = નારા વડે.
કૃત (મૂ. કૃત) = કરાયો.
તત્ = તેથી.
તુમ્યં (મૂ. તુમ્ય) = નને.
નમસ્ = નમસ્કાર.
જિન ! (મૂ. જિન) = હે વીતરાગ !
મવ = તમર.
ઉદધિ = સાગર સમુદ્ર.
શોષણ = મુકરી નાખવું તે, નિર્જલ કરવું.
મવોદધિશોષણાય = સ સાગર સમુદ્રની શીતલ કરનારા.

વિશેષમાં ચૌદ પૂર્વધર યાને શ્રુતકેવલીની તો બલિહારીજ છે, કેમકે સેન-પ્રશનના ઉદ્દેશ્ય મુજબ તે અસંખ્યાત ભવ જોઈ શકે. વળી તે મરીને જાન્યથી લાન્તક દેવલોકે જાય (જુઓ તત્ત્વાથાધિગમસૂત્ર અં ૫, સૂં ૨૨ તું ભાષ્ય.)

પુરુષોત્તમોઽયં વીર એવેત્યાહ—

નૃણાં ગણા ગુણચણાઃ પતયોઽપિ તેષાં

યે યે સુરાઃ સુરવરાઃ સુખદાસ્તકેઽપિ ।

કૃત્વાઽઙ્ગલિં જિન ! ચરિક્રતિ તે સ્તુતિં તદ્

વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

ટીકા

હે જિન ! યે નૃણાં-મનુષ્યાણાં ગણાઃ । કિંવિશિષ્ટા ગણાઃ ? ‘ગુણચણાઃ’ ગુણૈર્વિખ્યાતાઃ । “તૈન વિત્તે સુ [ચ] ચ્ચુષ્ચણૌ” ઇતિ ચણપ્રત્યયઃ । યે તેષાં નૃગણાનાં પતયો-રાજાનશ્ચક્રિણઃ । યે પુનઃ સુરાઃ સુરવરા-ઇન્દ્રાઃ સુખદાસ્તકેઽપિ, સ્વાર્થેઽકચ્ પ્રત્યયઃ । તે-તવ સ્તુતિં ચરિક્રતિ-અતિશયેન કુર્વન્તિ । કિં કૃત્વા ? અઙ્ગલિં કૃત્વા । તત્-તસ્માત્ કારણાદ્ વ્યક્તં-સ્પષ્ટં યથા સ્યાત્ તથા હે ભગવન્ ! પુરુષોત્તમઃ-પુરુષેષૂત્તમસ્ત્વમેવાસિ, અન્યો ન કોઽપીત્યર્થઃ ॥ ૨૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન । યે નૃણાં ગુણ-ચણાઃ ગણાઃ તેષાં પતયઃ અપિ યે (ચ) સુરાઃ સુર-વરાઃ સુખ દાઃ તકે અપિ અઙ્ગલિં કૃત્વા તે સ્તુતિં ચરિક્રતિ, તદ્ વ્યક્તં (યદ્) ભગવન્ । ત્વં એવ પુરુષ-ઉત્તમઃ અસિ ।

શીખદાર્થ

નૃણાં (મૂં નૃ)=મનુષ્યાના.

ગણાઃ (મૂં ગણ)=સમુદાયો, ટોળાંઓ.

ગુણ=ગુણ.

ચણ=અસિદ્ધતાવાચક પ્રત્યય.

ગુણચણાઃ=ગુણોથી અસિદ્ધ.

પતયઃ (મૂં પતિ)=સ્વામીઓ.

અપિ=પણ.

તેષાં (મૂં તદ્)=તેમના.

યે (મૂં યદ્)=જેઓ.

સુરાઃ (મૂં સુર)=અમરો, દેવો.

સુર=દેવ.

વર=ઉત્તમ.

સુરવરાઃ (મૂં સુરવર)=સુરેન્દ્રો, સુરપતિઓ.

સુખદાઃ (મૂં સુખદ)=સુખ આપનારા.

તકે (મૂં તકદ્)=તેઓ.

કૃત્વા (ધાં કૃ)=કરીને.

અઙ્ગલિં (મૂં અઙ્ગલિ)=અંજલિ.

જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !

ચરિક્રતિ (ધાં કૃ)=અતિશય કરે છે.

તે (મૂં શુભદ્)=તારી.

સ્તુતિં (મૂં સ્તુતિ)=સ્તુતિને, પ્રશંસાને.

તદ્=તેથી.

વ્યક્તં=સ્પષ્ટ.

ત્વં (મૂં શુભદ્)=તુ.

એવ=જ.

ભગવન્ ! (મૂં ભગવદ્)=હેનાથ !

પુરુષ=પુરુષ, મરદ.

ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.

પુરુષોત્તમઃ=(૧) પુરુષોને વિષે શ્રેષ્ઠ; (૨) નારાયણ.

અસિ (ધાં અસ)=છે.

‘૧ તેન વિત્તે ચ્ચુષ્ચણૌ’ ઇતિ શ્રીસિદ્ધહેમસૂત્રમ્ (૭૧૧૧૭૫) ।

અન્વયઃ

(હે) જિન ! યદ મયા હિ યસ્ય તસ્ય ચ જનસ્ય આવશ્યક પારવશ્ય ઘરિવસ્યયા ગાત્ત, તત્ તર્કયામિ યદુ મોહતયા મયા ત્વ સ્વપ્ન-અન્તરે અપિ ન કદાચિત્ અપિ ફેક્ષિત અસિ ।

શીખરાર્થ

યદ્=એ કારણને લીધે
યસ્ય (મૂ. યદ)=એની
તસ્ય (મૂ. તદ)=તેની
ચ=અને
જનસ્ય (મૂ. જન)=મનુષ્યની
હિ=નિશ્ચયવાચક અ પથ
પારવશ્ય (મૂ. પારવશ્ય)=પરતન્ત્રતા
આવશ્યક (મૂ. આવશ્યક)=અવગતી
જિન ! (મૂ. જિન)=હે વીતરાગ !
મયા (મૂ. અસ્મદ્)=મારાથી
ઘરિવસ્યયા (મૂ. ઘરિવસ્યા)=મેવા પડે
આત્મ (ધા. આત્)=મામ થયુ
તદ્=તેથી

તર્કયામિ (ધા. તર્ક)=તે તર્ક કરું છું
યદુ=પણ!
મોહતા=અજ્ઞાનપણ
યદુમોહતયા=અત્યન્ત અજ્ઞાનપણને લીધે
ત્વ (મૂ. યુસ્મદ્)=તું
સ્વપ્ન=સ્વપ્ન
અન્તર=મધ્ય
સ્વપ્નાન્તરે=સ્વપ્નમાં
અપિ=પણ
ન=નહિ
કદાચિત્=કોપિ
ફેક્ષિતઃ (મૂ. ફેક્ષિત)=મેવાપે ન
અસિ (ધા. અસ)=હે

શ્લોકાર્થ

પરતન્ત્રતાનુ કારણ—

" હે વીતરાગ ! મારે જેવા તેવા મનુષ્યની (પણ) અવશ્ય (ભોગવવાની એવી) પરતન્ત્રતા સેવારૂપે પ્રાપ્ત થઇ છે (અર્થાત્ મારે ગમે તેવા માનવની શુભામગીરી પણ કરવી પડે છે) તેથી હું એમ તર્ક કરું છું કે પ્રચુર અજ્ઞાનપણને લીધે મારાથી તું સ્વપ્નમાં પણ કદાપિ જોવાયો નથી (અર્થાત્ હું પરતન્ત્રતારૂપી વિકલનાથી વ્યાકુળ રહું છું એજ જતાથી આપે છે કે સ્વપ્નમાં પણ હું તારા દર્શન કરવાને ભાગ્યશાળી થયો નથી) " —૨૭

* * * * *

સ્તનન્યયસ્ય ભગવતો રૂપસ્વરૂપમાહ—

રમ્યેન્દ્રનીલરુચિવેપમૃતો જનન્યા

પાર્શ્વ શ્રિતસ્ય ધેયતશ્ચ પયોધર તે ।

રૂપં રરાજ નવકાચ્ચનરૂક્ તમોઽ

નિમ્બ રવેરિત્ર પયોધરપાર્શ્વવર્તિ ॥ ૨૮ ॥

૧ એવં મગધત સ્તનપાનવળન સીકિઙ્કમ્બપા શ્લેષ, સ્ત્રિય યે શિગયસ્તે સ્તનપાનં કુર્વન્તિ इति વ્યવહારવિધયા ઘાષ્ટનાત્વા મુ રાટમેજ વિરોપઃ—

"ત્રિનાદ્ગુણે મુરેગ્રેણ વીયૂષમજનારિતમ્ ।

અવિષ્ઠુ કુપિતો ગાયો, ડસામ્પાના ત્રિના મત્ ॥

કદાપુઙ્ક પ્રાગધ્યાર્ ।

શ્લોકાર્થ

“ હે જિનેશ્વર ! જ્યાં રોગરૂપી મત્સ્યો છે, (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર) કષા-યોરૂપી ઘણા મોટા મગરો છે, ચિન્તાજ એ વડવાનલ છે, અને દુઃખ તે જલરૂપ છે, તે સંસારરૂપી સમુદ્રને તે (જ) સરોવર જેવો કરી દીધો છે; તેથી કરીને સંસારરૂપી સાગરનું શોષણ કરનારા એવા તને (મારા) પ્રણામ (હોજો). ”—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-તાત્પર્ય—

આ શ્લોકમાં સંસારને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે અને તેને ચરિતાર્થ કરવા બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. જમક સમુદ્રમાં મત્સ્યો, મગરો, વડવાનલ તેમજ જલ હોય છે, તેમ સંસારમાં તેની ગરજ સારનારા રોગો, કષાયો, ચિન્તા અને દુઃખ રહેલાં છે. આનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખનારે આ સાગરનું શોષણ કરી જવું જોઈએ. એવું કાર્ય હે વીર પ્રભુ ! તેજ કર્યું છે, વાસ્તે (નામધારી અગસ્ત્ય નહિ, પરંતુ તે નામને સંપૂર્ણતઃ ચરિતાર્થ કરી આપનારા એવા) તને મારા અનંતવાર પ્રણામ હોજો, એ આ શ્લોકનો દ્વિતીયાર્થ છે.

ચિન્તા—

ચિન્તાના સ્વરૂપથી તો કાણ અજાણું હોય શકે ? તેથી તેના પરાક્રમના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે—

“ ચિન્તા ચિતાતોઽપ્યધિકા—ઽનુસ્વારેણ યુતા યતઃ ।
ચિતૈકશો દહેદ્ દેહં, ચિન્તા દહતિ સર્વદા ॥ ”

—શ્રીપાલ-ચરિત્ર.

અર્થાત્ ચિન્તા અનુસ્વારથી યુક્ત છે તેથી કરીને તે ચિતાથી અધિક છે, કેમકે ચિતા તો એક વાર દેહને બાળે છે, જ્યારે ચિન્તા તો સર્વદા બાળે છે.

*

*

*

*

*

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-

मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।

तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

ટીકા

હે જિન ! યન્મયા યસ્ય તસ્ય જનસ્ય પારવશ્ય-પરવશત્વમાપ્ત-પ્રાપ્તમ્ । કયા ? વરિવસ્યયા-સેવયા । તત્-તસ્માદ્વેતોરહમિતિ તર્કયામિ-વિચારયામિ । ઇતીતિ કિં ? બહુમોહતયા-પ્રચુરાજ્ઞાન-તયા મયા ત્વં કદાચિદપિ સ્વપ્નાન્તરેઽપિ નેક્ષિતોઽસિ-ન દૃષ્ટોસિ ॥ ૨૭ ॥

૨૫૬ટીકરણુ

શુ તીર્થકર સ્તન પાન કરે છે ?—

વીર ભગવાન સ્તન પાન કરતા હતા એવો ધ્વનિ આ શ્લોકમાંથી નીકળે છે પરંતુ એ તો લૌકિક ન્યાય પ્રમાણિત વર્ણન છે એમ સમજવું બોલે એ કંઈક તીર્થકરે સ્તન પાન કરતો નથી એ વાત તો સુપ્રખ્યાત રીતે આવશ્યક-ચાંચુ તેમજ આવશ્યકની શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરકૃત ટીકા (પાના ૧૨૫) ઉપરથી જોઈ શકાય છે

પ્રમોર્જનમ—

इक्ष्वाकुनामनि कुले विमले विशाले

सद्रत्नराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

दोषापहारकरण प्रकटप्रकाश-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मे ॥ ૨૯ ॥

ટીકા

हे जिन ! इक्ष्वाकुनामनि कुले ते-तय उद्भवो-जन्म विराजते । किंविशिष्टे कुले ? विमले-निर्मले, (विशाले) विस्तीर्णं । पुनः (किंविशिष्टे) सद्रत्नः-समीचीनं रत्नं-पुरुषरत्नं राजत इत्ये-वशीलस्वस्मिन् सद्रत्नराजिनि । कस्मिन् कस्य क इव ? तुङ्गोदयाद्रिशिरसि-उच्चोदयाचलशिखरे सहस्ररश्मेः-सूर्यस्य प्रकटप्रकाश इव-प्रसिद्धतेज इव । किंविशिष्ट उद्भवः ? दोषाणामपहारस्य करण-विधान यस्य सः । उभयत्र विशेषण तुल्यमिति ॥ २९ ॥

અન્યથા.

(हे जिन् !) 'इक्ष्वाकु'-नामनि विमले विशाले सद्-रत्न-राजिनि कुले ते दोष-अपहार-करणः उद्भवः तुङ्ग-उदय-अद्रि-शिखरि सहस्र-रश्मेः दोषा-अपहार-करणः प्रकट-प्रकाश इव विराजते ।

શબ્દાર્થ

इक्ष्वाकु=इक्ष्वाकु

नामनूनाम

इक्ष्वाकुनामनि= 'इक्ष्वाकु' नामना.

कुले (मू० कुल)=વડે વિશે

विमले (मू० विमल)=નિમળ

विशाले (मू० विशाल)=વિસ્તીર્ણ

सत्=સત

रत्न=રત્ન

राजिन्=રાજાશ્રમાન, સુશોભિત

सद्रत्नराजिनि=સદૃશ રત્ન વડે સુશોભિત

विपजते (पा० पार)=ગોભે છે

उद्भव (मू० उद्भव)=જન્મ

ते (मू० त्वत्)=નારા

दोष=અપરાધ

दोषा=રૂપિ

अपहार=હર કરવું તે.

करण=કારણ

दोषापहारकरण=અપરાધને અથવા રાજિને હર

કરવાનું કારણ છે એવું તે

प्रकट=પ્રખ્યાત, પ્રસિદ્ધ

प्रकाश=ને

प्रकटप्रकाश=પ્રસિદ્ધ પ્રકાશ

तुङ्ग=ઉંચા

उदय=ઉદય

अद्रि=પર્વત, અચળ

शिरम्=શિખર

तुङ्गोदयाद्रिशिरसि=ઉંચાચળના ઉદય શિખર ઉપર

इव=એમ

सहस्र=સહસ્ર

रश्मे=રશ્મિ

सहस्ररश्मे (मू० सहस्र-रश्मे)=મુવેના

ટીકા

હે જિન ! તે-તવ રૂપં રરાજ-વિરાજતિ સ્મ । કિં કુર્વતસ્તે ? જનન્યા-માતુઃ પાર્શ્વ-સમીપં શ્રિતસ્ય-આશ્રિતસ્ય । ચ-પુનઃ પયોધરં-કુચં ધયતઃ-પિવતઃ । ‘ઘેટૂ પાને’ હત્યસ્ય શત્રુ (વ્રન્તસ્ય) રૂપમ્ । કિંવિશિષ્ટાયા જનન્યાઃ ? રમ્યો-મનોહ્રો ય ઇન્દ્રનીલ-શ્યામરત્નવિશેષસ્તદ્ધ્વ રુચિર્યસ્ય સ ઇતાદૃશ્વ વેપો-નેપથ્યસ્તં વિભર્તાતિ રમ્યેન્દ્રનીલરુચિવેપમૃત્ તસ્યાઃ । કિંવિશિષ્ટં રૂપં ? નવકાશ્ચન-રુક્-લવ્યસ્વર્ણદ્યુતિ । પુનઃ કીદૃશં ? તમોમ્નમ્-અન્ધકારઘાતકમ્ । કિમિવ ? પયોધરપાર્શ્વવર્તિ-મેવ-સમીપવર્તિ રવેઃ-સૂર્યસ્ય વિન્નમિવ રવિમન્ડલમિવેતિ ઉપમાસામ્યમિતિ ॥ ૨૮ ॥

અન્વયઃ

(હે જિન !) રમ્ય-ઇન્દ્રનીલ-રુચિ-વેપ-મૃતઃ જનન્યાઃ પાર્શ્વે શ્રિતસ્ય પયોધરં ચ ધયતઃ તે નવ-કાશ્ચન-રુક્ તમસ્-ધ્નં રૂપં પયોધર-પાર્શ્વ-વર્તિ રવેઃ વિન્નં ઇવ રરાજ ।

શબ્દાર્થ

રમ્ય=મનોહર.

ઇન્દ્રનીલ=એક ભતતું રત્ન.

રુચિ=કાંતિ.

વેપ=પોષાક.

મૃત્=ધારણ કરનારી.

રમ્યેન્દ્રનીલરુચિવેપમૃતઃ=મનોહર ઇન્દ્રનીલના જેવી કાંતિવાળા વેષને ધારણ કરનારી.

જનન્યાઃ (મૂં જનની)=માતાની.

પાર્શ્વ (મૂં પાર્શ્વ)=આણુને.

શ્રિતસ્ય (મૂં શ્રિત)=આશ્રય કરેલા.

ધયતઃ (મૂં ધયત્)=પાન કરતા.

ચ=અને.

પયોધરં (મૂં પયોધર)=સ્તનને.

તે (મૂં યુષ્મદ)=તારા.

રૂપં (મૂં રૂપ)=રૂપ.

રરાજ (શ્લો. રાજ)=શોભતું હવું.

નવ=નૂતન.

કાશ્ચન=સુવર્ણ.

રુક્=કાંતિ.

નવકાશ્ચનરુક્=નૂતન સુવર્ણના સમાન કાંતિ છે જેની એવું.

તમસ્=(૧) અત્તાન; (૨) અંધકાર.

હન્=નાશ કરેલા.

તમોમ્નન=અત્તાનનો નાશ કરનાર.

વિન્નં (મૂં વિન્ન)=બિંબ.

રવેઃ (મૂં રવિ)=સૂર્યના.

ઇવ=જેમ.

પયોધર=મેઘ.

પાર્શ્વ=સમીપ.

વર્તિન્=હોનાર.

પયોધરપાર્શ્વવર્તિ=મેઘની સમીપ રહેલું.

શ્લોકાર્થ

સ્તન-પાન કરતી વેળાએ પ્રભુનું રૂપ—

“ (હે નાથ !) મનોહર ઇન્દ્રનીલ (નામના રત્ન)ના જેવી કાંતિવાળા એવા (અર્થાત્ શ્યામ) વેષને ધારણ કરનારી માતાની સમીપતાનો આશ્રય કરેલા એવા તેમજ તેના સ્તનનું પાન કરનારા એવા તારે [નૂતન સુવર્ણના જેવી પ્રભાવાળું તેમજ અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર] રૂપ નવીન કાંચનના જેવી કાંતિવાળું તેમજ અંધકારનો અંત આણનાર એવું મેઘની પાસે રહેલા રવિના બિંબની જેમ શોભતું હવું. ”—૨૮

મુક્ત (વા• મુક્ત)=મુક્ત
 સુરસાગરમુક્તિ=દેવ-અશિષે મુક્તિ
 ગાત્રે (મૂ• ગાત્ર)=દેહ ઉપર
 પતન્નિ (મૂ• પતત્)=પડતાં
 અપિ=પણ
 નૂતન=નવિયત
 યનજમાનં (મૂ• યન્ જમાન)=નિશ્ચય
 હૃદય (વા• હૃદ)=હેતુ
 મયન્ત (મૂ• મયત્)=આપને

અમરાઃ (મૂ• અમર)=દેવો
 પ્રશન્નસુઃ (વા• શન્ત)=પ્રસન્ન કરતા હવા
 ર્દશ (મૂ• ર્દશ)=નાયને
 ઉચ્ચાઃ=જિયા
 તટ (મૂ• તટ)=તટ
 ગિરિ=પર્વત
 સુરગિરિ=સુર ગિરિના, મેરૂના
 રવઃ=રોમ
 શાતકીમ્મ (મૂ• શાતકીમ્મ)=સુવશુભમ

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો જન્મભાલિપેક—

“જન્મ મહોત્સવને વિષે દેવ-પકિતિએ મૂક્યા અને શરીરના ઉપર પણ પડતા એવા સ્નાન-જલો વડે પણ આપ પ્રભુને નિશ્ચય જોધને દેવો મેરૂ પર્વતના સુવર્ણમય અને ઊંચા (તથા નિશ્ચય) એવા તટની જેમ આપની ખચિત પ્રસન્ન કરતા હવા” —૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

સ્નાન જલ—

સુવર્ણાદિક આઠે ભતિઓ પૈકી પ્રત્યેક ભતિના એક થોડન ઊંચા એવા એક હાજર ને આઠ ઠળશેને ક્ષીર-સાગરના જલથી ભરીને તે વડે પ્રથમ અમ્યુતેન્દ્ર અને ત્યાર બાદ બીજા દર ઇન્દ્રો પ્રભુનો જલાલિપેક કરે છે મેરૂ પર્વતના શિખરોમાથી વેગથી ચારે તરફ પ્રસાર પામતું આ જલ હાજરો નદીઓની કલ્પના કરાવે છે દર ઇન્દ્રોતુ આ કાર્ય પૂરૂ થતા સૌધર્મેન્દ્ર ચાર દિશામા ચાર રક્ષિટક મણિના ઊંચા વૃષભો (બળદો) બનાવે છે અને તેને જલથી ભરી દે છે આ વડે જ્યારે સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુનો જલાલિપેક કરે છે, ત્યારે અલ્પ-પાતાય ક્રોધ્યુ હોય તેમ આ વૃષભોના આઠ શૃંગો (શીંગડા)માથી જલ-ચત્રની જેમ નીકળતી જતની ધારાઓ આકાશમા વહેવા લાગે છે જુદા જુદા મૂળવાળી પરતુ અન્તમા ગળી ગયેલી એની આ જલ ધારાઓ આકાશમાં નદી-સગમનો વિશ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે

આ ઉપરથી પ્રભુના ઉપર કરેા જલ પ્રપાત થતો હશે તેનો સહજ ખ્યાલ આની શકશે વિગેષમા ઇન્દ્ર પ્રભુને જલાલિપેક કરતા ખચાચો હતા એ વૉનતુ અત્ર સ્પષ્ટ થાય છે ઇન્દ્રની શકાના નિવારણાર્થે પ્રભુએ પોતાના ડાબા પગના અંગુઠા વડે મેરૂ ચાચો અને તેમ કરતાં આવા અચળને પણ ચક્ષાયમાન કર્યો (જુઓ મહાનિશીથ, અમ ૩)

* * * * *

૧ સરખાવો શ્રીમદ્દાવીરવ્યાસીના પચમ્દ્યાષ્ટકના સ્તવનની ત્રીજી શ્લોકની નીચે લખેલી કૃતિઓ:—

“કચનમણિ બૃહાર, મ-પેદે ભર્ષા એ
 કિમ સર્ગે લયુ વીગ, દરિ સચ્ચ થવા એ
 રમે નીર પ્રસન્ન, કેમ જો નાશીયે રે,
 ન કર નમણ સનાદ, જાણ્યું સ્વામીયે રે”

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો જન્મ—

“(હે તીર્થરાજ !) ‘ ઇક્ષ્વાકુ ’ નામના નિર્મળ તેમજ વિસ્તીર્ણ તથા ઉત્તમ (પુરુષરૂપ) રત્નો વડે શોભતા એવા વંશને વિષે દોષોનો નાશ કરનારો તારો જન્મ ઉદયાચળના ઉચ્ચ શિખરને વિષે રાત્રિનો અંત આણનારા એવા સૂર્યના પ્રસિદ્ધ પ્રકાશની માફક વિશેષતઃ શોભે છે.”—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

ઇક્ષ્વાકુ વંશની ઉત્પત્તિ—

પ્રથમ તીર્થેકર શ્રીઋષભદેવનો જન્મ થયાને એક વર્ષ વીત્યા બાદ સૌધર્મેન્દ્ર વંશ સ્થાપન કરવાને માટે પ્રભુ પાસે આવવા તૈયાર થયો. સ્વામીનું દર્શન કરવા જનારા સેવકે બાકી હાથે જવું તે થોડું નથી એમ વિચારી તે ઇન્દ્રે એક મોટા ઇશુન્દુડ (શેરડીનો સોઠો) સાથે લીધો. આ લઇને તે ઇન્દ્ર નાભિ રાજના ઉત્સંગ (ખોળા) માં બેઠેલા પ્રભુ સમીપ આવ્યો. અવધિજ્ઞાન વડે તેનો સંકલ્પ જાણી લઇને પ્રભુએ તે ઇશુન્દુડ લેવાને પોતાનો હાથ લંબાવ્યો, એટલે મસ્તક વડે પ્રણામ કરી ઇન્દ્રે તે પ્રભુને અર્પણ કર્યો. પ્રભુએ ઇશુનું ગ્રહણ કર્યું તેથી તેમના વંશનું નામ ઇન્દ્રે ઇક્ષ્વાકુ પાડ્યું.

નાથસ્ય જન્માભિષેકઃ—

સ્નાનોદકૈર્જિન(જનિ)મહે સુરરાજિમુક્તૈ-

ગાત્રે પતદ્ધિરપિ નૂનમનેજમાનમ્ ।

દૃષ્ટ્વા ભવન્તમમરાઃ પ્રશશંસુરીશ-

મુચ્ચૈસ્તટં સુરગિરેરિવ શાતકૌમ્ભમ્ ॥ ૩૦ ॥

ટીકા

જિન(જનિ)મહે-જન્મમહોત્સવે સુરરાજિમુક્તૈઃ-દેવશ્રેણિમુક્તૈઃ સ્નાનોદકૈઃ । ગાત્રે-શરીરે પતદ્ધિઃ । નૂનં-નિશ્ચિતમ્ । ભવન્તમીશં અનેજમાનમ્-અકમ્પમાનં દૃષ્ટ્વા-અમરા-દેવાઃ પ્રશશંસુઃ-પ્રશંસન્તિ સ્મ । કમિવ ? શાતકૌમ્ભં-સૌવર્ણ સુરગિરેઃ-મેરોરુચૈસ્તટમિવ, નિશ્ચલતયા વર્ણેન ચ તુલ્યત્વાત્ ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

જિન (જનિ)-મહે સુર-રાજિ-મુક્તૈઃ ગાત્રે પતદ્ધિઃ અપિ સ્નાન-ઉદકૈઃ ભવન્તં ઈશં અનેજમાનં દૃષ્ટ્વા અમરાઃ સુર-ગિરેઃ શાતકૌમ્ભં ડચ્ચૈઃ-તટં ઇવ (ભવન્તં) નૂનં પ્રશશંસુઃ ।

શીઘ્રાર્થ

સ્નાન=સ્નાન.

ઉદક=જલ.

સ્નાનોદકૈઃ=સ્નાન-જલો વડે.

જનિ=જન્મ.

મહ=ઉત્સવ.

જનિમહે=જન્મ-ઉત્સવને વિષે.

સુર=દેવ.

રાજિ=શ્રેણિ.

परमेश्वरपुत्रानि विशेष प्रकारे ज्ञातवान्। अथा तारा (समवसरणुना) त्रुणु गढो आ गतमा
अत्यंत शोभे छे"—३१

* * * * *

मगनस्तस्मरणे सुरसाभिध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नरा पतिताः कदाचित्

दैवात् क्षुधा च तृपया परिपीडिताङ्गा

ये त्वा स्मरन्ति च गृहाणि सरासि भूरि—

पद्मानि तत्र विबुधा परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे जिन ! कदाचित् समये कान्तारवर्त्मनि-अरण्यमार्गे पतिता दैवात् क्षुधा बुभुक्षया (च-
पुन) तृपया परिपीडिताङ्गा ये नरास्त्वा स्मरन्ति त्वत्स्मरणं कुर्वन्ति । तत्र कान्तारवर्त्मनि देवा-
विबुधा गृहाणि च पुन. सरासि परिकल्पयन्ति रचयन्ति । किंविशिष्टानि गृहाणि ? भूरि-अच्युता
पद्मा-लक्ष्मीर्येषु तानि । किंविशिष्टानि मरासि ? भूरिपद्मानि नहु-रुमलानि ॥ ३२ ॥

अन्वय

कदाचित् दैवात् कान्ता-वर्त्मनि पतिता क्षुधा तृपया च परिपीडित अङ्गाः ये नराः त्वा स्मरन्ति,
(तेषा एते) तत्र विबुधाः भूरि पद्मानि गृहाणि सरासि च परिकल्पयन्ति ।

शेषार्थ

कान्ता-वर्त्मनि, अ२९५

वर्त्मनि=भाग

कान्ता-वर्त्मनि=अ२९५ भागे विषे

नराः (मू० नर)=मनुष्ये।

पतिताः (मू० पतित)=पडेया

पद्माचित्=क्षुधा, ३।४३ वेगा।

दैवात् (मू० देव)=दैवने दीधे, कभनसीने

क्षुधा (मू० क्षुध)=भूभया

च=अने

तृपया (मू० तृपा)=तृपाथी, तृप्तथी

परिपीडित (पा० पीड)=अत्यंत पी.येला

अङ्गा=शरीर

परिपीडिताङ्गाः=अत्यंत पी.येला छे शरीर नेमा।

अथ

ये (मू० यद्)=येने

त्वा (मू० तुम्ह)=तने

स्मरन्ति (पा० स्मृ)=याद करे छे

गृहाणि (मू० गृह)=घरे

सरासि (मू० सरस्)=सरोवर

भूरि=अध

पद्मा=अध

पद्मा=अध

भूरिपद्मानि=(१) अध छे अध अध नेने विने अथा,

(२) अध छे अध अध नेने विने अथा

तत्र=तथा

विबुधा (मू० विबुध)=देने

परिकल्पयन्ति (पा० कल्प)=रचे छे

વપ્રત્રયવિચાર:—

યે ત્રિપ્રદક્ષિણતયા પ્રમજન્તિ વીરં
તે સ્યુર્નરા અહમિવાદ્ધુતકાન્તિભાજઃ ।
વપ્રત્રયં વદદિતિ પ્રવિભાતિ તેઽત્ર
પ્રહ્યાપયત્ ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા

હે સ્વામિન્ ! હહ-અસ્મિન્ લોકે તે-તવ વપ્રત્રયં પ્રવિભાતિ-દીપ્યતિ । કિં કુર્વત્ ? इति वदत् ।
इतीति किं ? ये नरा-मनुष्यास्त्रिप्रदक्षिणतया-प्रदक्षिणत्रयेण वीरं प्रमजन्ति-सेवन्ते तेऽद्भुतकान्ति-
भाजः स्युः । क इव ? 'अहमिव' यथाऽहमद्भुतकान्तिभागस्मि । अर्थवशाद् विभक्तिपरिणामो
“लिङ्गभेदं तु मेनिरे” इत्यलङ्कारः । वप्रत્રयं किं कर्तव्यं ? त्रिजगतः परमेश्वरत्वं प्रह्यापयत्-प्रय-
यत् ॥ ३१ ॥

અન્વય:

“યે નરાઃ ત્રિ-પ્રદક્ષિણતયા ‘વીરં’ પ્રમજન્તિ, તે અહં ઇવ અદ્ભુત-કાન્તિભાજઃ સ્યુઃ” इति वदत् त्रि-
जगतः परमेश्वरत्वं (च) प्रह्यापयत् ते वप्रत्रयं अत्र प्रविभाति ।

શીલ્પાર્થ

યે (મૂ० વદ)=એઓ.

ત્રિ=ત્રણ.

પ્રદક્ષિણા=પ્રદક્ષિણા.

ત્રિપ્રદક્ષિણતયા=ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને.

પ્રમજન્તિ (ધા० મજ)=મેવા કરે છે.

વીરં (મૂ० વીર)=વીર (પ્રણ)ને.

તે (મૂ० તદ)=તેઓ.

સ્યુઃ (ધા० અસ)=થાય.

નરાઃ (મૂ० નર)=મનુષ્યો.

અહં (મૂ० અસ્મદ)=હું.

ઇવ=એમ.

અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારી.

કાન્તિ=પ્રભા, તેજ.

ભાજ=ભજનાર.

અદ્ભુતકાન્તિભાજઃ=આશ્ચર્યકારી પ્રભાને ભજનારા.

વપ્ર=ગદ.

ત્રય=ત્રણ.

વપ્રત્રયં=ત્રણ ગદો.

વદત્ (ધા० વદ)=કહેના.

इति=એમ.

પ્રવિભાતિ (ધા० ભા)=વિશેષતઃ શોભે છે.

તે (મૂ० યુષ્મદ)=તારા.

અત્ર=અહિંઆ.

પ્રહ્યાપયત્ (ધા० હ્યા)=પ્રસિદ્ધ કરનારું, પ્રકર્ષતઃ

જણાવનારું.

જગત્=દુનિયા, લોક.

ત્રિજગત્=ત્રેલોક્યનું.

પરમેશ્વરત્વં (મૂ० પરમેશ્વરત્વ)=પરમેશ્વરપણાને.

શ્લોકાર્થ

સમવસરણના ગદો—

“ જે મનુષ્યો ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને વીર (પ્રણ)ની સેવા કરે છે, તેઓ મારી માફક
આશ્ચર્ય-જનક પ્રભાવાળા થાય (છે) એમ કહેતા અને વળી (હે જિનેશ્વર ! તારા) ત્રેલોક્યના

ત (મૂ. તદ)=તેને

હનું (વા. હન)=હણવાને

ઈશા (મૂ. ઈશ)=હે નાથ !

ન=નહિ

શશાન (વા. શશ)=સમર્થ થયો

મિદુ (મૂ. મિદુ)=૧૦૦

ચ=અને

શશ (મૂ. શક)=શક, સૌધર્મ દેવલોકનો ઇન્દ્ર

તદ્=તેથી રીતે

યુક્ (મૂ. યુક્)=આગળી

પદ્ય=૪

વિયુઘાઃ (મૂ. વિયુષ)=(૧) દેવો (૨) પશ્ચિતો

પ્રવવૃત્તિ (વા. વદ)=કહે છે

ક (મૂ. કિમ)=કાઈ

અપિ=પણ

આક્રામતિ (વા. કમ)=આક્રમણ કરે છે

ક્રમ=ચરણ

યુગ=યુગ-૧, બેડહું

ઘચ્છ=પર્વત

સત્રિત (વા. ત્રિ)=૩૩ રીતે આશ્રય કરેલ

ક્રમયુગાચ્છસંધિત=ચરણ-યુગસંધી પવતનો ૩૩

રીતે આશ્રય કરેલાને

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની ચરણ-સેવાનો પ્રતાપ—

“ હે નાથ ! જે અમરે નારીને તારા ચરણ-તત્ત્વમા પ્રવેશ કર્યો, તેને હણવાને (સૌધર્મ દેવલોકનો સ્વામી) શક તેમજ વજ્ર (પશુ) સમર્થ થયા નહિ તેથી કરીને કાઢ પણ તારા ચરણ-યુગલ રૂપી પર્વતોનો રૂડી રીતે આશ્રય કરેલા (પ્રાણી)નું આક્રમણ કરતો (અર્થાત્ પરાભવ કરી શકતો) નથી એમ બ્યાજબીજા (વાત) કેવો [અથવા પશ્ચિતો] કહે છે ”—૩૫

સ્પષ્ટીકરણ

અમરેન્દ્રનો ઉત્પાત—

વિંધાચળની તળેટીમાના ‘બિભેવ’ ગામમા વસનારો પૂરણ નામનો એક તાપસ મરીને બાલ-તપધર્માના પ્રભાવથી ‘અમરચયા’ નગરીમા અમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ઉત્પન્ન થતાજ તે અવધિજ્ઞાન વડે જોવા લાગ્યો. અનુક્રમે ઉપર દ્રષ્ટિ કરતા તેણે પોતાની ઉપર સૌધર્મ દેવલોકના સ્વામી શક્ટને જોયો. આથી તે કાપાયમાન થયો અને તેને નચિ પાઠવાને તે તૈયાર થઇ ગયો. તેના સામાનિક સુરોએ આ વાતની ના કહી, કિન્તુ તેણે માન્યુ નહિ. પરંતુ તેને એમ વિચાર આવ્યો કે ખરેખર મારા કરતા વધારે પુણ્યશાળી શક્ટથી કદાચ મારો પરાભવ થાય, તો પછી મારે કાને શરણે જવું. આ સંબંધમા અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગ વડે તેણે જોયું કે ચરમે તીર્થંકર મહાવીર પ્રથ ‘સુમુખાર’ પુરમા હાલ વિરાજે છે, તેમને શરણે હું બધમ તો મારે એવ થશે, કેમકે તેઓ ત્રેતામ્વના પિતા છે. આમ વિચારી તે પોતાની ‘તુબાવય’ નામની આયુધ-શાળામાં ગયો. ત્યાંથી એક મુદ્રાર લઇ તે નગરી બહાર નીકળ્યો. આ વખતે સામાનિક દેવતાઓએ તે અજ્ઞ છે એમ બોલી તેની ઉપેક્ષા કરી. કાણ વારમા તે મહાવીરે પ્રથ પામે આવ્યો અને આયુધને દૂર મૂકી ત્રણ પ્રસિધ્ધા કરીને તેમને કહેવા લાગ્યો કે મારા મન્તક ઉપર પગ મૂકીને શક્ટ રહેલો છે, વાગ્દે તે કુલ્ય ગાળને હું આપના પ્રભાવથી છતી લઇશ. આ પ્રમાણે કદીને ઈશાન દિશામાં બંધને તેણે વૈધિય લખિય વડે એક લાખ ચોરન પ્રમાણનું અતિ ભયંકર રૂપ વિકુન્ઠ્ય અને તેમ કરીને તે સૌધર્મ દેવલોક તરફ ઉડ્યો. આને જોઇને તો બ્યતરો પણ ગભરાઇ ગયા અને ‘ન્યોતિ’કે દેવો પણ ત્રામ પામી ગયા. જોન જોનામા તો સૂર્ય-ચન્દ્રના મહાજનુ ઉત્પન્ન કરી તે સૌધર્મ દેવવા-

મિથસ્=અરસ્પરસ.

જનિ=જન્મ.

વૈર=દુશ્મનાવડ.

વન્ધ=બધ.

જનિવૈરવન્ધાઃ=જન્મથી વૈરનો બધ છે જેમને એવા.

તિષ્ઠન્તિ (ધાં ત્યા)=રહે છે.

તે (મૂં તદ્)=તેઓ.

સમવસૃતિ (મૂં સમવસૃત્)=સમવસરણમાં.

અવિરોધિનં (મૂં અવિરોધિન્)=વિરોધ રહિત.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ્)=તને.

દૃષ્ટ્વા=જોઈને.

ભયં (મૂં ભય)=ભય, ધીક.

ભવતિ (ધાં મૂ)=હોય છે.

નો=નહિ.

ભવત્=આપ.

આશ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રય કરેલ.

ભવદાશ્રિતાનાં=આપનો આશ્રય કરેલાને.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુ-દર્શનનું માહાત્મ્ય—

“ (હે નાથ !) તારા સમવસરણમાં તને વિરોધ-વર્જિત (અર્થાત્ સૌમ્ય દૃષ્ટિવાળો) જોઈને બિલાડીઓ ઉંદરોની વચ્ચે, સર્પ ગરૂડોની વચ્ચે અને હરણો સિંહોની વચ્ચે તેમજ જન્મથી વૈર-ભાવ વહન કરનારાં એવાં અન્ય પ્રાણીઓ પણ અરસ્પરસ (સાથે) રહે છે. (એ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે) આપનો આશ્રય લીધેલા (જીવો)ને ભય હોતો નથી.”—૩૪

ભગવચ્ચરણશરણગતં ન કોઽપિ પરાભવતીત્યાહ—

યસ્તે પ્રણશ્ય ચમરોઽહ્નિતલે પ્રવિષ્ટ-

સ્તં હન્તુમીશ ! ન શશાક ભિદુશ્ચ શક્રઃ ।

તદ્ યુક્તમેવ વિવુધાઃ પ્રવદન્તિ કોઽપિ

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

ટીકા

હે ઈશ ! યશ્ચમરઃ-ચમરેન્દ્રઃ પ્રણશ્ય તે-તવાહ્નિતલે પ્રવિષ્ટસ્તં હન્તું શકશ્ચ-પુનર્ભિદુઃ-વજ્રં ન શશાક-ન સમર્થો વભૂવ । તદ્વેતોર્વિવુધાઃ-પણ્ડિતા દેવા વા યુક્તમેવ પ્રવદન્તિ । કિં તદિત્યાહ-તે -તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં-ચરણયુગ્મપર્વતાશ્રિતં કોઽપિ નાક્રામતિ-કોઽપિ ન પરાભવતિ । અત્ર ભગવતીસૂત્રાત્ (શં ૩, ઉં ૨, સૂં ૧૪૩-૧૪૬) ચમરપ્રવન્ધો જ્ઞેયઃ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! ય ‘ચમર’ પ્રણશ્ય તે અહ્નિ-તલે પ્રવિષ્ટઃ તં હન્તું ‘શક્ર’ ભિદુ. ચ ન શશાક; તદ્ ‘ક. અપિ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં ન આક્રામતિ’ (ઇતિ) વિવુધાઃ યુક્તં એવ પ્રવદન્તિ ।

શબ્દાર્થ

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.

પ્રણશ્ય (ધાં નશ)=નાસીને.

ચમરઃ (મૂં ચમર)=ચમર, અસુરકુમારોનો ધન્દ્ર.

અહ્નિ=ચરણ.

તલ=તળિયુ.

અહ્નિતલે=ચરણ-તલમાં.

પ્રવિષ્ટઃ (મૂં પ્રવિષ્ટ)=પ્રવેશ કર્યો.

आववा लाव्या अने द्रष्टाक तो हृष, धी विगेरे पद्यैयो तेना शरीर उपर यडाववा लाव्या आ
पद्यैयोनी गन्धथी आकर्षाधने अनेक कीडीओ आपी पडोयी अने तेओ आ सर्पना शरीर उपर
हु सहु यटका भरवा लागी थोडा सभयभा तो आ सर्पनु शरीर याणव्ही जेवु थध गयु, परत
आ प्रभाषेनु भरषुान्त कष्ट आनी पडता पणु ते शान्त रक्षो अने अतभा भरीने ते सहेस्यार
(आठभा) देवलोकांमा देव तरीके उत्पन्न थये।

* * * * *

मगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे

तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।

अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

टीका

हे जिन ! तुर्यारके-चतुर्थारके यत्र देशे त्व विचरसि स्म-विजहर्थ, तत्र देशे त्वदागमतः-
तनागमनाद् ईतिकुल-समेतयस्तासां कुल-समूहो ननाश-नाश प्राप । यतः-

“अतिष्टष्टिरनाष्टि-सूषका” शलमा शुक्राः ।

स्वचक्र परचक्र च, समेता ईतय स्मृताः ॥१॥”

अद्यापि ताभ्यो भय तद्भय त्वत्कीर्तनादाशु-शीघ्र भिदां-नाशमुपैति । कस्मात् किमिय ?
अहर्मणिधामरूपात्-सूर्यप्रशस्ततेजसस्तम इव-ध्वान्तमिव । यथा तमो भिदां-नाशमुपैति, तथे-
तिकुलमिति ॥ ३८ ॥

अन्वयः

तुर्य-अरये यत्र देशे (हे जिन ! त्वं) विचरसि स्म तत्र त्वद्-भागमतः ईति-कुलं हि ननाश,
अद्यापि तद्-भय तत्-कीर्तनात् अहन्-मणि-धामन्-रूपात् तमः इव भिदा आशु उपैति ।

शेषार्थः

तुर्य=चतुर्थ, चौथे।

भरफ=आरे।

तुर्यारके=चौथा आराभा।

विचरसि स्म (पा० चर)=विचरता दया।

दि=निश्चयवाक्यक अ-यय

यय=अय।

देशो (गू० द्वा)=देशभा।

तत्र=तत्।

भागम=आनयन

त्वदागमतः=तास आगमनथी।

ईति=ईति, उपर

कुल=समूह

इतिकुल=ईतिने समूह

ननाश (पा० नश)=नाश भाभतो दवे।

अद्यापि=अद्य पक्ष

तद्भय=तेने भय

अहन्=हिवस

मणि=रत्न

શ્લોકાર્થ

નાથના નામનું ગૌરવ—

“(હે વીતરાગ !) જે કારણને લીધે (સર્પના) દરના મુખ સમીપ ઊભા રહેલા એવા તારા વચનનું શ્રવણ કરીને અણુકૌશિક સર્પ શાંતિ પામ્યો, તે કારણને લીધે હાલમાં પણ જે મનુષ્યના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગદમની છે, તેનો આ દુનિયામાં નાગ સ્પર્શ (પણ) કરતો નથી. ”—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

અણુકૌશિકનું વૃત્તાન્ત—

પૂર્વ જન્મમાં જેણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું, પરંતુ ક્રોધને વશ થઈ જેણે તે મલિન કર્યું હતું અને તદ્દનુસાર જે ‘કનકખલ’ નામના સ્થાનમાં વસતા પાંચસે તાપસોના કુલપતિના કૌશિક પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો અને ત્યાં પણ જે કાપાયમાન અવસ્થામાં મરણ પામ્યો હતો, તે તાપસ મરીને અણુકૌશિક નામના દષ્ટિ-વિષ સર્પ તરીકે ત્યાંજ ઉત્પન્ન થયો. આ સર્પથી સમસ્ત લોકો ભયભીત રહેતા હતા. એકદા વીર પ્રભુ વિહાર કરતા કરતા તે સ્થાનમાં આવી ચડ્યા, ત્યારે લોકોએ તેમને કહ્યું કે તમે ‘શ્વેતંબી’ નગરીએ જવા ઇચ્છો છો, તો સરળ માર્ગ મૂકીને વક્ર માર્ગે જાઓ, કેમકે મધ્યમાં અતિશય ભયંકર એવો દષ્ટિ-વિષ સર્પ રહે છે. પ્રભુએ તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે મારા દર્શન અને ઉપદેશથી અણુકૌશિક પ્રતિ-બોધ પામનાર છે.

જે અરણ્યમાં આ સર્પ વસતો હતો, તે અરણ્યમાં આવીને-ચક્ષુ-મણુકપમાં પ્રભુ કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં આરૂઢ થયા એટલામાં તે ગર્વિષ્ટ સર્પ પણ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. પ્રભુને જોઈને તે ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ગયો અને તેના સામું વિષમય દષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. આથી પણ જ્યારે તેનું કાર્ય સિદ્ધ થયું નહિ, ત્યારે સૂર્ય સામું જોઈ જોઈને તે વધારે ભયંકર દષ્ટિ-જ્વાલા છોડવા લાગ્યો. પરંતુ એ જ્વાલાઓ તો પ્રભુની ઉપર જલધારા જેવી-થઈ પડી. આથી ખૂબ ચીડાઈ જઈને તે પ્રભુને ડસવા લાગ્યો અને ડસી ડસીને પાછો હઠવા લાગ્યો, કેમકે તે ખીતો હતો કે મારા વિષથી આના પ્રાણ પરલોક પ્રયાણ કરી જશે અને તેમ થતાં કેદાય તે મારા ઉપર પડશે. તે પ્રભુને અનેક સ્થળે ડસ્યો, પરંતુ કદાચ પણ સ્થળે તેનું વિષ પ્રસર્યું નહિ; કિન્તુ ત્યાંથી ગાયના દૂધના જેવી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. આથી તે વિલખેા થઈ પ્રભુના કાન્ત અને સૌમ્ય રૂપને જોવા લાગ્યો. જ્યારે તે સર્પ કંઈક શાન્ત થયો, ત્યારે પ્રભુએ તેને કહ્યું કે હે અણુકૌશિક ! તું યુઝ, યુઝ. આ વાક્ય સાંભળી તેના ઉપર ઉહાપોહ કરતાં તે સર્પને ઝંતિ-સ્મરણ જ્ઞાન થયું. પ્રભુને વન્દન કરી તેણે અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું. તે પોતાના બિલમાં પોતાનું મુખ રાખી સ્થિર થઈ ગયો. આ વાતની લોકોને ધીરે ધીરે ખબર પડતાં તેઓ ત્યાં

૧ ઝતિ-સ્મરણ જ્ઞાન એ મતિ-જ્ઞાનનો પેટા-વિભાગ છે. (ભુજો આચાર્યગ અ૦ ૧, ઉ૦ ૧ ની ટીકા). આ જ્ઞાન જે પ્રાણીને થાય, તે પ્રાણી પોતાના સંખ્યેય પૂર્વ ભવ જાણી શકે. વિશેષમાં આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં પ્રાણી ટુંક સમયને માટે મૂર્છા પામી જાય છે.

શબ્દાર્થ

નિર=અભાવાવાચક અવ્યય
 વિગ્રહ=(૧) લગણ સમામ (૨) ક્રોધ (૩) દેહ
 નિર્વિગ્રહા=અગાધ અથવા ક્રોધથી વિમુખ
 સુ=સુન્દરતાવાચક અવ્યય
 ગતિ=(૧) ગતિ (૨) યાત્ર
 સુગતયઃ=સારી છે ગતિ જેમની એવા
 શુભ=સાર
 માનસ=(૧) ચિત્ત (૨) માનસ (સરોવર)
 આશા=અભિલાષા, ઇચ્છા
 શુભમાનસાશા=(૧) શુભ ચિત્તને વિષે ઇચ્છા છે
 જેમની એવા, (૨) સુદર માનસને વિષે
 અભિલાષા છે જેમની એવા.
 સત્=સારા
 શુક્લ=શ્વેત
 પક્ષ=પાંખ
 શુક્લપક્ષ=અર્ધપુદ્ગલ સ સાર, જેનોના ખારિભાષિક
 શબ્દ
 વિમલ=(૧) જન્મ (૨) સપત્તિ
 સચ્ચુક્લપક્ષવિમલા=(૧) સારા શુકલ પક્ષને
 વિષે જ મ છે જેમનો એવા, (૨) સમ્યક્ત્વનો
 લાભ થયેનો હોવાથી અર્ધપુદ્ગલ સ સારને વધે

ઉત્પત્તિ છે જેમની એવા, (૩) સુન્દર સંદેહ
 પાંખરૂપી સપત્તિવાળા
 ચરણેણુ (મૂં ચળ) (૧) ચારિત્રાને વિષે, (૨)
 ચરણોને વિષે
 રક્તા (મૂં રક્ત)=(૧) રાગી (૨) લાલ
 રમ્યાણિ (મૂં રમ્ય)=મનોહર
 માકિરુ=(૧) યુક્તિ સમધી, (૨) મોતી.
 ફલ=ફળ
 મોકિરુફલાણિ (૧) યુક્તિ સમધી ફળો, (૨)
 મોતીઓ
 ચ=અને
 સાયુ=મહાભા
 હસ=હસ
 સાયુહસા=સાધુરૂપી હસે.
 પાદ=ચરણ
 પદ્મજ=કમળ
 ઘન=ઘન
 આશ્રયિન્=આશ્રય લેનાર
 સ્વપાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ=તારા ચરણ-કમળના
 વનનો આશ્રય લેનારા.
 છમત્તે (ધાન્નમ્)=મેળવે છે

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની ચરણ-સેવાનુ કૃણ—

“ તારા ચરણ કમલના વનનો આશ્રય લેનારા, વિગ્રહથી વિમુખ, સારી ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા,
 સુદર માનસને વિષે અભિલાષા છે જેમને એવા, સારા શુકલપક્ષરૂપ વિભવવાળા અને વળી
 ચરણને વિષે રક્ત એવા સાધુરૂપી હસો મૌકિક-કલ્પો પામે છે ”—૩૯

રૂપકીકરણ

પદ્મ મીમાસા—

આ સ્તોત્રમા ભેદે બપ્પે વસ્તુઓમા સરખી રીતે ધટી શકે એવા દ્વિઅર્થી વિરોધણીથી યુક્ત
 અન્ય પદો (જેવાકે ૨૮મા, ૨૯મા) પણ છે, છતાં આ પદ વાચતા કંઈ ઓરજ લહેર આવે
 છે, કમકે એમા એવા વિરોધણી વિશેષ દષ્ટિ-ગોચર થાય છે આવા પદો રચવા એ કંઈ બાળ-
 કનો ખેન નથી, એ તો શબ્દ શાસ્ત્રમા પ્રવીણ હોય તેજ રચી શકે જૈન સાહિત્યમા આવા
 પદોથી વિશિષ્ટ ધણા કાવ્યો છે પરતુ અત્ર તો તેમાના એકનોજ ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે તે
 કાવ્ય બીજુ કોઈ નહિ પણ કાવ્ય-માલાના સપ્તમ ગુરુકમા છપાયેલ શ્રીજમ્બુનિવિરચિત
 જિનશતક છે એ કાવ્યના સમસ્ત (૧૦૦) પદો સ્વયંજા જેવા વિશાળ વૃત્તમા રચાયા છે એ
 પણ એની વિશેષતા સ્પષ્ટ છે

અહર્મણિ=શૂર્ય.

ધામન્=તેજ.

રૂપ=સમાન, જેવા.

અહર્મણિધામરૂપાત્=શૂર્યના તેજ જેવા.

ત્વત્કીર્તનાત્=તારા કીર્તનથી.

તમઃ (મૂં તમસ)=અંધકાર.

ઇવ=જેમ.

આશુ=શીઘ્ર, સ્વર

મિદાં (મૂં મિદા)=નાથને.

ઉપૈતિ (ઘાં ૬)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના વિહારનો પ્રતાપ—

“ (હે જિનેશ્વર !) ચોથા આરામાં જે દેશમાં તું વિચરતો હતો, ત્યાં તારા આગમનથી (અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, ઉંદર, તીડ, પોપટ, સ્વચક્ર અને પરચક્ર એ સાત) ઈતિનો સમૂહ નાશ પામતો હતો. (વળી) જમ સૂર્યના પ્રશસ્ત તેજ વડે અંધકાર નાશ પામે છે, તેમ હવે પણ તારા સંકીર્તનથી તે (ઈતિ-સમુદાય)નો ભય નષ્ટ થાય છે.”—૩૮

* * * * *

ભગવત્પાદસેવાફલમ્—

નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસાશાઃ

સચ્છુક્ષપક્ષવિભવાશ્રયણેષુ રક્તાઃ ।

રમ્યાણિ મૌક્તિકફલાણિ ચ સાધુહંસા-

સ્ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

હે જિન ! તવ પાદાવેવ પદ્મજે-કમલે તદુપલક્ષિતં વનમાશ્રયન્તીતિ ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ । શીલેર્થે ણિન્ પ્રત્યયઃ । ઈદ્દશાઃ સાધુહંસા રમ્યાણિ મૌક્તિકફલાણિ લભન્તે । સાધુપક્ષે મોક્ષફલાણિ, હંસપક્ષે મુક્તાફલાણિ । કીદ્દશાઃ સાધવો હંસાશ્ચ ? વિગ્રહાનિષ્ક્રાન્તા-નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસે-સુચિત્તે માનસસરોવરે (ચ) આશા-ઇચ્છા યેષાં તે શુભમાનસાશાઃ । સાધવઃ કીદ્દશાઃ ? સન્-સમીચીનો યઃ શુક્ષ્મપક્ષો-માતૃપિતૃપક્ષસ્તત્ર વિભવ-ઉદ્ભવો યેષાં તે । અથવા સમ્યક્ત્વલાભાત્ શુક્ષ્મપક્ષઃ-અપાર્થપુદ્ગલસંસારસ્તત્ર વિભવો-જન્મ યેષાં તે, તત્પરતો ભ્રમણાભાવાત્, સચ્છુક્ષપક્ષવિભવાઃ । હંસાસ્તૂજ્જ્વલપક્ષવિભવાઃ । પુનશ્ચરણેષુ-ચારિત્રેષુ રક્તાઃ, હંસાસ્તુ ચલનેષુ રક્તા-રક્તવર્ણાઃ । ઉભયત્ર વિશેષણાણિ તુલ્યાણિ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

ત્વત્-પાદ-પદ્મજ-વન-આશ્રયિણઃ, નિર્-વિગ્રહાઃ, સુ-ગતયઃ, શુભ-માનસ-આશાઃ, સત્-શુક્ષ્મ-પક્ષ-વિભવાઃ, ચરણેષુ રક્તાઃ ચ સાધુ-હંસાઃ રમ્યાણિ મૌક્તિક-ફલાણિ લભન્તે ।

૧ આની સ્થૂલ માહિતી માટે જુઓ મુનિરાજ-શ્રીન્યાયવિજયકૃત ન્યાયકુસુમાંજલિતું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૨૬૪-૨૬૫). આ વિષયના વિશેષ જિજ્ઞાસુએ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાપિતનો દ્વિતીય વક્ષસ્કાર જેવો.

સર આવતા જતા સમસ્ત લોકાકાશના પ્રદેશોમાં કમશ મરણ થાય અને તેમ થવામા જટલો સમય પસાર થઇ બધે તેટલો બધો સમય 'સુદ્ધિ-સેન-પુદ્ગલ-પરાવર્ત'ના નામથી ઓળખાય છે આ કાલ અનન્ત કાલ કહેવાય છે આનાથી અડધો સમય કે જેને અર્ધ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત કાલ કહેવામા આવે છે, તે પણ અનન્ત કાલ છે

* * * * *

મગવદ્વચનશ્રદ્ધાનાત્ કામિતપ્રાપ્તિર્મગતીત્યાહ—

સંસારકાનનપરિભ્રમણશ્રમેણ

ક્ષાન્તા કદાપિ દધતે વચનં કૃતં તે ।

તે નામ કામિતપદે જિન ! દેહમાજ-

સ્રાસ વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા

હે જિન ! દેહમાજઃ—પ્રાણિનઃ કદાપિ તે વચન કૃત-સત્પદ ધરન્તિ । તે નામેતિ કોમ-લામન્ત્રણે, કામિતપદે-વાચ્છિતસ્થાને વ્રજન્તિ-ગચ્છન્તિ । કિંવિશિષ્ટાસ્તે ? સમારકાનનપરિભ્રમ-ણશ્રમેણ ક્ષાન્તા—'કેદ(ક) પ્રાપ્તા' । કિં કૃત્વા ? ગામમ્-આકસ્મિક મય વિહાય । ફરમાત્ ? ભવતઃ સ્મરણાત્ । રૂપિતપદપ્રાપ્તિર્મગતીત્યર્થઃ ॥ ૪૦ ॥

અન્યથા

(દે) જિન । (યે) દેહ-માજ કદાપિ તે વચન દદતે, તે સસાર-કાનન-પરિભ્રમણ-શ્રમેણ ક્ષાન્તાઃ ભવતઃ સ્મરણાત્ શ્રાસ વિહાય કામિત-પદ નામ વ્રજન્તિ ।

શીખદાર્થ

સંસાર=સ સાર, બધ

કાનન=અરણ્ય, જંગલ

પરિભ્રમણ=રૂપિતપદી ભ્રમણ

શ્રમ=યાત્ર

સંસારકાનનપરિભ્રમણશ્રમેણ=સ સારણી વનમાંની

રૂપિતપદીના યાત્રી

ક્ષાન્તા (મૂ. ક્ષાન્તા)=ખેદ પામેલા, ખિન થયેલા

કદાપિ=કોઈક વાર

દદતે (પા. પા)=પ્રારણ કરે છે

કૃતં (મૂ. કૃત)=આપણે કરેલ

તે (મૂ. ગુપ્ત)=પાશ

તે (મૂ. મર)=નેએ

નામ=નહી

કામિત (પા. કમ)=વાચિત

પદ=પદ

કામિતપદે=વાચિત સ્થાનમાં

જિન ! (મૂ. જિન)=હે તીર્થંકર !

દેહમાજઃ (મૂ. દેહમાજ)=પ્રાણીઓ

ગામ (મૂ. ગામ)=મયને

વિહાય (પા. હા)=પછી છોડીને

મગતઃ (મૂ. મગર)=આપણા

સ્મરણાત્ (મૂ. સ્મરણ)=સ્મરણથી

વ્રજન્તિ (પા. મર)=ભગે છે

પ્રતોકાર્થ

ભગવત્સમગ્ધી ઇષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ—

" હે વીરરાગ ! (૪ થોડો) કોઈક વાર (પછી) તારા વચનને ક્રિયામદિત ધારણ કરે છે (અર્થાત્ તદ્વતુસાર વર્તેન કરે છે), તે સસારણી વનમાંના પરિભ્રમણના મગતી ખિન થયેલા

ઉદાહરણ તરીકે, એ કાવ્યનું નીચે મુજબનું દશમું પદ અત્ર આપવામાં આવે છે:—

“તન્વાના વૈનતેયશ્રિયમંહિતવૃષોત્કર્ષમોષિપ્રતાપાઃ

કામં કૌમોદકીનાશરણશરણદા નીરંજોદારરાગાઃ ।

સદ્યઃ પ્રંથુમ્નયુક્તાઃ સર્દસિકૃતમુદો વર્તકમાશ્ચક્રિણો વા

ભ્રાજન્તે ભ્રાજિતાશાઃ સુખમલિલમસૌ શ્રીજિનો વો વિધેયાત્ ॥”

શુક્લપક્ષી એટલે શું ?—

જે જીવને નિર્વાણ-નગરે પહોંચવામાં વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્ત જટલાજ કાલ સુધી વિલંબ ખમવો પડે તેમ હોય, તે જીવ ‘શુક્લપક્ષી’ કહેવાય છે; જ્યારે એથી વધારે કાળ પર્યંત જેને સંસારમાં રખડપટ્ટી કરવાની ખાટી હોય, તે ‘કૃણુપક્ષી’ કહેવાય છે. આ વાત લક્ષ્યમાં આવે તેટલા માટે જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના વિભાગને આશ્રીને વાપરેલી પુદ્ગલ-પરાવર્ત નામની પરિભાષા પરત્વે વિચાર કરીએ.

પુદ્ગલપરાવર્ત એ જૈનશાસ્ત્રનો ધણા મોટા કાલના વિભાગને દર્શાવનારો પારિભાષિક શબ્દ છે. કરોડો વર્ષ જેટલો સમય પણ આ કાલ-વિભાગની આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી. આ પુદ્ગલ-પરાવર્તના (૧) દ્રવ્ય-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૨) ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૩) કાલ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત અને (૪) લાવ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત એમ ચાર પ્રકારો છે. તેમાં પણ વળી આ દરેક પ્રકારના પરાવર્તના બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બન્ને અવાન્તર ભેદો છે. આ દરેકનું સ્વરૂપ તો અત્ર વિચારવું પ્રાસંગિક નહિ ગણાય, વાસ્તે અહિં તો આ બધા પ્રકારાન્તરોમાંથી ક્ષુદ્ર સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્તનું સ્વરૂપ વિચારી લઈએ, કેમકે પ્રસ્તુતમાં તેનું જ કામ છે.

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એમ બે વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે અને તેમાં વળી લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશો માનવામાં આવ્યા છે. આ દરેક પ્રદેશને મરણ દ્વારા સ્પર્શવામાં જેટલો સમય વ્યતીત થાય, તે સંપૂર્ણ સમયને ‘બાદર-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવામાં આવે છે. આ સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર અર્થાત્ એક પછી એક જમ તે ગોઠવાયેલા છે તેમ તેને મરણથી સ્પર્શવામાં જેટલો કાલ જાય તે બધો વખત ‘સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ધારો કે કાંઈ એક જીવનું એક અમુક આકાશ-પ્રદેશમાં મરણ થયું. ત્યાર પછી ગમે ત્યારે (ત્યાર પછી તરતજ અથવા અમુક કાલ વીત્યા બાદ, કેમકે ક્રીથી તેનું મરણ તે પ્રદેશના અનન્તરવર્તી પ્રદેશમાં થવું જ જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી) પણ તે જીવનું અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય (વચ્ચેના વખતમાં કોઈ અન્ય પ્રદેશ કે પ્રદેશોમાં મરણ થાય તો તે પ્રદેશ કે પ્રદેશોની આમાં ગણતરી કરવાની નથી, કેમકે તે ક્રમથી સ્પર્શાયેલ નથી), ત્યાર પછી વળી તેવીજ રીતે જ્યારે પાછું આ દ્વિતીય પ્રદેશના અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય, એવી રીતે એક પછી એક ક્રમ-

૧ વૈ-નિશ્ચયેન નતે પ્રાણિનિ અદ્યશ્રિયં-ગુભાવહવિધિસમ્પત્તિમ્, પક્ષે વૈનતેયો-ગહઃ । ૨ અહિતો-વિરુદ્ધો યો વૃષો-ધર્મેઃ, પક્ષે વૃષ-અરિષ્ટાધુરઃ । ૩ કૌ-ભૂમૌ મોદસ્ય કીનાશો-નાગકો યો રણસ્તત્ર શરણદાઃ, પક્ષે કૌમોદકી ગદા તસ્યા હના-પ્રમવોડશરણશરણદા । ૪ નીરજેષ્ઠિવોદારો રાગો યેષુ, પક્ષે નીરજ-શંકર । ૫ પ્રકૃષ્ટં હુન્નં-તેજઃ, પક્ષે પ્રયુમ્નો-વાસુદેવયુગ્મઃ । ૬ સર્દસિ-સમાયામ્, પક્ષે સંશ્વાસાવસિઃ-સહજો નન્દકસ્તેન કૃતા મુદ્ વેપામ્ । ૭ ક્રમાઃ-પાદા વાસુદેવા ઇવ ।

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનુ અલૌકિક રૂપ—

“હે નાથ ! જો પ્રાણીઓ કામદેવના-સમાન રૂપવાળા હોય છે, તેઓ પણ સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વડે મનોહર, (સમ-) ચતુરસ્ત્ર (સસ્થાન) વડે શોભતા, સજ્જનોને પ્રશસા કરવા લાયક તેમજ વળી આ લોકને વિષે અતિશય દર્શનીય એવા તને જોઈને પોતાના રૂપનો અભિમાન સ્થગિત છે (અર્થાત્ તારૂં રૂપ અનુપમ છે)”—૪૧

રૂપબદ્ધીકરણ

સંસ્થાન-વિચાર—

‘સસ્થાન’ એટલે અવયવોની રચના પૂર્વકની શરીરની આકૃતિ આ સસ્થાનના જૈન શાસ્ત્રમાં ૭ બેદા પાઠવામાં આવ્યા છે—(૧) સમચતુરસ્ત્ર, (૨) ન્યગ્રોદ્ધપરિમણ્ડલ, (૩) સાદિ, (૪) કુખ્જ, (૫) વામન અને (૬) હુણ્ડ

(૧) સમચતુરસ્ત્ર સસ્થાન એ સર્વોત્તમ છે ‘સમ’ એટલે જતુ જટલું માપ હોવું જોઈએ તેટલું, ‘અમ’ એટલે ચાર દિશાઓથી ઉપવસિત શરીરના અવયવો આ સસ્થાનમાં સર્વ અવયવોનું માપ જટલું જોઈએ એટલું જોઈએ હોય છે

(૨) ન્યગ્રોદ્ધ-પરિમણ્ડલ સસ્થાન એ એના નામ પ્રમાણે વડના જેવા પરિમણ્ડલવાળું છે અર્થાત્ જોમ વડનું ગ્રાહ ઉપરના ભાગમાં પરિપૂર્ણ અવયવવાળું હોય છે, પરંતુ તેનો નીચલો ભાગ તેવો નથી, તેવી રીતે આ સસ્થાનવાળાનો નાભિથી ઉપરનો ભાગ બહુ વિસ્તારવાળો યાને સુદર હોય છે જ્યારે નીચલો ભાગ ઓછાવતા પ્રમાણવાળો હોય છે

(૩) સાદિ શબ્દના ‘આદિ’ શબ્દથી નાભિની નીચેનો ઉત્સેધના નામથી ઓળખાતો દેહનો એક ભાગ સમજવો જોમ ઉપર્યુક્ત સસ્થાનનો ઉપરનો ભાગ શુભ છે, તેમ આ સસ્થાનનો નીચેનો ભાગ શુભ છે

(૪) કુખ્જ સસ્થાનવાળાના મસ્તક, ડોક, હાથ અને પગનું પ્રમાણ યથોચિત હોતું નથી, પરંતુ તેના બાકી બધા અવયવોનું પ્રમાણ બરાબર હોય છે

(૫) વામન સસ્થાન આનાથી ઉનટુ છે અર્થાત્ એ સસ્થાનવાળા પ્રાણીના મસ્તક ઇત્યાદિ બરાબર પ્રમાણવાળા હોય છે, જ્યારે બાકીના અવયવોનું પ્રમાણ યથોચિત હોતું નથી.

૧ સરખાવો—“ઈન્દ્રિયે ઇન્દ્રિયે પણ્ણતે, તજ્જહા—(૧) સમચતુરસ્ત્ર, (૨) ન્યગ્રોદ્ધપરિમણ્ડલ, (૩) સાદિ, (૪) કુખ્જ, (૫) વામન, (૬) હુણ્ડ —સ્થાનાયો, સુ. ૪૬૫

૨ પચસમહની ઈતિમાં સુચન્ધા મુજ્જ કટલોપો આને ‘સાચિના’ નામથી ઓળખાને છે અને ‘સાચિ’નો અર્થ ચામડી વડે છે આ વડે જૂગમાં જોળ અને પુષ્ટ હોય છે, જ્યારે તેનો ઉપરનો ભાગ તેમજ તેની ચામડા-પ્રમાણ તેમ નથી.

૩ કટલોપો વામન સસ્થાનને ‘કુખ્જ’ અને કુખ્જ સસ્થાનને ‘વામન’ કહે છે, કેમકે તેઓ તેનાં વિપરીત કમરો આપે છે

(જીવો) તારા સ્મરણથી ત્રાસ-રહિત થઇને ધર્મિષ્ઠ સ્થાનમાં (નિર્વાણ-નગરમાં) ખરેખર જાય છે.”—૪૦

* * * * *

• ભગવદ્રૂપં દષ્ટ્વા સુરૂપા અપિ સ્વરૂપમદં મુશ્ચન્તીત્યાહ—

સર્વેન્દ્રિયૈઃ પટુતરં ચતુરસ્રશોભં

ત્વાં સત્પ્રશસ્યમિહ દૃશ્યતરં પ્રદૃશ્ય ।

તેઽપિ ત્યજન્તિ નિજરૂપમદં વિમો ! યે

મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

હે વિમો ! યે મર્ત્યા મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ—કામદેવસદૃશરૂપા ભવન્તિ, તેઽપિ ત્વાં પ્રદૃશ્ય—દષ્ટ્વા નિજરૂપમદં ત્યજન્તિ । કિંમૂતં ત્વાં ? સર્વેન્દ્રિયૈઃ પટુતરં—સ્પષ્ટતરમ્, ચતુરસ્રશોભં—સમચતુરસ્રસંસ્થાનરાજિનમ્, પુનઃ સદ્ધિઃ—સજ્જનૈઃ (પ્રશસ્યઃ—) પ્રશંસાર્હઃ સત્પ્રશસ્યસ્તમ્, इह—અસ્મિન્ લોકે દૃશ્યતરં, દર્શનાયાર્હો દૃશ્યઃ, અતિશયેન દૃશ્યો દૃશ્યતરસ્તમ્ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) વિમો ! યે મર્ત્યાઃ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ ભવન્તિ, તે અપિ સર્વ-ઇન્દ્રિયૈઃ પટુ-તરં, ચતુરસ્ર-શોભં, સત્-પ્રશસ્યં इह દૃશ્ય-તર ત્વાં પ્રદૃશ્ય- નિજ-રૂપ-મદં ત્યજન્તિ ।

શીખરાર્થ

સર્વ=સમસ્ત.

ઇન્દ્રિય=ઇન્દ્રિય.

સર્વેન્દ્રિયૈઃ=સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વડે.

પટુતરં (મૂં પટુતર)=મનોહર.

ચતુરસ્ર=(સમ-) ચતુરસ્ર (સંસ્થાન).

શોભા=શોભા.

ચતુરસ્રશોભં=(સમ-)ચતુરસ્ર વડે શોભતો.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ)=તને.

સત્=સજ્જન, સાધુ.

પ્રશસ્ય=પ્રશંસા કરવા લાયક.

સત્પ્રશસ્યં=સજ્જનોને પ્રશંસા કરવા લાયક.

इह=આ દુનિયામાં.

દૃશ્યતરં (મૂં દૃશ્યતર)=અત્યંત દર્શનીય, અતિશય દેખવા લાયક.

તે (મૂં તદ)=તેઓ.

અપિ=પણ.

પ્રદૃશ્ય (ધાં દશ)=જોઇને.

ત્યજન્તિ (ધાં ત્યજ)=ત્યાગ દે છે.

નિજ=પોતાના.

રૂપ=સ્વરૂપ.

મદં=અભિમાન.

નિજરૂપમદં=પોતાના રૂપના મદને.

વિમો ! (મૂં વિમુ)=હે નાથ !

યે (મૂં યદ)=જેઓ.

મર્ત્યાઃ (મૂં મર્ત્ય)=પ્રાણીઓ.

ભવન્તિ (ધાં ભૂ)=હોય છે.

મકર=મગર.

ધ્વજ=ધ્વજ.

મકરધ્વજ=મગર છે જેની ધ્વજમાં તે, કામદેવ.

તુલ્ય=સમાન.

મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=કામદેવના સમાન રૂપ છે

જેમનું એવા.

અર્થાત્ શુ આ ચન્દ્ર છે ? ના એમ તો નહિ, ક્રમકે તે તો કલ્પી છે. આ સૂર્ય પણ નથી, કારણકે તેનું તેજ અસંધ છે ત્યારે શુ આ મેરુ છે ? એમ પણ નથી, ક્રમકે તે તો અત્યત કઠિન છે વળી આ વિષ્ણુ પણ નથી, ક્રમકે તે તો શ્યામ(વર્ણી) છે ત્યારે શુ આ બ્રહ્મા છે ? નહિ, તેમ નથી, ક્રમકે આ કંઈ વૃક્ષ નથી તેમજ આ અનંગ (કામદેવ) પણ નથી, ક્રમકે તે તો દેહ રહિત છે ઠીક, હવે મને માલુમ પડ્યું કે આ તો સર્વ દોષોથી મુક્ત અને સમસ્ત ગુણોથી મુક્ત અન્તિમ તીર્થકર (મહાવીર) છે

* * * * *

નિર્વન્ધન જિન ધ્યાયન્તો નિર્વન્ધના મવન્તીત્યાહ—

છિત્ત્વા દૃઢાનિ જિન ! કર્મનિવન્ધનાનિ

સિદ્ધસ્ત્વમાપિય ચ સિદ્ધપદ પ્રસિદ્ધમ્ ।

एवं तवानुकरण दधते तकेऽपि

सद्य स्वयं विगतग्रन्धमया भवन्ति ॥ ૪૨ ॥

ટીકા

હે જિન ! ત્વ-દૃઢાનિ કર્મનિવન્ધનાનિ છિત્ત્વા (સિદ્ધ) પ્રસિદ્ધ સિદ્ધપદ-મોક્ષપદ-માપિય-પ્રાપ્તવાન્(ચ) । એવમ્-અમુના પ્રકારેણ યે તવાનુકરણ-ત્વદ્રૂપમમાચરણ દધતે-ધરન્તિ તે એવ તકે, સ્વાયંજ્ઞપ્રત્યય., તકેઽપિ જના' સદ્ય'-તત્કાલ સ્વય-સ્વતો વિગતગ્રન્ધમયા-વન્ધનમયરહિતા મવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

અન્વય:

(હે) જિન ! ત્વ દૃઢાનિ કર્મન-નિવન્ધનાનિ છિત્ત્વા સિદ્ધ (જાત) પ્રસિદ્ધ સિદ્ધ-પદ ચ આપિય; एवं (યે) તન્ અનુકરણ દધતે, તકે અપિ સદ્ય સ્વય વિગત ગ્રન્ધ મયાઃ મવન્તિ ।

શીખદાર્થ

છિત્ત્વા (પા• છિદ્)=કાપીને
દૃઢાનિ (મૂ• દઢ)=મજબૂત
જિન ! (મૂ• જિન)=હે તીર્થકર !
કર્મન=કર્મ
નિવન્ધન=કારણ
કર્મનિવન્ધનાનિ=મૂર્ખા કારણો.
સિદ્ધ (મૂ• પિદ્ધ)=મુક્ત
સ્વં (મૂ• સુખ્મદ્)=તું
આપિય (પા• આપ)=પ્રાપ્ત કરતો હવે
ચ=અને.
સિદ્ધ=મેલે અપેલા.
પદ=રથાન
સિદ્ધપદ=મેલે અપેલાના રથાનને
પ્રસિદ્ધ (મૂ• પ્રસિદ્ધ)=પ્રસિદ્ધ.
પર્યં=એવી રીતે

તચ (મૂ• સુખ્મદ્)=તારા
અનુકરણ (મૂ• અનુકરણ)=અનુકરણ સમાન
આચરણ
દધતે (પા• ધા)=ધારણ કરે છે
તકે (મૂ• તકદ્)=તેઓ
અપિ=પણ
સદ્ય =તરતજ
સ્વય=પોતાની મેળે
વિગત (પા• ગમ્)=વિશેષે કરીને ગમેશે
ગ્રન્ધ=જાંધન
મય=મીં
વિગતગ્રન્ધમયાઃ=વિશેષે કરીને જતો રેલો છે બન્ધ
નાનો ભય નેનો એવા
મવન્તિ (પા• મૂ•)=થાય છે

(૬) હુણ્ડ સંસ્થાન એ સૌથી ખરાબ સંસ્થાન છે. એમાં તો એક પણ અવયવના પ્રમાણનો ' ઢંગ ધડો ' હોતો નથી. કશું પણ છે કે—

“ તુંહં ૧ વિસ્તારવહુલં ૨ ઉસ્સેહચહુલં ચ ૩ મહમ્કોઢં ૪ ચ ।
દેહિલ્લકાયમહમ્ ૫ સન્વત્થાસંઠિયં હુંહં ૬ ॥ ”

પ્રભુનું અનુપમ સૌન્દર્ય—

વીર પ્રભુના શરીરની સુન્દરતા અવર્ણનીય છે; કેમકે દરેક તીર્થંકરનાં સંહનન, રૂપ, સંસ્થાન, વર્ણ (દેહની છાયા), ગતિ (ચાલ), સત્ત્વ, સાર અને ઉગ્રધ્વાસ એ અસાધારણ હોય છે, તે વાત તેમને પણ લાગૂ પડે છે. તેમના રૂપના સંબંધમાં તો શ્રીમાન્ ભદ્રબાહુરવામી સ્વયં કહે છે કે—

“ મૅળહર-આહાર-અણુત્તરા (ય) જાવ ઘણ-ચવિક-વાસુ-ચલા ।
મખ્ડલિયા તા હીના છઢાણગયા ભવે સેલા ॥ ”

—આવશ્યક-નિર્ણયિત, ગા. ૫૭૦

અર્થાત્ તીર્થંકરના રૂપ કરતાં ગણધરનું રૂપ અનંતગણું ઉતરતું છે. તેમાં વળી ગણધરના રૂપ કરતાં આહારક શરીરધારીનું રૂપ અનંતગણું હીન છે. એવી રીતે તેના કરતાં અનુત્તરવાસી દેવોનું, તેના કરતાં ખારમા દેવલોકવાસી દેવોનું એમ કરતાં કરતાં જ્યૌતિષ્ક દેવોનું, આ દેવોથી વ્યન્તરોનું, વ્યન્તરોથી ચક્રવર્તીનું, તેના કરતાં વાસુદેવનું, તેનાથી બળરામનું અને તેનાથી મણ્ડલિક રાજાઓનું રૂપ ઉતરતું છે.

પ્રભુનું રૂપ અલૌકિક છે એ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી પણ વીર પ્રભુની સાથે બાંધ કરવાને આવેલા ગૌતમસ્વામીના મુખમાંથી નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કંઠાયે છે:—

“ ચન્દ્રઃ કિં ? સ ન, યત્ કલઙ્કકલિતઃ, સૂર્યોઽપિ નો તીવ્રરુક્
મેરુઃ કિં ? ન સ, યન્નિતાન્તકઠિનો વિષ્ણુર્ન યત્ સોઽસિતઃ ।
બ્રહ્મા કિં ? ન જરાતુરઃ સ ચ જરામીરુર્ન યત્ સોઽતનુ-
ર્જાતં દોષવિવર્જિતાસ્થિલગુણાકીર્ણાન્તિમસ્તીર્યકૃત્ ॥ ”

—મુખ્યોધિકા (૬૦ ૬)

૧ સંસ્કૃત છાયા—

તુલ્યં ૧ વિસ્તારવહુલં ૨ ઉત્સેધવહુલં ૩ ચ મહમ્કોઢં ૪ ચ ।

અવસ્થાનકાયમહમ્ ૫ સર્વત્રાસંસ્થિતં હુણ્ડમ્ ૬ ॥

૨ સંહનન એટલે શરીરનો આધો. આ સંહનનના પણ સંસ્થાનની પેઠે છ પ્રકારો છે. તેમાં વજ્ર-ઋષભ-નારાય સંહનન સર્વોત્તમ છે.

—૩ સરખાવો આવશ્યક-નિર્ણયિતની ૫૭૧મી નીચે મુજબની ગાથા—

“ સંઘયણ-રુવ-સંઠાણ-વળ્લ-ગહ-સત-સાર-ઝસાસા ।

એમાણુત્તરાઈં હવતિ નામોદણ તસ્સ ॥ ”

[સંહનન-રૂપ-સંસ્થાન-વર્ણ-ગતિ-સત્ત્વ-સારોચ્છવાસાઃ ।

એવમાદીન્યનુત્તરાણિ ભવન્તિ નામોદયાત્ તસ્ય ॥]

૪ સંસ્કૃત છાયા—

ગળખરાહારકાનુત્તરાઃ (ચ) યાવદ્ વ્યન્તર(?)વક્રિવાહુ(દેવ)બલ(દેવા) ।

સખ્લિકાસ્તાવદ્ હીનાઃ ઘટસ્થાનગતા ભવન્તિ શેષાઃ ॥

श्लोकार्थ

भगवत् स्तोत्रना पठनं सर्वं उपद्रवो नो नाश—

“ (हे नाथ !) ॐ पुद्गिशाणी (मनुष्य) आ तारा स्तोत्रने लब्धे छे, तेने असाधारण व्याधि, व्याधि, भरथु, शत्रुनो समुदाय, राज्य शत्रुनो उपद्रव, अत्यंत अशुभ लथ के जर, (दुष्ट कुलर अथवा) सर्प के अशि अभाथी कोष पशु दु प देवा (समर्थ) नथी । ”—४३

* * * * *

भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलता सुगुणा सुवर्णा

त्वन्नामधामसहिता रहिता च दोषैः ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृतधर्मवृद्धि-

स्त मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मी ॥ ४४ ॥

टीका

हे ईश !—हे स्वामिन् ! यं पुमान् त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां कण्ठे कुरुते—कण्ठे दधाति । त्वत् स्तोत्र त्वत्स्तोत्र तदेव मौक्तिकलता ताम् । किंविशिष्टां मौक्तिकलता ? शोभना गुणा-औदार्य-माधुर्यादयो यस्याः सा तां सुगुणां सुदवरकां तां च । पुनः कीदृशीं ? शोभना वर्णा-अक्षराणि नेतिनि (सितादीनि) च यस्याः सा ता सुवर्णां-मनोज्ञाक्षरा, शोभनवर्णा च । पुनस्तन्नामधाम-सहिताम् । अन्यापि मौक्तिकलता धामसहिता-तेजोयुक्ता भवति । च-पुनर्दोषैः-दूषणै रहितां, एता-दृशीं यं कण्ठे कुरुते । किंविशिष्टो यं ? धृता धर्मस्य वृद्धि-वर्धन येन स धृतधर्मवृद्धि, धर्मवर्धन इति कर्तृनामगर्भित विशेषणम् । तं पुण्य लक्ष्मीः समुपैति समागत्य वृणुते । किंविशिष्टं तं ? ‘मानतुङ्ग’ मानेन-स्वामिमानेन तुङ्गम्-उच्च, अप्राप्तपराभवत्वादखण्डिताभिमानमित्यर्थः । मानतुङ्ग इति भक्तानामस्तोत्रकारकस्य नामगर्भित विशेषणम् ॥ ४४ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यः धृत धर्म-वृद्धि सु गुणा, सु वर्णा, त्वन्-नामन्-धामन्-सहिता, दोषैः च रहिता त्वत्-स्तोत्र-मौक्तिक-लता कण्ठे कुरुते, त मान-तुङ्ग अवशा लक्ष्मीः समुपैति ।

श्लोकार्थ

स्तोत्र=स्तवन स्तुति

मौक्तिक=मोती

लता=वेध

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलता=तारा स्तोत्रशी मोतीना

हारने

सु=सुन्दरतावायक अन्यथ

गुण=(१) शुभ्य (२) देश

सुगुणा=सुन्दर छे शुभ्य जेना जेवा

वर्ण=(१) अक्षर (२) रंग

सुवर्णी=सुन्दर पञ्चवागा

नामन्=नाम

धामन्=तेज

सहित=युक्त

त्वन्नामधामसहिता=तारा नामशी तेजथी युक्त

रहिता (मू० रहिता)=रहित

दोषै (मू० दोष)=दोषोथी

१ अतुष्ट स्थलमेतत्, प्रत्यन्तराभावात् तु क कर्तृस्तात्पर्यविषयक शब्द इति न निश्चेत्तु शक्यते । सितादीनि इति स्यात् ।

શ્લોકાર્થ

“હે જિન ! કર્મનાં મળપૂત બન્ધનોને છેદીને તું સિદ્ધ થયો અને વળી પ્રસિદ્ધ એવા મુક્તિ-પદને (પણ) પામ્યો. આવી રીતે જ્યો તારૂં અનુકરણ કરે છે, તેજ્યો પણ પોતાની મેળે સત્વર બન્ધનના ભયથી રહિત બને છે.”—૪૨

ભગવત્સ્તોત્રાધ્યયનાત્ સર્વોપદ્રવનાશો ભવતીત્યાહ—

‘ન વ્યાધિરાધિરતુલોઽપિ ન મારિરારં

નો વિઙ્વરોઽશુભતરો ન દરો જ્વરોઽપિ ।

વ્યાલોઽનલોઽપિ ન હિ તસ્ય કરોતિ કષ્ટં

યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનધીતે ॥ ૪૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! યો મતિમાન્ હમં તાવકં સ્તવમધીતે, તસ્ય મતિમત્તો વ્યાધિરાધિશ્ચ કષ્ટં ન કરોતિ ।
“વ્યાધિઃ શરીરજા પીડા, સ્યાદાધિર્માનસી વ્યથા” इति विवेकः । किंविशिष्टो व्याधिस्तथाऽऽधिः ? अतुलः-महत्तरः । च-पुनर्मारिः-भरकोपद्रवः, पुनः आरम्-अरीणां समूह आरं कष्टं न करोति । अपि पुनर्व्यालौ-दुष्टगजः सर्पो वाऽनलो-वह्निस्तस्य कष्टं न करोति ॥ ४३ ॥

અન્વયઃ

(હે સ્વામિન્ !) યઃ મતિમાન્ હમં તાવકં સ્તવં અધીતે, તસ્ય અ-તુલઃ અપિ વ્યાધિઃ યાધિઃ કષ્ટં ન હિ કરોતિ, ન મારિઃ, આરં, નો વિઙ્વરઃ અશુભ-તરઃ દરઃ જ્વરઃ અપિ ન, વ્યાલઃ અનલઃ અપિ ન (કષ્ટં કરોતિ) ।

શબ્દાર્થ

ન=નહિ.

વ્યાધિઃ=(મૂં વ્યાધિ) રોગ, શારીરિક પીડા.

આધિઃ=(મૂં આધિ) માનસિક પીડા.

અતુલઃ (મૂં અતુલ)=અસાધારણ.

અપિ=પણ.

મારિઃ (મૂં મારિ)=ભરડો.

આરં (મૂં આર)=શત્રુઓનો સમુદાય.

નો=નહિ.

વિઙ્વરઃ (મૂં વિઙ્વર)=શબ્દ-શબ્દોનો ઉપદ્રવ.

અશુભતરઃ (મૂં અશુભતર)=અતિશય ખરાબ.

દરઃ (મૂં દર)=ભય.

જ્વરઃ (મૂં જ્વર)=તાવ.

વ્યાલઃ (મૂં વ્યાલ)=(૧) દુષ્ટ હાથી; (૨) સર્પ.

અનલઃ (મૂં અનલ)=અગ્નિ.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

કરોતિ (ધાં કૃ)=કરે છે.

કષ્ટં (મૂં કષ્ટ)=દુઃખ.

યઃ (મૂં યદ્)=જે

તાવકં (મૂં તાવક)=તારા સંબંધી.

સ્તવં (મૂં સ્તવ)=સ્તુતિને.

હમં (મૂં હદમ્)=આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમત્)=બુદ્ધિશાળી.

અધીતે (ધાં ઇ)=ભણે છે.

(२)

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं ॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

नेमिसम्बोधनापरनामक स्वोपज्ञवृत्तिसमलङ्कृतम्

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

नत्वा श्रीपार्थनाथाय, गुरवे वाणयेऽपि च ।

भक्तामरस्तयान्त्याह्नि-समस्यारचनाश्रितम् ॥ १ ॥-अनुष्टुप्

नेमिसम्बोधन काव्य, कृत यन्मयका मुदा ।

तस्य च क्रियते वृत्तिः, श्री'भावप्रभ'सूरिणा ॥ २ ॥-युग्मम्

(अवतरणम्)

तत्र प्रथमकाव्ये समुद्रविजयनृपशिवादेवीपुरे श्रीनेमिनाथे रचितविवाहसामग्रीशोभिते सपरिवारे विवाहार्थं तोरणसमीपं समागतेऽपि नानाविधपशूनां बृहत्पृष्कारं श्रुत्वा दयां विधाय तान् बन्धनात् प्रमोच्य पश्चाद् गते सति उग्रसेनराजपुत्री राजीमती प्रियवियोगजं दुःखं प्रकटयन्ती सती नेमिनं संबोधयति—

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव राजी-

मत्या ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वसुकूलो वसुखोऽसुखार्ता-

वालम्बनं भव जले पतता जनानाम् ॥ १ ॥-वसन्ततिलका

टीका

* भक्ताः सेवका अमरा-देवा यस्य स नेमिस्तस्य संबोधने हे भक्तामर ! हे नेमे ! त्वं मम-राजीमत्या जालम्बनम्-आधारो भव-भवतात् । कस्या सत्यां ? असुखार्तो-त्वद्विरहलक्षणपीडायां सत्यामित्यन्वयः । भक्तामरेति सातिशयसम्बोधनपदत्वेन ये यस्य सेवकास्ते तस्य सेवां कुर्वन्ती त्यतो देवानां पूज्य(जः) कृतान्मङ्गलशब्दोपयामः कृतो ज्ञेयः । अत्र श्लेषपदत्वात् भक्ताय-मल्लक्षणजनाय अम विरहलक्षणं रोगं राति-ददातीति हे भक्तामर ! इति रोपोक्तिसम्बोधनमपि । पुनः कथंभूतस्त्व ? 'दृढतापनुत्' दृढ-कठोरं तापं विरहलक्षणं नुदति-अपनयतीति दृढतापनुत् । पुनः कथंभूतस्त्व ? पद्माकरः लक्ष्मीणां स्वानिः, लक्ष्मीनानित्यर्थः । अन्यथा विपरीतस्तु निन्द्यः । यदुक्त-

કળ્પે (મૂં કળ)=ગળાને વિષે.

યઃ (મૂં યદ)=તે.

ઈદા ! (મૂં ઈદ)=હે નાથ !

કુરુતે (ધાં કુ)=કરે છે.

ઘૃત (ધાં ઘૃ)=ધારણ કરેલ.

ધર્મ=ધર્મ

વૃદ્ધિ=વધારો.

ઘૃતધર્મવૃદ્ધિઃ=ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જણે

એવો.

તં (મૂં તદ)=તેને.

માન=અભિમાન

તુલ્લ=ગિયો.

માનતુલ્લ=અભિમાનથી ઘાંચો.

અવદા=(મૂં અવદ) (૧) પરતન્ન; (૨) સ્વતન્ન.

સમુપૃતિ (ધાં ઉ)=પાસે આવે છે.

લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મી.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના સ્તોત્રરૂપી હારનું કંઠમાં ધારણ—

“(હે ઈશ્વર !) ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જણે એવો જ (ધર્મવર્ધન ગણિ) સુંદર ગુણથી યુક્ત, સુશોભિત વર્ણવાળા, તારા નામરૂપી તેજથી યુક્ત અને દોષોથી રહિત એવા તારા સ્તોત્રરૂપી મૌકિક-હારને કંઠમાં (ધારણ) કરે છે, તે અભિમાનથી પ્રાંદ(માનતુલ્લ)ની સમીપ પરતન્ન [અથવા સ્વતન્ન] લક્ષ્મી જાય છે.”—૪૪

રસગુણમુનિભૂમેઽવ્દે (૧૭૩૬)ઽન્ન મક્તામરસ્યૈઃ

ચરમચરમપાદૈઃ પૂરયન્ સત્સમસ્યાઃ ।

સુગુરુ‘વિજયહર્ષા’ વાચકાસ્તાદિનેય—

શ્વરમાજિનનુતિં જ્ઞો ‘ધર્મસિંહો’ વ્યવચ્ચ ॥ ૧ ॥—માલિની

॥ ઇત્યુપાધ્યાયશ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃતં શ્રીમક્તામરસ્તોત્રસમસ્યારૂપશ્રીવીરજિનસ્તવનં તદ્વચ્ચ ॥

પીઢાયા સત્યા જલે ઉપલક્ષણત્વાન્નીરાશ્રયમભીષે, આધારે સપ્તમી, તત્ર વસતા પતતા જનાનાં અર્થાત્ ચક્રગાકપક્ષિણા આલમ્બન ભવતિ, વિરહવિનાશક્રતાત્ । ચક્રગાકમિથુન હિ રાગાવશ્યમેવ વિશ્લેષ ગન્ઠતિ, સૂર્યોદ્ગમે તુ સયોગ પ્રાપ્નોતિ, તવાપીઢશ કર્તુમુચિતમિતિ સૂચિતમ્ । દૃઢતાપનુદ્ એતદ્વિશેષણ સર્વત્ર યોજ્યમિતિ । પતત્ પક્ષી “પતત્રિપતત્પતદ્ગાઃ” ઇતિ હૈમ* (કા० ૪, શ્લો० ૩૮૨), “સ સૂર્યે” ઇતિ હૈમાનેશ્વાર્યા મહીપક્ષોપે ચ । “વો વાતે વરુણે રુદ્રે સાન્ત્વને” ઇત્યેશ્વાક્ષરનિઘન્ટૌ । સ ચન્દ્રમણ્ડલ, યત* “સુ નૃપે ગગને વિન્દાવિન્દ્રિયે ચન્દ્રમણ્ડલે” ઇત્યાદિ મહીપસત્કે । ઇતિ પ્રથમકાવ્યાર્થઃ ॥ ૧ ॥

અન્વય*

(યથા) જલે (હે) (અથગા ૬ જડ !) ભક્ત-અમર ! (અથવા ભક્ત-અમર) ! પતતા જનાના અ-સુખ-આર્તી (સત્યા) આલમ્બન (મનસિ તથા) દૃઢ-તાપ-નુદ્, પદ્મા-આકર, ઘસુ-ફલ ઘસુ-સ ત્વ ત્વત્-ઉપસેવને એવ ઉત્ક-મનસઃ મમ રાજીમત્યાઃ આલમ્બન મમ ।

* અથવા

(હે) ભવ-અમર ! અ-સુખ આર્તી જલે પતતા જનાના દૃઢ-તાપ-નુદ્, સુ ફલ ઘ-સુખઃ પદ્મા કર ઘ ત્વ ત્વત્-ઉપસેવને એવ ઉત્ક-મનસ મમ રાજીમત્યા આલમ્બન મમ ।

અથવા

(હે) ભક્ત-અમર ! ૬ જડ ! અ-સુખ-આર્તી પતતા જનાના દૃઢ-તાપ-નુદ્ ઘસુ-પદ્મ, પદ્મા-આકર સુફલ ઘ ત્વ ત્વત્-ઉપસેવને એવ ઉત્ક-મનસ મમ રાજીમત્યા આલમ્બન મમ ।

અથવા

(હે) ગત્ક અમર ! અ-સુખ-આર્તી જલે પતતા જનાના દૃઢ-તાપ-નુદ્, ઘ-સુખ (અથવા ઘસુ-પદ્મ), પદ્મા-આકર સુફલઃ ઘ [અથગા (હે) ભક્ત-અમર ! દૃઢ-તાપ-નુદ્ પદ્મ-આકર ઘસુ-ફલ, સુપ ઘ] ત્વ ત્વત્-ઉપસેવને એવ ઉત્ક-મનસઃ મમ રાજીમત્યા આલમ્બન મમ ।

શીખદાર્થ

ભક્ત=ભેવ

અમર=પુર

અમ=રોગ

સા=આપુ

મક્તામર ! = (૧) સુરા છે ભેવકા જેના એવા । (૨)

હે અક્રાન્તે રોગ અપશુ કરનારા ।

સ્વત્ (મૂ० યુગ્મદ) = દ્વિતીય પુરુષવાચક સરનામ ।

ઉપસેવન=ભેવ

સ્વઉપસેવન=નારી ભેવામાં

એવ=૪

રાજીમત્યાઃ (મૂ० રાજીમતા) = રાજામતીના

મમ (મૂ० અમર) = મારા

ઉત્ક=ઉત્કર્ષિત

મનસ્=ચિત

ઉત્કમનસ = ઉત્કર્ષિત છે ચિત જેવું એવા

દૃઢ=કઠોર

તાપ=(૧) જ્વર, (૨) દુ ખ, (૩) શોક, (૪) ગરમી ।

નુદ્=પ્રેરણ, દૂર કરવું

દૃઢતાપનુદ્=(૧) કઠોર તાપને દૂર કરનારા, (૨) સંગ્રામનાથ

ત્વ (મૂ० યુગ્મદ) = તું

પદ્મા=(૧) લક્ષ્મી, (૨) શોભા

પદ્મ=પદ્મ

આકર=(૧) ખાણ (૨) સમૂહ

પદ્માકર=(૧) લક્ષ્મીની ખાણ (૨) શોભાનો ભંડાર, (૩) કમલોનો સમૂહ

ઘસુ=(૧) ક-ય, (૨) રત્ન, (૩) મિશ્ર, (૪) તેજ

ફલ=કળા

“ वासश्चर्म विभूषणं श्वशिरो भस्माङ्गरागः सदा

गौरैकः स च लाङ्गले त्वकुशलः सम्पत्तिरेतावती ।

ईशस्येत्यवमत्य याति जलधिं स्वाकरं जाह्नवी

कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ १ ॥ ”—शार्दूल०

पुनः कथंभूतस्त्वं ? ‘ वसुकलः ’ वसुपु—द्रव्येषु कला यस्य सः, द्रव्योपार्जनकलावानित्यर्थः, अथवा वसुपु—धनरत्नवस्तुषु कला—शुद्धाशुद्धपरीक्षणलक्षणा यस्य सः, अथवा वसुपु—रत्नेषु उपलक्षणत्वात् ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु कला—दक्षत्वं यस्य स इति । पुनः कथंभूतस्त्वं ? ‘ वसुखः ’ वसुभिः—तेजोभिरुपलक्षितः खः—सूर्य इव वसुखः—तेजसा सूर्यस्वरूपः । एतेन तेजस्वी प्रतापवानित्यर्थः । एतैर्विशेषणैर्गृहस्थताव्यवहारः सुनिर्वाहकर उक्तः । कथंभूताया मम ? ‘ उत्कमनसः ’ उत्कण्ठितं मनो यस्याः सा उत्कमनास्तस्या उत्कमनसः । कस्मिन् ? त्वदुपसेवने एव—तव सेवायामेव । एवकरणं राजीमत्या निजसतीत्वख्यापनार्थम्, सुकलत्रेण गृहस्थावासः प्रशस्यत इत्युक्तम् । यथाशब्दोऽत्र गम्यः । यथा त्वं जले—जडस्वरूपे मार्गे डलयोरैक्यत्वात् पततां—पातं कुर्वतां जनानां आलम्बनं भवसि ज्ञानमार्गदायकत्वात् । अथवा यथा इ इति संबोधने हे जड । पततां जनानां उपलक्षणत्वात् पतच्छब्दसाहचर्येण पशुशब्दगृहीतत्वात् गौरवदानार्थं संमीलितानां पक्षिणां मयूरादीनां अजादीनां चासुखातीं सत्यां आलम्बनं भवसि । एतेन पशूपरि दयां कृत्वा त्वं पश्चाद् वलितः, परं विरहपीडिताया ममोपरि दया न धृता इति रोपोक्तिः प्रोक्ता ॥

अथात्र श्लेषत्वात् ब्रह्मवोऽर्थाः सन्ति । ते केचिल्लिख्यन्ते—हे नेमे । त्वं ममालम्बनं भव । व इति उपमायाम् । क इव ? पद्माकरः—तडाग इव । यथा तडागोऽसुखातीं तृषाक्रान्तायामवस्थायां अथवा उष्णतृषापीडायां सत्यां जले—जलनिमित्तं पतताम्—आगच्छतां जनानां—मनुष्यादीनां आलम्बनं भवति । कथंभूतः पद्माकरः ? ‘ सुकलः ’ सुष्ठु—शोभनानि कानि—जलानि लाति—गृह्णातीति सुकलः, स्वच्छजलधारक इत्यर्थः । पुनः कथंभूतः पद्माकरः ? व इति वरुणः, वाद्—वरुणात् सुखं यस्य स वसुखः, जलस्वामित्वात्, यो यस्य स्वामी (तस्मात्) तस्य स्वामिनः सुखं भवतीति लोकोक्तेः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इत्युपमायां सुकल इव । यथा सुकलः “ अर्थव्ययज्ञः सुकलः ” (का० ३ श्लो० ५१) इति हैमवचनात् । दाता भोक्ता पुरुषः । असुखातीं—दारिद्र्यपीडायां सत्यां पतताम्—आगच्छतां जनानां—याचकादीनां आलम्बनं भवति, दातृत्वात् । कथंभूतः सुकलः ? पद्माकरः—लक्ष्मीवान्, ‘ वसुखः ’ वसुभिः—तेजोभिः खः—सूर्य इव, तेजस्वीत्यर्थः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? सुकल इव । यथा सुष्ठु—शोभनाः कला यस्य स सुकलः—चन्द्रः । असुखातीं सत्यां जलेऽर्थात् अमृतपाने, निमित्तार्थे सप्तमी, अमृतपाननिमित्तं पततां जनानां अर्थात् चकोरपक्षिणां आलम्बनं भवति, तानमृतपानेन पुष्पातीत्यर्थः । कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? पद्मायाः—शोभाया आकरः पद्माकरः, शोभायुक्तः । पुनः कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? ‘ वसुखः ’ वो—रुद्रस्तस्य सुखकृत् चन्द्रभूषणत्वात् । अथवा वसुभिः—किरणैरुपलक्षितं खं—निजमण्डलं यस्य स वसुखः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इति उपमायाम् । सुखः—सूर्य इव, यथा सुष्ठु—शोभनः खः—सूर्यः सुखः उपरागादिमुक्तः शुभसूर्यः । असुखातीं रात्रौ सञ्जातविरह-

તેજસ્વી) તેમજ લક્ષ્મીનો ભડાર છે જની પાસે એવો દ્રવ્યના વ્યયને જાણનારો (મનુષ્ય) આધાર છે, તેમ] તુ, હે જડ ! (સતી હોવાને લીધે) તારીજ સેવામાં ઉત્કણિત મનવાળી એવી જ હુ (સત્યભામાની બેન) રાજમતી તેનો આધાર બન ”

અથવા

“હે સુરેશ્વર ! જમ અત્યંત સતાપનો નાશ કરનારો એવો, તથા દિશણ વડે (વ્યાપ્ત છે) મહાકળ જેવો [અથવા (જૂથણરૂપ હોવાથી) મહાદેવને સુખકારી એવો] તેમજ શોભાના ભડારરૂપ ચન્દ્ર અમૃતનું પાન કરવાને માટે (અધીરા બનેના અને એથી કરીને) હુ ખથી પીડાતા એવા (ચંકાર) પક્ષિ જનોનો આધાર છે તેમ [અથવા જમ (ચક્રાકના વિરહરૂપી) કઠોર તાપને હરનારો, પદ્મોને (વિકસિત કરનાર હોવાથી તેની) ખાણરૂપ તેમજ કિરણો [અથવા તેજ] વડે મનોહર એવો શુભ (અર્થાત્ અહણાદિકથી મુક્ત) સૂર્ય જલાશય પાસે (વસનારા ચક્રવાક) પક્ષિ જનોના (યુગલને રાત્રિ આવી પડતા વિરહરૂપી) હુ ખની પીડા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેનો આધાર બને છે, તેમ] (સમ્યગ્ચર્ચનાદિક) રત્નોની (પ્રાપ્તિમાં) કુશળ એવો તુ તારીજ સેવા (કરવામાં) આતુર છે મનજેતુ એવી હુ જ (ઉમ્મસેનની પુત્રી) રાજમતી તેનો આધાર થા ”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીનેમિનાથ—

આ અવસર્પિણી કાલમાં થઇ ગયેના ચોવીસ તીર્થંકરોમાંના શ્રીનેમિનાથ એ જૈનોના ખાવીસમાં તીર્થંકર છે એમને અરિષ્ટ નેમિના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે સૌર્યપુરના સમુદ્રવિજય રાજની રાણી શિવા દેવી ચૌદ સ્વપ્નો વડે સચિત એવા આ પુત્ર રત્નને શ્રાવણ મુકન પચમીએ જન્મ આપેલા ભાગ્યશાળી યદુ હતા નેમિનાથ પ્રજા આદ્યાવસ્થામાંથીજ વૈરાગ્ય રંગથી રંગાયેલા હોવાને લીધે તેઓ લક્ષ્મીનાથથી બધાં પોતાની સ્વતંત્રતા વેચવા માગતા હતા નહિ

એક વખત આ પ્રજા પોતાના કાકા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની આયુધશાળામાં જઇ ચડ્યા અને ત્યાં તેમણે એવું અપૂર્વ શૌર્ય બતાવ્યું કે શ્રીકૃષ્ણ તેમનાથી ભયભીત થઇ ગયા તેમને શકા થઇ કે આ નેમિકુમાર મારે રાજ્ય લઇ લેશે એટલામાં આકાશ વાણી થઇ કે એઓ તો યોગ્ય વયે દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર છે આ સાંભળીને કૃષ્ણ નિશ્ચિન્ત થયા પરંતુ બધું સ્નેહને વશ થઇ તેમણે તેમને પરણાવવા વિચાર કર્યો અને તદ્દયે વિવાહ મનાવવાનું કાર્ય તેમણે પોતાની પત્નીઓને સોંપ્યું તેઓ પોતાના દીપર નેમિનાથને જવ કીડા કરવા લઇ ગઇ અને ત્યાં તેમને અતિશય ઉપાવસો આપ્યા આ સળવમાં ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયે કટપસ્ત્ર ઉપર તેમણે રચલી સુખોદિકા નામની ટીકામાં નીચે સુજળનું વર્ણન કર્યું છે —

૧ સરખાવો સરસ્વતીચન્દ્રના ૧૮૬માં કુસુમના ઉગારો —

“પરણીને પરવડ થઇ રહેલું, પિન્દરમાં પૂરાવું, સુખમાં ફરતાં સ્વતંત્ર જીવને બંધનમાં બંધાવું”

કલ=મનોહર.

વસુકલ:—(૧) દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન
(૨) રત્નને વિષે કુશળ, (૩) કિરણો અથવા
પ્રકાશ વડે મનોહર.

વ=ઉપમાવાચક અવ્યય.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

ક=જળ.

લા=ગ્રહણ કરવું.

સુકલ:=(૧) સુદર જલને ધારણ કરનાર; (૨)
પૈસા કેમ ખરચવા તે જાણનાર; (૩) ચન્દ્ર

લઃ (મૂં લ)= (૧) સૂર્ય; (૨) મહાજળ

વ=(૧) વરૂણ, (૨) રૂદ્ર.

સુલ્લ=સુખ.

વસુલ્લ:=(૧) તેજ વડે સૂર્ય; (૨) કિરણ વડે
(ઉપલક્ષિત છે) મહાજળ જેવું એવા.

જ-સુગ:=(૧) વરૂણથી સુખ છે જેને એવા; (૨)
રૂદ્રને સુખ છે જેથી એવા.

સુલ્લ:—સુંદર સૂર્ય.

અસુરા=દુઃખ

વાર્તિ=પીડા.

અસુવાર્તો=દુઃખની પીડાને વિષે.

આલમ્બન (મૂં આલમ્બન)=આધાર

મવ (ધાં મૂ)=થા.

જલે (મૂં જલ)=(૧) જલને વિષે; (૨) જલ
નિમિત્તે.

જડ (મૂં જડ)=હે જડ !

દ્વ=સંબોધનાર્થક અવ્યય.

પતતાં (મૂં પતત્)=(૧) પડતા; (૨) આવતા;
(૩) પક્ષીઓના.

જનાનાં (મૂં જન)=તોષના.

શ્લોકાર્થ

વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્ગારો—

“સુરો છે સેવકા જના એવા (હે દેવાધિદેવ) ! જડ માર્ગને વિષે પડતા (અર્થાત્
ઉન્માર્ગે જનારા) લોકોનો જન્મ તું (તેમનો જ્ઞાન-દાતા તરીકે) આધાર છે, [અથવા હે (મારા
જવા) ભક્ત (જનને વિરહરૂપી) રોગ-દાયક ! હે જડ ! (મારા લગ્ન પ્રસંગે ગૌરવ-દાન આપ-
વાને અર્થે એકન્નિત કરેલા) પક્ષિ-જનોને (તેમનો સંહાર કરવારૂપ તેમને) દુઃખ આવી પડતાં
જન્મ તું તેમનો આધાર ખન્યો (અર્થાત્ તેમના ઉપર દયા લાવીને તેમને દુઃખ-મુક્ત કર્યો] તેમ
જ્યારે મને તારા વિરહરૂપી દુઃખની પીડા થાય છે ત્યારે કઠોર (વિરહરૂપી) અગ્નિને દૂર કરનારો
એવો, વળી લક્ષ્મીની ખાણરૂપ (અર્થાત્ દ્રવ્યવાન), તથા વળી દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે
કળાવાન [અથવા ધન, રત્ન અને વસ્તુ (ની પરીક્ષા) માં કુશળ] એવો તેમજ તેજ વડે સૂર્ય
(સમાન અર્થાત્ પ્રતાપી) એવો (ઐટલે કે ગૃહસ્થના ધર્મોથી અલંકૃત) તું, તારીજ સેવામાં
ઉત્કૃષ્ટ ચિત્તવાળી જ હું (ધારણીની નંદિની) રાજમતી તેનો આધાર થા.”

અથવા

“દેવો છે ભક્ત જના એવા હે (નાથ) ! (તૃપ્તથી અથવા ગ્રીષ્મ ઋતુના તાપથી) જ્યારે પીડા
થાય છે, ત્યારે જલને માટે આવતા જનોનો જન્મ કઠોર તાપને નષ્ટ કરનારો તથા સ્વચ્છ જલને
ધારણ કરનારો તેમજ વરૂણ (રૂપી સ્વામી) દ્વારા સુખ છે જેને એવો પદ્માકર આધાર છે, તેમ
[અથવા જ્યારે (દારિદ્ર્યરૂપી) પીડા થાય છે, ત્યારે (તારા જવા ધનિકની સમીપ) આવતા
મનુષ્યોનો જન્મ તીવ્ર સંતાપનો સંહાર કરનારો એવો તથા તેજ વડે સૂર્યસમાન (અર્થાત્

નો કેવલસ્ય પુલ્લસ્ય કરોતિ કોઽપિ

વિશ્વાસમેય વિટ એવ મવેદમાર્યઃ ॥ ૫ ॥—વસન્ત૦

‘ (આ પછી) પદ્માવતી એમ બોલી કે સ્ત્રી વિનાના પુરુષની અવરથ જરા પણ શોભા નથી એકલા પુરુષનો હોય પણ (માનવ) વિશ્વાસ કરતો નથી, કેમકે પત્ની વિનાનો પુરુષ જરજ ખનો. ”—૫

સજન્યયાત્રાશુમમદ્ધમાર્ય—

પર્વોત્સવા વેશ્મ વિવાહકૃત્યમ્ ।

ઉચ્ચાનિકાપુદ્ધક્ષણપર્પદથ

શોભન્ત એતાનિ વિનાઙ્ગનાં નો ॥ ૬ ॥—ઇન્દ્રવજા

“ (ત્યાર બાદ આન્ધારી બોલી કે) નવોડા સ્ત્રીના સારા જ્ઞાતિ મિત્રો, યાત્રા, દુલ્હ સથ, સાથ, પર્વ, મહોત્સવ, ધર, લગ્નનું કાર્ય, ઉજણી, (વિવાહમાં) પોખલુ તેમજ સમા એ બધું સુંદરી વિના રોલતુ નથી ”—૬

અજ્ઞાનમાનૃ કિલ પક્ષિણોઽપિ

લિતૌ પરિભ્રમ્ય વસન્તિ સાયમ્ ।

નીહે સ્વકાન્તામહિતાં સુરેન

તતોઽપિ કિં દેવ ! મૂઢદઙ્ગ ત્વમ્ ॥ ૭ ॥—ઉપખાતિ

“ (ગૌરીએ એમ ઉમેરે કથોં કે) ખરેખર અજ્ઞાની એવા પક્ષીઓ પણ ભૂમિ ઉપર રખડ્યા પછી સાજના મુખેથી પોતાના માળામાં પોતાની કાન્તા સાથે રહે છે, તો કે દીયર ! તુ તેનાથી પણ તને અધિક મૂઢ દિવાળા છે. ”—૭

સ્નાનાદિસર્વાન્નપરિક્રિયાયાં

વિચક્ષણૃ પ્રીતિરમાભિરામઃ ।

વિશ્રમ્મપાત્ર વિધુરે મહાય.

કોઽયો મવેન્નનમૃતે પ્રિયાયાં ? ॥ ૮ ॥—ઉપ૦

“ (આ સાલજીને લક્ષમણાએ કહ્યું કે) પ્રિયાના સિવાય બીજા કોણે સર્વ શરીરના સ્નાનાદિક સરકારમાં અતુર, પ્રીતિ રસ વડે મનોહર તથા વિશ્વાસ લાગ્ન હોય શકે અને વિધુર (અવરથા) મા મદદગાર બને. ”—૮

વિના પ્રિયાં કો ગૃહમાગનાનાં

પ્રાધૂર્ણકાનાં મુનિમત્તમાનામ્ ।

કરોતિ પૂનાપ્રતિપત્તિમન્ય

કથ ચ શોમા લખતે મનુષ્ય ? ॥ ૯ ॥—ઉપ૦

“ (ત્યાર પછી મુસીમાએ કહ્યું કે) ઘેર આવેલા પરીણાની તેમજ મુનિવગેની પૂજની દિવા પ્રિયા વિના કોણ કરે તેમજ (તેવા) મનુષ્યને શોભા (પણ) કેમ બળે. ”—૯

નિર્વાહકાતરતયોદ્વહસે ન યત્ ત્વં
કન્યા તદેતદવિચારિતમેવ નેમે ! ।

બ્રાતા તવાસ્તિ વિદિતઃ સુતરાં સમર્થો

દ્વાત્રિંગદુન્મિતસહસ્રવધૂર્વિવોદા ॥ ૧ ॥—વસન્તતિલકા

“ (પ્રથમ રૂકિમણીએ કહ્યું કે) નિર્વાહ કરવાની કાયરતાથી જો તું કન્યાનું પાણિ-ગ્રહણ નહિ કરે, તો હે નેમિ (નાથ) ! તે અવિચારી (કાર્ય) છે. (કેમકે) બનીસ હુબર વનિતાઓના વર તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા તમારા ભાઈ (તમારા બધાનું પોષણ કરવા) સર્વથા સમર્થ છે. ”—૧

ઋપભગુલ્યજિનાઃ કરપીડનં

વિદધિરે દધિરે ચ મહીશતામ્ ।

બુધુજિરે વિપયાંશ્વ વહૂન્ સુતાન્

સુષુવિરે શિવમપ્યથ લેમિરે ॥ ૨ ॥—દ્રુતવિલમ્બિત

ત્વમસિ કિં નુ નવોઽય ગિવંગમી

મૃગમરિષ્ટકુમાર ! વિચારય ।

કલય દેવર ! ચારુગૃહસ્થતાં

રચય વન્ધુમનસ્સુ ચ સુસ્થતામ્ ॥ ૩ ॥—દ્રુત૦

“ (ત્યાર બાદ સત્યભામા બોલવા લાગી કે) ઋપભ (સ્વામી) પ્રમુખ તીર્થકરોએ પાણિ-ગ્રહણ કર્યું, પૃથ્વીના સ્વામીપણાને (અર્થાત્ રાજ્યને) ધારણ કર્યું, અનેક (ભોગ-ઉપ-ભોગના) વિષયો ભોગવ્યા અને વળી તેઓ ધણા પુત્રોના પિતા (પણ) બન્યા અને તેમ છતાં (અંતમાં) તેમણે મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કર્યો. તો હે અરિષ્ટકુમાર ! શું તું આજે નવો મોક્ષે જનાર છે ! વાસ્તે તું ખૂબ વિચાર કર. હે દીધેર ! તું મનોહર ગૃહસ્થપણું ધારણ કર અને બન્ધુ (જનો) નાં મનોને સુસ્થ (ચિન્તા-રહિત) બનાવ. ”—૨-૩

અથ જગાદ ચ જામ્બુવતી જવાત્

ગૃણુ પુરા હરિવંશવિભૂષણમ્ ।

સ હુનિસુવ્રતતીર્થપતિર્ગૃહી

શિવમગતદિહ જાતસુતોઽપિ હિ ॥ ૪ ॥—દ્રુત૦

“ (આ પ્રમાણે સત્યભામા બોલી રહી એટલે) ત્યાર બાદ જામ્બુવતી સત્વર બોલી કે હે નેમિ (કુમાર) સાંભળો. પ્રાચીન સમયમાં હરિવંશના ભૂષણરૂપ તે મુનિસુવ્રત તીર્થેશ્વર ગૃહવાસમાં રહેવા છતાં અને પુત્રવાન્ બનવા છતાં (અંતમાં ચારિત્ર ગ્રહણ કરી) મોક્ષે ગયા. ”—૪

પદ્માવતીતિ સમુવાચ વિના વધુર્ટી

શોભા ન કાચન નરસ્ય ભવત્યવશ્યમ્ ।

ભૂત્યગણ આવે તો શુભ થાય અને બધું મળે ' આ હકીકત તો વસન્તતિલકા છદને લાગૂ પડે છે, કેમકે તેમા પ્રથમ તગણ છે અને ત્યાર બાદ ભગણ છે

એકે આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત પ્રશ્ન સમાધાન થઇ બધું છે, છતાં પણ ' મ પ્રમુદ્ધોમકારક ' અર્થાત્ ભ એ અત્યંત ખજલગાટ કરનાર છે, વાસ્તે એ અક્ષરથી કાબ્યનો પ્રારભ કરવો ઉચિત નથી એનો નવીન પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે

આનો ઉત્તર એ છે કે વર્ણુ-શુદ્ધિની ખાખતમા સયોગવાળા ભકારનો નિષેદ કરવામા આવ્યો છે, પરંતુ એકલો ભકાર તો ભગવાનને બજાવનાર હોવાથી તે હાનિકારક નથી '

હવે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે ' ભક્તામર 'મા જે ' મર ' એવો અપશબ્દ આવે છે તે ઠીક નથી તેનું શુ ? આનું સમાધાન એ છે કે ' આ ' એ મન્ત્ર બીજ છે અને કાબ્યની આદિમા તેમજ અન્તમા તેનો પ્રયોગ કરવાથી કાબ્ય સમાપ્ત થાય છે વળી ' જા ' એ અક્ષર ચક્રેશ્વરી મન્ત્રનું બીજ છે એવી આઘ્નાયિકા પણ છે

* * * *

❖ પિત્રોર્મુદે સહ મયોપયમં યદીન્દ્ર !

નોરીકરિપ્યસિ તદા તવ કાઞ્ચ કીર્તિ ? ।

જગ્રાહ યો હિ ગૃહિકર્મ વિધાય વૃત્ત

સ્તોપ્યે કિલાહમપિ ત પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્ ॥ ૨ ॥

ટીકા

હે ઇન્દ્ર !-હે સ્વામિનું ! યદિ-ચેત્ ત્વ ઉપયમ-વિગ્રહ ન ડરીકરિપ્યસિ । કયા સહ ? મયા મહ । કસ્ય ? પિત્રો -માતરપિતર્યોર્મુદે-હર્ષાય । તદાઞ્ચ લોકે તવ કા કીર્તિ -કીદૃશ્ચ યથ ? ન કાઞ્ચિ, અથવા કુશિતા કીર્તિરિત્યર્થ , સામ્યમૂપચનત્વાત્ । એતદેવ દ્રઢયતિ-હીતિ નિશ્ચિત યો મન્દેયામુત વૃત્ત-દીલા જગ્રાહ-ગૃહ્ણતિ સ્મ । કિં કૃત્વા ? ગૃહિકર્મ વિધાય-વિગ્રહ-હાદિમોગટ્ય કૃત્વા । યત્તદોર્નિત્યસન્ધ્યાત્ કિલેતિ સત્યે અહ ત પ્રથમ જિનેન્દ્ર-ક્રપમ સ્તોપ્યે । અપિગદ્ધાન્વેષિ વિવક્ષણવના. સ્તોપ્યન્તે । જયમા પ્રથમ જિનેન્દ્ર ક્રપમ, અપિગદ્ધાદન્યાનપિ દ્વિદશાન્ જિનાન્ સ્તોપ્યે-સ્તુતિમાર્ગ નેપ્યામિ । યત્તસ્ત્વા વિધાય અન્યે મર્વેષિ જિના' કીર્તનીયા ઇતિ કાઠ । અત મહિસ્તુ સ્ત્રીવેન્ત્વાન્નપેલિત । ઇતિ પ્રથમોર્ચ્ય ॥

અથ દ્વિતીયોર્ચ્ય —ય અહિ ઇતિ, યત્ત અક્ષરપ્રસંગે , ન વિચતે હે સયોધન "હે કમલ નેત્રે । અત્રેદિ, મમ સમીપ નિષીદ" દત્ત્યાદિલક્ષણ તદ્ અહિ । નપુમને મન્યવરાણાં વદન્ત્વમ્ । અવિધ ગૃહિકર્મ વિધાય અપરિણીતાન્ત્ સ્ત્રીર્ગતિ ગૃહિકર્મ કૃત્વા યો મવાન નેમિ વૃત્ત જગ્રાહ ।

૧ આ ઉપરાંત નિત્ર ગણની ૫ જગ મિત્રગણ આવે તો ઉ ૧૫થી જુદુજ્જુ ૧૫ આવે છે અને ૧૫થી બીજા સર્વ મળે તો થોડા શુભ દેશવાક નથી એમ પશ્ચિતે માને છે

૨ આ અપયમા ભુઓ શ્રીભક્ષ્ટેદાનુજ્ઞા વૃત્તરત્નામ્ની નાગાયબભદ્રે રને રી ગતિ

આ પ્રમાણેના ઉપાલંભો સાંભળી પ્રભુથી રહેવાયું નહિ એટલે તેઓ હરસી પડ્યા. આથી શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓ એમ માની બેઠી કે તેમણે વિવાહ કરવા સંમતિ દર્શાવી છે. આ વાતની શ્રીકૃષ્ણને તેઓએ વધામણી આપી એટલે તેમણે (કંસના પિતા) ઉગ્રસેનની પુત્રી રાણમતી સાથે તેમની સગાઈ કરી. લક્ષ દિવસ નજીક આવતાં ભારે ઉત્સાહપૂર્વક કૃષ્ણ નેમિનાથને સાથે લઈને ઇષ્પન કાટિ યાદવોની જન સહિત ઉગ્રસેન રાજને ત્યાં ગયા.

તોરણે આવતાં નેમિનાથ પ્રભુએ પશુઓનો અતિશય ક્રૂર પોકાર સાંભળ્યો. તેનું કારણ પોતે જાણતા હોવા છતાં તે વાતનો ખુલાસો કરવા તેમણે પોતાના રથના સારથિને કહ્યું. તેણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે આપના લક્ષ પ્રસંગે ભોજન આપવાને અર્થે અત્ર પશુ-પક્ષીઓને એકત્રિત કરવામાં આવ્યાં છે; આ સાંભળતાંજ દયાના સાગર એવા નેમિનાથે પોતાનો રથ તે પ્રાણીઓની સમીપ લઈ જવાને સારથિને સૂચવ્યું. આ પ્રાણીઓની દયાજનક સ્થિતિ જોઈને તરતજ તેમણે તેમને છોડાવી મૂક્યાં અને પોતાના રથને પાછો પોતાના ગૃહ તરફ વાળવા સારથિને દ્રરમાવ્યું.

નેમિકુમારને પાછા વળતાં જોઈને તેમના માત-પિતાએ તથા તેમનાં અન્ય સગા-સંબંધી-ઓએ તેમને ઘણા સમજાવ્યા, પરંતુ તે એકના બે થયા નહિ અને તેમણે ગૃહ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આથી રાણમતી અતિશય દ્રઢ પક્ષે વિલાપ કરવા લાગી.

આ પ્રસંગને લક્ષ્યમાં રાખીને કવિરાજ રાણમતીના મુખથી તેમને ઉપાલંભો અપાવે છે. એક પછી એક વિવિધ પ્રકારના ઉપાલંભોની શ્રેણિ આ ૪૪ શ્લોકના કાવ્યમાં છેક ૩૫ શ્લોક પર્યંત દષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

છંદાદિક સંબંધી વિચાર—

આ કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ છે, એથી કરીને આના પ્રત્યેક પદમાં આ સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદનું અંતિમ ચરણ દષ્ટિ-ગોચર થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અત્ર તો વિશેષના એ છે કે આ કાવ્યનો પ્રારંભ પણ ઉપર્યુક્ત સ્તોત્રના ‘ભક્તામર’ એવા પ્રારંભિક પદથી થાય છે.

આ કાવ્ય વસન્તતિલકા છંદમાં રચાયેલું છે અને તેનું લક્ષણ ‘સ્ત્રી વસન્તતિલકા તમજા જગૌ નઃ’ એમ આપવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એ તગણથી શરૂ થાય છે. આથી આ સંબંધમાં એમ પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે છે કે તગણનું કળ શૂન્ય હોવાથી આ ગણથી કાવ્ય શરૂ કરવું શું યુક્ત છે? આના સમાધાનાર્થે નિવેદન કરવાનું કે ભગણ અને ચગણ એ ભૂત્ય (ચાકર) ગણો છે, જ્યારે જંગણ અને તગણ ઉદાસીન છે. તેમાં ઉદાસીન ગણની પછી જો

૧ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીમેદ્વિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દ-સ્તુતિના પ્રથમ પદનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૪).

૨ સરખાવો—

“મનૌ મિત્રે મયૌ મૃત્યા—નુદાસીનૌ જતૌ સ્મૃતૌ ।
સ્સાવરી નીચસંજૌ, દ્વૌ દ્વાવૈતૌ મનીષિમિઃ ॥”

દ્વિ=નિશ્ચયનાયક અવ્યય

ગૃહિન્=ગૃહસ્થ

યમેન્=કાર્ય

ગૃહિકમ=ગૃહસ્થનું કાર્ય

દે=સંબોધનાર્થક અવ્યય

અદિ=(૧) (હે કમનાશી ! અત્ર આવ, મારી પાસે

બેસ ધર્યાદિ) સંબોધનથી રહિત (૨) સૂચ

અદિગૃહિકમ=હે ગૃહસ્થની ! મારી સ્થળે બેસ

ધર્યાદિ સંબોધનથી રહિત એવા ગૃહસ્થના કાર્યને

વિધાય (ધાં ધા)=કરીને

વૃત્ત (મૂં જત)=દીક્ષાને આરિતને

વિષ્ણ=વિધાન

આય=સાધ

અદિગૃહિકમવિધાયવૃત્ત=સપના જેવા ગૃહસ્થના

કર્મના વિધાનનો સાધ છે જેમાં એવા વૃત્તને

સ્તોષ્યે (ધાં છા)=હું સ્તુતિ કરીશ

નિલ=(૧) નિશ્ચયવાચક અવ્યય, (૨) અસત્યતા

સૂચક અવ્યય

અદ (મૂં અમદ)=તું

અપિ=પણ

ત (મૂં તદ)=તે.

પ્રથમ (મૂં પ્રથમ)=પ્રથમ

" =પેટલા (અવ્યય)

વિન=(૧) સામાયિકવલી, (૨) નાગાયણ, (૩)

મહાદેવ

જિનેન્દ્ર (મૂં જિનેન્દ્ર)=(૧) જિનેન્દ્રને, (૨)

નારાયણ નાથને (૩) શકર સ્વામીને

સંલોકાર્થ

" હે નાથ ! જે તુ માત પિતાના હૃદયની ખાતર મારી સાથે લગ્ન સ્વીકારશે નહિ (અર્થાત્ માફ પાણિ અહણુ નહિ કરશે), તો આ જગત્માં તારી શી આખર (વિશેષમાં જે નાભિ નન્દને) (વિવાહાદિક) ગૃહસ્થનું કાર્ય કર્યા બાદ દીક્ષા અહણુ કરી તે પ્રથમ જિનેન્દ્રની (તો) હું પંચ નક્કી સ્તુતિ કરીશ [અથવા ' હે (મુગ્ધાક્ષી ! અત્ર આવ, મારી પાસે બેસ ' ધર્યાદિ) સંબોધનથી રહિત એવું (અર્થાત્ લગ્ન કર્યા વિનાનું) ગૃહસ્થ કર્મ કરીને જે (તે) દીક્ષા અહણુ કરી તે તું જિનેન્દ્ર (અરિષ્ટનેશ્વરી)ની પ્રથમ તો હું પણ સ્તુતિ નહિ કરીશ (કમઠે તે અનુચિત કાર્ય કર્યું છે)] "

અથવા

" હે સ્વામિન્ ! જે તુ માતા પિતાને ખુશી કરવાને મટિ મારી સાથેના લગ્ન કપ્પલ રાખશે નહિ, તો તારી આખર ખરાબ ગણાશે (વળી) સૂર્યસમાન (તેજસ્વી) એવા ગૃહસ્થના કર્મના વિધાનનો સાધ છે જેમાં એવા (અર્થાત્ મોળ હજાર સુન્દરીઓની સાથે લગ્ન ગાંધી જેડાવાના એવા) વૃત્તને જેણે અહણુ કર્યું, તે નારાયણ નાથની ખરેખર (સૌથી) પહેલા હું પણ સ્તુતિ કરીશ (કમઠે તુ તો બીકણુ હોવાને લીધે ક નિરૂપમી હોવાને લીધે એક નારીનો પણ નિર્વાહ કરવા અસમર્થ છે, જ્યારે નારાયણ તો મોળ હજાર સુન્દરીઓનું પૂર કરવા સમર્થ છે) [અથવા જે (મહાદેવ) ખરેખર (પાર્વતીનું પાણિ અહણુ કરવારૂપ) ગૃહસ્થને યોગ્ય કાર્ય કરીને (વિસાટનરૂપી) વૃત્તને અહણુ કર્યું તે મહાદેવ (વૃષભેશ્વર)ની હું પણ ખરેખર પ્રથમ સ્તુતિ કરીશ (કારણ કે બીજા માનીને પણ તે પોતાની પત્નીના નિર્વાહ કરવા સર્વદા કટિ બદ્ધ છે, જ્યારે તુ તો પત્નિક હોવા છતાં તે કાર્ય કરી શકતો નથી) " — ૨

૧ અત્ર 'પણ' શબ્દથી માત્ર જેના અવ્યય જોના પણ તેમની સ્તુતિ કરશે એનો અર્થ નીચે છે પરંતુ 'પણ' શબ્દનો અવ્યય જે પ્રથમ જિનેન્દ્રની સાથે કરવામાં આવે અર્થાત્ પ્રથમ જિનેન્દ્રની પણ એમ ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવે, ત્યાર પછી કાર્ય કરી દીક્ષા લેનારા એવા અદિતર્યામી પ્રભુજી અવ્યય જિનેન્દ્રની પણ હું સ્તુતિ કરીશ એનો અર્થ સ્પષ્ટ છે

किलेत्यसत्ये । अहं अपिशब्दादन्यो मत्सदृशो जनः प्रथमं-प्राक् तं जिनेन्द्रं-त्वां अरिष्टनेमिं स्तोष्ये, किलाव्ययस्यालीकार्थत्वात् तव स्तुतिं न करिष्यामीत्यर्थः । इति द्वितीयोऽर्थः ॥

अथ तृतीयोऽर्थः—यः-कृष्णः अहिः-सूर्य इव, “अहिः सूर्य” इति महीपानेकार्थकोषे, तेजस्वी यो गृही तस्य कर्म-विहारिकार्यं तस्य या विधा-क्रिया भोगविलासादिका तस्या आयो-लाभो यस्मिंस्तत् एवंविधं यद् वृत्तं-शीलं जग्राह । एतेन जनार्दनेन पोडशमहस्रसंख्यामितकल-त्राणि परिणीतानि, तैः सह विलासो लोकैः प्रशस्यगृहस्थानासो गीयते । किलेति सत्ये । अहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रं-नारायणस्वामिनं स्तोष्ये । “मार्ज्जिना कुमोदकः” इति हैमः (का० २, श्लो० १३०) । एतेन एककलत्रनिर्वाहेऽपि त्वं असमर्थोऽसि, भीरुकत्वेन निरुद्यमत्वादिति काकुः । इति तृतीयोऽर्थः ॥

अथ लौकिकदृष्टान्तेनापि चतुर्थोऽर्थः—य-ईश्वरो हि-निश्चितं गृहिकर्म विधाय-हिमा-चलपुत्रीं परिणीय वृत्तं भिक्षाटनलक्षणं जग्राह-भिक्षाटनं चकार । अहमपि प्रथमं जिनेन्द्रं-वृषाङ्गं (शिवं) स्तोष्ये । त्वत्तो वामदेवः श्रेष्ठः, यतो भिक्षाटनेनापि स्त्रीनिर्वाहकारकोऽभवत्, उमो-परि परमप्रीतित्वात् । गौरीशिवयोरप्रतिमप्रीतिप्रवर्तनं प्रसिद्धमिति । त्वं तु महत्यां समृद्धौ सत्यामपि स्त्रीविमुखोऽसि, तेन तव काञ्च कीर्तिरिति निश्चितम् । जिन-ईश्वरः स चासौ इन्द्रः-स्वामी च जिनेन्द्रः । यतः—

“कन्दर्पवीरे निहते जिनेन

किं दुःखितं वाडमभूत् तदानीम् ।

इदं मया स्पष्टतरं तु प्रोक्तं

न वेत्ति मोघं बहते स गर्वम् ॥ १ ॥”—उपजातिः

इति द्वितीयकाव्यार्थः ॥ २ ॥

अन्वयः

(हे) इन्द्र ! यदि (त्वं) पित्रोः मुदे मया सह उपयमं न ऊरीकरिष्यसि, तदा तव अत्र का कीर्तिः ? यः हि (अथवा अहि-) गृहिन्-कर्म विधाय वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं (अपि) अहं अपि किल स्तोष्ये [अथवा यः अहि-गृहेन्-कर्म-विधा-आय-वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये] ।

शेषार्थ

पित्रोः (मू० पितृ)=मात-पितानां ।

मुदे (मू० मुद)=हृदये भाटे

सह=सहित, साथे ।

मया (मू० अस्मद्)=भारी

उपयमं (मू० उपयम) धनने

यदि=ने

इन्द्र ! (मू० इन्द्र)=हे नाथ !

न=नहि

ऊरीकरिष्यसि (घा० कृ)=तु स्वीकारशे ।

तदा=तो ।

तव (मू० वृष्मद्)=तारी ।

का (मू० किम्)=(१) थुं ; (२) भराय ।

अत्र=आ लोकभां ।

कीर्तिः (मू० कीर्ति)=आभार ।

जग्राह (घा० ग्रह)=अवधु कर्तुं ।

यः (मू० यद्)=ने ।

यः (मू० य)=(१) कृष्ण, नारायण ; (२)

भङ्गादेव ।

રોહું ક્ષમો જિન ! કરોડપિ મમાબલાયા—
સ્વામુદ્ગલં હિ ભવદાગમજાતવીર્યં ।

ન સ્યાન્મુનીશ ! લવણેશગૃહીતશક્તિ.

કો વા તરીતુમલમમ્બુનિધિં મુજામ્યામ્ ? ॥ ૪ ॥

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતમ્ । હે જિન ! મમાબલાયા અપિ કરો-હસ્તસ્ત્વાં રોહું ક્ષમઃ-સમર્થો વર્તતે ।
(કથમ્ભૂત' કર ? 'ભવદાગમજાતવીર્યં' ભવત આગમ-સિદ્ધાન્ત આગમન વા તેન જાતમ્-ઉત્પન્ન
વીર્ય-બલ યસ્ય સઃ) । કથમ્ભૂત ત્વા ? ઉદ્ગલમ્-ઉત્કટપરાક્રમમ્ । વા હિતિ પદાન્તર કરોતિ-હે મુનીશ !
કો નરોડમ્બુનિધિં-સમુદ્ર તરીતુમલ-સમર્થો ન સ્યાત્ ? અપિતુ સ્વાદેવેત્યર્થ' । કામ્યા ?
મુજામ્યામ્ । કથમ્ભૂત' ક. ? 'લવણેશેતિ' લવણસમુદ્રસુરાદ્ ગૃહીતા-પ્રાપ્તા શક્તિ-સામર્થ્ય
યેન સ હિતિ ॥ ૪ ॥

અન્યથા

(હે) જિન ! મમ અબલાયા અપિ ભવત્-આગમ-જાત વીર્ય કર ઉદ્-બલ (અપિ) ત્વા રોહું હિ
ક્ષમ । વા (હે) મુનિ-ઈશ ! લવણ-ઈશ-ગૃહીત-શક્તિ ક અમ્બુ-નિધિ મુજામ્યા તરીતુ અલ ન સ્યાત્ ? ।

શીખરાર્થ

રોહું (ધા• રૂપ)=રોકવાને
ક્ષમઃ (મૂ• ક્ષમ)=સમર્થ.
જિન ! (મૂ• જિન)=હે વીતરાગ ।
કરઃ (મૂ• કર)=કરેત, હાથ
અપિ=પણ
મમ (મૂ• અમમ)=મારા.
અબલાયા (મૂ• અબલા)=ભરીતો.
ત્વા (મૂ• ત્વા)=તેને
ઉદ્=અત્યંતસુચક અ વ્ય
બલ=પરાક્રમ
ઉદ્બલ=અત્યંત ઉ પરાક્રમ જેનું એવું
હિ=નિશ્ચયવાચક અ-મ્ય
ભવત્=આપ.
આગમ=(૧) સિદ્ધાન્ત, (૨) આગમન
જાત (ધા• જન્)=ઉત્પન્ન થયેલ
વીર્ય=બળ.

ભવદાગમજાતવીર્યં=આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા
આગમ] થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ જેને વિશે

એવા
મ=નદિ
સ્વાત્ (ધા• અત્)=થાય
મુનિ=યોગી, સાધુ
ઈશ=નાથ, સ્વામી
મુનીશ ! =હે યોગીશ્વર !
લવણ=લવણ (સમુદ્ર)
ગૃહીત (ધા• ગ્રહ)=ગ્રહણ કરેલ.
શક્તિ=શક્તિ
લવણેશગૃહીતશક્તિ=લવણ (સમુદ્ર)ના સ્વામી
પામેથી ગ્રહણ કરી છે શક્તિ જેણે એવા
ક (મૂ• કિમ્)=કાણે
વા=અથવા
તરીતુ (ધા• ત)=તરી જવાને.
અલ=સમર્થ
અમ્બુ=જલ
નિધિ=ભંડાર
અમ્બુનિધિ=સમુદ્રને
મુજામ્યાં (મૂ• મુજ)=મે હાથ વડે

૧ 'લવણેશ્યાદિ' હિતિ ક-પાઠ ।

૨ જોન માન્યતા પ્રમાણે જે દીપમાં આપણે વખીએ છીએ, તે જમણું દીપ છે આ દીપની મારે બાજુએ આવી
રહેલા સમુદ્રને લનજીના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે આ સમુદ્રનું જગ તેના નામ ઉપરથી સ્થાપન થાય છે
તેમ આર છે એના સગથી વિશેષ માહતી માટે જુઓ ૨-નાભગમ તથા પ્રશ્ન-બાકરજી

રમ્યં ગૃહં ચ રમણીં રમણીયરાઢાં

ભોગાન્ સમં પ્રવરવન્ધુજનૈરપાસ્ય ।

તારુણ્યયુગ્મ યદુપતે ! ત્વદ્વતેઽડ્ગ દીક્ષા-

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ? ॥ ૩ ॥

ટીકા

અજ્ઞાં ઇતિ સંગ્રોધને । હે યદુપતે ! કોઽન્યો જનઃ સહમા-શીઘ્રં દીક્ષાં ગ્રહીતુમિચ્છતિ-વા-
ચ્છતિ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ । કસ્માત્ ? ત્વત્ ક્રતે-ત્વાં વિના । કિં કૃત્વા ? રમ્યં ગૃહં ચ-પુનઃ
રમણીયરાઢાં-મનોહરશોભાં એવંવિધા રમણીં-પ્રિયાં પુનઃ ભોગાન્ અપાસ્ય-ત્યક્ત્વા । કૈઃ સમં ?
વન્ધુજનૈઃ-સહોદરાદિભિર્જનૈઃ સમં-સાર્ધમ્ । કથંભૂતોઽન્યો જનઃ ? તારુણ્યયુગ્મ, યૌવનયુક્ત ઇતિ ॥૩॥

અન્વયઃ

અજ્ઞાં 'યદુ'-પતે । રમ્યં ગૃહં રમણીય-રાઢાં રમણીં પ્રવર-વન્ધુ-જનૈઃ સમં ભોગાન્ (ચ) અપાસ્ય
ત્વત્ ક્રતે કઃ તારુણ્ય-યુગ્મ જનઃ સહસા દીક્ષાં ગ્રહીતુ ઇચ્છતિ ? (ન કઃ અપિ) ।

શીખરાર્થ

રમ્યં (મૂં રમ્ય) = મનોહર.

ગૃહં (મૂં ગૃહ) = ધરને.

ચ = અને.

રમણીં (મૂં રમણી) = સુંદરીને.

રમણીય = મનોહર, ચિત્તાકર્ષક.

રાઢા = શોભા.

રમણીયરાઢાં = ચિત્તાકર્ષક શોભા છે જેની એવી.

ભોગાન્ (મૂં ભોગ) = ભોગોને.

સમં = સાથે, યુક્ત.

પ્રવર = ઉત્તમ.

વન્ધુ = આન્ધવ.

જન = લોક.

પ્રવરવન્ધુજનૈઃ = ઉત્તમ આન્ધુ-જનોથી.

અપાસ્ય (ઘાં અપ્) = દૂર દેખી દધને, લજ્જા દધને.

તારુણ્ય = યૌવન, યુવાની.

યુગ્મ = જોડનાર.

તારુણ્યયુગ્મ = યૌવનથી યુક્ત, યુવક.

યદુ = યદુ.

પતિ = નાથ.

યદુપતે ! = હે યદુ-નાથ, હે નેમિનાથ !

ત્વત્ (મૂં ત્વમ્) = તારા.

ક્રતે = વિના.

અજ્ઞાં = અજ્ઞાનવાચક અન્યથા,

દીક્ષા (મૂં દીક્ષા) = દીક્ષાને, ચારિત્રને.

અન્યઃ (મૂં અન્ય) = અપર.

કઃ (મૂં કિમ્) = કેણુ.

ઇચ્છતિ (ઘાં ઇષ્) = વાંછે.

જનઃ (મૂં જન) = મનુષ્ય.

સહસા = એકદમ.

ગ્રહીતું (ઘાં ગ્રહ) = ગ્રહણ કરવાને.

શ્લોકાર્થ

“ હે યદુ-નાથ ! મનોહર મંદિરને તથા ચિત્તાકર્ષક સૌન્દર્યવાળી સુંદરીને તેમજ ઉત્તમ આન્ધુ-
જનોની સાથેના ભોગોને (એકદમ) ત્યજી દધને તારા સિવાય કયો અન્ય યુવક એકદમ દીક્ષા
લેવાને ઇચ્છે ! ” — ૩

समन्तु=अपराधीने

न=नहि

अभ्येति (घा० इ)=समुष्ण लय छे

किं=शु

निज=पोताना

शिश्यु=आगक

निजशिश्यो=पोताना आगकना

परिपालनार्थे (मू० परिपालन)=रक्षार्थे

श्लोकार्थ

“ हे दया (करवा) भा तत्पर (नाथ) ! जन्म ते पशुनु पशु कट्याणु कथ्यु तेम तु भारा
प्राणुना रक्षणु अर्थे (भारी समीप) सत्पर आव पोताना आगकना भयाव अर्थे कष्टभा
सपडायेदी जेवी अपराधी आर्यानी समुष्ण शु तेने पति भरेपर जतो नथी ! ”—प

* * * * *

तीक्ष्ण वचोऽप्यभिहित मयका हितं यत्
तत् ते भविष्यतितरा फलवृद्धिसिद्धयै ।
यद्देलिधाम तपतीश । भृश निदाघे
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

टीका

हे ईश ! मया एव मयका यत् तीक्ष्ण-भवदीयकर्णपुगानीप्सितमपि वच' हित-हितकृत
अभिहित-कथितम् । तद् वच' कर्तृपद ते-तत् फलवृद्धिसिद्धयै भविष्यतितराम्, फलस्य राज्यादि-
समृद्धिसुलक्षणोदयस्य प्रवर्धननिष्पत्तये इति । दृष्टान्तमाह—यत्तदित्यव्ययौ हेत्वर्थे । यत् हेलि-
धाम-सूर्यकिरण' भृशम्-अत्यर्थं निदाघे-उष्णकाले तपति, तत् चारुः-मनोहराः चूतस्य-आम्रस्य
कलिका-मञ्जर्यस्तासा निकरैकहेतुः-समूहैकरागणमस्ति इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! मयका यद् तीक्ष्ण अगि हित वच अभिहित, तद् ते फल-वृद्धि-सिद्धयै भविष्यति
तराम् । यद् निदाघे हेलि-धाम भृश तपति, तद् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतु (अस्ति) ।

श्लोकार्थ

तीक्ष्णं (मू० तीक्ष्ण)=कटु, कठोर

वच (मू० ववत्)=वचन

अपि=पशु

अभिहित (मू० अभिहित)=कथन करायु

मयका (मू० मयम्)=भारतीय

हित (मू० हित)=क वाञ्छुकारी

यद् (मू० यद्)=ये

तद् (मू० तद्)=ते

भविष्यतितरा (घा० मू०)=असत यशे

फल=फल

वृद्धि=वधारे।

सिद्धि=सिद्धि

फलवृद्धिसिद्धयै=१।१नी वृद्धिनी सिद्धिने भाटे

यद्=ये करणुने वीधे

हेलि=यध

धामन=किरण

हेलिधाम=सूर्येण किरण

तपति (घा० तप)=तपे छे

ईश । (मू० इश)=हे नाथ ।

भृश=असत

निदाघ (मू० निदाघ)=भीष्म (अग्नि) भा, उनाणाम्,

तद्=तेथी करीने.

શ્લોકાર્થ

“ હે વીતરાગ ! આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા આગમન] થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ જને વિષે એવો મારો અબળાનો પણ હસ્ત પ્રબળ પરાક્રમવાળા આપને રોકવાને (અર્થાત્ તોર-લેથી નહિ પાછા ફરવા દેવામાં) ખરેખર સમર્થ છે; કેમકે હે યોગીશ્વર ! લવણ (સમુદ્ર)ના સ્વામી પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યું છે પરાક્રમ જણે એવો ઠાણ સમુદ્રને બે હાથ વડે તરી જવામાં સમર્થ ન થાય ? ”—૪

*

*

*

*

*

મદ્રં ચકર્થ પશવેऽપિ યથા તથા ત્વં

તૂર્ણં કૃપાપર ! મમૈહસુરક્ષણાર્થમ્ ।

રિષ્ટાશ્રિતાં ચલુ ધવો મહિલાં સમન્તું

નામ્યેતિ કિં નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ? ॥ ૫ ॥

ટીકા

હે કૃપાપર !—હે દયાપ્રવીણ ! તથા ત્વં તૂર્ણ—ક્ષિપ્રં મમ અસુરક્ષણાર્થ—પ્રાણરક્ષણાય एहि—આગચ્છ । યથા ત્વં મદ્રં—કલ્યાણં ચકર્થ—કરોષિ-સ્મ । કસ્મૈ ? પશવેऽપિ—હરિણાદિતિર્યગ્જાત યેऽપિ દૃષ્ટાન્તેન । ચલુ इति નિશ્ચિતમ્ । ધવઃ—પતિઃ મહિલાં—ભાર્યા કિં નામ્યેતિ—સંમુખં ન ગચ્છતિ ? અપિ(તુ) ગચ્છત્યેવ । કિમર્થ ? નિજશિશોઃ—સ્વકીયવાલકસ્ય પરિપાલનાર્થમ્ । કથં-ભૂતાં મહિલાં ? સમન્તું—સાપરાધામપિ । પુનઃ કિંભૂતાં મહિલાં ? રિષ્ટાશ્રિતાં—કષ્ટાક્રાન્તામિતિ । “ રિષ્ટં ક્ષેમેઽશુભે ચ ” इत्यनेकार्थः ॥-૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) કૃપા-પર ! યથા ત્વં પશવે અપિ મદ્રં ચકર્થ, તથા મમ અસુ-રક્ષણ-અર્થે તૂર્ણં एहि । કિં ધવઃ નિજ-શિશોઃ પરિપાલન-અર્થે સહ-મન્તું, રિષ્ટ-આશ્રિતાં મહિલાં ચલુ ન અમ્યેતિ ? ।

શ્લોકાર્થ

મદ્રં (મૂ० મદ્ર)=કલ્યાણને.

ચકર્થ (ધા० ક્ર)=તે કર્યું.

પશવે (મૂ० પશુ)=પશુ પ્રતિ.

અપિ=પણ.

યથા=જેમ.

તથા=તેમ.

ત્વં (મૂ० યુષ્મદ્)=તું.

તૂર્ણં=સત્પર.

કૃપા=દયા.

પર=તત્પર.

કૃપાપર ! =હે દયા કરવામાં તત્પર !

મમ (મૂ० અસ્મદ્)=મારા.

एहि (ધા० इ)=તું આવ.

અસુ=પ્રાણ.

રક્ષણ=અથાવ.

અસુરક્ષણાર્થ=પ્રાણ બચાવવાને માટે.

રિષ્ટ=કષ્ટ.

આશ્રિત (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.

રિષ્ટાશ્રિતાં=કષ્ટ વડે આક્રાન્ત.

ચલુ=ખરેખર, નક્કી.

ધવઃ (મૂ० ધવ)=પતિ.

મહિલાં (મૂ० મહિલા)=ભાવિની.

સહ=સહિત.

મન્તું=અપરાધ.

(६) मद-नाद र अर्थात् (अकं योजन सुधी वाणी सखणाती होवाने लीधे) वीर्यपूर्वक कथन करना है अथवा कल्याणकारी वस्तुना उपदेश आपनारै

‘अ’कारना प्रश्लेषपूर्वक अर्थो—

(१) अ मद ! न अ-दर अर्थात् हे गर्व रहित ! तु निर्लेय नथी

(२) अम द ! न आ दर अर्थात् हे (विरहदूषी) रोगदायक ! अथवा हे (विरहदूषी)

शगने छेदनारै । तु सर्वथा धय रहित छे

(३) अ-मदन ! अ दर अर्थात् हे कामदेवथी रहित (अटले छे, हे वीतराग) । तु निर्लेय छे

(४) अम्+अदन+आदर अर्थात् नलदी (सुखितना भोगदूषी) भोराक प्रति आसकितवाणै

(५) अ मदन अद र अर्थात् निष्कामपणु लोभन होनारै

(६) अ मदन-अ-दर अर्थात् वीतराग (अवस्था) भा निर्लेय

(७) अ मद नाद र अर्थात् दुर्ध विना (भेदथी) (पशुआने छोडाववाने) नाद करना है

‘आ’कारना प्रश्लेषपूर्वक अर्थो—

(१) आम-द ! ना अ-दर अर्थात् हे शग दायक ! तु निर्लेय भनुष्य छे

(२) आम+अदन+आदर अर्थात् (सुखितना) भोग प्रति प्रीतिवाणै

* * * * *

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽगतिका तवैषा

जन्या प्रसूर्जनयिता सहजाश्च जामिः ।

श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिम विबाह—

भूत्याऽऽश्रित य इह नात्मसमं करोति ॥१०॥

टीका

हे चल !—हे चपलस्वभाव !—हे अनग्रस्थानचित्त ! तव एषा का आगतिका—कुत्सितमागमन वर्तत इत्यर्थः । यदि त्वं नागमिष्यस्तदा वरमभविष्यत्, यतोऽहं सखीनां मध्ये उपहास्यता गतेति व्यङ्ग्यम् । अथवा तवैषा का गतिका—का दशा-अवस्था ज्ञान च (वा) वर्तते—तव कीदृशी अवस्था ? कीदृश ज्ञान ? अहं न जाने, अग्रे त्वमस्त्रीकत्वाद् दुःखी भविष्यसीति काकु । हे चल ! स त्वं किं ? (नैव) अकिञ्चित्करत्वान्निरर्थकोऽसि इति । अथवा हे सना-सदा एव चल ! त्वं किम्, किञ्चिदोऽत्र-कुत्सितवार्थं, तेन त्वं कुत्सितोऽसीत्यर्थः । अन्ये जना बालत्वे चपलस्वभावा भवन्ति, त्वं तु सदैव चपल इति हेतोः । यतः—

“न क्रोधि नोऽर्थो न शठस्य मित्रं

क्रूरस्य न स्त्री सुखिनो न विद्या ।

१ ‘भूत्या श्रित’ ‘भूत्याश्रित’ इति वा पदच्छेदः समीचीनः ।

શબ્દાર્થ

પદ્ય (ઘાં દગ)=તું જો.

ઈદશી (મૂં દેશ)=આવી.

હતિ=એમ.

સહિતા=મિત્રતા, દોસ્તી.

આદર=સત્કાર.

નાદ=ધ્વનિ.

રા=અર્પણું કરવું.

મદન=કંદર્પ, કામદેવ.

મદનાદર=(૧) મારા તરફ આદર નથી જોતો એવો;
(૨) મારા પ્રતિ અવાજ નહિ કરનારો (અર્થાત્
મારી સાથે નહિ બોલનારો).

અમદનાદર=(૧) કંદર્પ પ્રતિ આસક્તિ નથી જોતો
એવો; (૨) કંદર્પરહિત (વસ્તુ) પ્રતિ આદર
છે જોતો એવો.

કિં=કેમ.

નૃત્યન્ (ઘાં નૃત)=નાચ કરતો.

મયૂર=મયૂર, મોર.

નિકર=સમુદાય, સમૂહ.

મયૂરનિકર=મોરોનો સમૂહ.

અવ્ધ=મેધ.

ઘટા=માળા, શ્રેણી.

અવ્ધઘટાં=મેધ-માળાને.

સમીક્ષ્ય (ઘાં દેશ)=જોઈને.

મૈત્ર્યા (મૂં મૈત્રી)=મૃદુના સંબંધી.

મવન્તિ (ઘાં મૂ)=થાય છે.

મગવન્ ! (મૂં મગવત્)=હે જ્ઞાની !

પ્રમયા (મૂં પ્રમા)=તેજ વડે.

પ્રકર્ષ્ય=અલંત.

પદ્માકરેષુ (મૂં પદ્માકર)=સરોવરોને વિષે.

જલજાનિ (મૂં જલજ)=કમળો.

વિકાશ=વિકસેવરતા, વિકાસ.

ભાજ્=ભજનાર.

વિકાશભાજિ=વિકસેવરતાને ભજનાર.

શ્લોકાર્થ

“ હે જ્ઞાની ! મેધ-માલા જોઈને મયૂરોનો સમુદાય નૃત્ય કરે છે અને સૂર્યની પ્રભાને
લીધે તો સરોવરોમાં કમલો અત્યંત વિકાસિત થાય છે. મિત્રતા તો આવી હોય છે તે તું જો.
મારા તરફ તું કેમ અનાસક્ત છે [અથવા મારી સાથે તું એક શબ્દ પણ કેમ બોલતો નથી,
અથવા મદન પ્રતિ કેમ આસક્ત નથી, અથવા કંદર્પ-રહિત (ચારિત્રાદિક વસ્તુ તે) પ્રતિ કેમ
પ્રીતિ રાખે છે] ? ”—૯

રૂપબ્દીકરણ

‘ મદનાદર : ’ પરત્વે વિચાર—

આ પદ્મના બીજ પણ અર્થો થાય છે એમ ટીકાકાર લખે છે, તો તે અર્થો કયા છે એવો
પ્રશ્ન સહજ ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનાર્થે હું મારી મતિ અનુસાર નીચે મુજબના અર્થો રજૂ
કરું છું:—

(૧) મદન+અદર: અર્થાત્ કંદર્પથી ભય નથી જોતો એવો.

(૨) મદન+અદન+અર: અર્થાત્ મદનને બાંધનાર યાને તેનો ભક્ષક તેમજ ઉતાવળીઓ.

(૩) મદન+નાદન+અર: અર્થાત્ હર્ષથી અવાજ કરનાર એટલે કે હર્ષપૂર્વક બોલનાર.

(૪) મદનાત્+અર:=મદનથી ઉતાવળીઓ.

(૫) મત્+અન+આદર:=મારા પ્રાણ પ્રતિ આદરવાળો.

મૂતિ=સંપત્તિ

વિવાદમૂત્યા=૧૨ની સંપત્તિ વડે

આશ્રિત (ધા. ૩)=આશ્રય કરાવેલ

વિવાદમૂત્યાશ્રિત=૧૨ની સંપત્તિ વડે આશ્રય કરાવેલ

ય (યુ. ૪૬)=એ

દ્વદ=અન

આત્મન્=આત્મા

સમ=તુલ્ય, સમાન

આત્મસમ=પોતાના સમાન

કરોતિ (ધા. ૬)=કરે છે

પ્રલોકાર્થ

“ હે (સર્વદા) ચપળ (ચિત્તવાળા નાથ) ! જનૈયા, જનની, જનક, બધું અને ભગિની [અથવા કુળ-સ્ત્રી] તેમજ હું યુવતિ એવા આ પોતાના સમાન (કુટુંબ) સમુદાયને જે વિવાહની (સુદર વસ્ત્ર, આભૂષણ, ભોજન, વિલેપન ઇત્યાદિ) સમૃદ્ધિ વડે આશ્રિત કરતો નથી, એવો જે તું (છે) તેના આગમનથી શુઃ (અર્થાત્ તું અન નહિ આવ્યો હોત, તો સખીઓમા ભારી હાસી થાત નહિ) [અથવા આ તારી શી દશા છે અથવા આ તારું શું જ્ઞાન છે ? (તે હું જાણી શકતી નથી, પરંતુ ભવિષ્યમાં સ્ત્રી વિના તું કુળી થશે એમ મને લાગે છે, કેમકે ‘ જોળ વિનાનો કસાર, તેવો બાપડી વિનાનો સસાર’)] તેમજ વળી તે તું છે : ના (અર્કિચિત્કર હોવાથી તું નિર્ચય છે) [અથવા તે તું નથીજ ? (તેજ તું સ્વેચ્છાચારી છે) અથવા તે તું શું પુરૂષ છે, (કેમકે ક્ષત્રિયનો ધર્મ તો શરણાગત અબળાનું રક્ષણ કરવાનો છે) અથવા હે (આક્યાવસ્થામાજ નહિ પરંતુ) સર્વદા ચપળ ! તે તું ખરાબ છે] ”—૧૦

દૃષ્ટ્વા ભવં તમનિમેષવિલોકનીયં

નાન્યત્ર તોપમુપયાતિ મદીયચક્ષુઃ ।

પીત્વા પયઃ શશિકરદ્યુતિ દુઃસ્વસિન્ધો.

ધારં જલં જલનિધેરશિતુ ક દૃષ્ટેત્ ? ॥ ૧૧ ॥

ટીકા

હે સુમત્ર ! મદીયચક્ષુઃ—મમ નેત્ર કર્તૃપદ તોપ—તુષ્ટિ નોપયાતિ—ન પ્રાપ્નોતિ । કસ્મિન્ ? અન્યત્ર—શુભસાંસારિકમોગવિલાસસુખ વિદ્યાવાન્યત્ર મુનિધર્મમાર્ગે । કિં કૃત્વા ? ત—પ્રસિદ્ધ સુકૃતોપેત મવ—સસાર ઉપલક્ષણત્વાદ્ વિવિધમોગસયોગલીલાજનિતસુખાસ્વાદપ્રમોદમેદુરનહનરનારી-રૂપ દૃષ્ટ્વા—વિલોક્ય । કથમ્ભૂત મવ ? અનિમેષવિલોકનીય—(નેત્ર) નિમીલનરહિતદર્શનીયમ્ । દૃષ્ટાન્તમાહ—કો નરો જલનિધે—લવણસમુદ્રસ્ય ધાર જલમશિતુ—જલપાન કર્તુમિચ્છેત્ ? ન કોઽપીત્યર્થ । કિં કૃત્વા ? દુઃસ્વસિન્ધો—ધીરસમુદ્રસ્ય પયઃ—જલ પીત્વા । કિંચિદ્દિપ્ત પયઃ ? શશિકરદ્યુતિ—ચન્દ્રકિરણપત્તલમિતિ । અત્ર મુનિધર્મમાર્ગસ્ય ધારજલોપમાન વિવિધલેશજાલસહનત્વાત્, સાસારિકસુખસ્ય નુ ધીરસમુદ્રનિર્મલજલોપમાન પ્રત્યક્ષસુખત્વાત્ સર્વજનાનુભવસિદ્ધમિતિ । એતેન પુણ્યવતા મોગવિલાસ દૃષ્ટ્વા મનમનસ્તત્ર ધાવતિ, ત્વ નુ તત્ર વિમુક્ષ્ય હિતિ તવ મૃદત્તમસ્તીતિ ॥

અથ દ્વિતીયમર્થમાહ—હે સુમત્ર ! મદીયચક્ષુઃ—(મમ) નેત્રં તોપ નોપયાતિ । કસ્મિન્ ? ત્વાં વિના—અન્યત્ર વરરૂપે । કિં કૃત્વા ? મનન્ત—નેર્મિ દૃષ્ટ્વા । કથમ્ભૂત મવન્ત ? અનિમેષવિલોકનીય

न कामिनां न्हीरलसस्य न श्रीः

सर्वं तु न स्यादनवस्थितस्य ॥ १ ॥” (—उपजातिः)

इति । “सदा सनाऽनिशं शश्वत्” इति हैमः (का० ६, श्लो० १६७) । अथवा हे चल ! स त्वं किं ना-पुरुषः ? अपितु पुरुषो न असि । नृशब्दस्य ना (प्रथमैकवचनं), पौरुषाभावात् । यतो मार्गितां सम्पद्यमानां भार्या न निषेधयतीति अत्रियधर्मोऽस्ति, त्वं तु तं धर्मं त्यजसि, निर्लज्जत्वात्, अतोऽहं त्वां पुरुषं न कथयामि इति । विरहपीडितो हि जनः परस्मैपुरुषम् उचित-मनुचितमपि सर्वं वाक्यं जल्पति, मोहितत्वेन विवेकाभावात् । अथवा हे चल ! स त्वं किं नैवासि ? स एव त्वं स्वेच्छाचारी वर्तसे इत्यर्थः । स कः ? यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः यो भवान् इह-विवाहमण्डपे इति इमं वर्ग-स्वजनसमूहं विवाहभूत्याश्रितं-विवाहस्य सुवस्त्रभूषणभोजनविलेपनादिसमृद्धियुक्तं न करोति । कथंभूतमिमं वर्गं ? आत्मसमम्-आत्मना तुल्यमिति । इति वर्गं इतीति किं ? जन्या-वरयितृमित्राणि, “जन्यास्तु तस्य सुहृदः” (का० ३, श्लो० १८१) इति हैमवचनात्, प्रसूः-माता, जनयिता पिता, सहजा-भ्रातरः, जामिः भगिनी कुलस्त्री च, “जामिः स्वसकुलस्त्रियोः” इति हैमानेकार्थः, अहं श्यामाऽपि-नवयौवनाऽपि । चः समुच्चये । इति समस्तस्वजनवर्ग-मिति । श्लोकः—

“श्यामा श्यामेन वर्णेन, श्यामा स्त्री नवयौवना ।

अप्रसूता भवेच्छ्यामा, श्यामा षोडशवर्षिणी ॥ १ ॥” (—अनुष्टुप्)

इति ॥ १० ॥

अन्वयः

(हे) चल ! यः जन्याः, प्रसूः, जनयिता, सहजाः, जामिः च अहं श्यामा अपि इति इमं आत्मन-समं वर्गं इह विवाह-भूति-आश्रितं [अथवा विवाह-भूत्या आश्रितं] न करोति, तच्च एषा का गतिका [अथवा आगतिका] ? सः त्वं किं ? न एव [अथवा (हे) सना एव (चल !) त्वं किं, अथवा सदा एव (चल !) सः त्वं किं ना ?] ।

शब्दार्थ

किं=(१) अशयः; (२) शुं.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

सः (मू० तद्)=ते.

न=नहि.

एव=य.

सना=सदा.

ना (मू० नृ)=भनुष्य.

चल ! (मू० चल)=हे अस्थिर (चित्तवाणा) ।

का (मू० किम्)=(१) अशयः; (२) केवी.

गतिका=(१) अवस्था; (२) गान.

आगतिका=आगमन.

तच्च (मू० युष्मद्)=तां.

एषा (मू० एतद्)=आ.

जन्याः (मू० जन्य)=पुत्रपुत्रीभिरा, जनैषा.

प्रसूः (मू० प्रसू)=जननी, माता.

जनयिता (मू० जनयितृ)=जनकः, पिता.

सहजाः (मू० सहज)=अपुत्र्यो, आधयो.

च=अने.

जामिः (मू० जामि)=(१) भगिनी, येन; (२) कुलस्त्री.

श्यामा=युवति.

अपि=पणु.

अहं (मू० अस्मद्)=हं.

इति=अभ.

वर्गं (मू० वर्ग)=समुदायने.

इमं (मू० इदम्)=आ.

विवाह=अभ.

टीका

किञ्चेति पक्षान्तरे । कोऽर्थः ? अनन्तरकाव्ये द्वितीयेऽर्थे मदीयचक्षुरन्यत्र तोष नोपयातीति यदुक्तं तदर्थमेव हेत्वन्तरेण द्रढयति-हे चक्षुष्य ।-हे सुमग । " चक्षुष्यं सुमगः " इत्यभिधानचिन्तामणि(का० ३, श्लो० १११)वचनात् । अपरम्-अन्यद् रूपं ते-तत्र समानं नहि अस्ति, भुवने इति शेषः । कथंभूतस्य ते ? ' राज्ञः ' राजत इति राजा तस्य महामृगस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ' महामृगेति ' महामृगा-गजास्तेषां मदैः-दानगारिभिराकुल-व्याप्त मण्डल-देशो यस्य स तस्य । पुनः किंभूतस्य ते ? ' दैत्येति ' दैत्यारेः-चासुदेवस्य मार्गे-पयि गमनं यस्य स तस्य । अथवा दैत्यारयो-देवास्तेषां मार्गे गमनं यस्य स तस्य । एतेन तत्राग्रतः कृष्णोऽस्ति, अग्रगा देवाः सेवकाः सन्ति इत्यर्थः । पुनः कथंभूतस्य ते ? तमोभिः-पापैर्दित-अखण्डितस्तस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ' चारुचेति ' चारुो मनोहराश्चतुरा-नरनारीजनास्तेषां अक्षिगतो-द्वेषस्तस्येति । चतुषे हितवा(च)क्षुष्यं यद्वा चतुः प्रहादं प्राप्नोति । अक्षिगतस्तु द्वेषणीयः, " द्वेष्योऽक्षिगतः " (का० ३, श्लो० ११२) इति हैमजचनात् । अत्र विरोधः-यश्चक्षुष्यः सौक्ष्मिगतः कथं स्यात् ? परिहारस्तु-चारुचतुराक्षिषु गतः स्थितः स तस्य । ते नेत्रोपरि (१) रक्षन्ति, सादरमिलोकनेन बालं भ्यत्वादिति । अथवा चारुनिपुणजननेत्रैः सह गत-गमनं यस्य स, " आ रथं व्याघ्रय गतो गतः " इत्यर्थः । अत्र लुप्तौपम्यत्वात् कथंभूतस्य ते-तव कस्येव ? राज्ञः-चन्द्रस्येव, यथा राज्ञः-चन्द्रस्य समानं अपरं रूपं नास्ति । कथंभूतस्य राज्ञः ? महामृगो लक्ष्मस्वरूपहरिणः तस्य मदेन-कस्तूरिकाया आकुल मण्डलं यस्य स तस्य । अथवा महामृग(मदः)शब्देन उपलक्षणत्वात् कस्तूरिकादिभ्यः गन्धद्रव्यैराकुल मण्डलं यस्य स तस्य । देवस्थानं सुगन्धद्रव्यमिश्रितमेव स्यादिति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? दैत्यारीणा-देवानां मार्गे-आकाशशतस्मिन् गमनं यस्य स तस्येति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? तमायां-रात्रौ उदित-उदयं प्राप्तं । अथवा तमोभिः-अन्धकारैर्दित-अखण्डित । अथवा तमना-राहुणाऽदित-अखण्डितः, राहुणा मुक्तस्येति, शेषं तत्रैव विशेषणम् । पुनः राज्ञ-इन्द्रस्येव, इन्द्रपक्षेऽपि महामृग एषामण इत्यादि यथोचितयोजनां कर्तव्येति ॥ १२ ॥

अन्वयः

विश (द्वे) चक्षुष्य । यद् महत्-मृग-मद-आकुल-मण्डलस्य, दैत्यं अदि मार्गे-गमनस्य, तमस-अदितस्य [अथवा तमा-उदितस्य], चारु-चतुर-अक्षिगतस्य [अथवा चारु-चतुर-अक्षि-गतस्य] ते समानं अपरं रूपं न हि अस्ति ।

शब्दार्थः

यथा (मू० राजन्)= (१) उपनिना (२) य-दना, (३) छन्दना
महामृग=(१) क्षीणी (२) (क्षीणीक्षीणी) क्षीणी, (३) क्षीणी (उपनिनाक्षीणी)
मद=(१) क्षीणी (२) क्षीणी
आकुल=आलि
मण्डल=(१) निम्न (२) देश

महामृगमदआकुलमण्डलस्य=(१) क्षीणी म. व. ३
व्याप्तं छे देश नेत्रो अथवा (२) (क्षीणीक्षीणी)
भुजनी क्षीणी [अथवा क्षीणी भुजनी क्षीणी
भुजनी पक्षीणी व. ३ व्याप्तं छे मण्डल नेत्रो अथवा
दैत्य=क्षीणी
अदि=क्षीणी, क्षीणी
दैत्यारि=(१) क्षीणी (२) क्षीणी

સ્વપ્નમ્ । દૃષ્ટાન્તમાદ—કો નર ક્ષ્યાદિ પૂર્વવત્ અન્વયઃ । પરં અન્યપુરુષસ્ય લવણસમુદ્રધારજલો-
પમાનં, ધ્રાંતેમિનસ્તુ ક્ષીરં (નિધિ) જલોપમાનમિતિ ॥ ૧૧ ॥

અન્વયઃ

(તે નુભગ !) ધ્રાંતેમિન-વિલોકનીયં તં ભવં [અથવા ભવન્તં] દૃષ્ટ્વા મરીચ-ચક્ષુઃ ન
અન્યત્ર તોષં ઉપયાતિ । દુગ્ધ સિન્ધોઃ શશિન્-કર-શ્રુતિ પયઃ પીત્વા જલ-નિધેઃ ક્ષારં જલં અશિતું કઃ
શ્ચછેત્ ?

શ્લોકાર્થ

દૃષ્ટ્વા (ધા० ટ્) = જોઈને.
મરિચ (મૂ० મર) = સંસારને.
તં (મૂ० તદ) = એવું.
અવન્તં (મૂ० અવ) = આપને.
નિર્મલ-મરુતું ભાવું તે, આંખ માયવી ને.
ધ્રાંતેમિન-એવ.
વિલોકનીય-દર્શનીય, જોવા લાયક.
ધ્રાંતેમિન-વિલોકનીયં = (૧) એકી ટમે જોવા લાયક;
(૨) દેવની જેમ દર્શનીય.
નુભગ.
અન્યત્ર = બીજે સ્થળે.
તોષં (મૂ० તોષ) = સતેષ.
ઉપયાતિ (ધા० યા) = ખામે છે.
મરીચ = મારી.
પરુષ = આંખ.
મરીચચક્ષુઃ = મારી આંખ.

પીત્વા (ધા० પા) = પાન કરીને, પીતે.
પયઃ (મૂ० પયસ) = (૧) દૂધ; (૨) જળ.
શશિન્ = ચન્દ્ર.
કર = કિરણ.
શ્રુતિ = પ્રભા, તેજ.
શશિકરશ્રુતિ = ચન્દ્રનાં કિરણોના જેવું તેજ છે જેવું
એવું.
દુગ્ધ = ક્ષીર, દૂધ.
સિન્ધુ = સમુદ્ર.
દુગ્ધસિન્ધોઃ = ક્ષીર-સમુદ્ર.
ક્ષારં (મૂ० ક્ષીર) = ખાઈ.
જલં (મૂ० જલ) = જળ, પાણી.
જલનિધેઃ (મૂ० જલનિધિ) = સમુદ્ર.
અશિતું (ધા० અન્) = પાન કરવાને.
શ્ચછેત્ (ધા० શ્ચ) = શ્ચછે.

શ્લોકાર્થ

" (તે નાય !) (વિવિધ પ્રકારનાં ભોગ, લીલા, લક્ષના ઇત્યાદિથી મનોહર અત એવ)
નિર્મલેષ જોવા લાયક એવા પ્રસિદ્ધ સંસારને જોવા બાદ સુંદર સાંસારિક ભોગ-વિલાસથી વિમુખ
એવા મુનિ-ધર્મી (૧) અન્ય સ્થળે મારું નેત્ર સંતોષ પામતું નથી [અથવા દેવની જેમ દર્શનીય
જેવું આપને જોવા પાડી મારું નેત્ર અન્યત્ર સંતોષ પામતું નથી], (૨) ચન્દ્રનાં કિરણોના
જેવાનું પ્રમાણમાં ક્ષીર-સમુદ્રના જલનું પાન કર્યા બાદ (લવણ) સમુદ્રના ખારા જલનો
શ્ચછેત્ ? " — ૧૧

રાજો મહાનૃગમદાકુલમણ્ડલસ્ય

દૈત્યારિમાર્ગગમનસ્ય તમોઽદિતસ્ય ।

ચક્ષુઃ ! નાગચતુરાક્ષિગનસ્ય કિમ્

યત્ તે નમાનમપરં ન હિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૨ ॥

टीका

शिवाया अपत्य शैवेय*, तस्य सगोघने हे शैवेय ! हे देव ! हे जलजाङ्कित !-हे शङ्खला
 छठन ! अहमीदृशी वर्ते । तदाह—कथंभूताऽह ! 'त्वत्सेति' त्वमेव सन्-शोभनो वि'-पक्षी तस्य
 योगोऽस्मिन्नात् एवविध वन-गृह जल कानन वा गता-प्राप्ता, (यद्वा) तस्य योग एव वन-गृह जल
 कानन वा गता चेतसा भावितत्वनमयसकलस्यानेत्यर्थं कर्तरि क्त* । "वन प्रश्रवणे गेहे, प्रवासोऽ-
 भ्रमसि कानने" इति हैमानेकार्थ्याम् । तथापि कथंभूताऽह ! 'तीत्रेति' तीत्र-कटु आतपो-विर-
 हलक्षणसतापस्तस्योद्धत-उत्कटो यः परामभ-अभिमतस्तेन भाविता-मिश्रिता, पीडितेत्यर्थ* ।
 तथापीति विरोधालङ्कारो दर्शित, त्वदु(द्यु)क्तगृहादिके आतपपीडा न भवतीति । परमत्र विह-
 द्गोपमानमुचित चञ्चलस्यमात्रत्वात् स्थित* सन् तत्कालमेवोद्वेगं कुर्यात्, त्वमप्यागतः सन् त्वरित
 गत इत्यर्थ* । अथ विरोधपरिहारमाह—'त्वत्सेति' तव सत्-निरन्तर यो वियोगस्तस्य वन-गृह
 तव वियोगमन्दिर प्राप्तेति । अथानातव निरन्तरवियोगात्, पञ्चमीतत्पुरुषसमासात्, वन-जल गृह
 कानन इत्यादि स्थान गताऽपि कापि रतिं न लघेत्यर्थ* । हे देव ! यत् एतद् वनं पाण्डुपलाश-
 कल्पं जातम् । कस्मिन् सति ? भातीति भगान् तस्मिन् भवति-त्वयि वासरे-दिवसे सति । पल-
 भांसमभ्रातीति पलाशो-राक्षसः, पाण्डु-पुण्ड्रित्वाच्छ्वेतथासौ राक्षस(पलाश)श्च तेन कल्प-सदृश
 भक्षणकारित्वादिति ॥ १३ ॥

अन्वयः.

(हे) 'शैवेय' ! (हे) देव ! (हे) जलज जाङ्कित ! अहस्वत्-सत्-वि-योग-वन-वन गता तथापि
 तीव्र-आतप-उद्धत-परामभव-भाविता (अस्मि) यद् भवति वासर (सति) एतद् (वन) पाण्डु-
 पलाश-कल्प जातम् ।

शब्दार्थः

सत्=(१) शोभनः, (२) निरन्तर

वि=पक्षी.

योग=संयोग

वियोग=विशेष

वन=(१) जंगल, (२) गृह (३) जंगल.

स्वरसद्वियोगवन=(१) तासः समान शोभन पक्षीनां

योग ० जेने विषे जेवा वनभा, (२) तासः

समान सुदूर पक्षीनां योगश्री वनभा (३)

तासः निरन्तर विशेषश्री वनभा, (४) तासः

निरन्तर विशेषश्री वनभा

एतद्=एतद्

गता (मू० गत)=गतेषु भागेषु

तथापि=तोऽपि

तीव्र=संभ्रत

आतप=सताप

उद्धत=उद्धत.

परामभव=परामभव

भाविता=भिभिन

तीव्रातपोद्धतपरामभवभाविता=संभ्रत सतापना ०

तद् पलाशवर्षी पीडित

अहं (मू० अहम्)=हं

शैवेय ! (मू० शैवय)=हे शिवा-नन्दन, हे नेमिनाथ !

देव ! (मू० देव)=हे देव ।

जलज=जल

जाङ्कित=(घा० जाङ्क)=पाण्डित

जलजाङ्कित !-हे शम्भना लाजनी युक्त ।

जात (मू० जात)=जन्तु

एतद् (मू० एतद्)=एतद्

यद्=येषु करिने

वासरे (मू० वासर)=दिने

માર્ગ=રસ્તો.

ગમન=જવું તે.

દૈત્યારિમાર્ગગમનસ્ય=દેવોના [અથવા કૃષ્ણના]
માર્ગને વિષે ગમન છે જોતું એવા.

તમસ્=(૧) પાપ; (૨) અધકાર; (૩) રાહુ.

અદિત=અખણિત.

તમોઽદિતસ્ય=(૧) પાપ વડે અખણિત; (૨) અંધ-
કાર વડે અખણિત; (૩) રાહુ વડે નહિ ઘેરા-
યેય.

તમા=રાત્રિ.

ઉદિત (ધા० ૬૦)=ઉદય પામેલ.

તમોદિતસ્ય=રાત્રિને રિપે ઉદય છે જોતો એવા.

ચક્ષુષ્ય ! (મૂ० ચક્ષુષ્ય)=હે સુભગ !

ચારુ=મનોહર.

ચતુર=હોશીઆર.

અક્ષિગત=દુશ્મન.

અક્ષિ=આંખ.

ગત=(૧) ગયેલ; (૨) ગમન.

ચારુચતુરાક્ષિગતસ્ય=(૧) મનોહર તેમજ ચતુર
(જોતો)ના દુશ્મન(રૂપ), (૨) મનોહર તેમજ
ચતુર મનુષ્યોની આંખને વિષે રહેલા; (૩)
મનોહર તેમજ ચતુરોની સાથે ગમન છે જોતું
એવા.

કિન્નર=વળી.

તે (મૂ० ચુન્નર)=તારા.

ચન્=જે માટે.

સમાનં (મૂ० સમાન)=સમાન.

અપરં (મૂ० અપદ)=અન્ય.

ન=નહિ.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

રૂપં (મૂ० રૂપ)=રૂપ.

અસ્તિ (ધા० અસ્)=છે.

શ્લોકાથ

“(આરં નેત્ર અન્યત્ર સંતોષ પામતું નથી, કેમકે) વળી હે સુભગ ! (હાંછનરૂપી) મૃગની
કસ્તૂરિકા વડે અથવા કસ્તૂરિકાદિક સુગંધી દ્રવ્યો વડે વ્યાપ્ત છે મંડળ જોતું એવા, વળી દેવોના માર્ગને
વિષે (અર્થાત્ આકાશને વિષે) ગમન છે જોતું એવા, તથા અધકાર અથવા રાહુથી અખણિત
[અથવા રાત્રિને વિષે ઉદય છે જોતો એવા], તેમજ મનોહર ચતુરોની આંખને વિષે રહેલા [અથવા
મનોહર (પરંતુ વિરહ વેદનાથી વ્યાકુળ એવી) વનિતાઓના દુશ્મનરૂપ] એવા ચન્દ્રની સમાન
જમ અન્ય રૂપ નથી, [અથવા (ઐરાવત નામના) ગજેન્દ્રના મદથી વ્યાપ્ત છે મણ્ડળ
જોતું એવા, દૈત્યરૂપી દુશ્મનોના માર્ગમાં (પાણી) ગમન છે જોતું એવા, અજ્ઞાનથી રહિત તેમજ મ-
નોહર તથા કુશળ મનુષ્યો (ને અતિશય વલ્લભ હોવાથી તે-) ની આંખને વિષે રહેલા એવા ઇન્દ્રના
રૂપ સમાન જમ અન્ય રૂપ નથી] તેમ કુંજરોના મદ (જળ) વડે વ્યાપ્ત છે દેશ જોતો એવા, વળી
કૃષ્ણ (વાસુદેવ) ના [અથવા દેવોના] માર્ગને વિષે ગમન છે જોતું એવા (અર્થાત્ કૃષ્ણ કે દેવો
જની આગળ ચાલે છે એવા), પાપ વડે અખણિત તેમજ મનોહર તથા ચતુર એવા જોતોના
દુશ્મન રૂપ [અથવા મનોહર તેમજ ચતુર મનુષ્યોનાં નેત્રને વિષે રહેલા, અથવા તેમની સાથે ગમન
છે જોતું એવા] તારા સમાન ખરેખર અન્ય રૂપ નથી.”—૧૨

* * * * *

ત્વત્સદ્વિયોગવનમેવ ગતા તથાપિ

ત્રિવ્રાતપોદ્ધતપરામવમાવિતાઽહમ્ ।

‘શૈવેય’ ! દેવ ! જલજાહ્નિત ! જાતમેતદ્

યદ્ વાસરે. ભવતિ પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ

વ્યાહાર (મૂં વ્યાહાર)=વચનને
 પટઃ (મૂં પટ)=પહેરે
 હવ=જેમ
 મે (મૂં અસ્મદ)=મારે
 યદિ=જો
 નો=નહિ
 શૃણોયિ (ધાં શ)=તું સાંભળે છે
 શાબ્દ=શબ્દ
 આદિ=અનુબંધ
 શબ્દાદિક=શબ્દ અનુબંધ
 સુપ (મૂં સુપ)=સુખ
 હવ (મૂં હવ)=અહીં
 વ્રજ (ધાં વ્રજ)=તું જા
 હારિ (મૂં હારિ)=મનોહર

હિત્વા (ધાં હા)=સહી દઈને
 નેત । (મૂં નેત)=હે નાયક !
 નરા (મૂં નર)=મનુષ્યો
 મુવિ (મૂં મુ)=પૃથ્વીને વિશે
 મવન્તિ (ધાં મુ)=પાય છે, હોય છે
 મત (ધાં મત)=મને
 અકુશ=અકુશ, અપદિ
 ગતાહકુશા=મનેલો ૭ અકુશ જેમનો એવા
 યે (મૂં યદ)=જો
 ક (મૂં કિમ્)=કેણ
 તાન્ (મૂં તદ)=તેમને
 નિવારયતિ (ધાં વાર)=નિવારે ૭
 સચ્ચરત (મૂં સચ્ચરત)=જતા
 યથેષ=મરત મુજબ

શ્લોકાર્થ

“હે નાયક ! જો ખહેરાની માફક તું માફ વચન સાંભળતો નથી, તો (પછી) આ શબ્દાદિક મનોહર સુખને છોડીને જા જ મનુષ્યો જગત્મા નિરકુશ હોય છે, તેવા ધૃષ્ટા મુજબ ફરતા જોનાને દાણ અટકાવે : ”—૧૪

* * * * *

ધ્યાન વિધેહિ કુરુ રૈવતકે તપાસિ

વિદ્ધીતિ મા હરિસુતોઽસ્થિરમાશુ કર્તા ।

યજ્ઞન્મમાત્રલઘુગાત્રજિનાહિતો નો

કિં મન્દરાદિશિખર ચલિતં કદાચિત્ ॥ ૧૫ ॥

ટીકા

હે નેમે ! ત્વં રૈવતકે તપાસિ ધ્યાન વિધેહિ-કુરુ । શુન* ત્વ તપાસિ કુરુ । હે નેમે ! હરિ-
 મુત-“કૃષ્ણપુત્રઃ-કામ* આશુ-શીઘ્ર મા-નેર્મિ ંસ્થિર ત્રતાદ્ અષ્ટ કર્તા-કરિષ્યતિ” इति त्व विदि
 -જાનીહિ । યદ-યસ્માન્ કારણાત્ કદાચિત્-કસ્મિંશ્ચિત્ કાલે મન્દરાદિશિખર કિં નો ચલિત ?
 અપિત્ કમ્પિતમેવ । કસ્માત્ ? ‘જન્મેતિ’ જન્મમાત્રાસૌ લઘુગાત્રયાસૌ જિનો-ધીરશ્ચ તસ્યાં-
 હિત-પાદકમલાત્ । અત્ર મહાધીરચરણત્ इति दृष्टान्तमात्रविश्रुतत्वात् भाविनि दृष्टान्ते भूतो-
 पचार* । અથવા ‘પુલ્વતિત્યયરનિર્દિષ્ટે” इति वचनात् प्रसिद्धत्वाद् भवत्येव । एव ‘धम्मसारहीण’
 इति पदे भाविनि भवकुमारदृष्टान्ते भूतारोपणा दृश्यते ॥ १५ ॥

મવતિ (મૂં મવત)=પ્રકાશમાન.

પાણ્ડુ=દિક્ષા.

પલ્લ=માંસ.

અર્શ=ખાવું.

પલ્લાશ=રાક્ષસ.

કલ્પ=સમાન, પુણ્ય.

પાણ્ડુપલ્લાશકલ્પ=દિક્ષા (પડી ગયેલા) રાક્ષસની સમાન.

શ્લોકાર્થ

“હે શિવા-નન્દન ! હે દેવ ! હે શંખના લાંછનથી લાંછિત (જિનેશ્વર) ! હું તારા સમાન સુંદર પક્ષીનો યોગ છે જેને વિષે એવા વનમાં ગદ્ય તોપણ (તારા વિરહરૂપી) સખ્ત સંતાપના પરાસવથી પીડિત છું; જેથી કરીને પ્રકાશમાન (આપરૂપી) દિવસ હોતે છતે આ વન (ક્ષુધાર્ત હોવાને લીધે) દિક્ષા પડી ગયેલા રાક્ષસના જેવું (ખાવા ધાય) છે.”—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

વિરોધાલંકારનો પરિહાર—

હે શિવા દેવીના પુત્ર ! હે દેવ ! હે શંખના લાંછનવાળા (નાથ) ! હું તારા નિરન્તર વિયોગરૂપી વનમાં ગદ્ય તેથી [અથવા તો તારા સતત વિયોગને લીધે જલ, ગૃહ કે જંગલમાં ગદ્ય તો પણ] હું તીવ્ર સંતાપના ઉત્કટ પરાસવથી પીડિત થઈ (અને મને ઠોઠ પણ સ્થલે ચેન પડ્યું નહિ).

વ્યાહારમેહ इव मे यदि नो शृणोषि

शब्दादिकं सुखमिदं ब्रज हरि हित्वा ।

नैतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ ૧૪ ॥

ટીકા

હે નૈતઃ !—હે સ્વામિન્ ! યદિ—ચેત્ ત્વં મે—મમ વ્યાહારં—વચનં એહ इव-વધિર इव નો શૃણોષિ, મમ વચનં નાઙ્ગીકરોપીત્યર્થઃ, તદા ત્વં વ્રજ—યાહિ । કિં કૃત્વા ? इदं—પ્રત્યક્ષં શબ્દાદિકં શબ્દરૂપરસગન્ધસ્પર્શલક્ષણં સુખં હિત્વા—ત્યક્ત્વા । કિંવિશિષ્ટં સુખં ? હારિ—રમ્યમ્ । હે નૈતઃ ! ये नरा भुवि—પૃથિવ્યાં ગતાઙ્કુશા—નિર્મર્યાદા ભવન્તિ, કો નરસ્તાન્ નરાન્ યથેષ્ટં—સ્વેચ્છં યથા સ્યાત્ તથા સચ્ચરતો—ગચ્છતો નિવારયતિ ? । અપિતુ ન કોઽપિ તાન્ નિષેધયતીતિ ॥ ૧૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) નૈતઃ ! યદિ મે વ્યાહારં એહ इव (ત્વં) નો શૃણોષિ,—(તદા) इदં શબ્દ-આદિકં હારિ સુખં હિત્વા વ્રજ । ये नराः भुवि गत-अङ्कुशाः भवन्ति, तान् यथेष्टं सञ्चरतः कः निवारयति ? ।

ઉદ્યમ=ઉદ્યમ
ઘૌત (ધા• ઘાઘ)=પ્રક્ષાલન કરેલ, ઘોષ નાખેના.
દોષા=રાત્રિ
સહજોદ્યમઘૌતદોષા=સ્વાભાવિક ઉદ્યમ વડે ઘોષ
નાખી છે (કમ-મલકાપી) રાત્રિને જોયે એવા
સૂર્ય=સૂર્ય, રાત્રિ
અતિશાયિન=અડિયાતો

મહિમન=મહિમા, ગૌરવ
સૂર્યાતિશાયિમહિમા=સૂર્યથી અડિયાતો મહિમા છે
જેના એવા
મુનિ=યોગી
દ્વ=ઉત્તમ
લોક=લોક
મુની દ્રલોકે=યોગીશ્વર લોકને વિશે

શ્લોકાર્થ

“ (હે જિન !) જોયે શુભ ધર્મ-મન્દિરરૂપ એવા યોગીશ્વર લોકોને વિશે સ્વાભાવિક ઉદ્યમ વડે (કર્મ મલકાપી) રાત્રિનું પ્રક્ષાલન કર્યું છે એવા તેમજ સૂર્ય જરતા અધિક મહિમાવાળો એવો તું છે, પરંતુ તારૂં ધ્યાન ધરનારી (હોવા છતાં) પણ વાંછિત વસ્તુના આધિક તેમજ વિસ્તીર્ણ વિરહરૂપી અધકારને પ્રાપ્ત થયેલી એવી હું (રાત્રિમતી) તેને વિશે તું તેવો નથી (અર્થાત્ બસે તું યોગિ-જનોની કર્મરૂપી રાત્રિનો અત લાવનાર હોવાથી તેમના સખ્યમા તો તું સૂર્ય કરતા વધારે પ્રભાવશાળી હો, પરંતુ મારા વિરહરૂપી અધકારનો તું નાશ નહિ કરી શકતો હોવાથી હું તને સૂર્ય કરતા કેવી રીતે અડિયાતો ગણુ ? ઉલટો તને તેનાથી ઉતરતો ગણવો જોઈએ, કેમકે તે તો અધકારનો નાશ જરૂર કરે છે) ”—૧૭

* * * * *

વક્ત્રં જિનાત્ર વસત પ્રણિધાનભાજો

વિશ્વાસતો મૃગાશિશુવ્રજચુમ્બિતં સત્ ।

સંદૃશ્યતે બહુલલક્ષણભાવિતં તે

વિદ્યોતયજ્જગદ્પૂર્વશશાઙ્કવિમ્બમ્ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા

હે જિન !—હે નેમે ! તે-તપ વક્ત્ર-મુલ અપૂર્વશશાઙ્કવિમ્બ સદૃશ્યતે, લોકૈરિતિ શેષઃ । કથમ્ભૂતસ્ય તે ? અત્ર-નગે વસતો-વાસ કુર્વત્ । પુન કથમ્ભૂતસ્ય તે ? પ્રણિધાનભાજઃ-સમાધિ-યોગયુક્તસ્ય । કર્મભૂત વક્ત્ર ? ‘મૃગેતિ’ મૃગાણા-હરિણાના શિશુ-બાલાસ્તેષા ત્રન-સમૂહસ્તેન ચુમ્બિત સદ્-વર્તમાનમ્ । કસ્માત્ ? વિશ્વામતો-નિશ્ચલત્વાન્નિર્મયત્વેન વિશ્વાસહેતુત્વાત્ । અત એવ કથમ્ભૂત વક્ત્ર અપૂર્વશશાઙ્કવિમ્બ ? ‘વહુલેતિ’ વહુલાનિ લક્ષણાનિ-લાઙ્છનાનિ તૈર્ભાવિત-સહિતમ્ । ચન્દ્રમણ્ડલમધ્યે તુ એક લક્ષ્મ વર્તતે, અત્ર તુ વહુનિ ચિહ્નાનિ સન્તિ, તેન વક્ત્રમપૂર્વશશાઙ્કવિમ્બ મિત્યુક્તમ્ । કિં કુર્વત્ વક્ત્ર ? વિદ્યોતયત્-પ્રકાશયત્ । કિં ? જગદ્-વિશ્વમિતિ ॥૧૮॥

અન્વય.

(હે) જિન ! મત્ર વસત પ્રણિધાન-ભાજઃ તે વિશ્વાસત મૃગ-શિશુ-વ્રજ-ચુમ્બિત, સત્, વહુલ-લક્ષણ-ભાવિતં, જગત્ વિદ્યોતયત્ વક્ત્ર અપૂર્વ-શશાઙ્ક-વિમ્બ (લોકૈઃ) સંદૃશ્યતે ।

શ્લોકાર્થ

“ પોતાના મિત્રોની સાથે સંભોગાર્થે આવેલી તેમજ અતિશય મોહ પામેલી એવી દેવીઓ ત્યાં (રૈવતક પર્વત ઉપર) રહેલા એવા તેમજ સુંદર દેહવાળા એવા તને જોઈને કંઈશે જ હે નાથ ! કંઈર્ષના સમાન રૂપવાળો [અથવા ધગ્ધિત રૂપવાળો] એવો તું જગત્તને વિષે પ્રકાશ પાડનારો અપૂર્વ દીપક છે. ”—૧૬

* * * *

ત્વદ્ધ્યાનભાજ્યપિ પુનર્મયિ નો ગતાયા—

મિષ્ટાર્થવાધકવૃહદ્વિરહાન્ધકારમ્ ।

સદ્ધર્મધામ્નિ સહજોદ્યમધૌતદોષઃ

સૂર્યાતિશાયિમાહિમાઽસિ મુનીન્દ્રલોકે ॥ ૧૭ ॥

ટીકા

હે નમે ! ત્વં મુનીન્દ્રલોકે—યોગીશ્વરજને ‘સૂર્યેતિ’ સૂર્યાદ્ અતિશાયી—અધિકો મહિમા यस્ય સ એવંવિધોઽસિ । કથંભૂતસ્ત્વં ? ‘સહજેતિ’ સહજોદ્યમેન—આત્મનિષ્ઠિતારમ્મેણ ધૌતા—પ્રક્ષાલિતા દોષા—કર્મમલરૂપા રાત્રિર્યેન સ ઇતિ । કથંભૂતે મુનીન્દ્રલોકે ? સદ્ધર્મધામ્નિ—શુભધર્મમન્દિરે । પુનર્હે નમે । ત્વં મયિ વિષયે સૂર્યાતિશાયિમાહિમા નાસિ । કથંભૂતાયાં મયિ ? ત્વદ્ધ્યાનભાજ્યપિ—તવ ધ્યાનયુક્તાયામપિ । પુનઃ કથંભૂતાયાં મયિ ? ગતાયાં—પ્રાપ્તાયામ્ । કિં પ્રતિ ? ‘ઈદ્યેતિ’ ઇદ્યાર્થો—વાચ્છિતાર્થસ્તસ્ય વાધકં—નિરોધકં વૃહત્—પ્રૌઢં વિરહ એવાન્ધકારમિતિ સ્પષ્ટમ્ । એતેન ત્વં મુનીન્દ્રલોકે પ્રદ્યોતકારકોઽસિ, મયિ તુ ન, વિરહાન્ધકાર(સ્ય) વિદ્યમાનત્વાત્ ઇતિ તવ ન યુક્તમિતિ ॥ ૧૭ ॥

અન્વયઃ

(હે જિન !) સત્-ધર્મ-ધામ્નિ મુનિ-ઇન્દ્ર-લોકે સહજ-ઉદ્યમ-ધૌત-દોષઃ, સૂર્ય-અતિશાયિન-મહિમા અસિ, પુનર્ ત્વત્-ધ્યાન-ભાજિ અપિ, ઇદ્ય-અર્થ-વાધક-વૃહત્-વિરહ-અન્ધકારં ગતાયાં મયિ નો ।

શ્લોકાર્થ

ધ્યાન=ધ્યાન.

ભાજ=ભજનાર.

ત્વદ્ધ્યાનભાજિ=તારા ધ્યાનને ભજનારી.

અપિ=પણ.

પુનર્=વળી.

મયિ (મૂં અસ્મદ્)=મારે વિષે.

નો=નહિ.

ગતાયાં (મૂં ગતા)=પ્રાપ્ત થયેલી.

ઈદ્ય=વાચિત.

અર્થ=વસ્તુ.

વાધક=નિરોધ કરનાર.

વૃહત્=મોટા.

અન્ધકાર=અધકાર, અંધારું.

ઈદ્યાર્થવાધકવૃહદ્વિરહાન્ધકારં=વાચિત વસ્તુના પાધક તેમજ વિસ્તીર્ણુ એવા વિરહરૂપી અંધકારને.

સત્=શુભ.

ધર્મ=ધર્મ.

ધામન્=મંદિર.

સદ્ધર્મધામ્નિ=શુભ ધર્મ-મંદિર(રૂપ).

સહજ=સ્વાભાવિક.

શબ્દાર્થ

ઉદ્યોગ (મૂ. ઉદ્યોગ) = ઉદ્યમ
 એવ (મૂ. એતદ) = આ
 ભવતા (મૂ. ભવત) = આપથી
 ક્રિયતા (ધા. ક્ર) = કરાય છે
 કિમર્થ = શા માટે
 ક્રિયા = અથવા
 કથ = પ્રશ્નાર્થક અથવા
 તુ = નહીં
 ઘર = ઉત્તમ
 ઘસ્તુ = થીજ
 ઘરઘસ્તુન = ઉત્તમ થીજથી
 કર્ત (મૂ. કર્ત) = અપૂરું
 અસ્તિ (ધા. અસ્) = છે

ત્યા (મૂ. યુષ્મદ) = તને
 એવ = ન
 વીન્ય (ધા. ફર) = જોઈને
 શિતિમ (મૂ. શિતિમ) = સ્થામવર્ણી
 મુદ્ = હર્ષ
 સમુદ્ = હર્ષિત
 મયુર્ય (મૂ. મયુરી) = મયૂરીઓ, ઢેસો
 કાર્ય (મૂ. કાર્ય) = કાર્ય, કૃત્ય
 કિયત્ = કરેલું
 જલધરૈઃ (મૂ. અલધર) = મેયો વડે
 જલ = જલ, પાણી
 માર = ભાર, બોળો
 મદ્ = નમનશીલ
 જલમારજન્ન = જલના ભાર વડે નમનશીલ

શ્લોકાર્થ

“(હે નાથ !) આ (તપશ્ચર્યા, ધ્યાન, સમાધિ ઇત્યાદિ) ઉદ્યમ તુ શાને માટે કરે છે ? શુ (ઉત્તમ રાજ્યરૂપી) શ્રેષ્ઠ વસ્તુથી હર્ષક અપૂરું છે ? સ્થામવર્ણી” એવા તનેજ જોઈને મયૂરીઓ હર્ષિત થઈ જાય છે, તો પછી જલના ભાર વડે નમ જનેલા એવા મેયોનુ (તેમને) શુ કામ છે ? (તેવીજ રીતે તને ઉત્તમ રાજ્યાદિક સામગ્રી મળેલી હોવા છતાં તુ કેમ તપશ્ચર્યા કરે છે ? તારે શાની ખોટ છે ?)” — ૧૯

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन बुद्ध्वा

वच्चीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।

रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

टीका

હે નેમે ! અહ ઇતિ વચ્ચિ-કથયામિ । કથમ્ભૂતાહ ? ઇતિ સ્વજનેન-ચન્દુવર્ગેણ ભુજ્ઞા-પ્રેરિતા-કથિતા । ઇતીતિ કિં ? હે રાજીમતિ ! ત્વ અવર-અન્ય વર-મર્તાર ઇચ્છ-વાચ્છ ઇતિ । (પ્રુનઃ) કથમ્ભૂતાહ ? દ્રુત-શીઘ્ર કરાબ્જાભ્યાં-દ્રુત-કમલાભ્યા નિરુદ્ધૌ-પિહિર્તૌ કર્ણૌ-શ્રવણૌ યથા સેતિ । ઇતિ વચ્ચિ, ઇતીતિ કિં ? હે સ્વજન । યથા જનાઝા-લોકાનાં સમૂહો જનતા તથા રત્ને-મળૌ અભિલાષ-વાચ્છા ક્રિયતે, એવ તુ કિરણાકુલે-મરીચિવ્યાપ્તેઽપિ કાચશકલે-કાચવૃન્દે ન ક્રિયત ઇતિ ॥ ૨૦ ॥

अन्वय

‘ અવર ઘર ઇચ્છ ’ ઇતિ સ્વજનેન ભુજ્ઞા અહ દ્રુત-કર-અબ્જ-નિરુદ્ધ-કર્ણૌ ‘ યથા રત્ને જનતયા અભિલાષ ક્રિયતે (તથા) કિરણ-આકુલે અપિ કાચ-શકલે તુ ન એવ ’ ઇતિ (અહ) વચ્ચિ ।

શબ્દાર્થ

વક્ત્રં (મૂં વક્ત્ર) = મુખ, વદન.
 જિન ! (મૂં જિન) = હે જિન !
 અન્ન = અહિંઆ.
 વસતઃ (મૂં વસત) = રહેનારા.
 પ્રણિધાન = ધ્યાન.
 ભાજ્ = ભજનાર.
 પ્રણિધાનમાજઃ = ધ્યાનયુક્ત.
 વિશ્વાસતઃ (મૂં વિશ્વાસ) = વિશ્વાસને લીધે.
 મૃગ = હરણુ.
 શિશુ = બાળક.
 વ્રજ = સમૂહ.
 ચુસ્વિત (ધાં ચુસ્વ) = ચુંબિત, ચુંબન કરાવેલ.
 મૃગશિશુવ્રજચુસ્વિત = હરણુનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત.

સન્ (ધાં અત્) = વિદ્યમાન.
 સંદૃશ્યતે (ધાં દૃશ) = જોવાય છે.
 વહુલ = અતિશય.
 લક્ષણ = લાંછન.
 ભાવિત = યુક્ત.
 વહુલલક્ષણભાવિત = અતિશય લાંછનોથી યુક્ત.
 તે (મૂં ચુષ્પદ) = તારૂં.
 વિદ્યોતયત્ (ધાં દ્યુત) = પ્રકાશ કરનાર.
 જગત્ (મૂં જગત્) = દુનિયાને.
 અપૂર્વ = અસાધારણ.
 શશ = મૃગ.
 અદ્ભ = લાંછન, ચિહ્ન.
 શશાદક = મૃગનું લાંછન છે જેને વિષે તે, ચન્દ્ર.
 વિમ્બ = મિંબ.
 અપૂર્વશશાદકવિમ્બ = અસાધારણ ચન્દ્રનું મિંબ.

શ્લોકાર્થ

“ હે જિન ! અહિંઆ (રૈવતક પર્વત ઉપર) વસનારા તથા સમાધિ-યોગથી યુક્ત એવા તારા (નિશ્ચલતા તેમજ નિર્ભયતાને લીધે) વિશ્વાસથી હરણુનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત થયેલું એવું, વળી અનેક લક્ષણોથી લક્ષિત એવું તેમજ વિશ્વને પ્રકાશમય કરનારું એવું મુખ આસાધારણ ચન્દ્રના મિંબના સમાન (લોકોથી) જોવાય છે.”—૧૮

ઉદ્યોગ एष भवता क्रियतां किमर्थं ?

किं वाऽथ ते नु वरवस्तुन ऊनमस्ति ? ।

त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुदो मयूर्यः

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

ટીકા

अथेति अन्वादेशे प्रश्ने वा । हे नेमे ! भवता-त्वया एष उद्योग-उद्यमः किमर्थं क्रियतां ? न कोऽपि हेतुर्दृश्यत इत्यर्थः । नुरवधारणे । वरवस्तुनः-प्रधानराज्यादिवस्तुनः सकाशात् इतरत् किं ते-तव ऊनं-असंपूर्णमस्ति ? किमप्यूनं नास्तीत्यर्थः । दृष्टान्तमाह-मयूर्यो-मयूरवल्लभाः शितिभं-श्यामवर्णं एवंविधं त्वामेव वीक्ष्य-विलोक्य समुदः-सहर्षा भवन्ति । तदा जलभार-नम्रैः-नीरभारेण नमनशीलैः जलधरैः-मेघैः कियत् कार्यं ? न किमपि कृत्यमस्तीत्यर्थः ॥ १९ ॥

અન્વયઃ

एषः उद्योगः भवता किमर्थं क्रियतां ? किंवा अथ ते वर-वस्तुनः ऊनं नु अस्ति ? शितिभं त्वां एव वीक्ष्य मयूर्यः सह-मुदः (भवन्ति, तदा) जल-भार-नम्रैः जलधरैः कियत् कार्यम् ? ।

૧ આસાધારણ કહેવાનું કારણ એ છે કે ચન્દ્રમાં તો એક લાંછન છે, બીજાં નેમિનાથમાં તો અનેક લાંછનો છે

અન્વયઃ

યદિ (હે) નાથ ! મવાન્ હવ અન્ય કશ્ચિત્ અગ્ર ભવ-અન્તરેઅપિ મેમન ન હરતિ (તર્હિ) મગ્યે !
મવત્યાઃ મનોહર-ઘર મવિતા, (અત) નેમિના કિં ? અ-સહ-શુચા ચ કિં ? इत्थं आल्या किं वाच्यम् ? ।

શીખ-દાર્થ

મગ્યે ! (મૂ. મગ્યા)=હે ભગ્ય (સ્ત્રી) !
મનોહર=ચિત્તાકર્ષક
ઘર=વર, પતિ
મનોહરઘર=મનોહર વર
મવિતા (ધા. મૂ.)=યશો
મવત્યા (મૂ. મવતી)=આપનો
કિં=શું
નેમિના (મૂ. 'નેમિ')=નેમિ વડે
અસહ=સહન ન થઈ શકે તેવો, અસહ
શુચ્=શોભક
અસહશુચા=અસહ શોભક વડે
ચ=વળી
હરય=આ પ્રભાસે
આલ્યા (મૂ. આલી)=સમી વડે

વાચ્ય (મૂ. વાચ્ય)=કહેવાય
અગ્ર=આ સત્તારમાં
યદિ=જો,
મે (મૂ. અસ્મદ્)=મારું
ન=નાહિ
મવાન્ (મૂ. મવત્)=આપ
હવ=જેમ
અન્ય (મૂ. અન્ય)=બીજો,
કશ્ચિત્ (મૂ. કિમ્)=કાંઈ
મનઃ (મૂ. મનસ્)=ચિત્તને
હરતિ (ધા. હ)=હરે છે
નાથ ! (મૂ. નાથ)=હે નાથ !
મવ=ભવ
મવાન્તરે=અ. ૫ ભવમાં
અપિ=પણ

શ્લોકાર્થ

“હે નાથ ! જ્યારે આપનીજમ કોઈ અન્ય (પુરુષ) આ ભવમા તેમજ ભવાન્તરમા પણ
મારું મન હરનાર નથી, તો પછી હે મનોહર (યુગાક્ષી) ! આપ (રાજામતી)ને મનોહર વર
મળશે, વારતે નેમિથી શુ (અર્થાત્ તો પછી નેમિનાથનુ દુ કામ છે) : વળી અસહ શોભથી
પણ સર્થે, એમ સમીપથી કેમ કહેવાય ? (અર્થાત્ નજ કહેવાય) ”—૨૧

+ + + + +
અસ્યા ન દૂષણમતો હિ મવાનસહો—

ડનાથ કૃતાન્તજનકો મવતીશ ! સોડપિ ।

સાતાય સર્વજગતા ચ શિવા યમર્ક

પ્રાચ્યેવ વિગ્ જનયતિ સ્ફુરદશુજાલમ્ ॥ ૨૨ ॥

ટીકા

શિવા-સમુદ્રવિજયનુપપત્ની પ્રાચી એવ-પૂર્વા એવ વિગ્-કાષ્ટા ચં નેમિન અર્ક-સૂર્ય
જનયતિ । કસ્મૈ ? સર્વજગતાં-સર્વજનાના સાતાય-સુપ્રાય । કર્થભૂત યમર્ક ' સ્ફુરદશુજાલ-

૧ અ. ૧ નેમિન ' રાજા પણ સહાયી શકે છે જુઓ શીલેમથ દસરિફત અભિપ્રાનચિન્તામણિ (૬૦
૧, શ્લોક ૨૮)ની સ્વોપદ ટીકા

૨ આ પદમા અનેક અન્યથો દર્શિ-ગોચર થાય છે એ એની વિશેષતા છે,

શબ્દાર્થ

इच्छ (धा० इष्)=પસંદ કરે.

अवरं (मू० अवर)=અન્ય.

चरं (मू० वर)=વરને.

इति=એમ.

स्वजनेन (मू० स्वजन)=સ્વજન વડે.

नुन्ना (धा० नुद)=પ્રેરિત.

वचिम (धा० वच्)=કહું છું.

अहं (मू० अस्मद्)=હું.

द्रुत=શીઘ્ર, ઝડપી.

कर=કરત, હાથ.

अब्ज=કમળ.

निरुद्ध (धा० रुध्)=બંધ કરેલ.

कर्ण=કાન.

द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्ण=કર-કમળ દ્વારા શીઘ્ર ઢાંકી
હીધા છે કાનો જેણે એવી.

रत्ने (मू० रत्न)=રત્નને વિષે.

यथा=જેમ.

जनतया (मू० जनता)=એકથી.

क्रियते (धा० कृ)=કરાય છે.

अभिलाषः (मू० अभिलाष)=ઇચ્છા.

न=નહિ.

एवं=એવી રીતે.

तु=કિન્તુ.

काच=કાચ.

शकल=કુકડો, કકડો.

काचशकले=કાચના કકડાને વિષે.

किरण=કિરણ.

आकुल=વ્યાપ્ત.

किरणाकुले=કિરણો વડે વ્યાપ્ત.

अपि=પણ.

શ્લોકાર્થ

“ (નેમિનાથને મૂકીને) અન્ય વરને વર એમ સંબંધીઓ દ્વારા પ્રેરણા કરાયેલી હું કર-
કમળ વડે શીઘ્ર કાન ઢાંકી દઈ એમ કહું છું કે જેમ લોકો રત્ન વિષે અભિલાષા રાખે છે, તેમ
તેઓ કિરણો વડે પણ વ્યાપ્ત એવા કાચના કકડા વિષે રાખતા નથી.”—૨૦

भव्ये ! मनोहरवरो भविता भवत्याः

किं नेमिनाऽसहशुचा च किमित्थमाल्या ? ।

वाच्यं किमत्र यदि मे न भवानिवाभ्यः

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

ટીકા ।

हे नेमे ! तदा आल्या-सख्या इत्थं किं वाच्यं-कथं वक्तव्यं, अमुना वाक्येन सूतमित्यर्थः ।
इत्थं किं तदाह—भव्या-मनोहरा तस्याः संबोधनं क्रियते हे भव्ये !—हे राजीमति ! भवत्याः—तव
राजीमत्या मनोहरवरो भविता-भविष्यतीत्यर्थः । अतो नेमिना किं ? सूतमित्यर्थः । च-पुनः
असहशुचा किं ? उत्कटशोकेन सूतमित्यर्थः । इति हे नाथ ! यदि-चेदन्यः कश्चिज्जनोऽत्र-अस्मिन्
भवे भवान्तरे-अन्यसवेऽपि मे-मम मनः-चित्तं न हरति । क इव ? भवानिव, यथा भवान् त्वं मम
मनो हरति तथाऽन्यो नेत्यर्थः ॥ २१ ॥

૧ આ રાજમતીનું અનુપમ સતીત્વ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે સાધારણ રીતે કાંઈ પણ સુલક્ષણા સુંદરી પોતાના
પતિનું અનિષ્ટ બોલાવું હોય, તો તે બિન થયા વિના રહેતી નથી અને અને તો ત્યાંથી તે સત્વર આવી ખસી
જાય છે.

શ્વ=અને
શિવા (મૂં ચિવા)=શિના (રાણી)
શિવા (મૂં ચિવ)=કસ્યાણકારી
ય (મૂં ચદ)=જેને
અર્ક (મૂં અર્ક)=સૂર્યને, રવિને
પ્રાચી=પૂવ
પવ=જ

દિક્ (મૂં દિક્)=દિશા
જનયતિ (વાં જન્)=જન્મ આપે છે
સ્ફુરત્ (વાં સ્ફુર)=સ્ફુરાયમાન, પ્રકાશમાન
અણુ=કિરણ
જાલ=સમૂહ
સ્ફુરદશુજાલ=પ્રકાશમાન છે કિરણોના સમુદાય
જેના એવા

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! (સમુદ્રવિજય નૃપતિની પટરાણી) શિવારૂપી (કસ્યાણકારી) પૂર્વજ દિશા સ્ફુરાયમાન કિરણોના સમુદાયવાળા એવા જે આપ (નેમિ) સૂર્યને આખી આલમના સુખને અર્થે જન્મ આપે છે, તે આપ પણ (કઠોર પ્રકૃતિવાળા હોવાને લીધે) એસઘ, ઉચ્છ્રમ્મ અને (કુ વિરહી હોવાને લીધે મારા પ્રતિ) મરણુદાયક છે (અર્થાત્ આપ તો કુ ખના હેતુ થઇ પડ્યા છો), એથી કરીને એનો દોષ નથી ”—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

વિરોધનો પારહાર—

જગતના સુખને માટે જે આપને શિવા દેવીએ જન્મ આપ્યો, તે આપ તો મને મરણાન્ત કષ્ટ દાયક થઇ પડ્યા છો એ વિરોધનો નીચે મુજબ પરિહાર છે —

શિવા રાણીરૂપી પૂર્વ દિશાએ જે નેમિનાથ રૂપી સૂર્યને સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડના સુખને અર્થે જન્મ આપ્યો તે આપ તો (ઉપસર્ગોથી) ક્ષોભ પામતા નથી, વળી આપને (ક્રોધ પ્રકારની) ખીડા નથી, તેમજ આપ સિદ્ધાન્તના પ્રપંક છો અથવા કસ્યાણકારી કાર્યને કરવાવાળા છો, એથી શિવાનો કષ્ટ દોષ નથી

+ + + +

ચૈતશ્ચમચ્ચરિકરીપિ દરીશ્રિતાના

તીર્તૈર્વૈર્વિપમરૈવતશૃદ્ધગસદ્ગી ।

આદર્શધાન્નિ ધૃતકેવલચન્નિવત્ કિં

નાન્ય. શિવ. શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર ! પન્થા. ? ॥ ૨૩ ॥

હે મુનીન્દ્ર ! ત્વ ચૈતઃ ચમચ્ચરિકરીપિ—અતિશયેનાશ્ચર્યયુક્ત કરોપીત્યર્થઃ । કેપા ? દરી-શ્રિતાના—કન્દરાસ્થિતાનાં જનાનામ્ । કે ? તીર્તૈર્—ઉત્કટૈઃ વ્રતૈઃ—યમનિયમરૂપૈઃ । કથમૂતસ્ત્વ ? વિપમરૈવતશૃદ્ધસદ્ગી, અસમરૈવતગિરિશિખરસ્થિત્વ ઇત્યર્થઃ । હે મુનીન્દ્ર ! શિવપદસ્ય પન્થા—માર્ગો

૧-૩ સૂર્યના સમપર્ગા ‘ અસદ્ધ યી ’ તેના તરફ નહિ જોઇ શકાય એવો અર્થ કરવો તેવીજ રીતે ‘ અ-આધ ’ શબ્દથી ‘ અ ય તેજ વડે પરાભવ નહિ પામનારો એવો ’ અર્થ કરવો, વિશેષમાં લેખકાકિત પ્રમાણે સૂર્ય યમ રાજનો બાપ થાય છે

दीप्यमानकिरणसमूहम् । अत्र शिवैव प्राची यमेव सूर्य इति रूपकालङ्कारः प्रोक्तः, अथ च-
 शब्दोऽत्र भिन्नक्रमत्वात् शिवा-निग्नद्रवा प्राची एव दिक् यमकं जनयतीति द्वितीयः मूर्त्यपधार्थः ।
 शेषं तथैव । यच्चदोर्नित्यसंयन्तः । हे ईश ! हि-यस्मान् कारणात् मौञ्जपि भवान्-नेमिः एवंविधो
 भवति । तदाह-कथंभूतः स भवान् ? 'कृतान्तजनकः' कृतान्तं-वियोगलक्षणं यमं जनयति-
 उत्पादयतीति कृतान्तजनकः, मम पीडाकारणं भवति । यमो हि सर्वेषां पीडाकृदस्तीति । पुनः
 कथंभूतः स भवान् ? अवाधः-उच्छृङ्खलः, निरङ्कुश इत्यर्थः । "अवाधोच्छृङ्खलोदामा०" इति
 हैमः (का० ६, श्लो० १०२) । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्यः-अनहनीयः, कठोरप्रकृतित्वात् ।
 अतः साताय सर्वजगतामिति पूर्वान्वयापेक्षया प्रमृत्तः पश्चाद् दृष्टो जात इति विरोधः । अपिर्विरो-
 धार्थः । परिहारस्तु-कथंभूतः स भवान् ? कृतान्तं-सिद्धान्तं अथवा क्षेमकार्यं जनयतीति कृता-
 न्तजनकः । "कृतान्तो क्षेमकर्मणि । सिद्धान्तयमदेवेषु" इति हैमानेकार्यः । पुनः कथंभूतः स
 भवान् ? न विद्यते बाधा-पीडा यस्य सोऽवाध इति । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्य-उप-
 सर्गैरक्षोभ्य इति । अथ द्वितीयपक्षे सोऽपि सूर्यः कृतान्तजन्मकारकः । पुनः कथंभूतः स सूर्यः ?
 अवाधः-अन्यसर्वतेजोभिरनभिभवः । पुनः कथंभूतः सोऽपि सूर्यः ? असह्यो-दुर्निरीक्ष्यः । अतः
 पूर्वार्थपेक्षया कृतान्तजनकादिशब्दलाभात् अस्याः शिवाया जनन्याः पूर्वायाः दिशश्च दूषणं न
 विद्यते, तस्याः किं दूषणं ? त्वं (एव) ईदृशो जात इति काकुः ॥ २२ ॥

अन्वयः

'शिवा' एव प्राची दिक् यं स्फुरत्-अंशु-जालं अर्कं सर्व-जगतां साताय जनयति, हे ईश ! हि स
 अपि भवान् अ-सह्यः, अ-वाधः, कृतान्त-जनकः च भवति, अतः अस्याः न दूषणम् ।

शब्दार्थ

अस्याः (मू० इदम्)=आत्मा.

न=नहि.

दूषणं (मू० दूषण)=पक्ष.

अतः=अथैषी क्रीते.

हि=क्षेत्रे.

भवान् (मू० भवत्)=आप.

असह्यः (मू० असह्य)=सहन न करी शक्य तेव.

वाधा=पीडा.

अवाधः=(१) उच्छृङ्खलः; (२) अपिद्यमान छे पीडा ज्ञेते
 अवे.

कृतान्तः=(१) यमः; (२) सिद्धान्तः; (३) कल्या-
 णकारी कार्य.

जनकः=(१) पिता, (२) उत्पन्न करतार.

कृतान्तजनकः=(१) यमना जनकः; (२) सिद्धान्त-
 नाना प्रपञ्चः; (३) कल्याणकारी कार्य करतार.

भवति (पा० भू)=थाय छे.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

सः (मू० तव)=ते.

अपि=पक्ष.

साताय (मू० सात)=सुप्पने भाटे.

सर्व=सभरत, आप्पी.

जगत्=दुनिया, आलम.

सर्वजगतां=आप्पी आलमना.

१ रूपकालङ्कारस्य लक्षणम्—

"रूपक यत्र साधर्म्या—दर्शयोरभिवा भवेत् ।

समस्तं वाऽसमस्तं वा, खण्डं वाऽखण्डमेव वा ॥१॥ "

—वाग्भट्टालङ्कारे (प० ४, श्लो० ६६)

વિચારવા લાગ્યા કે શુ શરીરના બીજા ભાગો પણ અલકાર વિના આમ નિસ્તેજ દેખાતા હશે ? એની પ્રતીતિ કરવા તેઓ આ ગ ઉપરથી એક પછી એક આબૂધણુ ઉતારવા લાગ્યા

આનુ વર્ણન કરતા શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ કહે છે કે પ્રથમ તો તેમણે મસ્તક ઉપરથી માથિ-
ધ્યનો મુકુટ ઉતાર્યો, એથી તે મસ્તક રત્ન વિનાની મુદ્રિકા જેવું દેખાવા લાગ્યું ત્યાર બાદ તેમણે
કાનમાના કુણ્ડળ કાઢી નાખ્યા, એટલે તે કાન સૂર્ય અને ચન્દ્ર વિનાની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા
જવા ભાસવા લાગ્યા ગ્રીવા (ડોક) ઉપરથી ગળયવો દૂર કરવાથી તેમની ગ્રીવા નીર (જળ) વિનાની
નદી જેવી જણાવા લાગી પછીથી તેમણે વક્ષ સ્પર્શ (છાતી) ઉપરથી હાર ઉતાર્યો, એથી તો તે
તારા વિનાના આકાશની જેમ શૂન્ય દેખાવા લાગ્યું બાજુબધ ઉતારતા તેમના બને હાથ જાણે
અર્ધક્ષતાપાશથી રહિત બે સાલ વૃક્ષ હોય તેમ ભાસવા લાગ્યા હાથના મૂળભાથી તેમણે ઠડા
ઉતાર્યા, એટલે તે આમલસાર વગરની ધમારત જેવા જણાવા લાગ્યા તેમણે ત્યાર પછી બીજી
બધી આગળીઓમાથી મુદ્રિકા કાઢી નાખી, એટલે તે આગળીઓ સર્પ વિનાની દ્રેણુ જેવી દેખાવા
લાગી ત્યાર બાદ તેમણે પાદમાથી પાદ કટક દૂર કર્યા, એથી તે રાજકુળરના મુવર્ણ કકણથી
રહિત હાતના જેવા જણાવા લાગ્યા

આ પ્રમાણે સર્વ આબૂધણુનો તેમણે અનુક્રમે ત્યાગ કર્યો એટલે તેમનું શરીર પત્ર વિનાના
વૃક્ષ જેવું શોભારહિત દેખાવા લાગ્યું આ પ્રમાણેનું પોતાનું શરીર બેધને તેમણે એવો વિચાર
આવ્યો કે શરીરની અલકારોથી કૃત્રિમ શોભા છે બાકી આ શરીર તો અદરથી વિશ્વાદિક મળથી
અને બહારથી મૂત્રાદિકના પ્રવાહથી એમ ઉભય રીતે મલિન છે આ પ્રમાણે તેમણે શરીર ઉપરની
મમતા ઓછી કરવા માડી એટલુંજ નહિ, પરંતુ શુદ્ધ વિચારમા આગળ વધતા જતા એવા તે રાજ
શ્વર અપૂર્વકરણના અનુક્રમથી ક્ષપક ઐણિ ઉપર આરૂઢ થયા શુદ્ધ ધ્યાનમા તદ્દલીન બનેલા એવા
તેમને સદ્વિચારના પ્રભાવથી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું ધન્ય છે આવા રાજર્ષિને કે જમણે
" મન एव मनुष्याणा कारण बभौक्षयो " એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યું તેમજ શુદ્ધરથાવાસમા
રહીને પણ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું

*

*

*

*

पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?

कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।

चेत् केवलं शिवसुखाञ्जविकाशहेतु

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ૨૪ ॥

टीका

हे नेमे ! व्रतेन पूर्ण-सूतम् । क्रियया भवतु-सूतम् । गतैः-गमनैः-विहारैः किं ?-सूतम् ।
कष्टैः-लोचादिभिः कृत-सूतम् । तपसाऽस्तु-सूतम् । अन्यकृत्यैः-अन्यधर्माभासकार्यैः अल-सूतम् ।

અન્ય એતદ્ગણાત્ હૃતરઃ કિં ન વર્તતે ? અપિતુ વર્તતે એવં । કથંભૂતઃ પન્થાઃ ? શિવો-નિરુપદ્રવઃ ।
કિંવત્ ? આદર્શધામ્નિ-દર્પણમૃદ્ધે ધૃતકેવલચક્રિવત્-લઘ્વકેવલજ્ઞાનભરતચક્રધર इवेति ॥ ૨૨ ॥

અન્વયઃ

હે મુનિ-ઇન્દ્ર ! વિપમ-રૈવત-શૃંગ-સદ્ગી ત્વં તીર્થઃ યતૈઃ દરી-શ્રિતાનાં ચેતઃ ચમચરિકરીપિ ।
આદર્શ-ધામ્નિ ધૃત-કેવલ-ચક્રિન્-વત્ કિં જિવ-પદસ્ય અન્યઃ શિવઃ પન્થાઃ ન (વર્તતે) ? ।

શબ્દાર્થ

ચેતઃ (મૂં ચેતસ) = ચિત્તને.
ચમચરિકરીપિ (ધાં કુ) = અતિશય આશ્ચર્યાક્રિત કરે છે, ધણે અચંબો પમાડે છે.
દરી=ગુફા.
શ્રિત (ધાં શ્રિ) = આશ્રય કરેલ.
દરીશ્રિતાનાં=ગુફાનો આશ્રય કરેલાના.
તીર્થઃ (મૂં તીર્થ) = તીર્થ.
યતૈઃ (મૂં યત) = યતો વડે.
વિપમ=વિપમ.
રૈવત=રૈવત (પર્વત).
શૃંગ=શિખર.
સદ્ગી=સંગ કરનાર.
વિપમરૈવતશૃંગસદ્ગી=વિપમ રૈવતના શિખરનો સંગ કરનારા.
આદર્શ=દર્પણ.
આદર્શધામ્નિ=દર્પણ-ભુવનમાં.

ધૃત (ધાં દૃ) = પ્રાપ્ત કરેલ.
કેવલ=દેવલ (જ્ઞાન), સર્વજ્ઞતા.
ચક્રિન્=ચક્રવર્તી.
વત્=અરણ્ય, અરાધ્ય.
ધૃતકેવલચક્રિવન્=પ્રાપ્ત થયું છે દેવલ (જ્ઞાન) જેણે એવા ચક્રવર્તીની જેમ.
કિં=શું.
ન=નહિ.
અન્યઃ (મૂં અન્ય) = બીજો.
શિવઃ (મૂં શિવ) = કલ્યાણકારી.
શિવ=મોક્ષ.
પદ=સ્થાન.
શિવપદસ્ય=મોક્ષ-સ્થાનનો.
મુનિ=પતિ, સાધુ.
ઇન્દ્ર=શુભ્ય.
મુનીન્દ્ર ! = હે યોગીશ્વર, હે મુનિરાજ !
પન્થાઃ (મૂં પથિન્) = માર્ગ.

શ્લોકાર્થ

“ હે યોગીશ્વર ! વિપમ રૈવત (પર્વત) ના શિખર ઉપર રહેલો એવો તું તીર્થ (તપસ્થાન) યતો વડે ગુફામાં વસનારા (જનોના) ચિત્તને અતિશય આશ્ચર્યાક્રિત કરે છે. (પરંતુ આ કષ્ટકારી માર્ગ સિવાય) દર્પણ-ભુવનમાં દેવલ (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરનારા એવા (ભરત) ચક્રવર્તીની જેમ શું સુક્રિત-પદનો (ક્ષાધ) અન્ય કલ્યાણકારી માર્ગ નથી વાર ? ” — ૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

ભરત ચક્રવર્તીને કેવલજ્ઞાન—

એક દિવસ ભરત નરેશ્વરે સ્નાન કરી, બલિ-કર્મ કરી, દેવદૂધ વસ્ત્ર વડે શરીર ઢાળી, કેશમાં પુષ્પ-માલા ગુંથી, ગોશીર્ષ ચંદનતું વિલેપન કરી અને અમૂલ્ય અલંકારો ધારણ કરી અંતઃપુરની ઉત્તમ અબલાઓના પરિવાર સહિત પ્રતિહારે દર્શાવેલા માર્ગે થઈને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તેઓ રત્નના આદર્શ-ગૃહમાં જઈ દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોવા લાગ્યા. તેવામાં તેમની આંગળીમાંથી મુદ્રિકા પડી ગઈ, પરંતુ તેની તેમને ખબર પડી નહિ. ધીરે ધીરે શરીરના સર્વ ભાગને જોતાં જોતાં તેમની નજર મુદ્રિકા વિનાની આંગળી ઉપર પડી. તેને નિસ્તેજ જોઈને તેઓ

કાય છે અને દુનિયામાં છાપ પણ ચારિત્રશાળી વ્યક્તિનીજ પડે છે આ સમયમાં ધણુ વિવેચન થઇ શકે તેમ છે, પરંતુ અત્ર તે “ આચારહીન ન પુનન્તિ વેદા ” એ વસિષ્ઠ-સ્મૃતિના છઠા અધ્યાયના ત્રીજા શ્લોકના ચરણનો ઉલ્લેખ કરી વિરમ્બુ ઉચિત સમજાય છે આની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ વિગેષાવશ્યક (ગાથાક ૧૧૪૩—૧૧૬૩)

* * * * *

ચાલશ્ચિલેલિથ સુરૈ. કૃતાનર્મકર્મૈ—

ધીરો ભવશ્ચ સમિતૌ મુવનેપુ જિણ્ણુ* ।

સત્ત્વાત્ પુન* સ ચ ગૃહીતિ* કિમત્ર ગણ્યો

વ્યક્ત ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

ટીકા

હે ભગવન્ ! વ્યક્ત-પ્રકટ અત્ર-લોકે ત્વ એવ પુરુષોત્તમો ગણ્યઃ-સર્ણ્યેય इति કિમસિ ? અપિતુ પુરુષોત્તમો ગણ્યો નાસિ । ત્વ ગાલ* સન્ સુરૈ-દેવૈ સહ ચિલેલિથ-ક્રીડા કરોપિ સ્મેત્યર્થ । કથમૂતૈ* સુરૈ ? કૃતાનિ નર્મકર્માણિ-ક્રીડાકર્માણિ યેષા તૈ* । કર્મશબ્દોઽગ્રાકારાન્તોઽપ્યસ્તિ । ચ-પુન* કથમૂતસ્ત્વ ? ધીરો-દૃઢો ભવન્ । કસ્યાં ? સમિતૌ-ઈર્ષ્યાદિપશ્ચસમિતિ-રૂપેઽથવા સામ્યયોગે । યત*—“સમિતિર્ધૃષ્ટિ સદ્ભમે । સામ્યે સમાયામીર્ષ્યાદૌ” इति હૈમાને કાર્થ* । પુન. કથમૂતસ્ત્વ ? મુવનેપુ-વિષેષુ જિણ્ણુઃ-જયનશીલ* । કસ્માત્ ? સત્ત્વાત્-પરાક્ર માત્ । અથ કૃષ્ણોઽપિ સુરૈ. સહ ક્રીડા ચકાર, સમિતૌ-સદ્ગ્રામે સમાયા વા ધીરો ભવન્ પુનઃ સત્ત્વાત્ વિષે જયનશીલ* । इति તત્ કૃષ્ણસ્ય ચ સામ્ય શ્રોક્તમ્, અથ કૃષ્ણસ્ય વિશેષમાહ—પુન રિતિભેદે । સ ચ કૃષ્ણ ગૃહી-કલત્રવાન્ इति વર્તતે, ત્વ તુ ન इति, તેન પુરુષોત્તમઃ ગણ્યો નેતિ યુક્તમ્ । પુરુષાણાં મધ્યે ઉત્તમઃ પુરુષોત્તમ इति નિરુક્તિ* । અથવા “સ ચ ગૃહીતિ મવાંસ્તુ યોગી” इति પાઠાન્તરમ્ । તત્ર પક્ષે હે ભગવન્ ! ત્વમેવ પુરુષોત્તમોઽસિ, સામ્યધર્મત્વાત્ । પુનઃ ત્વ ચ કૃષ્ણો ગૃહી । પુન* મવાન્ તુ યોગી-યોગધારી । યતઃ (શ્રીયાર્ગ્યમદવિરચિતે) અલક્ષ્યાર્ગ્ય (પ૦ ૪, શ્લો ૮૫, ૮૬)—

“કેનચિદયત્ર ધર્મેણ, દ્વયોઃ સસિદ્ધસામ્યયોઃ ।

ભવત્યેકતરાધિક્ય, વ્યતિરેક* મ ઉચ્યતે ॥૧॥-અનુ૦

અસ્ત્વસ્તુ પૌરુષગુણાઙ્ગયાસિદ્ધદેવ—

પૃથ્વીપતેર્મૃગપતેથ સમાનમાવઃ ।

કિન્ત્યેકૃત પ્રતિમટા. સમર વિહાય

સયો વિશન્તિ ધનમન્યમશ્નમાના* ॥૨॥”-ચમન્ત૦

इति વ્યતિરેકાલક્ષ્યાર ઉક્ત* । લોકમાપયા સ્ત્રીરહિતો યોગી કપ્યતે इत्यस्या ઈર્ષ્યાવચનમપિ ॥૨૫॥

૧ મિ મવાંસ્તુ યોગી इति પાઠાન્તરમ્ । ૨ ‘સામ્ય’ इति ૪-પાઠઃ ।

હે નેમે ! ચેદ-યાદિ સન્તઃ-પણ્ડિતાઃ કેવલમ્-અસહાયમેકં અમલં-નિર્મલં શિવસુસાન્નવિકાશ-
હેતું-મોક્ષસુખકમલોછાસનકારણં એવંવિધં જ્ઞાનસ્વરૂપં-જ્ઞાનલક્ષણં પ્રવદન્તિ ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) ચેદ્ સન્તઃ કેવલં અ-મલં શિવ-મુગ્ધ-અન્ન-વિકાશ-હેતું જ્ઞાન-સ્વરૂપં પ્રવદન્તિ,
(તર્હિ) વ્રતેન પૂર્ણ, ક્રિયયા ભવતુ, ગતેઃ કિં ? કષ્ટઃ કૃતં, તપસા અસ્તુ, અન્ય-કૃત્યૈઃ ચ અલમ્ ।

શબ્દાર્થ

પૂર્ણ=સર્થુ.

વ્રતેન (મૂં વ્રત)=વ્રત વડે.

ભવતુ=સર્થુ.

ક્રિયયા (મૂં ક્રિયા)=ક્રિયા વડે.

ગતેઃ (મૂં ગત)=ગમનો વડે.

કિં=શું, સર્થુ.

કષ્ટઃ (મૂં કષ્ટ)=કષ્ટો વડે.

કૃતં=સર્થુ.

ચ=વળી.

તપસા (મૂં તપસ)=તપશ્ચર્યાથી, તપથી.

અસ્તુ=સર્થુ.

અલં=સર્થુ.

અન્ય=અપર.

કૃત્ય=કાર્ય.

અન્યકૃત્યૈઃ=અન્ય કાર્યો વડે.

ચેદ્=એ.

કેવલં (મૂં કેવલ)=નિ સદાથી, એકલા.

શિવ=(૧) કટ્યાણુ; (૨) મોક્ષ.

મુગ્ધ=મુખ.

અન્ન=કમળ.

વિકાશ=ખીલવું તે.

હેતુ=કારણ.

શિવસુસાન્નવિકાશહેતું=શિવસુખરૂપી કમળના
વિકાસના કારણરૂપ.

જ્ઞાન=જ્ઞાન.

સ્વરૂપ=સ્વરૂપ.

જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાનના સ્વરૂપને.

અમલં (મૂં અમલ)=નિર્મલ.

પ્રવદન્તિ (માં વદ)=કહે છે.

સન્તઃ (મૂં સન્)=સંતો, પંડિતો.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) એ સન્તો જ્ઞાનના સ્વરૂપને નિઃસહાયી તથા નિર્મલ તેમજ મુક્તિના મુખ-
રૂપી કમળના વિકાસના કારણરૂપ કહે છે, તો પછી વ્રતથી તેમજ ક્રિયા વડે (પણ) સર્થુ; (વિ-
હારાદિક) ગમનોથી શું ? (લોચાદિક) કષ્ટો (પણ) શા કામનાં ? તપશ્ચર્યાથી શી સાર્થકતા ?
અને અન્ય (ધર્માભાસરૂપી) કાર્યોથી પણ બસ થયું (અર્થાત્ આ બધી ક્રિયાઓ નકામી
છે). ”—૨૪

રૂપણીકરણ

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ—

‘ સર્થુ ’ શબ્દવાચક વિવિધ શબ્દોથી શોભતા આ પદ્ય દ્વારા રાજમતી ક્રિયાનો નિષેધ
કરે છે, પરંતુ તે વાત યુક્ત નથી; કમલે જ્ઞાન અને ક્રિયાના સહયોગથીજ મુક્તિ મળે છે. આ
વાતની “ સમ્યજ્ઞાનક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ ” સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્ઞાન એ દેખવું
છતાં પાંગણું છે, જ્યારે ક્રિયા એ ગતિ કરનારી હોવા છતાં આંધળી છે; એટલે આ બંનેને અર-
સ્પરસનો સહયોગ જોઈએ. વિશેષમાં ઉત્તમ જ્ઞાનની સફળતા પણ ઉત્તમ ચારિત્રમાંજ સમાયેલી છે,
એ વાતને શાસ્ત્રકારો પણ ટેકા આપે છે. કમલે “જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ” યાને “સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે”
એ તેમનો મુદ્રાલેખ છે. આ ઉપરાંત મનુષ્યની કીમત તેના વિચાર કરતાં આચાર ઉપરથી વિશેષ અં-

रक्षार्थं ऐकं युगं (दोसरा) ळट्ठी अत्र दृष्टि राणी यावत् बापा समितिथी अे समनवानु हे
 पोक्षती वषते सावयैत रहेतु अर्थात् अहितकारी हे पापमय वयन गोनव नहि अपणा समितितु
 तात्पर्य अे छे हे शास्त्रभा ळ वरतुओ लक्ष्य अने पेय गणुवाभा आवी होय ते ग्रहण करवी अर्थात्
 प्राप्तुक आहार पाणी लेवा आदान निक्षेप-समितितो अर्थ अे छे हे वज्र तेमन पात्र लेता भूकता
 भूमितु निरीक्षण अने प्रभार्जन करी तेम करवु पारिक्षपनिका समितितो अर्थ अे छे हे भव-
 भूतनो योग्य भूमिअे त्याग करवो

* * * * *

पूर्व प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्य
 के प्रेङ्खिताच्युतभुजो हसितोऽस्य दारैः ।
 मौनं श्रितं परिणये विमुखोऽधुनैव
 तुभ्य नमो जनभवोदधिशोपणाय ! ॥२६॥

टीका

हे प्रभो ! पूर्व-प्रथम भवान् 'प्रबलपूरितपाञ्चजन्य' प्रबलेन-शौर्येण पूरितो-मात' पाञ्च-
 जन्यो-वासुदेवशक्तो येन स इति अभवत् । ततोऽन्तर भवान् के-प्रकाशेऽर्थात् प्रकाशप्रकृते मला-
 धाटके प्रेङ्खिताच्युतभुजो-वालितकृष्णहस्तोऽभवत् । ततोऽन्तर कश्चिदोऽत्रानुवर्तनीय' तेन
 के-जले जलाशये इत्यर्थः । अस्य कृष्णस्य दारैः सत्यसाम्पादिस्त्रीभिर्भगवान् हमित'-हास्य नीतः ।
 ततोऽन्तर भवान् परिणये-विवाहगेलननिमित्त मौनं श्रितं-गृहीतमानोऽभवत् । ततोऽन्तर-
 मधुना-साम्प्रतम् एवप्रकार कोऽर्थः ? तोरण आगत. पाणिग्रहणमकृत्वा पश्चाद् चलित', सवत्परदान
 दत्वा प्रत गृहीत्वा 'रैरवके योगामक्त इत्यर्थः । एवगृह्य. प्रकारार्थः । हे जनभवोदधिशोपणाय !
 जाना सत्तारममुद्रशोपणे आयो-लामो यस्य न । अथवा जनो-मल्लक्षणस्त्वस्य भवः-जन्म स
 णोदधि'-समुद्रस्तस्य शोपणे-स्थलकरणे आयो-लामो यस्य स तस्य सवोधने इति । वियोगिना-
 नेकाऽपि घटिका कल्पान्तकालोपमा भवति, अतो भवोदधीत्युक्तं युक्तम् । हे नेमे ! तुभ्य
 नम - नमस्कारोऽस्तु । एतेन त्व शिक्षायोग्यो न, अहं तु शिक्षाअनेन वक्षिता इति अत्यन्तति-
 रुम्हृत्यलङ्कारोऽयम्, यदुक्तं नैपथे—

“मुत्तरय स्वयशोनगडिष्टिम
 जलनिधेः कुल्लु-उलपाधुना ।
 अपि गृहाण वधूयधर्पास्य
 हरिणलाग्नन ! मुञ्च वदर्धनाम् ॥ १ ॥”

इति ॥ २६ ॥

અન્વય:

(ત્વં) વાલ (સન્) કૃત-નર્મન્-કર્મે: સુરૈ: ચિત્તેલિય, સમિતૌ ધીર: ભવન્ સત્ત્વાત્ ચ ભુવનેષુ જિણ્ણુ સ (પુરુષોત્તમ:) ચ શૃતી ઇતિ (તસ્માત્) હે ભગવન્ ! વ્યક્તં ત્વં ણ્વ અત્ર પુરુષ-ઉત્તમ: ગણ્ય: (ઇતિ) કિં અસિ ? ।

શબ્દાર્થ

વાલ: (મૂં વાલ)=ખાળક.
ચિત્તેલિય (ધાં ચેલ)=ક્રીડા કરી.
સુરૈ: (મૂં સુર)=દેવો સહિત.
કૃત (ધાં કૃ)=કરેલ.
નર્મન્=ક્રીડા.
કર્મે=કૃત.
કૃતનર્મકર્મે:=કયાં છે ક્રીડાનાં કૃત્યો જેણે એવા.
ધીર: (મૂં ધીર)=દૃઢ.
ભવન્ (મૂં ભવત્)=થતો.
ચ=વળી.
સમિતૌ (મૂં સમિતિ)=(૧) ઈર્થાદિક સમિતિમાં; (૨) યુદ્ધમાં; (૩) સભામાં.
ભુવનેષુ (મૂં ભુવન)=દુનિયાઓમાં.
જિણ્ણુ: (મૂં જિણ્ણુ)=જયનશીલ, શતવાના સ્વભાવવાળો.
સત્ત્વાત્ (મૂં સત્ત્વ)=પરાક્રમને લીધે.

પુનર=વળી.
સ: (મૂં તદ)=તે.
શૃતી (મૂં શૃતિ)=શ્રુત્ય.
ઇતિ=એમ.
કિં=શું.
અત્ર=આ જગતમાં.
ગણ્ય: (મૂં ગણ્ય)=ગણવા લાયક.
વ્યક્તં=સ્પષ્ટ.
ત્વં (મૂં તુમ્હાર)=તું.
ણ્વ=જ.
ભગવન્ ! (મૂં ભગવત્)=હે ભગવન્ !
પુરુષ=મનુષ્ય.
ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.
પુરુષોત્તમ: (મૂં પુરુષોત્તમ)=(૧) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ; (૨) નારાયણ.
અસિ (ધાં અસ)=છે.

શ્લોકાર્થ

“ જમણે ક્રીડાનાં કૃત્યો કર્યાં છે એવા દેવોની સાથે ખાળક હોઇ કરીને તેં જમ ક્રીડા કરી તેમજ (ઈર્થાદિક પાંચ) સમિતિને વિષે [અથવા યુદ્ધ કે સભામાં] ધીર થયો થકા પરાક્રમ વડે દુનિયાઓમાં તું જયનશીલ છે, તેમ તે નારાયણ પણ છે. (પરંતુ) તે શૃકૃત્ય છે (અને તું તો થોંગી છે), એથી કરીને હે ભગવન્ ! તુંજ અત્ર પુરુષોત્તમ ગણી શકાય તેમ છે ખરો કે ? ”—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

સમિતિ—

‘ સમિતિ ’ શબ્દનો અર્થ સાવધાનતા, સાવચેતી કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય છે. ચારિત્રની રક્ષાને માટે સાધુએ સમિતિ પાળવાની જરૂર છે. આ સમિતિના (૧) ઈર્થા-સમિતિ, (૨) ભાષા-સમિતિ, (૩) એષણ-સમિતિ, (૪) આદાન-નિષેષણ-સમિતિ અને (૫) પારિષ્ઠાપનિકા-સમિતિ એમ પાંચ પ્રકારો છે.^૧ તેમાં ઈર્થા-સમિતિનો અર્થ એ છે કે જીવ-જંતુનો વધ ન થઇ જાય તેટલા માટે તેમજ પોતે પણ રસ્તામાં ખાડો હોય તો તેમાં પડી ન જાય ઇત્યાદિ ઉભય જીવના

૧ લેક્ષ્મી સ્ત્રી વગરનો મનુષ્ય ‘થોંગી’ કહેવાય છે.

૨ આ પાંચ સમિતિ અને મનોશુભિ, વચન-શુભિ અને કાય-શુભિ એ ત્રણ શુભિના સમુદાયને ‘ અષ્ટ પ્રવચન-માતા ’ કહેવામાં આવે છે.

રથુ એવો પ્રશ્ન ઉપરિથિત થાય છે. શુ ભક્તતામર સ્તોત્રની જૂની પ્રતોભા 'જિન' શબ્દને બદલે 'જન' શબ્દનો ઉલ્લેખ હુશે કે જથી કરીને અહિં પણ એવો ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે.

* * * * *

ત્વં ચેચ્છિવાત્મજ इतीश ! शिवाय मे किं ?

નારિષ્ટનેમિરિતિ ચેદશુભચ્છિદેડપિ ।

स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूल

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥૨૭॥

ટીકા

હે નેમે ! ચેદ્ यदि त्वं शिवात्मज इत्यसि, तदा त्वं मे मम शिवाय-कल्याणाय किं नास्ति ? शिमेहेतुत्वात् शिवा जननी तत्पुत्रस्त्व तादृशो नेति । हे नेमे ! चेद् यदि त्वं अरिष्टनोमिरिति असि, तदाऽपि-पुनः ' त्वं मे ममाशुभच्छिदे-कष्टविदारणाय किं नास्ति ? अरिष्टस्य अशुभस्य नेमिरिव प्रधानसकत्वादरिष्टनेमिरिति निरुक्तम् । वेति पक्षान्तरे । हे नेमे ! स्वै-स्वकीयैर्जनैः कदाचिदपि-कस्मिंश्चिदपि काले स्वप्नान्तरेऽपि-निद्रावस्थायामपि त्वं मयि विषये सानुकूलः-अनुरागयुक्तो नेक्षितोऽसि-न विलोकितोऽसि । कस्मात् ? निरुक्तवशतः-निरुक्त्यधीनतः । शिवात्मज इति अरिष्टनेमिरिति भवान् नामतोऽस्ति, परमार्थतो नास्ति इत्युक्तम् ॥२७॥

અન્યથા

(હે) દશા ! ચેદ્ ત્વં 'શિવા'-આત્મજઃ इति (અસિ, તર્હિ) મે શિવાય કિં ન (અસિ) ? ચેદ્ (ત્વ) 'અરિષ્ટનેમિ', (તર્હિ મે) અશુભ-છિદે અપિ (કિં ન ?) । યા સ્વપ્ન-અન્તરે અપિ સ્વૈ (જનૈ) નિરુક્ત-વશત મયિ સ-અનુકૂલ ન કદાચિત્ અપિ રેક્ષિત અસિ ।

શીખ્દાથ

ત્વ (મૂં મુમ્મદ) = તું
ચેદ્ = જો
શિવા = શિ. ના
આત્મજ = પુત્ર, ન દન
શિવાત્મજઃ = શિ. ના (દેવી) નો ન-દન
इति = એમ
ईश ! (મૂં ईश) = હે નાથ !
शिवाय (મૂં शिव) = કર્તા-પા-શુર્ચ
मे (મૂં मम) = મારા
किं = કેમ
न = નહિ
अरिष्ट = અશુભ
नेमि = ચક્ર
अरिष्टनेमि = (૧) અચ્છિદનેમિ (૨) અશુભ
अनि चक्र
अशुभ = અશુભ
छिद् = છેડું તે, નાથ કરવો તે

अशुभच्छिदे = અશુભના નાશને માટે
अपि = પણ
स्वै (મૂં स्व) = પોતાના (જનો) વડે
या = યદા તરસ્યક અ યય
निरुक्त = યુત્પતિ
वश = આધીન
निरुक्तवशतः = યુત્પતિ અનુસાર, નામના અર્થ
प्रमाणे
मयि (મૂં मम) = મારે વિશે
सानुकूल = અનુકૂળ, ઠીક, સારા
स्वप्न = સ્વપ્ન
अन्तरे = મધ્ય
स्वप्नांतरे = સ્વપ્નમાં
कदाचित् = કદાચ
रेक्षितः (મૂં रक्षित) = જોવાપેલ
असि (यां अस्) = હું છે

અન્વય:

(હે) પ્રમો ! પૂર્વે (મવાન્) પ્રવલ-પૂરિત-પાઞ્ચજન્યઃ, (તતઃ) કે પ્રેલિત-‘અચ્યુત’-મુજઃ, કે અસ્ય દારૈઃ હસિતઃ, પરિણયે મૌનં ધ્રિતઃ, અધુના એવં વિમુક્ષઃ (અમવત્), (તસ્માત્) જન-મવ-ઉદધિ-શોષણ-આય ! તુભ્યં નમઃ !

શબ્દાર્થ

પૂર્વે=પહેલાં.

પ્રમો ! (મૂં પ્રમુ)=હે નાથ !

પ્રવલ=પ્રકૃષ્ટ શૌર્ય.

પૂરિત (ધાં પૂર)=પૂરેલ.

પાઞ્ચજન્ય=પાંચજન્ય (નામનો શંખ).

પ્રવલપૂરિતપાઞ્ચજન્યઃ=પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ-વડે પૂર્યો છે

પાંચજન્ય જેણે એવા.

કૌ (મૂં ક)=(૧) પ્રકાશમાં, (૨) જલમાં.

પ્રેલિત (ધાં હ્ર)=હલાવેલ.

અચ્યુત=અચ્યુત, કૃષ્ણ.

મુજ=હસ્ત, હાથ.

પ્રેલિતાચ્યુતમુજઃ=વાળ્યો છે કૃષ્ણનો હાથ જેણે તે

હસિતઃ (મૂં હસિત)=હસી કાઢેલ.

અસ્ય (મૂં હમ)=આની.

દારૈઃ (મૂં દાર)=સ્ત્રી વડે.

મૌનં (મૂં મૌન)=મૌનને.

ધ્રિતઃ (મૂં ધ્રિત)=આશ્રય કરેલ.

પરિણયે (મૂં પરિણય)=અગ્નિને વિષે.

વિમુક્ષઃ (મૂં વિમુક્ષ)=વિમુખ.

અધુના=હમણા.

એવં=આમ.

તુભ્યં (મૂં તુભ્ય)=તને.

નમસ્=નમસ્કાર.

જન=લોક.

મવ=સંસાર.

ઉદધિ=સમુદ્ર.

શોષણ=શોષણું તે.

આય=લાલ.

જનમવોદધિશોષણાય ! =હે લોકોના સંસાર-સમુદ્રના

શોષણનો લાલ છે જે દ્વારા એવા ! (સં)

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! પહેલાં તો તે પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે પાંચજન્ય (નામનો શંખ) પૂર્યો હતો. ત્યાર બાદ તે પ્રકાશ (યુક્ત અખાડા) માં કૃષ્ણનો હસ્ત વાળ્યો હતો. વળી ત્યાર પછી જલાશયને વિષે એની પત્નીઓએ તને હસી કાઢ્યો હતો. ત્યાર બાદ લક્ષ્મીના સંબંધમાં તે મૌન ધારણ કર્યું હતું અને હમણા તું આમ વિમુખ થયો છે. તો તેથી લોકોના [અથવા મારા જવા મનુષ્યના] સંસાર-સમુદ્રનું શોષણનો લાલ છે જે દ્વારા એવા (હે નાથ) ! તને નમસ્કાર હોજો. ”—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

કૃષ્ણ-વિચાર—

દરેક વાસુદેવની પેઠે કૃષ્ણને ગરૂડનું વાહન હતું. તેની પાસે પાંચજન્ય શંખ, કૌમોદકી ગદા, નન્દક ખડ્ગ, શાર્દૂલ ધનુષ્ય અને સુદર્શન ચક્ર હતાં. વળી તેને શ્રીવત્સનું લાંછન હતું. તેના હાથમાં સ્થમન્તક મણિ હતો, જ્યારે તેના જીજની મધ્યમાં કૌસ્તુભ મણિ હતો. તેને સત્યભામા પ્રમુખ પત્નીઓ હતી.

પાઠ-વિચાર—

લક્ષ્મીભર-સ્તોત્રના ૨૬મા પદનું ચતુર્થ ચરણ તો ‘તુભ્યં નમો જિન ! મવોદધિશોષ-ણાય’ એમ છે, જ્યારે અહિં આ તો ‘જિન’ને બદલે ‘જન’ શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું શું કા-

છુવ (મૂં છુવ)=નિશ્ચિત
ત્વા (મૂં છુવ)=ને
સોવ (મૂં સોવ)=સ્વકીય પોતાનો
મત (મૂં મત)=મત, અભિપ્રાય
વિભાત=પ્રભાત, સવાર
પ્રતિવિમાત=પ્રત્યેક પ્રભાતે
હવ (મૂં હવ)=આ
ઘર્ષીતિ (ખાં મૂ)=કહે છે
રાગ=સ્કંતતા
રાગીમવત્=સ્કંતતાનુ આચરણ કરતો
વિરુચ્ચ=વિકસ્વર, ખીનેલ
કોનનદ્=સ્કંત કંમલ પદમ

થિયા (મૂં યી)=પદ્મી વડે
વિરુચ્ચકોનનદ્થિયા=વિકસ્વર પદ્મીની લક્ષ્મીની
સાથે
અર (મૂં અર)=અત્યંત
વિસ્મ (મૂં વિસ્વ)=મિથ
રવેઃ (મૂં રવિ)=સૂર્યનું
હવ=જેમ
પય (મૂં પય)=જલ
ઘર=પવેત
પાર્શ્વ=સમીપ
ઘર્તિન્=હોનાર
ઘરપાર્શ્વઘર્તિ=પવેતના સમીપ હોનાર

શ્લોકાર્થ

"જોના (રૈવત) પર્વતના ઉપર નિવાસ છે એવા (હે નાથ) ! જન્મ રવિનુ બિમ્બ (સર્વદા) વિકસ્વર પદ્મીની લક્ષ્મી સાથે સ્કંતતાનુ આચરણ કરે છે (અર્થાત્ પદ્મની જન્મ પોતે પણ સ્કંત અને છે, તેમ તુ भारी સાથે રાગી થા) એમ (આ) પર્વતની પાસે વહેતું જલ તને નિર્ભય, નિશ્ચિત તેમજ અત્યંત એવો પોતાનો અભિપ્રાય પ્રત્યેક પ્રભાતે કહે છે એ તુ બહુતો નથી (ક્રમિક એની તને ખબર હોય, તો તુ આમ મારા પ્રતિ વિરક્ત રહે ખરો કે ')"—૨૮

* * * * *

• સ્વામિન્ ! ' સમુદ્રવિજયા'વનિપાલસૂનો !

સ્તાદીશ્વરોઽત્ર યદહાર્યગતિં તવેમામ્ ।

કાન્તિ નિવારયતિ વિષ્ણુપદોદિતા ક—

સ્તુદ્ગોદયાદિશિરસીવ સહસ્રરશ્મે ॥ ૨૯ ॥

ટીકા

હે સ્વામિન્ ! હે સમુદ્રવિજયાવનિપાલસૂનો !—હે સમુદ્રવિજયભૂપતુર ! અત્ર-રૈવતકુ-
નજે ભવાનીધર-સ્વામીશ્ચ દચ્છલાન્મહાદેવઃ સ્તાત્-ભવત્ । યદ્-યસ્માત્ કારણાત્ કો નરઃ તવેમા
કાન્તિમ્-દચ્છા શોમા વા નિવારયતિ ? અપિ તુ ન કોઽપીત્યર્થઃ । "કાન્તિ" શોમાકામનયો."
ઇતિ હૈમાનેકાર્થઃ । કથમ્ભૂતા કાન્તિ ? અહાર્યો-દર્ત્તમશ્વર્યા ગતિ-ગમન યસ્યાઃ સા, અયના-
ઽહાર્યે-પર્વતે રૈવતકે ગતિ-ગમન યસ્યાઃ સા, અથવાઽહાર્યવત્ પર્વતવદ્ ગતિર્દૃઢસ્વરૂપા યસ્યા સા
તામિતિ । પુન કથમ્ભૂતા કાન્તિ ? વિષ્ણો-કૃષ્ણસ્ય પદ અર્થાત્ ક્રીડાસ્થાન રૈવતકસ્તસ્મિન્નુદિ-
તા-ઉદય ગ્રાસ્તા, અથવા વિષ્ણુપદવત્-આકાશમત્ ઉદિતા-ઉદ્ગતા, શૂન્યા નિરર્થકા હત્યર્થઃ,
અથવા વિષ્ણુપદ-આકાશે ઉદિતા, ભૂમિગત મનોહરવસ્તુસાર્થ વિદ્યાય શૂન્યસ્થાને જાતેત્યર્થઃ,
તામિતિ । મહાદેવસ્યાપિ કાન્તિ કો નિવારયતિ ? અહાર્યે-દિશ્વાચલે ગતિર્યસ્યાઃ સા વા વિષ્ણુ-

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) જો તું શિવા (દેવી) નો નન્દન હોય, તો પછી મારા કલ્યાણાર્થે દેમ થતો નથી ? વળી જો તું અરિષ્ટનેમિ હોય, તો પછી મારા અશુભતું છેદન દેમ કરતો નથી ? અથવા નિરૂક્તને લીધે તું અનુદ્ધ હોયો જોઈએ તથાપિ તું તારા સ્વ(બનો) વડે પણ સ્વપ્નમાં પણ કદાપિ મારા પ્રતિ સાનુકૂળ જોવાયો નથી. ”—૨૭

* * * * *

વેત્યેતિ નાદ્રિવસતે ! વિશદં ધ્રુવં ત્વાં

સૌવં મતં પ્રતિવિભાતમિદં વ્રવીતિ ।

રાગીભવદ્ વિકચકોકનદશ્રિયાડરં

વિસ્વં રવેરિવ પયો ધરપાર્શ્વવર્તિ ॥ ૨૮ ॥

ટીકા

અદ્રૌ વસતિર્યસ્ય સ તસ્ય સંગ્રોધને હે અદ્રિવસતે ! ત્વમિતિ ન વેત્ય—ન વેત્સિ । इतीति किं? તદાહ—હે નેમે ! ધ્રુવં—નિશ્ચિતં, પ્રતિવિભાતં વિભાતં વિભાતમિત્યવ્યયીભાવઃ, પ્રમાતે પ્રમાતે । ધર-પાર્શ્વવર્તિ—રૈવનકપર્વતસમીપવર્તમાનં પયો—જલં કર્તૃપદમ્ । इदं મતં—મનોઽભિપ્રાયં ત્વાં વ્રવીતિ । વ્રૂજ્ ધાતુર્દ્વિકર્મકઃ । કથંભૂતં મતં ? સ્વસ્યેદં સૌવં—સ્વકીયમ્ । પુનઃ કથંભૂતં ? વિશદં—નિર્મલમ્ । પુનઃ કથંભૂતં મતં ? અરમ્—અત્યર્થ વિકચકોકનદશ્રિયા—વિકચરરક્તકમલચ્છાયયા રાગીભવત્—સ-જ્ઞાયમાનરક્તવર્ણમ્ । કિમિવ ? રવોર્વિમ્નમિવ—સૂર્યસ્ય વિમ્નમપિ મતં ત્વાં વ્રવીતિ । શેષં તથૈવ યોજનીયમિતિ । एतेन जलं त्वां प्रति कथयति—यथाऽहं जलं रक्तकमलश्रिया सह रागीभवामि तथा त्वमपि राजीमत्या सह रागीभव इति त्वं न वेत्य इति स्थितम् । “ધરઃ કૂર્માધિપે ગિરૌ કર્પાસમૂલે” इति हैमानेकार्थः ॥ २८ ॥

અન્વયઃ

(હે) અદ્રિ—વસતે ! રવેઃ વિસ્વં ઇવ વિકચ-કોકનદ-શ્રિયા (પ્રતિ-વિભાતં) રાગીભવત્ ધર-પાર્શ્વ-વર્તિ પયઃ इदं વિશદં ધ્રુવં સૌવં અરં મતં ત્વાં પ્રતિ-વિભાતં વ્રવીતિ इति ન વેત્ય ।

શબ્દાર્થ

વેત્ય (ધા० વિદ્)=અણુ છે.

इति=એમ.

न=નહિ.

अद्रि=પર્વત.

वसति=નિવાસ.

अद्रिवसते !=પર્વત ઉપર નિવાસ છે જેનો એવા !

(સં०)

विशदं (મૂ० વિગદ)=નિર્મળ.

૧ સરખાવો—

“ નિરુક્ત પદમજ્જનમ્ ”

—અભિધાન-ચિન્તામણિ (કા० ૨, શ્લોક ૧૬૮)

उद्ययायणना शिष्यने विषे (२४६५) सूर्यनी आकाशने विषे उद्यया आवेदी तेभ्य अह्यर्थ
अेवी कान्तिनी जेभ ढाधु निवारी शके । ”—२८

* * * * *

सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये

मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।

सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप—

मुच्चैस्तट सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

हे महेश !—हे महाप्रभो ! अह ते—तव स्वरूप—व्यानाऽस्यागतस्वरूप अतः—कारणादफल—निर-
र्थकमेव मन्ये—जानामि । कथभूत स्वरूप ? मुख्य—प्रधानमिति । पुनः कथभूत स्वरूप ? सिद्धा—दे-
वास्तेषामागम—आगमन तस्यार्थो—हेतुस्तेन वर—श्रेष्ठम् । अथवा सिद्ध—प्रसिद्ध आगमानां—जिन-
प्रणीतशास्त्राणामर्थो—हेतुस्तेन वरमिति, आगमोत्पत्तिकारणत्वात् । “आगमस्त्वागतौ शास्त्रे” इति
हैमानेकार्थः । पुनः कथभूत स्वरूप ? ‘उच्चदश’ उच्चा—ऊर्गा गुणस्थानापेक्षया दशावस्था यस्य
तदुच्चदशम् । एवविधमपि विशेषणद्वारेणाफलकारणमाह—पुनः कथभूत स्वरूप ? अपरोपकृत्—परे-
षामनुपकारक, त्वत्स्वरूपस्यानुभवगम्यत्वात् स्थूलमतीनामकिञ्चित्करम् । अथवा विषमस्थानस्थि-
तस्य दर्शनमपि दुर्लभमतो जनानामनुपकारकमिति । पुनः कथभूत स्वरूप ? ‘सारेच्छुदुर्लभ’
सार—श्रेष्ठमिच्छतीति सारेच्छुस्तेन दुर्लभ—दुष्प्रापमिति । कथभूतस्य ते ? महतो—महानुभाव-
स्यापि । किमिव तटमिव । यथाऽह सुरगिरेः—मेरुपर्वतस्य शातकौम्भ—सुवर्णमय तट अतोऽफल
मन्ये । कथभूत तट ? मुरय—प्रधानम् । पुनः कथभूत तट ? ‘सिद्धेति’ सिद्धाः—प्रसिद्धा आगमा
अगाः शब्दगमेदत्वाच्चन्दनादिपृक्षा अर्था(श्च)अन्यवस्तूनि तैर्वर—श्रेष्ठम् । पुनः कथभूत तट ? उच्चद-
शम् उन्नतदशम् । पुनः कथभूत तट ? उच्च—उन्नतम् । एवविधमपि अफलकारणमाह—पुनः कथ-
भूत तट ? अपरोपकृत्—अनुपकारकम् । यतः कथभूत तट ? सारेच्छुदुर्लभ—घनैवाऽऽकृतरदुष्प्रापं
मिति । कथभूतस्य सुरगिरेः ? महत—प्राढस्येति ॥३०॥

अन्वयः

(हे) महत्-दश ! (अह) (महत) सुर-गिरे शातकौम्भं, (मुख्य), (सिद्ध-आगम-अर्थ-
पर उच्च-दश) उच्चं, (अ-पर-उपकृत्, सार-इच्छु-दुर्लभ) तट इव महतः अपि ते मुख्यं,
। सिद्ध-आगम-अर्थ-पर, उच्च-दश स्वरूप अ-पर-उपकृत्, सार-इच्छु-दुर्लभ अतः अ-फलं मन्ये ।

शेषार्थः

सार=(१) श्रे (२) धन

इच्छु=छन्दः

दुर्लभ=दुर्लभ

सारेच्छुदुर्लभं=श्रेणी (अथवा धननी) छन्दः

साधनारते दुर्लभ

अतस्=अथी करीने

પદોદિતાં-આકાશોદ્રતામ્ । અથવા વિષ્ણુપદાદુદિતાં-પ્રકટિતાં એવંચિદાં કાન્તિ-શોભાં ગદ્ગામિ-
ત્યર્થઃ । ગદ્ગા તુ હરિચરણોદ્રતા હરશિરઃસ્થિતેતિ લોકોક્તિઃ ઇત્યુક્તિલેશઃ । યથા તુઙ્ગોદયાદ્રિશિ-
રસિ-ઉચ્ચોદયાચલશિખરે સહસ્રરશ્મેઃ-સૂર્યસ્ય કાન્તિ કો નિવારયતિ ? । વિષ્ણુપદે-આકાશે ઉદિ-
તામ્ । શેષં યથોચિતં યોજ્યમિતિ ॥૨૯॥

અન્વયઃ

(હે) સ્વામિન્ ! 'સમુદ્રવિજય'-અવનિપાલ-સૂનો । અન્ન ર્દેવરઃ સ્તાત્ યદ્ તવ ર્દેવ્ય-ગતિ-
વિષ્ણુ-પદ-ઉદિતાં કાન્તિ તુઙ્ગ-ઉદય-અદ્રિ-શિરસિ સહસ્ર-રશ્મેઃ ર્દેવ કઃ નિવારયતિ ? ।

શબ્દાર્થ

સ્વામિન્ ! (મૂં સ્વામિન્)=હે નાથ ।
સમુદ્રવિજય=સમુદ્રવિજય, કૃષ્ણના કાકા.
અવનિપાલ=પૃથ્વીપતિ, રાજા.
સૂનો=પુત્ર.
સમુદ્રવિજયાવનિપાલસૂનો !=હે સમુદ્રવિજય રા-
જાના પુત્ર.
સ્તાત્ (ધાં અસ્)=હે.
ર્દેવરઃ (મૂં ર્દેવર)=(૧) સ્વામી; (૨) મહાદેવ.
અન્ન=અહિંઆ.
યદ્=જેથી કરીને.
અર્દેવ્ય=(૧) ચોરી નહિ શકાય એવું; (૨) પર્વત.
ગતિ=ગતિ, ગમન.
અર્દેવ્યગતિ=(૧) હરી નહિ શકાય એવું ગમન છે
જેનું તે; (૨) પર્વત પ્રતિ ગમન છે જેનું તે;
(૩) પર્વતના સમાન ગતિ છે જેની તે.
તવ (મૂં તુમ્)=તારી.
ર્દેવ્ય (મૂં ર્દેવ)=આ.
કાન્તિ (મૂં કાન્તિ)=(૧) શોભાને; (૨)
ગંગાને.

નિવારયતિ (ધાં વાર્)=નિવારણ કરે.
વિષ્ણુ=કૃષ્ણ
પદ=(૧) ચરણ; (૨) સ્થાન.
વિષ્ણુપદ=(૧) કૃષ્ણનું ચરણ; (૨) કૃષ્ણનું સ્થાન;
(૩) આકાશ.
ઉદિત (ધાં ઇ)=ઉદયમાં આવેલ.
વિષ્ણુપદોદિતાં=(૧) કૃષ્ણના (ક્રીડા-) સ્થાનમાં
ઉદયમાં આવેલી; (૨) આકાશની જમ ઉદયમાં
આવેલી; (૩) આકાશમાં ઉદય પામેલી; (૪)
વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલી.
કઃ (મૂં કિમ્)=કાણુ.
તુઙ્ગ=ઉચ્ચ, ઊંચો.
ઉદય=ઉદય.
અદ્રિ=ગિરિ, અચલ.
શિરસ્=ટોચ, શિખર.
તુઙ્ગોદયાદ્રિશિરસિ=ઉચ્ચ ઉદયાચળના શિખર ઉપર.
ર્દેવ=જેમ.
સહસ્ર=હજાર.
રશ્મિ=કિરણ.
સહસ્રરશ્મેઃ=હજાર કિરણ છે જેનાં તેની, સૂર્યની.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ । હે સમુદ્રવિજય (નામના) નૃપતિના નન્દન । અહિંઆ (અર્થાત્ આ
ગિરનાર ગિરિ ઉપર) તું ર્દેવર (મહાદેવ) હો, કાણુ કે કૃષ્ણના (ક્રીડા-) સ્થાન (રૂપી
આ પર્વત) ઉપર ઉદયમાં આવેલ [અથવા આકાશની જમ ઉદયમાં આવેલ (અર્થાત્ નિર્ઠક),
અથવા આકાશમાં (નહિ કે સકલ મનોહર વસ્તુથી મનોમોહક એવી ભૂમિને વિષે) ગયેલ]
તેમજ (કાઠથી પણ) ન હરી શકાય એવી ગતિ છે જેની એવી [અથવા પર્વત પ્રતિ ગમન છે
જેનું એવી અથવા પર્વતના સમાન (હઠવાળી) ગતિ છે જેની એવી] તારી શોભાને, ઉચ્ચ

અશીતકર:-સૂર્ય એવાતપત્ર-છત્રમિતિ । તૃતીય 'વાતોચેતિ' વાતેનોચલન્ત-ઠ-ત્રોદ્ર-ઠ-તો વિતતા-
વિસ્તીર્ણમાન પ્રાપ્તા નિર્હારા એવ ચામર ક્યેવ ત્રિકમિતિ । કથયત્ (૧) ત્રિકં કિં કુર્વત્ ? ત્રિજગત:-
ત્રિશુવનસ્ય પરમેશ્વરત્વ પ્રત્યાપયત્-કથયત્ ક્વિતિ રોપોક્તિઃ ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) દેવ-અર્ચિત । હહ તવ ત્રિ-જગતઃ પરમેશ્વરત્વ પ્રત્યાપયત્ ઉચ્ચ-ઉપલ-આસન, અ-શીત-
કર-આતપત્ર, ઘાત-ઉચ્ચલત્-વિતત-નિર્હાર-ચામર ચ ત્રિકં એવ એવ અસ્તુ ।

શીખદાર્થ

ઉચ્ચ=ઉચ્ચ, ઊંચા

ઉપલ=પ્રચર.

આસન=આસન, બેઠક

ઉચ્ચોપલાસન= ઊંચા પ્રચરણી આસન

શીત=શીતળ

કર=કિરણ.

અશીતકર=ઉચ્ચ છે કિરણ જેનાં તે, સૂર્ય

આતપત્ર=તાપથી રક્ષણ કરનાર, છત્ર

અશીતકરાતપત્ર=સૂર્યથી છત્ર

વાત=પવન

ઉચ્ચલત્ (પા० ચલ)=ઊંચે જાય

વિતત (પા० તત)=વિસ્તીર્ણ

નિર્હાર=ઝરે

ચામર=ચામર

ઘાતોચ્ચલદિવિતતનિર્હારચામર=પવન વડે ઊંચા જતા

તેમજ વિસ્તીર્ણ એવા ઝરાણી ચામર

ચ=અને

દેવ=સુર

અર્ચિત (પા० અર્ચ)=પૂજાયેલ, પૂજિત

દેવાર્ચિત ! =હે સુરો વડે પૂજિત ।

ત્રિક=ત્રિશુનો સમુદાય

હત્=અન

અસ્તુ (પા० અસ્)=હે

તવ (મૂ० તુમ્હાર)=તારો

પવ=એમ

પવ=જ

પ્રત્યાપયત્ (પા० પ્ર્યા)=ગહેર કરનાર

ત્રિ=ત્રિશુ

જગત્=ત્રિશુ, શુવન

ત્રિજગત =ત્રિશુવનના

પરમેશ્વરત્વ (મૂ० પરમેશ્વરત્વ)=પરમેશ્વરપણાને

શ્લોકાર્થ

" હે સુરો વડે પૂજિત (પ્રશ) । અત્ર (અર્થાત્ આ પવતને વિષે) ત્રિશુવનના પરમેશ્વર-
પણાને ગહેર કરનારો એવો તારો (૧) ઉચ્ચ પત્રર રૂપી આસન, (૨) સૂર્યરૂપી છત્ર અને
(૩) પવન વડે ઊંચા જતા તેમજ વિસ્તીર્ણ એવા ઝરાણી ચામર એ ત્રિશુનો સમુદાય આવોજ
હે । " — ૩૧

ઉત્તેષ્વમીષુ વચનેષુ મયાઽમૃતાનિ

જાનીધ્વમાદતરુપાઽપ્યનુરાગયુક્ત્યા ।

નેત્રાદિષુ પ્રયિતસામ્યગુણેન મે હિ

પદ્માનિ તત્ર વિનુષા પરિકલ્પયન્તિ ॥ ૩૨ ॥

ટીકા

હે નેમે ! મૂય અમીષુ વચનેષુ અમૃતાનિ-પીયુષાણિ જાનીધ્વ-ગુણધ્વમ્ । કથયતેષુ વચનેષુ ?
મયોક્તેષુ-ભાષિતેષુ । કર્થભૂતયા મયા ? આદતરુપા (અપિ)-ધૃતકોપયાઽપિ । કયા ? અનુરાગયુક્ત્યા-

અફલં (મૂં અફલં)=નિરર્થક.

एव=અ.

मन्ये (धा० मन्)=હું માનું છું.

मुख्यं (મૂં મુખ્ય)=મુખ્ય, પ્રધાન.

महत्=મોટા.

ईश=નાથ.

महेश! =હે મહાપ્રભુ !

महतः (મૂં મહત્)=(૧) મહાન (પુરૂષ)ની;
(૨) પ્રૌઢની.

पर=અન્ય.

उपकृत्=ઉપકાર કરનાર.

अपरोपकृत्=અન્યને નહિ ઉપકાર કરનાર.

ते (મૂં યુષ્મદ્)=તારાં.

सिद्ध=(૧) દેવ, (૨) પ્રસિદ્ધ.

आगम=(૧) આગમન; (૨) શાસ્ત્ર, (૩) વૃક્ષ

अर्थ=(૧) હેતુ; (૨) વસ્તુ.

वर=શ્રેષ્ઠ.

सिद्धागमार्थवरं=(૧) દેવોના આગમનના હેતુને લઇને શ્રેષ્ઠ, (૨) આગમોના હેતુ પ્રસિદ્ધ હોવાને લીધે શ્રેષ્ઠ; (૩) પ્રસિદ્ધ વૃક્ષો તેમજ વસ્તુઓ વડે ઉત્તમ.

उच्च=ઊંચી.

दश=અવસ્થા.

उच्चदशं=ઊંચી છે અવસ્થા જેની તે.

स्वरूपं (મૂં સ્વરૂપ)=સ્વરૂપ.

उच्चैः=ઉચ્ચ, ઊંચું.

तटं (મૂં તટ)=શિખર.

सुर=દેવ.

गिरि=પર્વત

सुरगिरेः=સુરગિરિના, મેરૂના.

इव=જેમ.

ज्ञातकौम्भं (મૂં જ્ઞાતકૌમ્ભ)=સુવર્ણમય.

શ્લોકાર્થ

“ હે મહાપ્રભુ ! જેમ પ્રૌઢ એવા મેરૂ પર્વતનું પણ મુખ્ય, સુવર્ણમય, પ્રસિદ્ધ (ચન્દનાદિક) વૃક્ષો તેમજ (અન્ય) વસ્તુઓ વડે ઉત્તમ, વળી ઉચ્ચ દશાવાળું એવું તેમજ ઉચ્ચત એવું શિખર અન્ય જોનાને નહિ ઉપકાર કરનાર (હોવાથી), તેમજ ધનની ઇચ્છા રાખનારને દુર્લભ (હોવાથી) નિરર્થક છે, તેમ મહાનુભાવ જેવા તારા પણ પ્રધાન, વળી દેવોના આગમનને લઇને શ્રેષ્ઠ [અથવા (જન-પ્રણીત) આગમોના હેતુ પ્રસિદ્ધ હોવાને લીધે ઉત્તમ], તથા વળી (ગુણ-સ્થાનની અપેક્ષાએ) ઉચ્ચ અવસ્થાવાળા એવા સ્વરૂપને (સાધારણ મતિવાળાને તે અગમ્ય હોવાને લીધે અથવા વિષમ સ્થાનમાં તારો વાસ હોવાથી તારા દર્શન પણ દુર્લભ હોવાને લીધે) અન્ય (જનો) પ્રતિ ઉપકાર નહિ કરનાર (હોવાને લીધે) તેમજ શ્રેષ્ઠની ઇચ્છા રાખનારને દુર્લભ હોવાને લીધે હું નિરર્થક માનું છું. ”—૩૦

* * * * *

उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं

वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।

देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ૩૧ ॥

ટીકા

હે દેવાર્ચિત !—હે સુરપૂજિત ! હહ—અસ્મિન્ પર્વતે તવ એવમ્—અમુના પ્રકારેણ એવ—નિશ્ચયેન ત્રિકં અસ્તુ—ભવતુ । એકં ‘ઉચ્ચૈતિ’ ઉચ્ચ ઉપલઃ—પાષાણ એવાસનં—વિષ્ટરમ્ । દ્વિતીયં ‘અશીતેતિ’

સ્પષ્ટીકરણ

શૃંગાર-અધિકાર—

શૃંગાર રસ એ નૈવ રસો પૈકી પ્રથમ છે આ રસના સભોગાત્મક શૃંગાર અને વિપ્રયમ્ભાત્મક શૃંગાર એમ બે પ્રકાર પડે છે આ વાતની વાગ્દલાલકારના પંચમ પરિચ્છેદનુ નિમ્ન-લિખિત પચમ પદ સાક્ષી પૂરે છે —

“જ્યપત્યોર્મિયો રત્યા, વૃત્તિ શુદ્ધાર ઉચ્યતે ।

સયાગો વિપ્રયોગશ્ચ—ત્યેષ ત્વ દ્વિવિધો મતઃ ॥”

તેમા વિપ્રયમ્ભાત્મક શૃંગારના પૂર્વાનુરાગ, માન, પ્રવાસ અને કંઠશ્યા આશ્રીને ચાર પ્રકાર પડે છે તેમા પૂર્વાનુરાગનુ લક્ષણ એ છે કે—

“ઋગુસયોર્નવાલોકા-દેવોહસિતરાગયો ।

લેય પૂર્વાનુરાગોડય-મપૂર્ણસ્પૃહયોર્દેશા ॥”

—વાગ્દલાલકાર, પૃ ૫, શ્લો ૧૮

અર્થાત્ નૂતન દર્શનમાત્રથી જન્મનામા રાગ ઉત્પન્ન થયો છે તેમજ જન્મની અભિલાષા અપૂર્ણ છે એવા ઋગુષ્ણીની અવસ્થા તે ‘પૂર્વાનુરાગ’ છે

માન અને પ્રવાસના સખધમા આ પછીના નીચે મુજબનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે —

“માનોડયવનિતાસદ્ગા-દીર્ઘોવિદ્વિદ્વચ્ચતે ।

પ્રવાસ પરદેશસ્યે, પ્રિયે વિરહસમ્મવાઃ ॥”

અર્થાત્ (પતિએ કંરેલા) અન્ય અખળાના સગથી (પત્નીમા) જે ઈર્ષ્યાથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તે ‘માન’ છે, જ્યારે પ્રિય પરદેશમા હોય, ત્યારે વિરહને લાગે ઉત્પન્ન થતા વિપ્રયમ્ભ-શૃંગાર તે ‘પ્રવાસ’ છે

કંઠશ્યાત્મક શૃંગારનુ સ્વરૂપ આ પછીના શ્લોકમા નીચે મુજબ આપ્યું છે —

“સ્યાદેકતરપચ્ચત્વે, દમ્પત્યોરનુરક્તયો ।

શુદ્ધાર ષરણાત્પોડય, વૃત્તવર્ણનં પચ સઃ ॥”

અર્થાત્ એક એકના અનુરાગી દમ્પતીમાથી એકેનુ મરણ થતા જે રસ ઉદ્ભવે છે તે કંઠશ્યાત્મક શૃંગાર છે અને આ રસ તો વૃત્તવર્ણનમા-સપૂર્ણ પ્રયત્નમાજ હોઈ શકે છે

૧ રસનું લક્ષણ—

“વિમાવૈરતુમાવૈથ, સારિકૈવ્યમિવાસિમિ ।

હારોવ્યમાણ ઉત્કપ, સ્વાયીમાવો રસ સ્થત ॥”

—વાગ્દલાલકાર, પૃ ૫, શ્લો ૧

૨ સરખાવો—

“શૃંગારવીરકલ્પના-દાસ્વાદ્યુતમયાનવા ।

રોદવીમત્સપાન્તાદ્ય, નૈવેતે નિધિલા યુષે ॥”

—વાગ્દલાલકાર, પૃ ૫, શ્લો ૨

૩ આ રસને કેટલાક કંઠશ્યા રસ તરીકેજ ઓળખાવે છે અને તેમના મત પ્રમાણે વિપ્રયમ્ભાત્મક શૃંગારનો આ એક બેદ નથી, એટલે એના તેજો પૂર્વાનુરાગ, માન અને પ્રવાસ એમ ત્રણ બેદોજ સ્વીકારે છે જુઓ શ્રી હેમચન્દ્રમૂરિપ્રત કાવ્યાનુશાસનનો બીજો અધ્યાય

દીકા

હે પર !—ઉત્કૃષ્ટ ! અથવા પર ! શત્રુરિવ પ્રતિકૂલત્વાત્ । અત્ર-અસ્મિન્ પ્રસિદ્ધ એવ પદાર્થે ત્વં પश्य-વિલોકય । હે નેમે ! શશાઙ્કઃ—ચન્દ્રઃ કૈરવિણ્યાં—કુમુદત્યાં ચ—પુનર્જ્યોત્સ્નાપ્રિયે—ચકોર-વિહંગમે પરમાં—ઉત્કૃષ્ટાં રતિં—રાગં વિતનોતિ—વિસ્તારયતિ । હિ—યસ્માત્ સ્નેહાન્વિતઃ—પ્રીતિયુક્તઃ પરિવૃદઃ—સ્વામી વિમુખઃ—પરાદુમુખો ન ભવતિ । કિં કૃત્વા ? ઉભવત્ ઉભયોઃ—દ્વયોઃ કુમુદિનીચ-કોરયોરિવ આશ્રિતાનાં—સેવકાનાં અમયં—અમરહિતં અયનં—માર્ગં ગૃહં વા દૃષ્ટ્વેતિ । નિજસ્વામી સેવકાનાં માર્ગં ગૃહં વા ગચ્છતિ સજ્જમાર્થે પ્રીત્યેત્યર્થઃ । इति राज्ञिमित्या विप्रलम्भाधिकारः (સંમ્પૂર્ણઃ) ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) પર ! અત્ર એવ પश्य ! શશ-અઙ્કઃ કૈરવિણ્યાં જ્યોત્સ્ના-પ્રિયે ચ પરમાં રતિં વિતનોતિ, હિ સ્નેહ-અન્વિતઃ પરિવૃદઃ ઉભ-વત્ આશ્રિતાનાં અયનં અમયં દૃષ્ટ્વા વિમુખઃ ન ભવતિ ।

શબ્દાર્થ

અત્ર=અહિંઆ.

એવ=જ.

પश्य (ધા० દશ)=તું જો.

પરમાં (મૂ० પરમા)=ઉત્કૃષ્ટ.

પર ! (મૂ० પર)=(૧) હે શ્રેષ્ઠ; (૨) હે શત્રુ !

કૈરવિણ્યાં (મૂ० કૈરવિણી)=કુમુદિનીને વિષે.

જ્યોત્સ્ના=ચન્દ્ર-પ્રભા, ચાંદરણી.

પ્રિય=પ્રિય, વલ્લભ.

જ્યોત્સ્નાપ્રિયે=ચન્દ્ર-પ્રભા છે પ્રિય જેને તેને વિષે, ચંદ્રારને વિષે.

ચ=અને.

વિતનોતિ (ધા० તન્)=વિસ્તારે છે.

રતિં (મૂ० રતિ)=પ્રીતિને.

શશ=મૃગ.

અઙ્ક=ચિહ્ન, લાંછન.

શશાઙ્કઃ=મૃગ છે લાંછન જેનું તે, ચન્દ્ર.

સ્નેહ=પ્રીતિ.

અન્વિત (ધા० ઇ)=યુક્ત, સહિત.

સ્નેહાન્વિતઃ=પ્રીતિથી યુક્ત.

પરિવૃદઃ (મૂ० પરિવૃદ)=સ્વામી.

વિમુખઃ (મૂ० વિમુખ)=વિમુખ, પ્રતિકૂલ.

અયનં (મૂ० અયન)=ગૃહને.

હિ=કેમકે.

દૃષ્ટ્વા (ધા० દશ)=જોઈને.

અમયં (મૂ० અમય)=નિર્ભય, અમરહિત.

ભવતિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

ન=નહિ.

ઉભ=બે.

વત્=માફક.

ઉભવત્=બેની માફક.

આશ્રિતાનાં (મૂ० આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાના.

શ્લોકાર્થ

“ હે શ્રેષ્ઠ (સ્વામી) ! [અથવા (મારા જેવા તરફ પ્રતિકૂળ હોવાથી) - હે શત્રુ !] તું અહિંઆજ જો. ચન્દ્ર કુમુદિની પ્રતિ તેમજ ચંદ્રાર (પક્ષી) પ્રતિ (ટેવી) ઉત્કૃષ્ટ પ્રીતિને વિસ્તાર કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે પ્રીતિયુક્ત સ્વામી આ બે (કુમુદિની અને ચંદ્રાર)ના જેવા આશ્રિત (જનો)ના માર્ગ [કે તેમનું ગૃહ] નિર્ભય જોઈને તેનાથી વિમુખ થતો નથી (અર્થાત્ તે સેવકના માર્ગ અથવા ગૃહ તરફ સંગમાર્થે જાય છે). ”—૩૪

निरु=मतावायक अव्यय

एनसु=पाप

निरन ।=हे पाप रहित ।

सहा=अभी शकाय तेने

असहा=असहनीय

अपि=पशु

अहो=अहो

सकल=स पूषु

केवल=केवल (ज्ञान)

सम्पद=सद्वर्ध

आप्ति=आप्ति

सकलकेवलसम्पदाते=स पूषु केवल (ज्ञान) इपी

सद्वर्धनी आप्ति (यध) छे जेने तेना

साल=ग

त्रय=त्रयुने समुदाय

सालत्रय=त्रयु गटे

अविन्=अव्य

भृत (चा० मृ)=पूषु, अरपूर

अविभृत=अव्योथी अरपूर

मुधि (मू० मृ)=पूषु ७५२

मोह=मोह

मूष=मूष

मोहमूष=मोहमूष

न=नहि

आक्रामति (चा० क्रम)=आक्रमण करे छे

क्रम=अरथु

युग=युगल, जोड़

अचल=पर्वत

संश्रित (चा० श्रि)=आश्रय दीधिन

क्रमयुगाचलसंश्रित=अरथु युगल इपी पर्वत वडे

आश्रित

ते (मू० सुप्पद)=तारा

श्लोकार्थ

सर्वज्ञानो प्रभाव—

“ हे पापरहित (प्राणनाथ) । आश्र (वृक्षा) ना समुदायेथी युक्त वनेनी श्रेष्ठिना स्थानभा (अर्थात् गिरनार पर्वत ७५२) जेने सपूषु केवल (ज्ञान) इपी सद्वर्धनी आप्ति (यध) छे अवे तारा अरथु-युगल इपी पर्वतो वडे आश्रित तेभन अव्य (श्रवणा आगमन) वडे पूषु अवे त्रयु गटेनु असहनीय (प्रतापवाणे) अवे मोहमूष (पशु) आक्रमण करतो नथी अवे आश्रय छे ”—३५

* * * * *

अथ नेमिस्तुतिद्वारे प्रकटयन्नाह—

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी

‘राजीमती’ दृढमतिः सुसती यतीशम् ।

इन्द्रै स्तुतं ह्युपययाविति नोऽसुखार्तिं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

१ विव्याश—

“ गत्या विघ्नममन्दया प्रतिपद या रात्रहसायते

यस्याः पूर्णयुगाङ्गमण्डपिव श्रीमत्सदैवाननम् ।

यस्याधामुच्छेति नेत्रयुगलं वीरोत्पलाणि त्रिया

सा कुन्दाहवती त्यजभिनपती रात्रीमती पाशु वः ॥”

—राजमतीशकार ५०४, २१० ५१

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રાજમતી અને નેમિનાથને લગતો શૃંગાર-રસ સંયોગાત્મક નહિ હોવાથી તે વિપ્રલમ્ભાત્મક છે. તેમાં પણ તે નેમિનાથ પ્રજા તોરણે આવ્યા, ત્યાં સુધી તો તેને પૂર્વાનુરાગ કહી શકાય. તોરણેથી પાછા ફર્યા ત્યાર પછીથી તો એકલા પ્રવાસાત્મક રસનો પ્રારંભ ગણી શકાય અને જ્યારે તેમણે સિદ્ધિ-સુન્દરીને વરવાને માટે તપ કરવા માંડ્યું ત્યારથી માંડીને તે રાજમતીએ જ્યાં સુધી દીક્ષા લેવાનો વિચાર ન કર્યો ત્યાં સુધી તેને માનાત્મક શૃંગાર ગણી શકાય.

એ તો દેખીતી વાત છે કે શૃંગારના સ્થાનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી આ રસનો નાશ થાય છે અને વૈરાગ્યનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. તે પ્રમાણે આ પદ સમાપ્ત થતાં વિપ્રલમ્ભાત્મક શૃંગારનો આધિકાર સમાપ્ત થાય છે અને વૈરાગ્યની શરૂઆત થાય છે.

*

*

*

*

*

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે નિરેનો—

‘સહ્યોડ્યહો ! સકલકેવલસમ્પદાસેઃ ।

સાલત્રયં ભવિષ્યતં ભુવિ મોહભૂપો

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

ટીકા

નિર્ગતમેનઃ—પાપં યસ્માત્ સ નિરેનાસ્તસ્ય સંવોધને હે નિરેનઃ !—હે નિષ્પાપ ! અહો ઇત્યાશ્રયે અસહ્યોડ્યપિ—અસહનીયોડ્યપિ મોહભૂપઃ—સકલકર્મનાયકો મોહરાજઃ સાલત્રયં—ચપ્રત્રિકં નાક્રામતિ—ન પીડયતિ । કથંભૂતં સાલત્રયં ? તે—તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં—ચરણયુગલપર્વતાશ્રિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં સાલત્રયં ? ભવિષ્યતં—દેવૈર્નરૈસ્તિર્યગ્નિભઃ પૂર્ણમ્ । કથંભૂતસ્ય તે ? ‘સકલેતિ’ સકલં—સમ્પૂર્ણં યત્ કેવલં—કેવલજ્ઞાનં તસ્ય સમ્પદ આસિઃ—પ્રાપ્તિર્યસ્ય સ તસ્ય સકલકેવલસમ્પદાસેઃ । કસ્મિન્ ? ‘માકન્દેતિ’ માકન્દા—આત્રાસ્તેપાં વૃન્દાનિ યસ્મિન્સ્તત્ એવંવિધં યદ્ વનં તસ્ય રાજિઃ—શ્રેણિસ્તસ્યાઃ પદે—સ્થાને રૈવતકે । આધારે સપ્તમી । શ્રીનેમેઃ કેવલજ્ઞાનં રૈવતકે સમુત્પન્નમિતિ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિર્-પનઃ ! અહો અ-સહ્યઃ અપિ મોહ-ભૂપઃ માકન્દ-વૃન્દ-વન-રાજિ-પદે સકલ-કેવલ-સમ્પદ-આસેઃ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં સચિન્-ભૂતં સાલ-ત્રયં ભુવિ ન આક્રામતિ ।

શબ્દાર્થ

માકન્દ=આત્ર, આબિ.

વૃન્દ=સમુદાય.

વન=વન, જંગલ,

રાજિ=શ્રેણિ.

પદ=સ્થાન.

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે=આત્રના (વૃક્ષ) સમુદાયો છે જેમાં એવા વનોની શ્રેણિના સ્થાનમાં.

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी

योगीश ! दुर्धरकपायफटोत्कटाक्ष ।

जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन

त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुस* ॥ ३७ ॥

टीका

हे योगीश !—हे साम्ययोगस्वामिन् ! यस्य पुमो—नरस्य हृदि—हृदयकमले त्वन्नामनागदमनी—
तवामिधानमेव भुजङ्गदमनी ओषधी वर्तते । यत्तदोर्नित्यसन्ध* । तेन पुरुषेण मत्तालिपाटलमलीमस-
कामभोगी जय्यः—जेतुं शक्यते । मत्ता*—क्षैव्यं प्राप्ता येऽल्यो—अमरास्तेषां पाटल—समूहस्तद्वन्मलीम-
सः—कृष्णो यः काम एव भोगी—सर्प इत्यर्थः । कथंभूत* ? 'दुर्धरेति' दुर्धरा दुःसहा—भयङ्करा
ये कपायाः—क्रोधादयस्त एव फटाः—फणास्तैस्तुक्टे—तीव्रे अक्षिणी—नेत्रे यस्य स* । अथवा
दुर्धरकपायाः फटा—दम्भा एव उत्कटे—मत्ते अक्षिणी यस्य स इति । "फटास्तु कैतवे फणे"
इति, "उत्कटस्तीव्रमत्तयोः" इति च हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूत* मत्त*कामभोगी ? जवेन—
वेगेन जठरम्—उदरमाप्त*—प्राप्त एवविधो जनो यस्य सः । अपि विस्मये । कामसर्पेण सर्वे
जना मक्षिताः सन्ति ॥ ३७ ॥

अन्वय*

यस्य पुसः हृदि त्वद्-नामन्-नाग-दमनी (वर्तते) तेन दुर्धर-कपाय-फट-उत्कट-अक्षः, जवेन
जठर-प्राप्त-जनः अपि मत्त-अलि-पाटल-मलीमस-काम-भोगी (जवेन) जय्यः ।

शङ्का

मत्त=उभय

अलि=अभय

पाटल=समूह

मलीमस=कृष्ण, अक्षिणी

काम=भय, रति-पति

भोगीन्=सर्प, साय

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी=उभय भयभरीना

समूहना समान अक्षिणी अभयवक्षी सर्प

योगीश=योगी, भुवि

ईश=नाथ

योगीश ! = हे योगिनाथ, हे भुविधर ।

दुर्धर=भय कर, दुःसहनीय

कपाय=कपाय

फट=(१) ईशु (२) कपट

फटा=ईशु

उत्कट=(१) तीव्र, (२) उभय

अक्षि=नेत्र

दुर्धरकपायफटोत्कटाक्षः=(१) दुर्धर कपायवक्षी

ईशु वक्षी तीव्र छे नेत्रे नेत्राभवे, (२) दुर्धर

कपाय नेत्रा के कपट ते ईशु उभय छे नेत्रे

नेत्राभवे

जय्य (मू० जय्य)=जती यक्षाय तेवे

जवेन (मू० जव)=वेगधी, अभयधी

जठर=उदर, पेट

प्राप्त (धा० धाप्)=प्राप्त

जन=भुवध

जठरासजन=नेत्रा उदरने विवे प्राप्त यथा छे

भुवधोभवे

अपि=विशेषव्यायक अन्यथा

तेन (मू० तद्)=तेनाथी

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતં રાજીમતી યતીશં-સાધુસ્વામિનં નેમિનં ઇતિ ઉપયયૌ-સમીપં જગામ । કથં-
 ભૂતા રાજીમતી ? ઇત્યુત્સુકા-સાદરા । ઇતીતિ કિં તત્ ? પ્રમુસમીપં મોહભૂપીઢારહિતમિતિ હેતોઃ ।
 પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? 'ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી' સ્પષ્ટમ્ । પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? દૃઢમતિઃ-
 નિશ્ચલબુદ્ધિઃ । પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? સુસતી-શુભસાધ્વી । કથંભૂતં યતીશં ? ઇન્દ્રૈઃ સ્તુતં-
 કીર્તિતમ્ । ઇતીતિ કિં ? હે નેમે ! ત્વન્નામકીર્તનજલં-ત્વ નામસ્તવનમેવ નીરં કર્તૃપદં નઃ-અસ્માકં
 અસુખાશિ-દુઃખાનલં અશેષં-સમસ્તં શમયતિ-સ્ફેટયતિ ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

ઇતિ ઉત્સુકા ગતિ-વિનિર્જિત-રાજહંસી દૃઢ-મતિઃ સુ-સતી 'રાજીમતી' ત્વદ્-નામન્-કીર્તન-
 જલં નઃ અ-શેષં અ-સુખ-અશિં હિ શમયતિ ઇતિ ઇન્દ્રૈઃ સ્તુતં યતિ-ઈશં ઉપયયૌ ।

શબ્દાર્થ

ઇતિ=એમ.

ઉત્સુકા (મૂં ઉત્સુક)=આતુર.

ગતિ=યાત્ર.

વિનિર્જિત (ધાં જિ)=શુદ્ધ.

રાજહંસી=રાજહંસી.

ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી=યાત્રમા શુદ્ધી છે રાજહં-
 સીને જેણે એવી.

રાજીમતી=રાજીમતી.

દૃઢ=નિશ્ચળ.

મતિ=બુદ્ધિ.

દૃઢમતિઃ=નિશ્ચલ છે બુદ્ધિ જેની તે.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

સતી (મૂં સત)=સાધ્વી.

સુસતી=ઉત્તમ સાધ્વી.

યતિ=મુનિ.

યતીશં=મુનીશ્વરને.

ઇન્દ્રૈઃ (મૂં ઇન્દ્ર)=ઇન્દ્રો વડે.

સ્તુતં (મૂં સ્તુત)=સ્તુતિ કરાયેલ.

હિ=નિશ્ચયતાવાચક અવ્યય.

ઉપયયૌ (ધાં યા)=સમીપ ગઇ.

નઃ (મૂં અસ્મદ્)=અમારા.

સુખ=સુખ.

અગ્નિ=અગ્નિ, આગ.

અસુખાશિ=દુઃખરૂપી અગ્નિને.

નામન્=નામ.

કીર્તન=સ્તવન.

જલ=જલ, પાણી.

ત્વન્નામકીર્તનજલં=તારા નામના કીર્તનરૂપ જલ.

શમયતિ (ધાં શમ્)=શાંત કરે છે.

અશેષં (મૂં અ-શેષ)=સમસ્ત, નિઃશેષ.

શ્લોકાર્થ

રાજીમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન—

“ (મારા પ્રાણ-નાથ પાસે મોહરાજ પણ મીણ જેવો બની બંધ છે) એમ (બહુની)
 આતુર બનેલી એવી, વળી ગતિ વડે જેણે રાજહંસીને (પણ) પરાજિત કરી છે એવી, તથા
 વળી નિશ્ચલ મતિવાળી એવી તેમજ ઉત્તમ સાધ્વી એવી રાજીમતી ‘ (હે નાથ) તારા નામના
 કીર્તનરૂપી જલ અમારા સમસ્ત દુઃખાશિને નક્કી શાંત કરે છે ’ એમ ઇન્દ્રો વડે સ્તુતિ કરા-
 યેલા એવા (પોતાના સ્વામી) મુનીશ્વર (નેમિનાથ)ની સમીપ ગઇ. ”—૩૬

ધૃતતર્કજાલ=ધારણ કરી છે તકોની જાળને જેણે એવું
મિષ્ટાસ્તિન=મિષ્ટાસ્તિ
શાસન=શાસન, આદા
મિષ્ટાસ્તિશાસન=મિષ્ટાસ્તિઓનું શાસન
દર્શ (મૂ. દર્શ)=આ
મિષ્ટિર=મિષ્ટિ
અનુ=કિરણ
વિદ્ય (પા. વિ.)=બેદાયેણ

મિષ્ટિરમિષ્ટિ=મિષ્ટિનાં કિરણો વડે બેદાયેણ
કીર્તન=પ્રશંસા
સ્વરકીર્તનાત્=નારા કીર્તનથી.
તમ (મૂ. તમ)=અધિકાર, અધાર્
દય=દેખ
આનુ=શીઘ્ર, સત્વર.
મિદા (મૂ. મિદા)=બેદને, નાચને
જવૈતિ (પા. દ)=પામે છે

શ્લોકાર્થ

“જમ સૂર્યના કિરણોથી બેદાયેણ અધાર સત્વર નારા પામે છે, તેમ તારા કીર્તનથી આ (મૃત્યુદાયક હોવાથી) કાલકૂટની ઉપમાવાળું, નિર્ભજ દર્શનના કૃત્યથી રહિત તથા વળી જણે (એકાંત) સત્ અને (એકાંત) અસત્ એમ બે પક્ષથી તર્ક જળ પાયરી છે એવું મિષ્ટાસ્તિઓનું શાસન શીઘ્ર નારા પામે છે ”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

‘સત્’ અને ‘અસત્’ સર્વોપી વિચાર—

કોઈ પણ વસ્તુના સંબંધમાં જુદી જુદી અપેક્ષાએ વિચાર કરવો તે ‘અનેકાન્તવાદ’ થાને ‘સ્પષ્ટાદ્વાદ’ છે આ અનેકાન્તવાદ-શૈલીના ઉપયોગ કરવાથી યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ન્યારે તેથી વિપરીત લક્ષણવાળી એકાન્તવાદ-શૈલીના આશ્રય લેવાથી અયથાર્થ જ્ઞાન થવાનો ખૂણ સંભવ રહે છે

એ તો સુવિદિત હકીકત છે કે દરેક વસ્તુની બંને બાજુએ તપાસવી જોઈએ આ વાતના ઉપર શાસ્ત્રકારોએ તો ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ જે શાસ્ત્રો આ દષ્ટિપૂર્વક રચવામાં આવ્યા હોય તે આદરણીય તેમજ દ્વિતકારી છે એમ કહેવામાં જરાએ ભય રહેતો નથી હુકમાં જે ધર્મમાં સ્પષ્ટાદ્વાદ-સિદ્ધાન્તને યથોચિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય, તેજ ‘ધર્મ’ એવા નામને લાયક ગણી શકાય, બાકી બીજા ધર્મો તો નામધારીજ સમજવા જોઈએ

કોઈ પણ પદાર્થ એકાન્તત સત્ કે એકાન્તત અસત્ નથી એમ જૈનો માને છે અપેક્ષા અનુસાર દરેક પદાર્થમાં સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ એવા વિરૂદ્ધ ધર્મો પણ સુખેથી સ્વીકારી શકાય તેમ છે, એવી આ તેમની માન્યતા અસ્યાને નથી

આ સંબંધમાં વિચાર કરતા સમજી શકાય છે કે જો એ પદાર્થને એકાન્તત સત્ માને છે, તેઓ તેમ કરવામાં જાય છે પ્રથમ તો કોઈ પણ પદાર્થને ‘એકાન્તત સત્’ માનવાથી તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ હટી જાય છે કેમકે તેમાં અન્ય પદાર્થોના ધર્મોના પણ અંતર્ભાવ માનવો પડે છે અને એથી કરીને તે પદાર્થનો અભાવ માનવાનો પ્રમંગ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા તો સમસ્ત જગતને તેજ પદાર્થરૂપ માનવું પડે છે અને આ હકીકત તો છટ નથી. કેમકે આવી માન્યતા-વાળાને તો પોતાની પત્નીને પણ સર્વથા જનનરૂપે તેમજ જનનરૂપે પણ સર્વથા પત્નીરૂપે સ્વીકારવી પડે તેમ છે, કેમકે એક જ વસ્તુમાં તે સર્વ ધર્મોના સર્વથા સ્વીકાર કરે છે એકા-

નામન્=નામ.

નાગ=સર્પ.

દમની=(૧) વિષને હરનાર ઓપધી; (૨) જાંઘલી
મંત્ર.

ત્વન્નામનાગદમની=તારા નામરૂપી નાગદમની.

હૃદિ (મૂં હૃદ)=હૃદયમાં.

યસ્ય (મૂં યદ)=જેના.

પુંસઃ (મૂં પુંસ)=મનુષ્યના.

શ્લોકાર્થ

“ અહો ! જ મનુષ્યના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગ-દમની છે, તેનાથી દુર્ધર (ક્રોધાદિક) કષાયરૂપી ફેણો વડે તીવ્ર નેત્રવાળો (અથવા દુર્ધર કષાયો જ્યાં કે કપટો તે રૂપી ઉન્મત્ત છે નેત્રો જનાં એવો) તેમજ ઝડપથી જના ઉદરને વિષે મનુષ્યો પ્રાપ્ત થયા છે એવો (અર્થાત્ વેગપૂર્વક મનુષ્યોનું લક્ષણ કરી ગયેલા એવો) ઉન્મત્ત ભ્રમરોના સમૂહની જેમ કાળો કામદેવરૂપી સર્પ (વેગપૂર્વક) જીતી શકાય છે. ”—૩૭

* * * * *

કાલોપમં વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં

પક્ષદ્વયાત્ સદસતો ધૃતતર્કજાલમ્ ।

મિથ્યાત્વિશાસનમિદં મિહિરાંશુવિદ્ધં

ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશુ મિદામુપૈતિ ॥ ૩૮ ॥

ટીકા

હે નૈમે ! इदं મિથ્યાત્વિશાસનં કર્તૃપદં ત્વત્કીર્તનાત્—તવ સમ્યક્સ્તવનાત્ આશુ-શીઘ્રં તમઃ—અન્યકારમિવ મિદાં—વિનાશં ઉપૈતિ—પ્રાપ્નોતિ । કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? કાલોપમં—કાલકૂટવિપસમાનં, મૃત્યુદાયિત્વાત્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં—નિર્મલસમ્યક્ત્વકાર્યેણ રહિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? સદસતઃ—શુદ્ધાશુદ્ધાત્ પક્ષદ્વયાત્ ધૃતતર્કજાલં—ધૃતવિચારજાલમિતિ । કથંભૂતં તમઃ ? મિહિરાંશુવિદ્ધં—સૂર્યકિરણખણ્ડિતમિતિ ॥૩૮॥

અન્વયઃ

ત્વત્-કીર્તનાત્ કાલ-ઉપમં, વિશદ-દર્શન-કૃત્ય-શૂન્યં, સત્-અસતઃ પક્ષ-દ્વયાત્ ધૃત-તર્ક-જાલં इदं મિથ્યાત્વિન્-શાસનં મિહિર-અંશુ-વિદ્ધં તમઃ इव આશુ મિદાં ઉપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

કાલ=કાલકૂટ (એર).

ઉપમા=ઉપમા.

કાલોપમં=કાલકૂટના સમાન ઉપમા છે જેની એવું.

વિશદ=નિર્મળ.

દર્શન=શ્રદ્ધાન.

કૃત્ય=કાર્ય.

શૂન્ય=રહિત.

વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં=નિર્મળ શ્રદ્ધાનના કાર્યથી રહિત.

પક્ષ=બાળુ.

દ્વય=યુગલ, બેકું.

પક્ષદ્વયાત્=પક્ષ-યુગલથી.

સત્=શુદ્ધ.

અસત્=અશુદ્ધ.

સદસતઃ=શુદ્ધ અને અશુદ્ધ.

ધૃત (ધાં ધૃ)=ધારણ કરેલ.

તર્ક=તર્ક.

જાલ=જાળ.

એ સત્ છે, જ્યારે હેમન્તાદિક અન્ય ઋતુઓની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે વળી તે શુક્ર વર્ણની અપેક્ષાએ સત્ છે, જ્યારે અન્ય વર્ણોની અપેક્ષાએ અસત્ છે આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે આ ધટ સ્વભાવથી સત્ છે, પરંતુ પર ભાવથી અસત્ છે

* * * * *

રત્નત્રયં નિરુપમં નરરાજહંસા:

સંવિત્તિદર્શનચરિત્રમયપ્રકાશમ્ ।

ક્ષિત્યાત્સસૃતિપરિશ્રમદુઃખદાહ

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

હે નેમે ! ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ—ત્વ ચરણકમલવનસેવિનઃ ‘નરરાજહંસા’ નરા એવ રાજ-હંસા-ઉત્તમહંસા રત્નત્રય લભન્તે—પ્રાપ્તુવન્તિ । કથય્યુત રત્નત્રય ? ‘સવિત્તીતિ’ સવિત્તિ—સમ્યગ્-જ્ઞાન, દર્શન—સમ્યક્ત્વ, ચરિત્ર (ચ) એતન્મયમ્—એતસ્ત્વરૂપ પ્રકાશ યસ્ય તત્ । પુનઃ કથય્યુત રત્નત્રય ? નિરુપમ—ઉપમાનરહિતમ્ । પુનઃ કથય્યુત રત્નત્રય ? ‘ક્ષિત્યેતિ’ ક્ષિત્તિ—વિનાશમાત્મ—માત્મઃ સદ્યતઃ—સંસારસ્ય પરિશ્રમસ્ય—લેશસ્ય દુઃખદાહઃ—સન્તાપો યસ્મિન્સંદિતિ ॥ ૩૯ ॥

અન્યથા:

ત્વત્-પાદ-પદ્મજ-વન-આશ્રયિણઃ નર-રાજહંસાઃ સવિત્તિ-દર્શન-ચરિત્ર-મય-પ્રકાશ, ક્ષિતિ-જ્ઞાત-સદ્યતઃ-પરિશ્રમ-દુઃખ-દાહ, નિર્-ઉપમ રત્ન-ત્રય લભન્તે ।

શીખદાર્થે

રત્ન=રત્ન
રત્નત્રય=ત્રય રત્નોના સમુદાયને
નિરુપમ (મૂં નિરુપમ)=ઉપમા રહિત
નર=મનુષ્ય
રાજહંસ=રાજહંસ
નરરાજહંસા=મનુષ્યોપી રાજહંસો
સંવિત્તિ=સમ્યગ્ જ્ઞાન, વધાય બોધ
દર્શન=દર્શન
ચરિત્ર=ચારિત્ર
મય=અર્થવાચક તદિત પ્રમય
પ્રકાશ=તેજ
સંવિત્તિદર્શનચરિત્રમયપ્રકાશ=સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન
અને ચારિત્ર્ય છે પ્રકાશ એવો એવા
ક્ષિતિ=નાશ

આત્મ (ધાં આત્મ)=પામે
સંવૃત્તિ=સ સાર
પરિશ્રમ=પરિશ્રમ, કંથ
દુઃખ=દુઃખ
દાહ=સ તાપ
ક્ષિત્યાત્સસૃતિપરિશ્રમદુઃખદાહ=નાશ પામે છે
સાંસારિક પરિશ્રમ સનધી દુઃખનો મતાપ
એને વિશે એવા
પાદ=ચરણ
પદ્મજ=કમળ
વન=વન
આશ્રયિણ=આશ્રય લેનાર
ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણ=નારા ચરણ કમળોપી વ
નનો આશ્રય લેનાર
લભન્તે (ધાં લભ્) =પ્રાપ્ત કરે છે

ન્તવાદી આ સંબંધમાં એવો ખયાવ કરી શકે તેમ નથી કે અમે તો સર્વ ધર્મો એકજ અપેક્ષાપૂર્વક સ્વીકાર્યા નથી, પરંતુ અન્યાન્ય અપેક્ષા પ્રમાણે તેમ કર્યું છે, કેમકે એ કાર્ય તો અનેકાન્તવાદીનું છે.

વળી વસ્તુને એકાન્તતઃ સત્ માનનારને તેને દ્રુતસ્થ નિત્ય માનવી પડશે અને તેમ કરવાથી તો તેને શિરે અનેક આપત્તિઓ આવી પડશે. તેમાંની અત્ર એકનુંજ દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે અને તે એ છે કે પોતે પણ પોતાની આર્થિક, નૈતિક કે આધ્યાત્મિક સ્થિતિ સુધારી શકશે નહિ. આથી બીજી મોટી આપત્તિ શું હોઈ શકે ?

આવીજ રીતે કોઈ પણ વસ્તુને એકાન્તતઃ અસત્ માનવી તે પણ ઇષ્ટ નથી, કેમકે તેમ કરવા જતાં તો બ્રહ્માણ્ડ શૂન્યરૂપ બને છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ભયંકર શૂન્યવાદનો સ્વીકાર કરવો પડે તેમ છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં નિવેદન કર્યા મુજબ દરેક પદાર્થનું (૧) દ્રવ્ય, (૨) ક્ષેત્ર, (૩) કાલ અને (૪) ભાવ એમ ચાર દષ્ટિપૂર્વક અવલોકન થઈ શકે છે. તેમાં દરેક પદાર્થનું અસ્તિત્વ પોતાના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું છે, પરંતુ અન્ય પદાર્થના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું નથી એમ સ્વીકારવું તે અનેકાન્તવાદ છે અને આ ઉત્તમ માર્ગ છે અને તેનો જૈન દર્શનમાં પૂર્ણ સત્કાર કરવામાં આવ્યો છે, જોકે કેટલીક વાર તો જૈનેતર દર્શનોમાં પણ અનેકાન્તવાદની ગન્ધ આવે છે.

આ ચારે દષ્ટિઓનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ વિચારવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જને ‘ પિતા ’ કહેવામાં આવે છે, તે તેનાજ પુત્રનો પિતા છે અર્થાત્ તે અન્યના પુત્રનો પિતા નથી. એટલે કે તે વ્યક્તિમાં અમુક અપેક્ષાએ પિતૃત્વ ધર્મ રહેલો છે અને અમુક અપેક્ષાએ તે ધર્મ રહેલો નથી. અર્થાત્ સ્વપુત્રથી પિતા તરીકે સત્ એવો જ પિતા તે બીજાના પુત્રથી પિતા તરીકે અસત્ છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે પોતાના ગુણોથી-પોતાના ધર્મોથી-પોતાના સ્વરૂપથી જ દ્રવ્ય સત્ છે, તેજ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યના ગુણોથી-બીજા દ્રવ્યના સ્વરૂપથી અસત્ છે.

આ હકીકત વિશેષ ધ્યાનમાં આવે તે માટે આપણે ઘટનું ઉદાહરણ ચારે દષ્ટિપૂર્વક વિચારીએ. ધારો કે એક ઘટ માટીનો બનેલો છે અને તે મુંબાઈમાં રહેલો છે. વળી તે શરદ્ ઋતુમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે તેમજ તે શુક્લ વર્ણવાળો છે. એમાં માટી, મુંબાઈ, શરદ્ ઋતુ અને શુક્લ વર્ણ એ આ ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ છે. આથી કરીને આ ઘટ માટીરૂપ છે પરંતુ તે જળરૂપ નથી એમ કહી શકાય; અર્થાત્ સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ એ સત્ છે, પરંતુ પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે. એવીજ રીતે મુંબાઈમાં રહેલો ઘટ મુંબાઈ-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સત્ છે, પરંતુ અન્ય ક્ષેત્રની જવા કે સુરત, અમદાવાદ ઇત્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ છે. એવીજ રીતે શરદ્ ઋતુની-સ્વકાલની અપેક્ષાએ

૧ સ્વકાલની અપેક્ષાએ સત્ત્વ, અસત્ત્વ વિચારતાં એ પણ સમજી શકાય છે કે અમુક કાલનો માટીનો બનેલો ઘટ અન્ય કાલમાં તેના પરમાણુની સંખ્યામાં તેમજ તેની ગોઠવણમાં ફરક પડતાં તે જલરૂપે કે પિત્તજરૂપે કે એવા કોઈ અન્ય પદાર્થરૂપે પણ પરિણમે, કેમકે દરેક પદાર્થ એકજ જાતના પુદ્ગલનો બનેલો છે. આ પુદ્ગલના પરમાણુઓની સંખ્યા અને યોજના પ્રમાણે તે પુદ્ગલ અન્ય અન્ય દ્રવ્યરૂપે પરિણમે છે, એવું જૈન શાસ્ત્રકારોનું કથન છે.

પ્રમાન્તાન

સમ્યક્પ્રમાત્=૩૬ છે માન જેમાં એવા

અસુ=પ્રાણ

મૃત્=ધારણ કરનાર

અસુમૃત (મૂં અસુમૃત)=પ્રાણીઓ

અન્યયતા (મૂં અન્યયતા)=અક્ષય ભાવને

ત્વદીયાત્ (મૂં ત્વદીય)=તારા

ગ્રાસ (મૂં ગ્રાસ)=ગ્રાસને

વિદાય (ધાં હા)=મુખને, ત્યજને

અચત (મૂં અચ)=સ સારથી

સ્મરણાત્ (મૂં સ્મરણ)=સ્મરણથી, યાદ કરવાથી

વ્રજન્તિ (ધાં વ્રજ)=પામે છે

શ્લોકાર્થ

“ જેમા પ્રસિદ્ધ એવા ઉત્તમ કરણ વડે (હેય-જ્ઞેયાદિક) પદાર્થો અતિશય બાધ્યા છે એવા તથા વળી જને વિષે શુદ્ધ જ્ઞાન છે એવા તારા સ્મરણથી સુકૃતિરૂપી મહિમાના સ્તનોના (મર્દન-રૂપી) અદ્વિતીય સ્વાદની જમને અભિક્ષાપા છે એવા પ્રાણીઓ સસારના ગ્રાસને ત્યજ દધને (અર્થાત્ તેનાથી સુકૃત થધને) અક્ષયપણને પામે છે ”—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

૩૬ મા પદ્યથી જ નેમિનાથની રાજમતીએ સ્તુતિ કરવા માડી હતી, તે સ્તુતિ અધિકાર અત્ર સમાપ્ત થાય છે, કેમકે આ પછીના પદ્યમા ઠવિરાજ તે સાધ્વી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ભોક્ષ બન્ય છે એમ સૂચવે છે

* * * * *

પીત્વા વચો જિનપતેરધિગમ્ય દીક્ષા

સાડ્યાર કેવલમનન્તસુખં ચ મોક્ષમ્ ।

આશ્રિત્ય સિદ્ધવરવસ્ત્વગદા હિ કે નો

મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપા ? ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

અથ-અનન્તર સા રાજીમતી કેવલ-કેવલજ્ઞાન આર-ગ્રાપ ચ-પુનર્મોક્ષ-નિર્વોળમાર ।
કિં કૃત્વા ? જિનપતેઃ-શ્રીનેમિનો વચો-વચન પીત્વા-સાદર શ્રુત્વા । પુન કિં કૃત્વા ? દીર્ઘા-
પદ્મમહાવ્રતમાર અધિગમ્ય-ગ્રાપ્ય । કથમૂત મોક્ષ ? અનન્તસુખ સ્પષ્ટમ્ । હીત્યુપપ્રદર્શને । કે
મર્ત્યા-મનુષ્યા મકરધ્વજતુલ્યરૂપા-કન્દર્પસમરૂપા નો ભવન્તિ ? અપિતુ (સર્વે) ભવન્ત્યેવ ।
કથમૂત મર્ત્યા ? અગદા-રોગરહિતા । કિં કૃત્વા ? સિદ્ધવરવસ્તુ આશ્રિત્ય-ગ્રાપ્ય-આસેધ્યેતિ,
સિદ્ધ-આપધસિદ્ધઃ-સિદ્ધવૈદ્યઃ તસ્ય વર-શ્રેષ્ઠ વસ્તુ-રસાયનાદિમેષજમ્ રૂપા ॥ ૪૧ ॥

અન્યથા

અથ જિન-પતેઃ યચ પીત્વા દીક્ષા (ચ) અધિગમ્ય સા (‘રાજીમતી’) કેવલ અનન્ત-સુખં મોક્ષ
અ આર, હિ સિદ્ધ-વર-વસ્તુ આશ્રિત્ય અ-ગદાઃ કે મર્ત્યા મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપા નો ભવન્તિ ? ।

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) તારા ચરણ-કમલરૂપી વનનો આશ્રય લેનારા યથાર્થ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ પ્રકાશવાળા એવા તથા વળી જેને વિષે સાંસારિક પરિશ્રમ સંબંધી દુઃખના સંતાપનો નાશ થયો છે એવા તેમજ ઉપમા-રહિત એવા રત્ન-ત્રયને પ્રાપ્ત કરે છે. ”—૩૬

વિત્તેન સાધકતમેન સુનદ્ધભાવાત્

કૈવલ્યનાર્યુરસિજૈકરસામિલાષાઃ ।

સમ્યક્પ્રમાદસુમૃતોઽવ્યયતાં ત્વદીયાત્

ત્રાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા

હે નેમે ! અસુમૃતઃ—પ્રાણિનોઽવ્યયતાં—અક્ષયભાવં વ્રજન્તિ—પ્રાપ્નુવન્તિ । કસ્માત્ ? (સ્મર-
ણાત્—) સંસ્મરણતઃ । કિં કૃત્વા ? ભવતઃ—સંસારાત્ ત્રાસં—ભયં વિહાય—ત્યક્ત્વા । કથંભૂતાત્
સ્મરણાત્ ? ત્વદીયાત્—ભવદીયાત્, તવ સંવન્ધિનઃ । પુનઃ કથંભૂતાત્ સ્મરણાત્ ? ‘સમ્યક્પ્રમાત્’
સમ્યક્-શુભા-સકલનૈગમાદિનયૈરવાધિતા પ્રમા-જ્ઞાનં યસ્મિન્સ્તત્ (તસ્માત્) । પુનઃ કથંભૂતાત્
સ્મરણાત્ ? સુનદ્ધા-અતિશયેન વદ્ધા ભાવાઃ—પદાર્થા હેયજ્ઞેયાદિકા યસ્મિન્સ્તત્ તસ્માત્ । કેન ?
સાધકતમેન—ઉત્કૃષ્ટકરણેન । કથંભૂતેન સાધકતમેન ? વિત્તેન—પ્રસિદ્ધેન । કથંભૂતા અસુમૃતઃ ?
‘કૈવલ્યેતિ’ કૈવલ્યં—મોક્ષ એવ નારી-સ્ત્રી તસ્યા ઉરસિજૌ—સ્તનૌ તયોરેકરસે—અદ્વિતીયસ્વાદેઽમિલાષો
યેષાં તે । इति नेमिस्तुत्यधिकारः ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

વિત્તેન સાધકતમેન સુ-નદ્ધ-ભાવાત્ સમ્યક્-પ્રમાત્ ત્વદીયાત્ સ્મરણાત્ કૈવલ્ય-નારી-ઉરસિ-
જ-એક-રસ-અમિલાષાઃ અસુ-મૃતઃ ભવતઃ ત્રાસં વિહાય અવ્યયતાં વ્રજન્તિ ।

શબ્દાર્થ

વિત્તેન (મૂં વિત્ત)=પ્રસિદ્ધ, પ્રખ્યાત.

સાધકતમેન (મૂં સાધક-તમે)=ઉત્કૃષ્ટ કરણ વડે.

સુ=અસંતતાવાચક અવ્યય.

નદ્ધ (ધાં નદ્ધ)=પદ, આધેય.

ભાવ=પદાર્થ.

સુનદ્ધભાવાત્=અતિશય આધેય છે પદાર્થો જેને વિષે
એવા.

કૈવલ્ય=મોક્ષ, મુક્તિ.

નારી=રમણી, મહિલા.

ઉરસિજ=સ્તન.

એક=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

રસ=સ્વાદ.

અમિલાષ=મૃદુ.

કૈવલ્યનાર્યુરસિજૈકરસામિલાષાઃ=મુક્તિરૂપી મહિ-
લાના સ્તનોના અદ્વિતીય સ્વાદની મૃદુ છે
જેમને એવા.

સમ્યક્=શુભ, રૂઢ.

વિકસ્વરકમલપવિત્રાન્ । હે ईश ! ये प्राणिनः अनादितः अनादिकालाद् विषमवाणभटेन-काम-
सुभटैः (टेन) नद्धा-बद्धा सन्ति । तच्छब्दोऽत्र गम्यः ।। ते मनुजाः सद्यः-शीघ्र-स्वयम्-आत्मना
विगततन्वभया भवन्ति । कस्मिन् सति ? त्वयि नेमौ सार्वभौमे-चक्रवर्तिनि राज्ञि-भूषे सतीति
स्पष्टम् । “द्विः कानः कानि सः” (‘सिद्ध’ अ० १, पा० २, सू० ११) इति सूत्रेण ‘सकारागम-
पूर्वस्यानुस्वारानुनासिकौ च इति हेमवृद्धचौ, तेन कौस्कांनिति’ सिद्धमिति ॥ ४२ ॥

અન્વયઃ

(હે) ईश ! (અહં) તે હસિત-અજ્ઞ-શુચીન્ કૌસ્કાન્ શુણાન્ મળોને ? । ये मनुजा अनादितः
विषम-वाण-भटेन नद्धा , ते त्वयि सार्वभौमे राज्ञि सति सद्यः स्वयं विगत-तन्व-भया भवन्ति ।

શાબ્દાર્થ

કૌસ્કાન્ (મૂ० કિમ્)=કમા કમા
મળાનિ (ધા० ૭)=કુ સ્તુ
હસિત (ધા० હસ)=વિકસ્વર
અજ્ઞ=કમન
શુચિ=પવિત્ર
હસિતાન્નશુચીન્=વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર
શુણાન્ (મૂ० શુળ)=શુભોને
તે (મૂ० કુપ્પર)=તારા
યે (મૂ० યદ)=તે
અનાદિત (મૂ० અનાદિ)=અનાદિ (‘કમ’)થી.
વિષમ=વિષમ, ભયકર.
વાણ=આણ
વિષમવાણ=વિષમ છે આણા જેનાં તે, મદન
મદ=મુહૂટ, લડવૈયા.
વિષમવાણમટેન=મદનરૂપી મુહૂટ વડે

નદ્યાઃ (મૂ० નદ)=અંધાપેશા
રાજ્ઞિ (‘મૂ० રાજન્’)=રાજા.
સ્વયિ (મૂ० કુપ્પર)=તું
ईश ! (‘મૂ० ईश’) =હે નાથ !
‘મનુજાઃ’ (મૂ०)=માનવો, મનુષ્યો
સતિ (મૂ० સદ)=અતી
સાર્વભૌમે (‘મૂ० સાર્વભૌમ’)=અકવર્તી
સદયસ=સત્વર, શીઘ્ર
સ્વયમ્=પોતાની મેળે
‘વિગત’ (‘ધા० ગમ્’)=વિશેષે કરીને ગયેલ
‘તન્વ’=અંધન
‘મય’=મીતિ, બીક
‘વિગતય’ ‘ધમયા’=વિશેષે કરીને ગયેલી છે બંધનની
‘મીતિ’ જેમની એવા
મવન્તિ (ધા० મૂ)=આપ છે

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! હું વિકસ્વર-કમલના-સમાન-પવિત્ર એવા તારા કયા કયા શુભોની સ્તુતિ કરું,
(કહેવાની મતલબ એ છે કે તારા શુભો અનન્ત હોવાથી) હું તે કહેવા અસમર્થ છું) જે માનવો
અનાદિ (કાલ)થી મદનરૂપી મુહૂટ વડે (સસારરૂપી બંધીનાનામાં) બંધાયેલા છે, તેઓ જ્યારે
તું અકવર્તી રાજ થયો છે ત્યારે સ્વત્વર પોતાની મેળે જેમની બંધનની બીતિ વિશેષત મયેલી છે
એવા બને છે (અર્થાત્ તેઓ-સસાર-ભયથી સર્વથા મુક્ત બની મુક્તિ રમણીને વરે છે) ”—૪૨

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદમા જે ‘કૌસ્કાન્’ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વ્યાકરણ સિદ્ધ છે એ પ્રાતઃ દીકા
ઉપરથી જોધ શકાય છે, કમંઠે તેમા ‘ દ્વિ કાન કાનિ સ ’ એ સિદ્ધ-હેમ વ્યાકરણુ તેમજ તેની
પૃથ્વી વૃત્તિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે

શબ્દાર્થ

પાત્વા (ધાં પા) = પાન કરીને, આદરપૂર્વક શ્રવણ કરીને.
 વચ્ચ: (મૂં વચ્ચ) = વચનને.
 જિન = સામાન્ય કેવલી.
 પતિ = નાથ.
 જિનપતે: (મૂં જિનપતિ) = જિનેશ્વરના.
 અધિગમ્ય (ધાં ગમ્) = પ્રાપ્ત કરીને.
 દીક્ષાં (મૂં દીક્ષા) = દીક્ષાને.
 સ્તા (મૂં તદ્) = તે.
 અથ = ત્યાર બાદ.
 આર (ધાં ઋ) = પ્રાપ્ત કરતી હતી.
 કેવલં (મૂં કેવલ) = કેવલ (જ્ઞાન) ને.
 અનન્ત = અનન્ત, નિઃસીમ, અપાર.
 સુખ = સુખ.
 અનન્તસુખં = અનન્ત સુખ છે જ્યાં એવા.
 ચ્ચ = વળી.
 મોક્ષં (મૂં મોક્ષ) = મોક્ષને.
 આશ્રિત્ય (ધાં શ્રિ) = આશ્રય લઈને.
 સિદ્ધ = ઔપધ-સિદ્ધ, સિદ્ધ-વૈદ્ય.

વર = ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
 વસ્તુ = વસ્તુ, ચીજ.
 સિદ્ધવરવસ્તુ = સિદ્ધની ઉત્તમ વસ્તુને.
 ગદ્ = રોગ.
 અગદાઃ = રોગ-રહિત.
 હિ = કારણ કે.
 કે (મૂં કિમ્) = કોણ.
 નો = નહિ.
 મર્ત્યા: (મૂં મર્ત્ય) = મર્ત્યો, માનવો.
 ભવન્તિ (ધાં ભૂ) = થાય છે.
 મકર = મગર.
 ધ્વજ = ધ્વજ.
 મકરધ્વજ = મગર છે ધ્વજનાં જેની તે, મદન.
 તુલ્ય = સમાન.
 રૂપ = રૂપ.
 મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ = મદનના સમાન રૂપ છે જેમનું એવા.

શ્લોકાર્થ

રાજમતીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેનું મુક્તિગમન—

“ ત્યાર બાદ (અર્થાત્ પોતાના પ્રાણનાથ નેમિનાથની સ્તુતિ કર્યા બાદ તે) જિનેશ્વરના વચન (રૂપી અમૃત) નું પાન કરીને અને દીક્ષા ગ્રહણ કરીને તે રાજમતીએ કેવલ (જ્ઞાન) ને અને (સાર પછી) અનન્ત સુખાત્મક મોક્ષને (પછી) પ્રાપ્ત કર્યા, કારણ કે સિદ્ધ (વૈદ્ય) ની ઉત્તમ (રસાયનરૂપી) વસ્તુનો આશ્રય લઈને (અર્થાત્ તે રસાયનનું સેવન કર્યા બાદ) રોગરહિત (બનેલા) એવા કયા માનવો મદનના સમાન રૂપવાળા થતા નથી ? ”—૪૧

* * * * *

કૌસ્કાન્ નવાનિ હસિતાબ્જશુચીન્ ગુણાંસ્તે

યેડનાદિતો વિષમવાણમટેન નદ્ધાઃ ।

રાજિ ત્વયીશ ! મનુજાઃ સતિ સાર્વભૌમે

સદ્યઃ સ્વયં વિગતબન્ધમયા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

ટીકા

હે રૈશ ! અહં તે તવ કૌસ્કાન્-કાન્ કાન્ ગુણ(ણાન્) ઔદાર્યાદીન્ નવાનિ-સ્તવીમિ(વાનિ) ? તવ ગુણાનામાનન્ટ્યાદ વક્તું સમર્થો ન ભવામી(ની)ત્યર્થઃ । કથંભૂતાન્ ગુણાન્ ? હસિતાબ્જશુચીન્—

૧ જેન દર્શનમાં મુક્તિમાં સુખનો સદ્ભાવ માનેલો છે અને તે વાત મુક્તિ-યુક્ત છે. જુઓ ન્યાયકુસુમા-મલિ (પૃં ૩૩૪-૩૩૮).

શ્લોકાર્થ

" (ખાલ પ્રસયારી હોવાને લીધે) સુદર પ્રસયર્યવાળા એવા હે (નેમિનાય) । હે (રાગ દ્વેષના ઉપર વિજય મેળવેલા) તીર્થંકર । હે યાદવ વંશને વિષે રત્ન (સમાન) । હે રાજા મત્તીના નેત્રરૂપી ચક્રવાકને (આનંદ આપવામાં) સૂર્ય સમાન । જે બુદ્ધિમાન્ આ તારા સ્તવનનું અધ્યયન કરે છે, તે એકદમ સમસ્ત લક્ષ્મી વડે સેવિત બને છે (અર્થાત્ તે અપૂર્વ લક્ષ્મીના સ્વામી થાય છે) " — ૪૩

હારાવલીં નુતિમિમા ઘુતિસન્તતીદ્વા

કળ્પે દધાતિ મહિમાપ્રમસૂરિરાજ . ।

• યસ્તે સદૈવ રુચિરાશ્રિતભાવરત્ના

તં માનતુઙ્ગમવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૪૪ ॥

॥ ઇતિ શ્રીમક્તામરસ્તોત્રાચ્ચતુર્થપાદસમસ્યામય શ્રીનેમિસમ્બોધનસ્તોત્રમ્ ॥

ટીકા

હે જિન । યો જનસ્તે-તવેમાં નુતિં-સ્તુતિં હારાવલીં-હારશ્રેણિરૂપાં સદૈવ કળ્પે દધાતિ-અલક્ષરોતિ । કથમ્ભૂતો યઃ ? 'મહિમેતિ' મહિમ્ના-મહત્ત્વેન આ-સમન્તાત્ પ્રમાયસ્ય સ મહિમાપ્રમ, સૂરીનાં-પણ્ડિતાનાં રાજા સૂરિરાજઃ, મહિમાપ્રમથાસાં સૂરિરાજથ મહિમાપ્રમસૂરિરાજ' । એતેન સ્વગુરોઃ શ્રીમહિમાપ્રમસૂરિરાજ ઇતિ નામ દર્શિતમ્ । કથમ્ભૂતાં નુતિં હારાવલીં ? 'ઘુતિસન્તતીદ્વા' ઘુતીના-પ્રમાણાં સન્તતિમિ-આવલીમિ' શ્દ્વાં-દીપ્તામ્ । પુનઃ કથમ્ભૂતા નુતિં હારાવલીં ? રુચિરાણિ-મનોહરાણિ આશ્રિતાનિ-પ્રોતાનિ ભાવા-અભિધેયવિશેષા એવ રત્નાનિ યસ્યાં સા તામિતિ । એતદ્વિશેષણેન શિષ્યાપસ્યાયાં 'ભાવરત્ન ઇતિ નિજનામ કવિના દર્શિતમ્ । સૂરિપદપ્રાપ્તૌ તુ 'ભાવપ્રમ ઇતિ નામ લબ્ધમિતિ । યત્તદોર્નિત્યસંગઘઃ । લક્ષ્મીસ્ત પુરુષ સમુપૈતિ-પ્રાપ્નોતિ । કથમ્ભૂતા લક્ષ્મી ? અવશા-અનર્થીના (અપિ) । કથમ્ભૂતં ત ? માનતુઙ્ગ-માનોભવમપિ ॥ ૪૪ ॥

॥ ઇતિ શ્રીભાવપ્રમસૂરિવિરચિતા નેમિસમ્બોધનસ્વોપનટ્ટુચિઃ સંમાપ્તા ॥

અન્વયઃ

(હે નાય ।) ય મહિમન્-આ-પ્રમા-સૂરિ-રાજઃ તે હમા ઘુતિ-સન્તતિ-શ્દ્વા, રુચિત-આશ્રિત-માય-રત્ના હાર-આવલીં નુતિ કળ્પે દધાતિ, ત માન-તુઙ્ગ અ-વશા લક્ષ્મી સદા પર સમુપતિ ।

શ્લોકાર્થ

હાર=હાર

આવલી=શ્રેણિ

હારાવલીં=હારતી શ્રેણિને

નુતિ (મૂ. ઘુતિ)=સ્તુતિને

હમા (મૂ. હમ્)=આ

ઘુતિ=પ્રમા

સન્તતિ=શ્રેણિ

શ્દ્વા (પા. શ્વ)=દીપ પ્રકાશિત

ઘુતિસન્તતીદ્વા=પ્રમાની શ્રેણિ વડે પ્રકાશિત.

કળ્પે (મૂ. કલ્પ)=પ્રમાણ.

વિશેષમાં આવી રીતે વ્યાકરણના આધારે રચાયેલું 'કસ્કઃ' પદ શતાર્થિક શ્રીસોમપ્રભ-
સૂરિકૃત શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીના આઠમા પદના નીચે મુજબના—

“કાર્યાકાર્યવિવેકશૂન્યહૃદયઃ કસ્કો ન સંજાયતે”

—અન્તિમ ચરણમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના શ્રીઅપ્પલદ્વિ-
પ્રબન્ધમાંના ૭૧૮ માં પદના નીચે મુજબના—

“કસ્કઃ કાં કાં ગતિં ગન્તા, બુદ્ધ્યતે કો જિનં વિના”

—ઉત્તરાર્ધમાં પણ નજર પડે છે.

* * *
સદ્બ્રહ્મચાર ! જિન ! 'યાદવ'વંશરત્ન !

'રાજીમતી'નયનકોકવિરોકિતુલ્ય ! ।

જુષ્ટઃ શ્રિયા સકલયૈકપદે ભવેત્ સ

યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનધીતે ॥ ૪૩ ॥

ટીકા

હે સદ્બ્રહ્મચાર ! બ્રાહ્મચારિત્વાત્ । હે જિન ! । હે યાદવવંશરત્ન ! સ્પષ્ટમ્ । હે રાજીમતી-
નયનકોકવિરોકિતુલ્ય !—રાજીમતીનેત્રચક્રવાકસૂર્યસમાન ! । વિરોકાઃ—કિરણા અસ્ય સન્તીતિ
વિરોકી—સૂર્યઃ । હે નેમે ! યો મતિમાન્—પण्डित इमं तावकं—સ્તવસંબन्ધિનં સ્તવં—સ્તવનં અધીતે-
પઠતિ, સ મતિમાન્, એકપદે इति विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं શીઘ્રાર્થે, શીઘ્રં શ્રિયા—લક્ષ્મ્યા જુષ્ટઃ—
સહિતો ભવેત્ । કથંભૂતયા શ્રિયા ? સકલયા—સમસ્તયા ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) સત્-બ્રહ્મચાર । (હે) જિન ! (હે) 'યાદવ'-વંશ-રત્ન । (હે) 'રાજીમતી'-નયન-કોક-
વિરોકિન્-તુલ્ય । યઃ મતિમાન્ इमं तावकं સ્તવં અધીતે, સઃ એક-પદે સકલયા શ્રિયા જુષ્ટઃ ભવેત્ ।

શીઘ્રાર્થ

સત્=શોભનીય, સુંદર.

બ્રહ્મચાર=અભયર્થ.

સદ્બ્રહ્મચાર ! = સુંદર છે અભયર્થ જેનું એવા ! (સં.)

જિન ! (મૂ. જિન) = હે તીર્થંકર !

યાદવ=યાદવ.

વંશ=વંશ, કુળ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

યાદવવંશરત્ન ! = હે યાદવ વંશને વિષે રત્ન (સમાન) ।

રાજીમતી=રાજીમતી.

નયન=નેત્ર.

કોક=ચક્રવાક.

વિરોકિન્=દિશણ છે જેને તે, સૂર્ય.

તુલ્ય=સમાન.

રાજીમતીનયનકોકવિરોકિતુલ્ય ! = હે રાજીમતીના

નેત્રપી ચક્રવાક પ્રતિ સૂર્ય સમાન ।

જુષ્ટઃ (મૂ. જુષ્ટ) = સેવાયેલો.

શ્રિયા (મૂ. શ્રી) = લક્ષ્મી વડે.

સકલયા (મૂ. સકલા) = સમસ્ત.

એકપદે = એકદમ, એક આયકે.

ભવેત્ (ઘા. ભૂ) = થાય.

સઃ (મૂ. તદ્) = તે.

યઃ (મૂ. યદ્) = જે.

તાવકં (મૂ. તાવક) = તારા સંબંધી.

સ્તવં (મૂ. સ્તવ) = સ્તવનને.

इमं (મૂ. इदम्) = આ.

મતિમાન્ (મૂ. મતિમત્) = પण्डित

અધીતે (ઘા. इ) = અધ્યયન કરે છે, ભણે છે.

क-परिशिष्टम्

श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचितः

॥ भक्तामरस्तोत्रम् ॥

काव्यद्वयेन महलं प्रादुर्गुर्ववाह—

भक्तामरप्रणतमौलिमाणिप्रभाणा-

मुद्यद्योतकं दलितपापतमोवितानम् ।

सम्यक् प्रणम्य जिनपादयुग युगादा-

घालम्वनं भवजले पतता जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

यः सस्तुतः सकलवाञ्छयतत्त्वयोधा-

दुद्भूतबुद्धिपटुभिः सुरलोकनाथैः ।

स्तोत्रैर्जगद्विभूतयच्चिह्नैरुदारैः

स्तोष्ये, किलाहमपि त प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (युग्मम्)

कविरात्मौदत्य परिजिहीर्षुराह—

बुद्ध्या विनाऽपि विनुद्यार्चितपादपीठं !

स्तोत्रं समुद्यतमतिर्विगतत्रयोऽहम् ।

घालं विहाय जलसंस्थितमिन्दुमिव-

मन्यं क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

निनस्तुतान्येषां दुष्करता दर्शयन्नाह—

वक्तुं गुणान् गुणसमुद्र ! शशाङ्ककान्तान्

कर्ते क्षमः सुरगुरुप्रतिभोऽपि बुद्ध्या ? ।

कल्पान्तकालपवनोद्धतनरुचक्र

को वा तरीतुमलमभ्युनिधिं भुजाम्याम् ? ॥ ४ ॥

દઘાતિ (ઘાં ઘા)=ધારણ કરે છે.

મહિમન્=મહિમા.

આ=સમન્તાત્, એમેર.

પ્રમા=તેજ, કાન્તિ.

મહિમાપ્રમ=મહિમાપ્રભ, ભાવપ્રભસુરિના ગુરુ.

સૂરિ=(૧) પણ્ડિત; (૨) આચાર્ય.

રાજન્=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

મહિમાપ્રમસૂરિરાજન્=(૧) જેના મહિમાની સમસ્તતા પ્રભા છે એવા પણ્ડિતવર્ય; (૨) મહિમાપ્રભ.

(નામના) સૂરીશ્વર.

યઃ (મૂં યદ)=જે.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.

સદા=હમેશાં.

પવ=જ.

રુચિર=મનોહર.

આશ્રિત (ઘાં શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ, પરોવેલ.

ભાવ=ભાવ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

ભાવરત્ન=ભાવરત્ન, કવિરાજનું શિષ્યાવસ્થા. ૬૨-
મ્યાનનું નામ.

રુચિરાશ્રિતભાવરત્ન=મનોહર તેમજ પરોવેલાં એવાં
ભાવરૂપી રત્નો છે જેને વિષે એવી.

તં (મૂં તદ)=તેને.

માન=(૧) અભિમાન; (૨) બહુમાન.

તુઙ્ગ=ઉન્નત, ઊંચો.

માનતુઙ્ગ=(૧) માનથી ઉન્નત; (૨) માનતુંગ,
ભક્તામરના કર્તા.

અવશા (મૂં અવશ)=સ્વતંત્ર.

સમુત્પતિ (ઘાં ઉદ)=પાસે જન્મ છે.

લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મી.

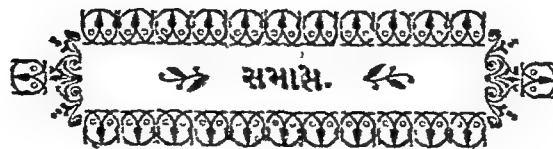
શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) જેના મહિમાની પ્રભા સર્વત્ર (પ્રસરેલી) છે એવા જે પણ્ડિતરાજ કાન્તિની શ્રેણિ વડે પ્રકાશિત એવી તથા મનોહર તેમજ પરોવેલાં ભાવરૂપી રત્નોવાળી એવી આ તારી હારાવડીરૂપી સ્તુતિ કણ્ઠમાં ધારણ કરે છે; તે માનથી ઉન્નત (મનુષ્ય)ની સમીપ સ્વતંત્ર એવી લક્ષ્મી સર્વદા જાય છે (અર્થાત્ જે મનુષ્ય તારા યશોગાન ગાય છે, તે સર્વદા ધનિકજ રહે છે). ”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાવ્યનો ક્ષવનિ—

આ કાવ્ય રચીને કવિરાજ આડકતરી રીતે પોતાનું શિષ્ય-અવસ્થા ૬૨મ્યાનનું ‘ભાવરત્ન’ એ નામ તેમજ સૂરિ-પદ પામ્યા પછીનું ‘ભાવપ્રભ’ એ નામ નિવેદન કર્યો છે. વિશેષમાં તેમણે પોતાના ગુરુનું મહિમાપ્રભ એ નામનો તેમજ મૂળ ભક્તામરના કર્તા માનતુંગના નામનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે.

भगवद्गुणोत्कीर्तनफलमाह—

नास्यद्भुतं भुवनभूषणभूत । नाथ ।
भूतैर्गुणैर्भुवि भवन्तमभिष्टुवन्त ।
तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा
भूत्याश्रितं च इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥

भगवद्दर्शनफलमाह—

दृष्ट्वा भवन्तमनिमेषविलोकनीय
नान्यत्र तोषमुपयाति जनस्य चक्षुः ।
पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धो
क्षार जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवद्भूषणवर्णनमाह—

यैः शान्तरागरुचिभिः परमाणुभिस्त्वं
निर्मापितस्त्रिभुवनैकललामभूत । ।
तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्या
यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

जिनमुखवर्णनमाह—

क्वत्र क्व ते सुरनरोरगनेत्रहारि
निःशेषनिर्जितजगद्वितयोपमानम् ।
विम्व कलङ्कमलिनं क्व निशाकरस्य
यत् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

भगवद्गुणानां व्याप्तिमाह—

सम्पूर्णमण्डलशशाङ्ककलाकलापः
शुभ्रा गुणास्त्रिभुवनं तव लङ्घयन्ति ।
ये सश्रितास्त्रिजगदीश्वर ! नाथमेक
कस्ताम् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

स्तवनविरचनप्रयत्नेकारणमाह—

सोऽहं तथापि तव भक्तिवशान्मुनीश !

कर्तुं स्तवं विगतशक्तिरपि प्रवृत्तः ।

प्रीत्याऽऽत्मवीर्यमविचार्य मृगो मृगेन्द्रं

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

निजासामर्थ्येऽपि वाचालताकारणमाह—

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासधाम

त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्माम् ।

यत् कोकिलः किल मधौ मधुरं विरौति

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

स्तवनग्रन्थने यो गुणस्तमाह—

त्वत्संस्तवेन भवसन्ततिसन्निबद्धं

पापं क्षणात् क्षयमुपैति शरीरभाजाम् ।

आक्रान्तलोकमलिनीलमशेषमाशु

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

स्तवारम्भसामर्थ्यं दृढयन्माह—

मत्वेति नाथ ! तव संस्तवनं मयेद-

मारभ्यते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।

चेतो हरिष्यति सतां नलिनीदलेषु

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

सर्वज्ञकथाप्रभावं प्रदर्शयन्माह—

आस्तां तव स्तवनमस्तसमस्तदोषं

त्वत्संकथाऽपि जगतां दुरितानि हन्ति ।

दूरे सहस्रकिरणः कुरुते प्रभैव

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

ज्ञानद्वारेणान्यदेवाँस्तिरस्कुर्वन्नाह—

ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशं

नैव तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।

तेजः स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्व

नैव तु काचशंकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

निन्दास्तुतिमाह—

मन्ये वर हरिहरादय एव दृष्टा

दृष्टेषु येषु हृदयं त्वयि तोषमेति ।

किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्य*

कश्चिन्मनो हरति नाथ । भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनजननीप्रशसाद्वारेण भगवद्वर्णनमाह—

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्

नान्या सुत त्वदुपमं जननीं प्रसूता ।

सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मि

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदशुजालम् ॥ २२ ॥

परमपुँस्त्वेन स्तुतिमाह—

त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-

मादित्यवर्णममलं तमसं परस्तात् ।

त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्यु

नान्यं शिवं^१ शिवपदस्य मुनीन्द्र । पन्था ॥ २३ ॥

सर्वदेवनाम्ना जिनं नुबन्नाह—

त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसङ्ख्यमाद्य

ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।

योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेक

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

१ तेजो यथा व्रजति जलस्यमग्नौ महत्त्व ' इति पाठांतरम् । २ ' शक्तेषु रुचाकुलेषु ' इत्यपि पाठः ।

३ मदनस्य विनाशहेतुः ।

भगवन्नीरागतामाह—

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-
नीतं मनागपि मनो न विकारमार्गम् ।
कल्पान्तकालमरुता चलितचलेन
किं मेन्द्राद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ॥ १५ ॥

भगवतो दीपेनोपमां निरस्यन्नाह—

निर्धूमवर्तिरपवर्जिततैलपूरः
कृत्स्नं जगत्त्रयमिदं प्रकटीकरोषि ।
गम्यो न जातु मरुतां चलितचलानां
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

सूर्येणौपम्यनिरासमाह—

नास्तं कदाचिदुपयासि न राहुगम्यः
स्पष्टीकरोषि सहसा युगपज्जगन्ति ।
नाम्भोधरोदरनिरुद्धमहाप्रभावः
सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

विशेषाच्चन्द्रोपमां निरस्यन्नाह—

नित्यौदयं दलितमोहमहान्धकारं
गम्यं न राहुवदनस्य न वारिदानाम् ।
विभ्राजते तव मुखाब्जमत्तल्पकान्ति
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

भगवन्मुखेन्दुपुरतः सूर्याचन्द्रमसोर्निष्प्रयोजनत्वं सूचयन्नाह—

किं शर्वरीषु शशिनाऽहि विवस्वता वा
युष्मन्मुखेन्दुदलितेषु तमस्सु नाथ !
निष्पन्नशालिवनशालिनि जीवलोकै
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ॥ १९ ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण भगवद्वर्णयन्नाह—

कुन्दावदातचलचामरचारुशोभ

विभ्राजते तव वपु कलघौतकान्तम् ।

उद्यच्छशाङ्कशुचिनिर्झरवारिधार-

मुच्चैस्तट सुरगिरेरिव शातकौम्मम् ॥ ३० ॥

छत्रत्रयलक्षण प्रातिहार्य वर्णयन्नाह—

छत्रत्रय तव विभाति शशाङ्ककान्त-

मुच्चैः स्थित स्थगितभानुकरप्रतापम् ।

मुक्ताफलप्रकरजालविवृद्धशोभ

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

अतिशयद्वारा जिन स्तुवन्नाह—

उन्निद्रहेमनवपङ्कजपुञ्जकान्ति-

पर्युल्लसन्नखमयूखशिखाभिरामौ ।

पादौ पदानि तव यत्र जिनेन्द्र ! घत्त-

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

स्तोत्र संक्षेपयन्नाह—

इत्थ यथा तव विभूतिरभूज्जिनेन्द्र !

धर्मोपदेशनविधौ न तया परस्य ।

यादृक् प्रभा दिनकृतः प्रहतान्धकारा

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

गजभयहर निन दर्शयन्नाह—

क्ष्योतन्मदाविलविलोलकपोलमूल-

मत्तभ्रमद्भ्रमरनादविवृद्धकोपम् ।

ऐरावताभिमभमुद्धतमापतन्त

दृष्ट्वा भय भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

सिंहमयापहारमाह—

भिन्नेभकुम्भगलदुज्ज्वलशोणिताक्त-

मुक्ताफलप्रकरभूपितभूमिभाग ।

अर्थान्तरकरणेनान्यदेवनाम्ना जिनं स्तुवन्नाह—

बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्
त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।
धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

जिनं नमन्नाह—

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नाथ !
तुभ्यं नमः क्षितितलामलभूषणाय ।
तुभ्यं नमस्त्रिजगतः परमेश्वराय
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

पुनर्निन्दास्तुतिमाह—

को विस्मयोऽत्र यदि नाम गुणैरशेषै-
स्त्वं संश्रितो निरवकाशतया मुनीश ! ।
दोषैरुपात्तविविधाश्रयजातगर्वैः
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

क्रियत्प्रातिहार्यप्रकटनैर्जिनं स्तुवन्नाह—

उच्चैरशोकतरुसंश्रितमुन्मयूख-
माभाति रूपममलं भवतो नितान्तम् ।
स्पष्टोल्लसत्किरणमस्ततमोवितानं
बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

पुनरपि भगवद्भुवर्णनमाह—

सिंहासने मणिमयूखशिखाविचित्रे
विभ्राजते तव वपुः कनकावदातम् ।
बिम्बं वियद्विलसदंशुलतावितानं
तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

रङ्गत्तरङ्गशिखरस्थितयानपात्रा-

स्नास विहाय भवत स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

रोगभयं निन्दयन्नाह—

उद्भूतभीषणजलोदरभारमुद्राः

शोच्य दशामुपगताभ्युतजीविताशाः ।

त्वत्पादपङ्कजरजोऽमृतदिग्धदेहा

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपा ॥ ४१ ॥

निगडन्धमय तिरस्कृर्वाह—

आपादकण्ठमुरुशृङ्खलयेष्टिताङ्गा

गाढ बृहन्निगडकोटिनिघृष्टजङ्घा ।

त्वन्नाममन्त्रमनिश मनुजाः स्मरन्त

सद्यः स्वय विगतधन्धमया भवन्ति ॥ ४२ ॥

पूर्वोक्तान्यष्टभयानि निर्गमयन्नाह—

मत्तद्धिपेन्द्र-मृगराज-दवानला-ऽहि-

सङ्ग्राम-वारिधि-महोदर-न्धनोत्थम् ।

तस्याशु नाशमुपयाति भय भियेव

यस्तावक स्तवमिम मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

स्तवप्रभावसर्वस्वमाह—

स्तोत्रस्रज तव जिनेन्द्र ! गुणैर्निबद्धा

भक्त्या मया रुचिरवर्णविचित्रपुष्पाम् ।

धत्ते जनो य इह कण्ठगतामजस्र

त मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मी ॥ ४४ ॥

इति श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचित भक्तामरस्तोत्रम्

वदक्रमः क्रमगतं हरिणाधिपोऽपि

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

दावानलभयं दलयन्नाह—

कल्पान्तकालपवनोद्धतवह्निकल्पं

दावानलं ज्वलितमुज्ज्वलमुत्स्फुलिङ्गम् ।

विश्वं जिघत्सुमिव संमुखमापतन्तं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

सर्पभयं निराकुर्वन्नाह—

रक्तेक्षणं समदकोकिलकण्ठनीलं

क्रोधोद्धतं फणिनमुत्फणमापतन्तम् ।

आक्रामति क्रमयुगेन निरस्तशङ्क-

स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

रणभयं हरन्नाह—

वल्गुचतुरङ्गगजगर्जितभीमनाद-

माजौ बलं बलवतामपि भूपतीनाम् ।

उद्यद्दिवाकरमयूखशिखापविद्धं

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

मह्यग्रामभयं निरस्यन्नाह—

कुन्ताग्रभिन्नगजशोणितवारिवाह-

वेगावतारतरणातुरयोधभीमे ।

युद्धे जयं विजितदुर्जयजेयपक्षा-

स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

समुद्रभयं दूरीकुर्वन्नाह—

अम्भोनिधौ क्षुभितभीषणनक्रचक्र-

पाठीनपीठभयदोलघ्नवाडवाग्नौ ।

સ-પરિશિષ્ટમ્

શ્રીધર્મઘોષસૂરિપ્રણીત

॥ શ્રીગિરિનારકલ્પઃ ॥

વરધર્મકીર્તિવિદ્યા—નન્દમયો યત્ર વિનતદેવેન્દ્રઃ ।

સ્વસ્તિશ્રીનેમિરસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧ ॥

ઉત્તમ ધર્મ, કીર્તિ, વિદ્યા અને હર્ષથી પરિપૂર્ણ એવા તેમજ જ્ઞાને સુરેન્દ્રાએ વિશેષે કરીને નમસ્કાર કર્યો છે એવા તથા કલ્યાણરૂપ લક્ષ્મીથી યુક્ત એવા નેમિ (નાથ) બ્યા (વિરાજ) છે, તે ગિરિનાર પર્વતરાજ બ્યવતો વર્તે છે —૧

નેમિજિનો યદુરાજી—મતીત્ય રાજીમતીત્યજનતો યમ્ ।

શિશ્રાય શિવાયાસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨ ॥

યાદ્યોની શ્રેણિની ઉપેક્ષા કરીને તેમજ રાજમતીનો ત્યાગ કરીને નેમિ (નાથ) તીર્થ-કરે જનો ભોક્ષ (ભેળવવા) માટે આશ્રય લીધો, તે ગિરિનાર ગિરીશ્વર બ્ય પામે છે —૨

સ્વામી છત્રશિલાન્તે, પ્રવ્રજ્ય યદુચ્ચશિરસિ ચક્રાણઃ ।

બ્રહ્માવલોકનમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩ ॥

છત્ર શિલાના અન્ત (ભાગ)માં દીક્ષા ગ્રહણ કરીને જના ઉચ્ચ શિખર ઉપર (રહીને) (નેમિ) સ્વામીએ [નજ સ્વરૂપનું ધર્મન કર્યું, તે ગિરિનાર—૩

યત્ર સહસ્રામ્રવણે, કેવલમાપ્યાદિશદ્ વિભુર્ધર્મમ્ ।

લક્ષારામે સોડ્ય, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૪ ॥

બ્યા સંહસ્રામ્રવણના કેવલજ્ઞાન પામીને પ્રભુએ હંકારામમાં ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, તે ગિરિનાર—૪

નિર્વૃત્તિનિતમ્બિનીવર—નિતમ્બસુખમાપ યાચિતમ્બસ્થઃ ।

શ્રીયદુકુલતિલકોડ્ય, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૫ ॥

જના નિર્મમ્બ ઉપર રહી શ્રીયદુકુળને વિષે તિલક (સમાન નેમિનાથે) નિર્વાણરૂપ નારીના ઉત્તમ નિર્મમ્બનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું, તે ગિરિનાર—૫

૧ જ્યાં હજારો આંખોનાં જાડ છે એવું વન ૨ જ્યાં લાખો છત્રોને આરામ મળે છે તે, સમવસરણ ૩ પવતની ૪. ૪ ફૂલ.

જ્યા તેના જલુજ અને પૂર્વ તરફ મુખવાળુ એવું (અન્ય) ચૈત્ય ઇન્દ્રે (પ્રજુના) નિર્વાણ-
સ્થાનમાં રચ્યું, તે ગિરિનાર૦—૧૨

તીર્થેડતિસ્મરણાદ્ યત્ર યાદવા સપ્ત કાલમેઘાદ્યાઃ ।

ક્ષેત્રપતામાપુરસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૩ ॥

જે તીર્થમાં (પ્રજુના) અત્યંત સ્મરણથી કાલમેઘ પ્રમુખ સાત યાદવો ક્ષેત્રના સ્વામી
પણાને પ્રાપ્ત થયા, તે ગિરિનાર૦—૧૩

વિમુમર્ચતિ મેઘરવો, બલનક ગિરિવિદારણશ્ચક્રે ।

યત્ર ચતુર્દ્વારમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૪ ॥

જ્યા પર્વતને કાંડનારા (ઇન્દ્રે) ચાર દરવાજાવાળું બલનક રચ્યું અને જ્યાં (રહીને)
મેઘરવ (નેમિ) પ્રજુની પૂજા કરે છે, તે ગિરિનાર૦—૧૪

યત્ર સહસ્રામ્રવણાન્તરસ્તિ રમ્યા સુવર્ણચૈત્યાનામ્ ।

ચતુરધિકવિંશતિરય, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૫ ॥

જ્યા સહસ્રામ્રવનમાં સોનાના ચૈત્યોની બેઠાહર ચોવીસી છે, તે ગિરિનાર૦—૧૫

દ્વાસપતિર્જિનાના, લક્ષારામેડસ્તિ યત્ર તુ ગુહાયામ્ ।

સચતુર્વિંશતિકાડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૬ ॥

જ્યા ગુફામાં લક્ષારામની અદર (વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમાં થઇ ગયેલી) ચોવીસી
સહિત (પસાર થઇ ગયેલી તેમજ હવે પછીની હત્સર્પિણીની ચોવીસીઆ મળીને) બેઠાતર જિનોની
પ્રતિમાઓ છે, તે ગિરિનાર૦—૧૬

વર્ષસહસ્રદ્વિતય, પ્રાવર્તત યત્ર કિલ શિવાસૂનોઃ ।

લેપ્યમયી પ્રતિમાડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૭ ॥

જ્યા ખરેખર શિવા (રાણી)ના પુત્ર (નેમિનાથ)ની લેપ્યમયી પ્રતિમા બે હજાર
વર્ષ સુધી (ટકી) રહી, તે ગિરિનાર૦—૧૭

લેપગમેડ્વાદેશાત્, પ્રમુચૈત્ય યત્ર પશ્ચિમાભિમુખમ્ ।

રતનોડ્સ્થાપયતાસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૮ ॥

જ્યારે લેપ (મય પ્રતિમા)નો નાશ થયો, ત્યારે અથવા (દેવી)ની આજ્ઞાથી રતન
(શ્રાવક) પશ્ચિમ (દિશા) તરફ મુખવાળા પ્રજુના (નવા) ચૈત્યની સ્થાપના કરાવી, તે
ગિરિનાર૦—૧૮

બુદ્ધ્વા કલ્યાણત્રય—મિહ કૃષ્ણો રૂપ્યરુક્મમણિવિમ્બમ્ ।

ચૈત્યત્રયમકૃતાયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૬ ॥

અહીં (નેમિનાથના દીક્ષા, દેવલજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ) ત્રણ કલ્યાણકા જાણીને કૃષ્ણે
રૂપાના, સોનાના અને મણિના બિમ્બવાળા ત્રણ ચૈત્યો કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૬

પવિના હરિર્યદન્ત—વિંધાય વિવરં વ્યઘાદ રજતચૈત્યમ્ ।

કાઞ્ચનબલ્લાનકમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૭ ॥

જેના મધ્ય ભાગમાં ધન્દ્રે વળ વડે છિદ્ર પાડીને કાંચનના ખંડાનકવાળું રૂપાનું ચૈત્ય બનાવ્યું,
તે ગિરિનાર૦—૭

તન્મધ્યે રત્નમયીં, પ્રમાણવર્ણાન્વિતાં ચકાર હરિઃ ।

શ્રીનેમેર્મૂર્તિમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૮ ॥

એ (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં ધન્દ્ર શ્રીનેમિની તેમના (દેહ-) માન અને વર્ણ પ્રમાણની રત્નની
મૂર્તિ (સ્થાપન) કરી, તે ગિરિનાર૦—૮

સ્વકૃતૈતદ્વિમ્બયુતં, હરિસ્ત્રિવિમ્બં સુરૈઃ સમવસરણે ।

ન્યદધત યદન્તરસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૯ ॥

જે (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં સમવસરણમાં ધન્દ્રે સ્વકૃત બિમ્બ યુક્ત ખીજ ત્રણ બિમ્બો દેવો
પાસે (સ્થાપન) કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૯

શિખરોપરિ યત્રામ્બા—ડવલોકનશિરસ્થરઙ્ગમણ્ડપકે ।

શમ્બો બલ્લાનકેડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૦ ॥

જેના શિખર ઉપર અવલોકનવાળા મસ્તક ઉપરના રંગ-મંડપમાં અંબા (ની મૂર્તિ) છે
અને બલ્લાનકમાં શાંભુ (ની મૂર્તિ) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૦

યત્ર પ્રદ્યુમ્નપુરઃ, સિદ્ધિવિનાયકસુરઃ પ્રતીહારઃ ।

ચિન્તિતસિદ્ધિકરોડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૧ ॥

જ્યાં ચિન્તિત (અર્થ) ની સિદ્ધિ કરનારો સિદ્ધિ વિનાયક દેવ પ્રદ્યુમ્નની આગળ પ્રતિહાર
(રૂપે રહેલો) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૧

તત્પ્રતિરૂપં ચૈત્યં, પૂર્વાભિમુખં તુ નિર્વૃત્તિસ્થાને ।

યત્ર હરિશ્ચક્રેડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૨ ॥

છત્રાક્ષરઘન્ટાઙ્ગજન—વિન્દુશિવશિલાદિં યત્ર હાર્યસ્તિ ।

કલ્યાણકારણમય, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૬ ॥

જ્યા છત્રાક્ષર, ઘટાઙ્ગન બિન્દુ, શિવ શિલા ઇત્યાદિ (સ્થળો) મનોહર તેમજ કલ્યાણના કારણરૂપ છે, તે ગિરિનાર—૨૬

યાકુહચમાત્યસઙ્ગજન—દળ્લેશાદ્યા અપિ વ્યધુર્યત્ર ।

નેમિમવનોદ્ધૃતિમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૭ ॥

યાકુહી મત્રી તથા સઙ્ગજન દળ્લેશ પ્રધુષ્ય (ઉત્તમ જનોએ) પણ જ્યા નેમિ—ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે ગિરિનાર—૨૭

કલ્યાણત્રયચૈસ, તેજ પાલો ન્યવીવિશનમન્ત્રી ।

યન્મેલ્લલાગતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૮ ॥

જેની મેષના ઉપર રહેલું એવું તથા (નેમિનાથના) ત્રણ કલ્યાણકારને લગતું એવું ચૈત્ય તેજપાલ મત્રીએ કરાવ્યું તે ગિરિનાર—૨૮

શત્રુઙ્ગજયસમેતા—પ્રાપ્તીર્થાનિ વસ્તુપાલસ્તુ ।

યત્ર ન્યવેશયદસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૯ ॥

વળી જ્યા વસ્તુપાલે શત્રુજય, સમેત (શિખર) તથા અષ્ટાષ્ટ તીર્થોની રચના કરી, તે ગિરિનાર—૨૯

યં પઢ્વિંશતિર્વિંશતિ—પોઢશદશકદ્વિયોજનાસ્ત્રગતમ્ ।

અરપટ્ક ઉચ્છિત્તોઽય, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૦ ॥

જે (અવસર્પિણીના) છ આરામા છન્વીસ, વીમ, સોળ, દસ, અને બે યોજન તથા સો અસ્ત્ર (ધનુષ્ય) જેટલો (અનુક્રમે) બીજો વર્તે છે, તે ગિરિનાર—૩૦

અદ્યાપિ સાવધાના, વિદ્ધાના યત્ર ગીતનૃત્યાદિ ।

દેવા શ્રૂયન્તેઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૧ ॥

અત્યારે પણ જ્યા (ભક્તિને લીધે) ગીત, નૃત્ય વિગેર કરતા સાવધાન સુરો સમળાય છે, તે ગિરિનાર—૩૧

વિદ્યાપ્રાપ્તકોદ્ધૃત—પાદલિપ્તકૃતોઙ્ગજયન્તકરપાદે ।

इति वर्णितो मयाऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ३२ ॥

॥ इति श्रीगिरिनारकव्य ॥

કાઞ્ચનવલ્લાનકાન્તઃ, સમવસૃતેસ્તન્તુનેહ વિમ્બમિદ્રમ્ ।
રત્નેનાનીતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૯

(જના) કાંચન બલ્લાનકની અંદરના સમવસરણમાંથી સૂત્રના તાંતણ વડે (એથીને આ (અત્યારે વિધમાન) બિંબ અહીં રતન લાગ્યો, તે ગિરિનાર—૧૯

બૌદ્ધનિષિદ્ધઃ સદ્ધ્વો, નેમિનતૌ યત્ર મન્ત્રગગનગતિમ્ ।
જયચન્દ્રમાદિશદસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૦ ॥

જ્યાં (નેમિનાથ)ને પ્રણામ કરવામાં બૌદ્ધો વડે નિષેધ કરાયેલા સંધે મંત્ર (બળ)થી ગગનમાં ગમન કરનારા જયચન્દ્રને (ત્યાં આવવા) આજ્ઞા કરી, તે ગિરિનાર—૨૦

તારાં વિજિત્ય બૌદ્ધાન્, નિહત્ય દેવાનવન્દયત્ સદ્ધમ્ ।
જયચન્દ્રો યત્રાયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૧ ॥

તારા (દેવી)ને જીતીને અને બૌદ્ધોને પરાસ્ત કરીને જ્યાં જયચન્દ્રે સંધને દેવોનું વન્દન કરાવ્યું, તે ગિરિનાર—૨૧

નૃપપુરતઃ ક્ષપણેભ્યઃ, કુમાર્યુદિતગાથયાઽમ્બયાઽર્પ્યત યઃ ।
શ્રીસદ્ધાય સદાઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૨ ॥

રાજાઓની સમક્ષ કુમારીઓએ ઉચ્ચારેલી ગાથા વડે (આ પર્વત શ્વેતામ્બરોનો છે એમ સિદ્ધ કરી આપીને) અંબા (દેવી)એ દિગમ્બરો પાસેથી (લઈને) જને શ્રીસંધને સદા માટે સમર્પણ કર્યો, તે ગિરિનાર—૨૨

નિત્યાનુષ્ઠાનાન્ત—સ્તતોઽનુસમયં સમસ્તસદ્ધેન ।

યઃ પઠ્યતેઽનિશમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૩ ॥

ત્યારથી (માંડીને) નિત્ય ક્રિયા કરતાં આખો સંધ જ ગાથાનો નિરન્તર પાઠ કરે છે, તે (ગાથા-વિષયક) ગિરિનાર—૨૩

દીક્ષાજ્ઞાનધ્યાન—વ્યાખ્યાનશિવાવલોકનસ્થાને ।

પ્રમુચૈત્યપાવિતોઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૪ ॥

દીક્ષા, જ્ઞાન, ધ્યાન, વ્યાખ્યાન તથા મોક્ષના દર્શનને સ્થાને જ પ્રભુનાં ચૈત્યથી પવિત્ર બન્યો છે, તે ગિરિનાર—૨૪

રાજીમતીચન્દ્રદરી—ગજેન્દ્રપદકુણ્ડનાગઙ્ગાર્યાદૌ ।

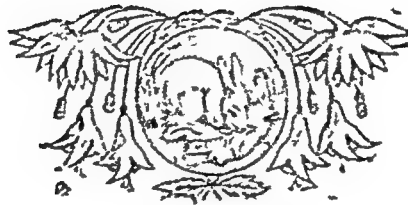
યઃ પ્રમુમૂર્તિયુતોઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૫ ॥

રાજમતીની શુક્લ, ચન્દ્ર-શુક્લ, ગજેન્દ્રપદ કુણ્ડ, નાગઙ્ગરી ઇત્યાદિ (સ્થળે) જ પ્રભુની પ્રતિમાથી યુક્ત છે, તે ગિરિનાર—૨૫

વિદ્યા-પ્રાભુત (નામના શાસ્ત્ર)માંથી - ઉદ્ધાર કરેલા એવા પાદસિમ્હસૂરિકૃત ઉન્નયન્ત-
કદ્વપ વિગેરે ઉપરથી આ પ્રમાણે મેં જનું વર્ણન કર્યું છે, તે ગિરિનાર૦—૩૨

લોકે અત્ર શ્રીગિરિનારકદ્વપનો અનુવાદ પૂર્ણ થાય છે, છતાં પણ પ્રથમ શ્લોકમાં તેના
કર્તાએ આહુતરી રીતે જે નામ સૂચવ્યાં છે તે સંબંધમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક
સમજાય છે:—

આ કદ્વપના કર્તાએ ધર્મકીર્તિથી પોતાનું ઉપાધ્યાય અવસ્થા દરમ્યાનનું નામ સૂચવ્યું છે.
આથી એમ માની શકાય કે આ કદ્વપ તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પૂર્વે રચ્યું હશે. કેમકે
સૂરિ થયા પછી તો તેમનું ધર્મઘોષ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિદ્યાનન્દ (સૂરિ) એ
એમના ગુરુસાહેબનું નામ છે અને દેવેન્દ્ર (સૂરિ) એ એમના ગુરુનું નામ છે.

જૈનપ્રત્યા

શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતયઃ

શ્રીપાદરાજનો રાસ

મહાવીરસ્વામીનુ પચકટયાણકનુ સ્તવન

જૈન અન્યાવલી

અજૈનપ્રત્યા

માલતીમાધવનાટકમ્

કવિકલ્પદ્રુમ*

વૃત્તરત્નાકરણ્ણિ:

મેઘદૂતમ્

શિશુપાલવધ*

વનિમ્લસૂતિ*

અષ્ટાધ્યાયી

સરસ્વતીચન્દ્રનો નાટક

પ્રણેતા

પણ્ડિતશ્રીમેરુવિજયગણિ:

ઉપાધ્યાય શ્રીવનયવિજયજી

શ્રીહસરાજી

પ્રસિદ્ધકર્તા-શ્રીજૈન શ્વેતામ્બર કોન્કરન્સ, મુંબઈ

પ્રણેતા

કવિવરશ્રીમવમૂતિ*

શ્રીવોપદેવ*

શ્રીનારાયણમ્હ*

કવિશ્વરશ્રીકાલિદાસ*

કવિરાજશ્રીમાધ*

શ્રીવસિષ્ઠ:

વૈયાકરણરાજશ્રીપાણિનિ

આ પ્રમાણે સ્પર્ધાકરણ તેયાર કરવામા મેં જે જે અન્યોની સહાય લીધી હતી તેની સૂચી અત્ર પૂર્ણ થાય છે એટલે એ સખધમા કંઈ ઉમેરવાતુ બાકી રહેતુ નથી પરંતુ ઉપાધ્યાય શ્રીમર્મવર્ધન ગણિએ તેમજ શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ ટીકા રચવામા જે જે અન્યોના પાઠો ટાયણરૂપે લીધા છે તેનો ઉલ્લેખ કરવો રહી જાય છે એથી કરીને આ સખધમા એ નિવેદન કરવાતુ કે ઉપાધ્યાયજીએ સારસ્વત વ્યાકરણ, કાત્યાયનકૃત વાર્તિક, શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન ચિન્તામણિ તેમજ અમર-કોશનો ઉપયોગ કર્યો છે, જ્યારે સૂચિએ શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન ચિન્તામાણિનો તેમજ અનેકાર્થકોશનો તથા વળી એકાક્ષરનિવણ્ણનો, મહાપ્રકૃત અનેકાર્થકોશનો અને શ્રીહર્ષકૃત નૈષધીય ચરિતનો ઉપયોગ કર્યો છે

जैनग्रन्थाः

जिनशतकम्
 विचारसारप्रकरणम्
 श्रेणिकचरित्रम्
 दुर्गद्वयाश्रयकाव्यम्
 आवश्यकवृत्तिः
 योगदृष्टिसमुच्चयः
 लोकतत्त्वनिर्णयः
 अष्टकप्रकरणम्
 भक्तामरस्तोत्रम्
 भगवतीवृत्तिः
 हीरसौभाग्यम्
 प्रभावकचरित्रम्
 गौतमीयकाव्यम्
 गौतमाष्टकम्
 गौतमस्तोत्रम्
 संवेगद्रुमकन्दली
 ऋषभभक्तामरम्
 नेमिभक्तामरम्
 शान्तिभक्तामरम्
 सरस्वतीभक्तामरम्
 सिन्दूरप्रकरः
 शृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणी
 सोमशतकम्
 गुणस्थानक्रमारोहः
 चतुर्विंशतिका
 कुमारपालचरित्रम्
 प्रवचनसारोद्गाहवृत्तिः
 पञ्चसङ्ग्रहवृत्तिः
 नन्दीसूत्रवृत्तिः
 आचाराङ्गवृत्तिः
 श्रीपालचरित्रम्
 तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्
 न्यायकसुमाञ्जलिः

प्रणेतारः

मुनिश्रीजम्बूकविः
 श्रीप्रद्युम्नसूरिः
 उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः

श्रीहरिभद्रसूरिः

”

”

”

श्रीमानतुङ्गसूरिः
 श्रीअभयदेवसूरिः
 श्रीदेवविमलगणिः
 श्रीचन्द्रप्रभसूरिः
 मुनिश्रीरूपचन्द्रः
 श्रीदेवानन्दसूरिः
 श्रीजिनप्रभसूरिः
 श्रीविमलसूरिः
 उपाध्यायश्रीसमयसुन्दरगणिः
 मुनिराजश्रीरत्नसिंहः
 श्रीकीर्तिविमलगुनीशः
 श्रीधर्मसिंहसूरिः
 शतार्थिकश्रीसोमप्रभसूरिः

”

”

श्रीरत्नशेखरसूरिः
 श्रीबप्पभट्टिसूरिः
 श्रीचारित्रसुन्दरगणिः
 श्रीसिद्धसेनसूरिः
 श्रीलयगिरिसूरिः
 श्रीमलयगिरिसूरिः
 श्रीशीलाङ्कसूरिः
 श्रीज्ञानविमलसूरिः
 वाचकवर्यश्रीउमास्वातिः
 न्यायविशारद-न्यायतीर्थ-मुनिश्रीन्यायविजयः

શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી

અંક	ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે	મૂલ્ય
		રૂ આ પા
૧ *	આવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ણયકિત અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત	૨-૪-૦
૨ *	આવશ્યક ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે	૩-૦-૦
૩ *	આવશ્યક ભાગ ૩ "	૩-૮-૦
૪ *	આવશ્યક ભાગ ૪ "	૧-૦-૦
૫ *	આચારાગ ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ણયકિત અને શ્રીશીવાકાચાર્યની ટીકા સહિત	૧-૮-૦
૬ *	આચારાગ ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે	૨-૪-૦
૭ *	ઔપપાતિકસૂત્ર શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સહિત	૧-૨-૦
૮-૧૧ *	પરમાણુ, નિર્ગોદ, પ્રદૂર્ગમ અને બધ છત્રીસી	૦-૬-૦
૧૨ *	ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે	૩-૪-૦
૧૩ *	ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે	૩-૨-૦
૧૪ *	ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૩ "	૩-૪-૦
૧૫ *	સમવાયાગ "	૧-૦-૦
૧૬ *	નન્દીસૂત્ર શ્રીદેવવાચકગણિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે	૨-૨-૦
૧૭ *	ઝોધનિર્ણયકિત શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ણયકિત અને શ્રીદ્રાણાચાર્યની ટીકા સાથે	૩-૦-૦
૧૮ *	સૂત્રકૃતાગ શ્રીધર્માચાર્યકૃત, શ્રીશીવાકાચાર્યની ટીકા સાથે	૨-૧૨ =
૧૯ *	પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસ્વામાચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે	૩ ૧૪ ૦
૨૦ *	પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે	૧ ૧૨ ૦
૨૧ *	સ્થાનાગસત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે	૨-૧૨ ૦
૨૨ *	સ્થાનાગસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે	૪-૦-૦
૨૩ *	અતકૃદ્યાદિ ત્રણ સૂત્રો, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે	૧-૦-૦
૨૪ *	સૂર્યપ્રતિષ્ઠા, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સાથે	૩-૮-૦
૨૫ *	ગાતાધર્મકથાગ પૂર્વ મુનિવચ્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે	૧-૧૨ ૦

* આ નિર્ણયકિતો પુસ્તકો સીદ્ધ થઈ નથી.

- ૧૧ ધનપાત્ર પચાશિકા, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાતર સાથે
- ૧૨ ભક્તભર સ્તોત્ર શ્રીમાનતુલસીચરિત્ર, શ્રીગુણાકરસૂરિ તેમજ ઉપાધ્યાય શ્રીભેષવિજયકૃત ટીકા સાથે
- ૧૩ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિચરિત્ર, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત
- ૧૪ લીળડી આદિ ભકારની પ્રતિઓનું સૂચી પત્ર
- ૧૫ લોકપ્રકાશ (ગુજરાતી ભાષાતર સાથે)
- ૧૬ જીવસમાસ
- ૧૭ પ્રત્યયોદિ કુલકો
- ૧૮ સ્તુતિ-ત્રયવિંશતિકા શ્રીશેલનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ ચાર મુનીશ્વરોએ રચેલી ટીકાઓ સહિત
૧૯. ભવભાવના

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું —

લાયબ્રેરીઅન, શ્રીઆગમોદય સમિતિ,
દેવચ દ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચક્લો, ગોપીપુરા,
મુરત

THE BOOKS PUBLISHED

BY

Srī Āgamodaya Samitī

		Rs	a.	p
1	*Āvaśyaka (Part I)—By Srī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Srī Bhadrabāhu Svāmī and Srī Haribhadra Sūri	2	4	0
2	*Āvaśyaka (Part II)—As above ..	3	0	0
3	*Āvaśyaka (Part III)—As above	3	8	0
4	*Āvaśyaka (Part IV)—As above	1	0	0
5	*Achārāṅga (Part I)—By Srī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Srī Bhadrabāhu Svāmī & Srī Śilānīcchārya	1	8	0
6	*Achārāṅga (Part II)—As above ..	2	4	0
7	*Aupapātika Sūtra—With the commentaries of Srī Abhayadeva Sūri ..	0	12	0
8—11	*Paramānu Nigoda, Pudgala, Bandha Shaṭ trimsīkā ..	0	6	0

* Not available

અંક	ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય
		૩. આ. પા.
૨૬ *	પ્રશ્નવ્યાકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૧૨-૦
૨૭ *	સાધુ-સમાચારી-પ્રકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત.	(વિના મૂલ્યે)
૨૮ *	ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૨૯—૩૨ (૨)	અષ્ટક-પ્રકરણ તથા (૨) પદ્ધર્શનસમુચય.	૦-૪-૦
૩૩	નિર્યાવલીસૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યક ગાથાનો અકારાદિકમ.	૦-૫-૦
૩૫	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
૩૬	ગરબાચારપયના શ્રીવાનર ઋષિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૭	ધર્મખિદ્ધપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ જિનભદ્રગણિકૃત, ગુજરાતી ભાષાન્તરકર્તા મી. યુનીલાલ હુકમચંદ.	૨-૦-૦
૩૯	જૈન ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
૪૦	યોગ ફિલોસોફી ” ”	૦-૧૪-૦
૪૧	કર્મ ફિલોસોફી ” ”	૦-૧૨-૦
૪૨	રાયપસેણીસૂત્ર.	૧-૮-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર.	૨-૮-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (બીજી આવૃત્તિ).	૨-૪-૦

છપાય છે.

૧. વીરભક્તામર ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત સટીક તથા નેમિ-ભક્તામર શ્રીભાવપ્રભસરિકૃત સટીક, ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૨. પંચસંગ્રહ.
૩. વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨ ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૪. આચારપ્રદીપ.
૫. આવશ્યક શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકા સહિત.
૬. નન્દીઆદિ.
૭. ચતુર્વિંશતકા શ્રીભગ્વત્સૂરિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૮. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૯. ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેજુવિજયગણિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૧૦. સરસ્વતીભક્તામર શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત તથા શાન્તિ-ભક્તામર શ્રીકીર્તિ-વિમલમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.

38	Vīśeshāvasyaka (Part 1)—By Jinabhadra Gani, Translator Mr Chunilal Hakamchand	Rs 2 0 0
39	Jain Philosophy—(English) late Mr V R Gundhi	1 0 0
40	Yoga Philosophy " " "	0 14 0
41	Karma Philosophy " " "	0 12 0
42	Rāyapasenī Sūtra	1 8 0
43	Anuyogadvāra	2 8 0
44	Nandī Sūtra (2nd edition)	2 4 0

IN PRESS

- 1 Vira Bhaktāmara & Nemi Bhaktāmara
- 2 Pañcha Sangraha
- 3 Vīśeshāvasyaka (2nd Part)
- 4 Āchārpradīpa
- 5 Āvasyaka with the commentary of Śrī Malaygiri Sūri
- 6 Nandī Ādi
- 7 Chaturvimsatikā—By Śrī Bappabhaṭṭi Sūri
- 8 Stuti chaturvimsatikā—By Śrī Sobhana Munirīja
- 9 Chaturvimsati Jinānanda-Stuti—By Śrī Meruvijaya Gani
- 10 Sarasvatī Bhaktāmara & Śāntī Bhaktāmara
- 11 Dhanapāla pañchāśikā
- 12 Bhaktāmara—By Mīnatunga Sūri with the commentaries of Guṇākara Sūri and Upādhyāya Śrī Megha Vijaya
- 13 Jaina-dharmavara stotra
- 14 Lists of Lumbī Bhandār, etc
- 15 Loka prakāśa (Gujarati Translation)
- 16 Jivasamāsa
- 17 Pravrajyādī Kulakas
- 18 Stuti chaturvimsatikā—By Śrī Sobhana Munirīja with four commentaries
- 19 Bhavabhāvanā

Can be had at —

The Librarian

SRĪ Āgamodaya Samiti,

Devchand Lalbhai Dharmasālī

Bādelhī Chaklo, Gopipura

Surat (India)

12.	‘Bhagavatī Sūtra (Part I)—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	Rs. a. p.
	3 4 0
13.	‘Bhagavatī Sūtra (Part II)—As above	3 8 0
14.	‘Bhagavatī Sūtra (Part III)—As above	3 4 0
15.	‘Samavāyāṅga—Same as above	1 0 0
16.	Nandī Sūtra—By Śrī Devavāchaka Gaṇi with the commentary of Śrī Malayagiri	2 8 0
17.	‘Ogha Niryukti—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Droṇāchārya	3 0 0
18.	*Sūtra Kṛitāṅga—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Silāṅkāchārya	2 12 0
19.	*Prajñāpanā Sūtra (1st Half)—By Śrī Śyāmāchārya with the commentary of Śrī Malayagiri	3 14 0
20.	*Prajñāpanā Sūtra (2nd Half)—As above	1 12 0
21.	*Sthānāṅga Sūtra (1st Half)—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	2 12 0
22.	*Sthānāṅga Sūtra (2nd half)—As above	4 0 0
23.	*Antakṛiddaśadi three Sūtras—With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	1 0 0
24.	‘Sūrya Prajñapti—With the commentary of Śrī Malayagiri	3 8 0
25.	*Jñātā Dharma Kathāṅga—By an ancient saint with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	1 12 0
26.	*Praśna Vyākaraṇa—As above	1 12 0
27.	*Sādhu Samāchāri Prakaraṇa—By an ancient saint	Free
28.	*Upāsakadaśā—With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	0 10 0
29—32.	(2) Asṭaka Prakaraṇa & (2) Shaddarśana-samuchchaya—	0 4 0
33.	Nirayāvalī Sūtra—With the commentary of Śrī Srīchandra Sūri	0 12 0
34.	Viśeshāvaśyaka—Gāthānāmakārādi-Kramaḥ	0 5 0
35.	Vichārasāra-prakaraṇa—By Śrī Pradyumna Sūri with the gloss of Śrī Māṇikyāsāgara	0 8 0
36.	Gachchhāchāra Payannā—With the commentary of Śrī Vānarshu	0 6 0
37.	Dharma-Bindu-Prakaraṇa—By Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Munichandra Sūri	0 12 0

અંક	ગ્રન્થનું નામ તેના, કર્તા વિગેરે	મલ્ય
		૨ આ ૫
૨૦	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૨ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૨૧	* ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુદ્રસૂરિકૃત	૧-૪-૦
૨૨	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૩ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦ ૧૦-૦
૨૩	* ચતુર્વિંશતિગિનાનદસ્તુતિ શ્રીભેરૂવિગ્નયગણિકૃત	૦-૨-૦
૨૪	* પદ્મપ્રયરિત મુનિસેમકરગણિકૃત	૦-૨-૦
૨૫	* સ્વલ્પભદ્રચરિત શ્રીગયાનદસૂરિકૃત	૦-૨-૦
૨૬	* શ્રીધર્મસંગ્રહ ભાગ ૧ શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત	૧-૦-૦
૨૭	* સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીશ્રીચદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત	૦ ૧૨ ૦
૨૮	* સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશ શતક) શ્રીવિશ્વવિભક્તસૂરિકૃત	૦-૨-૦
૨૯	* ઇક્ષિતવિસ્તાર (ચૈત્યવદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિ ચદ્રસૂરિની ટીકા સહિત	૦-૮-૦
૩૦	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૪ થી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦
૩૧	* અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીદેવચદ્રસૂરિકૃત	૦-૧૦-૦
૩૨	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૫ થી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦ ૦
૩૩	* ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ણયિત અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત	૧-૫-૦
૩૪	* મલયસુદર્શીચરિત શ્રીગયતિવકસૂરિકૃત	૦-૭-૦
૩૫	* સમ્યક્ત્વસમતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસધતિલકાચાર્યની ટીકા સહિત	૧-૦-૦
૩૬	* ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ણયિત તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત	૧-૧૨ ૦
૩૭	* અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીદેવચદ્રસૂરિકૃત	૧-૦-૦
૩૮	* ગુણસ્થાનકમારોહ શ્રીરત્નશેખરમુનિકૃત, સ્વોપક્ષ ટીકા સાથે	૦-૨-૦
૩૯	* ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમવયગિરિની ટીકા સહિત	૧-૮-૦
૪૦	* ધર્મકલ્પદ્રુમ નીલકંઠધર્મગણિકૃત	૧-૦-૦
૪૧	* ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ણયિત અને શ્રીશાંતિ-સૂરિની ટીકા સહિત	૧-૧૪ ૦
૪૨	* ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમવયગિરિઆચાર્યની ટીકા સહિત	૧-૪-૦
૪૩	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૬ થી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦ ૧૨ ૦

શ્રેષ્ઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી મુસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

અંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય
૧. *	શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીપ્રભાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત.	રૂ. આ. પા. ૦-૮-૦
૨. *	શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત.	૦-૧-૬
૩. *	સ્વાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦-૧-૬
૪. *	શ્રીપાક્ષિક સૂત્ર, ખામણા અને પાક્ષિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવ-સૂરિકૃત ટીકા સહિત	૦-૬-૦
૫. *	અધ્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે	૦-૬-૦
૬. *	શ્રીષોઢશક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશોભદ્રની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૭. *	શ્રીકલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮. *	વંદાર વૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે.	૦-૮-૦
૯. *	દાનકલ્પદ્રુમ (ધના-ચરિત્ર) શ્રીજિનકીર્તિસૂરિકૃત.	૦-૬-૦
૧૦. *	યોગ ક્ષિત્તોસોદ્ધી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૧. *	જલ્પકલ્પલતા મુનિશ્રીરત્નમંડણકૃત.	૦-૩-૦
૧૨. *	યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૩-૦
૧૩. *	કર્મ ક્ષિત્તોસોદ્ધી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૪. *	આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતિક ૧ ભું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૧૫. *	શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦-૫-૦
૧૬. *	શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૨-૦
૧૭. *	કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૪-૦
૧૮. *	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીકાલિકાચાર્યની કથા સહિત.	૦-૮-૦
૧૯. *	પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, પ્રાચીન મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦

- ૫ જિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ.
- ૬ લોકપ્રકાશ (સિઝ લોક વગેરે)
- ૭ નવપદપ્રકરણ
- ૮ નવપદસધુવૃત્તિ
- ૯ વિચારરત્નાકર
- ૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજે ભાગ)
- ૧૧ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ ભૌતિક ૮ મુ (કુમારપાળરાસ)
- ૧૨ શાસ્ત્રનાત્તસિચુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ
- ૧૩ નવ સ્મરણ (સદીક)
- ૧૪ પ્રિયકરનૃપકથા

પુસ્તકો અળવાનું ઠેકાણું:—

લાલભૈરીઅન, રોડ દેવચ દ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચ દ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
ખડેખા ચઢલો, ગોપીપુરા,
સુરત.

THE BOOKS PUBLISHED

BY

Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund

1	*Śrī Vitarāga stotra—By Śrī Hemachandrāchārya with the commentaries of Śrī Prabhāchandra Sūri and one of the disciples of Viśālarāja	Rs. 1 p
2	*Śramana Pratīkramana Sūtra Vṛtti—By an ancient saint	0 8 0
3	*Syādvāda Bhāṣha—By Śrī Subhaviṣṇaya Gaṇi	0 1 6
4	*Śrī Pākshika Sūtra—with the commentary on Pākshika Sūtra and Khāmṛā—By Yaśodeva Sūri	0 6 0
5	*Adhyātma Mata Parīkshā—By Mahīmāhopādhyāya Śrī Yaśovijaya with his own commentary	0 6 0

અંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય
૪૪.	* પિણ્ડનિર્ચુકિત શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિઆચાર્યની ટીકા સહિત.	૩. આ. પા. ૧-૮-૦
૪૫.	* ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૪-૦
૪૬.	* ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૪૭.	* દશવૈકાલિકસૂત્ર શ્રીશય્યાંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૮-૦
૪૮.	* શાસ્ત્રપ્રતિક્રમણ સત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૪૯.	* ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૫૦.	* જીવાજીવાલિગમ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૩-૪-૦
૫૧.	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧-૦-૦
૫૨.	* જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪-૦-૦
૫૩.	આવશ્યક વૃત્તિ ટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪.	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૫૫.	* દેવસીરાધપ્રતિક્રમણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત.	૦-૩-૦
૫૬.	શ્રીપાલયરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭.	સૂક્તમુક્તાવલિ.	૨-૦-૦
૫૮.	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૩-૦
૫૯.	તંદુલવેયાલિય (ચઉસરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬૦.	વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીનિનહર્ષગણિકૃત.	૧-૦-૦
૬૧.	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૬૨.	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦-૮-૦
૬૩.	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલયરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૬૪.	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, સટીક.	૪-૦-૦
૬૫.	લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	૨-૦-૦
૬૬.	આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૭ મું.	
૬૭.	શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિજીકૃત, સિદ્ધસેનગણિજીની ટીકા સહિત.	૬-૦-૦

છપાય છે.

૧. પંચ વસ્તુક.
૨. ચૌસરણપયત્રા.
૩. કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪. અષ્ટલક્ષી (અર્થરત્નાવલી), સમયમુન્દરઉપાધ્યાયકૃત

29	* <i>Lahita Vistarā, Chaityavandana Sūtra</i> —By Śrī Hari bhadrā Sūri, with the commentary of Śrī Muni chandra Sūri	Rs a p 0 8 0
30	<i>Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part IV)</i> —A collection of classical Gujarātī Poems	0 12 0
31	* <i>Anuyogadvāra Sūtra (1st Half)</i> —By Śrī Hemchandra Sūri	0 10 0
22	* <i>Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part V)</i> —A collection of classical Gujarātī Poems	0 10 0
33	* <i>Uttarādhyayana (Part I)</i> —With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri	1 5 0
34	* <i>Malayasundarī Charitra</i> —By Śrī Jayatilaka Sūri	0 7 0
35	* <i>Samyaktva Saptatī</i> —By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Sanghatulakāchārya	1 0 0
36	* <i>Uttarādhyayana (Part II)</i> —With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri	1 12 0
37	* <i>Anuyogadvāra Sūtra (2nd Half)</i> —By Śrī Hemchandra Sūri	1 0 0
38	* <i>Gunasthāna Kramāroha</i> By Śrī Ratnasekhara Sūri and the commentary by himself	0 2 0
39	* <i>Dharma Sangrahanī (Part I)</i> —By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Malayagiri	1 8 0
40	* <i>Dharma Kalpadruma</i> —By Śrī Udayadharma Gani	1 0 0
41	<i>Uttarādhyayana (Part III)</i> —With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri	1 14 0
42	* <i>Dharma Sangrahanī (Part II)</i> —By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Malayagiri Āchārya	1 4 0
43	<i>Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part VI)</i> —A collection of classical Gujarātī Poems	0 12 0
44	* <i>Pinda Niryukti</i> —By Śrī Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Śrī Malayagiri Āchārya	1 8 0
45	* <i>Dharma Sangraha (2nd Half)</i> —By Śrī Mīnavijaya Upādhyāy	1 4 0
46	* <i>Upamiti Bhava Prapañcha Kathā</i> —By Śrī Siddharshi Rishi	2 0 0
47	* <i>Dasa Vaikalika Sūtra</i> —By Śrī Siyyambhava Sūri with the commentary of Śrī Haribhadra Sūri	2 8 0
48	<i>Shrāddha Pratikramana Sūtra</i> —with the commentary of Śrī Ratnasekhara Sūri	2 0 0
49	* <i>Upamiti Bhava Prapañcha Kathā (2nd Half)</i> —By Śrī Siddharshi Rishi	2 0 0

		Rs.	a.	p.
6.	*Śrī Shodaśaka Prakaraṇa—By Haribhadra Sūri with the commentaries of Śrī Yaśobhadra and Śrī Yaśovijaya	0	6	0
7.	*Śrī Kalpa Sūtra—By Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Vinayavijaya Upādhyāya	0	12	0
8.	*Vāṇdaru Vṛitti—With the commentary of Śrī Devendra Sūri	0	8	0
9.	*Dānakalpadruma or The Life of Dhannā—By Śrī Jinakīrti Sūri	0	6	0
10.	*Yoga Philosophy—(English)—by Mr. Virchand R. Gāndhī	0	5	0
11.	*Jalpakaḷpa Latā—By Muni Ratnamāṇḍana	0	3	0
12.	*Yoga-Dṛṣṭi Samuchchaya—By Śrī Haribhadra Sūri, Commented by himself	0	3	0
13.	*Karma Philosophy (Eng.)—by Mr. Virchand R. Gāndhī	0	5	0
14.	*Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part I)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
15.	*Śrī Dharma Parīkṣhā—by Paṇḍita Padmasāgara	0	5	0
16.	*Śāstra Vārtā Samuchchaya—by Śrī Haribhadra Sūri, with the commentary of Śrī Yaśovijaya Upādhyāya	0	2	0
17.	*Karma Prakṛiti—By Śivaśarmāchārya, commented by Śrī Malayagiri Sūri	0	14	0
18.	*Kalpa Sūtra with the Story of Kālikāchārya—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī	0	8	0
19.	*Pañcha Pratikramaṇa Sūtra—By an ancient priest	0	5	0
20.	Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part II)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
21.	*Upadeśa Ratnākara—By Śrī Munisundara Sūri	1	4	0
22.	*Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part III)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
23.	Chaturvīṃśati Jinānanda Stuti—By Śrī Meruvijaya Gaṇi	0	2	0
24.	*Śhat Puruṣa Charita—By Muni Kshemaṅkara Gaṇi	0	2	0
25.	*Sthūlabhadra Charitra—By Śrī Jayānanda Sūri	0	2	0
26.	*Śrī Dharma Saṅgraha (Part I)—By Muni Mānavijaya Upādhyāya	1	0	0
27.	*Saṅgrahaṇi Sūtra—By Śrī Śrīchandra Sūri with the commentary of Śrī Devabhadra Sūri	0	12	0
28.	*Samyaktva Parīkṣhā, Upadeśa Śataka—By Śrī Vibhūdha Vimāla Sūri	0	2	0

- 6 Kumārapāla Rāsa (in Gujarātī)
- 7 Navapada Prakarana
- 8 Navapada Laghu vṛitti
- 9 Vichāra Ratnākara
- 10 Tattvārthādhigama Sūtra (Part II)
- 11 Ānand Kāvya Mahodadhī (Part VIII)
- 12 Śāstravārtasamuchchaya,
- 13 Navasmarana (Satika)
- 14 Priyankara nrīpa kathā

Can be had at—

THE LIBRARIAN,

SHETH DEVCHAND LĀLBHAI

JAIN PUSTAKODDHĀR FUND

DEVCHAND LĀLBHAI DHARMSĀLĀ,

BADEKHĀ CHAKLO, GOPĪPURĀ

SURAT (INDIA)

		Rs.	a.	p.
50.	*Jivājivābhigama—With the commentary of Śrī Malayagiri	3	4	0
51.	Sena Praśna, Praśnottara Ratnākara—By Śrī Subhaviyaya Gaṇi	1	0	0
52.	*Jambū-dvīpa Prajñapti (1st Half)—With the commentary of Śrī Śāntichandra	4	0	0
53.	Āvaśyakavṛitti-Tippaṇa—By Śrī Hemachandra Sūri	1	12	0
54.	Jambū-dvīpa Prajñapti (2nd Half)—With the commentary of Śrī Śāntichandra	2	0	0
55.	*Devasi Rāi Pratikramaṇa—By an ancient Priest	0	3	0
56.	Śrīpāla Charitra (in Sanskrit)—By Śrī Jñānavimāla Sūri	0	14	0
57.	Sūkta Muktvāli	2	0	0
58.	Pravachana Sāroddhāra (1st Half)—By Śrī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri	3	0	0
59.	Tandula-Vaichārika (Chatuṣśaraṇa)—With the commentary of Śrī Vijayavimāla	1	8	0
60.	Vimśati Sthānaka Charita—By Śrī Jivaharshagaṇi	1	0	0
61.	Kalpa Sūtra—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Śrī Vinayavijaya	2	0	0
62.	Subodha Śamāchāri—By Śrī Chandrāchārya	0	8	0
63.	Sirisirivālakahā (Śrīpāla Charitra in Prākṛita)—By Śrī Ratnaśekhara Sūri	1	4	0
64.	Pravachana Sāroddhāra (2nd half)—By Śrī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri	4	0	0
65.	Lokaprakāśa (1st Part)—By Upādhyāya Śrī Vinayavijaya	2	0	0
66.	Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part VII)—A collection of classical Gujārātī Poems			
67.	Tattvārthādhigama Sūtra (Part I)—By Vāchaka Śrī Umāsvatī with the commentary of Śrī Siddhasenagaṇi			

In Press

1. Pañcha Vastuka.
2. Chausaraṇa Payannā
3. Kathākośa
4. Aṣṭalakṣhī (Artharatnāvali)
5. Hymns, etc., by Śrī Jinaprabha Sūri